Madách Imre

Költemények
Első kötet

Madách Könyvtár — Új folyam 100.

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

Madách Imre művei VII.

Költemények 1.

A Madách összkiadás sorozatszerkesztője: Bene Kálmán

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Madách Imre

Költemények

Első kötet

Madách Irodalmi Társaság
Szeged
2017

A könyv megjelenését támogatta:

a Nemzeti Együttműködési Alap

és Czellér András

Sajtó alá rendezte, a szövegváltozatokat,
szövegmagyarázatokat összeállította és az előszót írta:

BENE KÁLMÁN és ANDOR CSABA

Készült Budapesten, 2017-ben. Felelős kiadó:
Bene Zoltán, műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 978-963-9386-yyy-yyy
ISSN 1219–4042

BEVEZETÉS

Madách Imre összes műveinek kiadásában a drámák és a levelezés új közzététele után a költemények (Madách lírai és epikus versei) szerepelnek a Madách Irodalmi Társaság kiadói terveiben. Úgy véljük, erre nagy szükség van, hiszen háromnegyed évszázad telt el Halász Gábor 1942. évi Madách-összesse óta, ideje már egy, az akkori kiadáshoz képest megváltozott, átdolgozott, kijavított és korszerű szövegű *Madách Imre összes költeményei* közreadásának.

Társaságunk a *Madách Imre összes művei* hetedik kötetében a költő által tervezett, 1864-ben összeállított kétkötetes versgyűjteményének *első kötete*, négy versciklusa szerepel pontosított sorrendben, javított szöveggel és jegyzetekkel. A *Költemények* II. kötete (a Madách összkiadás VIII. könyve) tartalmazza majd az említett mű további ciklusait és azok jegyzetapparátusát a *Benyomások*tól az *Epigrammák*ig. Összkiadásunk IX. (a *Költemények* III.) kötete a *Lantvirágok*at, Madáchnak a tervezett versgyűjteménybe fel nem vett *egyéb verset*t s a társszerzőként írt *Nógrádi képcsarnok* c. epigramma-gyűjtemény szövegeit és jegyzetanyagát öleli fel majd.

Reméljük, hogy a nagy feladattal sikerül majd megbirkóznunk, hiszen társaságunk működésének negyedszázada alatt szimpóziumainkon több tucat előadás, tanulmány született a Madách-líra tárgykörében, könyvsorozatunkban, a Madách Könyvtárban is számos, ezzel a témával foglalkozó kötetet publikáltak tagjaink. Ezekben nagyon sok Madách-költemény elemzése, magyarázata megtalálható, kötetünkben tehát a bibliográfiában felsorolt tételek helyettesít(het)ik, vagy legalábbis kiegészíthetik kiadásunk szövegmagyarázat-fejezetét. (Ld. a *Válogatott bibliográfiá*t a könyv végén!)

A Madách-versek korábbi megjelenéseiről

Madách Imre életében az első megjelent vers az *Egy anya – gyermeke sírján* című 1839 karácsonyán látott napvilágot a Honművészben, s

ezt a költeményt még kettő követte a folyóiratban a következő két évben. (Már a vers címe is pontatlanul szerepel Halász Gábor Madách összesében, s ennek nyomán a *Verstár*ban, így: *Az anya, gyermeke sírján*. A másik vers a *Templomban* c. – a kéziratban ez a *Sóhajok* c. ciklus első, azonos című része – 1840. május 10-én, a harmadik *Szemei* c. vers 1841. június 20-án jelent meg. Ez utóbbi már korábban is megjelent, *A pár szem* címmel a *Lantvirágok*ban, 7 helyett 11 versszak hosszan. [A témáról ld. Bene Zoltán: *Az „első magyar szépművészeti folyóírás" és Madách Imre* c. tanulmányát! (MK 48.)]

Az első verset szinte a felismerhetetlenségig átdolgozta, átírta a szerkesztő, Garay János, a harmadikat majdnem felére zsugorította. Az első megjelent Madách-vers fő érdekessége tehát, hogy igen alapos átdolgozásban részesült, s ha ezt a szerző tette volna az újság szerkesztőjének javaslatára, akkor elmondhatnánk: az ifjú Madách kiválóan tömörít (34-ből 15 szakasz lett), ragyogóan kerüli ki az önismétlés monotóniájának csapdáit (amelyet a vers kéziratában gyakran elkövet), tompítani tudja a vers érzelgős hangnemét, igen gyorsan fejlődött a verselés tekintetében is. S igazat adhatnánk Kerényi Ferenc véleményének is, miszerint határozottan jót tett neki az érlelés és átdolgozás, melynek során a 136 sorból 60 maradt. Csakhogy az átdolgozás mértékét és nagyságát tekintve már egyáltalán nem tekinthető Madách Imre versének a megjelent szöveg (valószínűleg inkább Garay János gyakorlata, rutinja érhető itt tetten: a kisalakú újságba ilyen hosszú és zsenge verselményt nem akart beletenni, de biztatni is akarhatta a kezdő poétát azzal, hogy megjelenteti a verset). Maga Madách sem tekintette sajátjának a 15 strófás alkotást – így a pozitív értékítélet is megkérdőjelezhető róla. Nem volt tehát túlzottan biztató, reménykeltő a költői elindulás a pályán. Talán ez vette el szerzőnk kedvét attól, hogy a következő két évtizedben (eltekintve a *Lantvirágok* kiadásától) újabb versek kiadásával kísérletezzen. Életében, Halász Gábor jegyzetei szerint, csupán 10 verse jelent meg *Az ember tragédiája* sikere nyomán. Ezek közül a Gyulai Pál szerkesztette *Részvét könyve (A Magyar Írók Segélyegyletének albuma*, 1863 július) c. antológiában 3 (*Önmegtagadás, Megnyugvás a sorsban, Télen)*, Arany János Koszorújában 1863-ban 2, 1864-ben 2 verse *(A könnyek, A rab család, Borbálához*

és a *Két kérő)*, a Vasárnapi Újságban 1864-ben pedig 3 *(A világ baja,* a *Petőfi* és az *Otthon)*. Halász Gábor azonban már itt tévedett! A Koszorúban ugyanis megjelent az általa nem említett *Elveink* c. vers is; ezzel együtt tehát az említett három helyen összesen 11 vers. Halász Gábor nem tudott még a Fővárosi Lapokban közölt 5 költeményről. (Erről ld. Bene Kálmán *Öt Madách-vers első megjelenéséről* c. írását a MK 16. kötetében!) Valószínűleg még életében adta át Madách a halála után közvetlenül megjelent két, nekrológként közölt verset is a *Koszorú*nak, illetve a Fővárosi Lapoknak. (A Koszorúban az *Őszi érzés*, a Fővárosi Lapokban a *Bölcsesség van – nő! – a szerelemben* címmel a *Szív és ész* jelent meg.) Tehát a nagysikerű *Tragédia* szerzőjét mint lírikust csupán néhány verséből ismerhette meg kora folyóiratainak olvasóközönsége. A Madách-kutatásnak már korábban oda kellett volna figyelni a Fővárosi Lapokra, melyet 1864-ben indított Tóth Kálmán. Madách több versének első megjelenése e laphoz kötődött, többek közt a talán legszebb Borka-vers, a *Szív és ész.*

Még a *Lantvirágok* kötetében megjelent verseivel együtt is alig több, mint félszáz költeménye látott csupán nyomdafestéket a költőnek életében, ez a teljes versmennyiségnek igen kis hányada. (Még akkor is, ha nem számoljuk az összes vers közé a *Nógrádi képcsarnok* 45 epigrammáját, mert nem tudjuk pontosan, hogy hánynak lehetett szerzője ezek közül Madách, s hány versnek Szontagh Pál és Pulszky Ferenc.) Halász Gábor jegyzetei szerint később, a hagyatékból Gyulai Pál kiadásáig (1880) még 32, majd Halász Gábor kiadásáig (1942) újabb 19 Madách-költemény jelent meg, főleg folyóiratokban. Madách Imre összes verseit Halász Gábor kiadása után csak elektronikusan adták közre, a *Verstár*ban (1998) található szövegek az 1942-es kiadás digitalizált megjelenítései csupán.

A különböző Madách Imre válogatott művei kiadásokban alig-alig találhatunk költeményeket, alaposabb versválogatás is csak kettő volt. Az első Gyulai Pál *Madách összes*nek hirdetett, de valójában erősen megrostált válogatása (jellemző pl. hogy hiányzik belőle az első kötet 2., 3. és 4. ciklusa teljesen, a *Szerelem* ciklusnak pedig mintegy a fele). A másik nagyobb válogatás a versek kb. 25–30 százalékát, 101 költeményt tartalmazott. (Szilasi László, szerk., *Madách Imre és Jókai*

Mór válogatott versei, Unikornis Kiadó, Bp., 2000.) Hogy milyen szubjektív és vitatható tevékenység egy költő termésének legjavát kiválogatni, megrostálni, azt eme utóbbi kötet hiányai is bizonyíthatják: számos olyan vers kimaradt ugyanis belőle, amelyet a Madách-szakirodalom mint fontos, figyelemre méltó alkotást értékelt az elmúlt évszázadban. Csak néhány költemény, amelyet nem válogatott be a szerkesztő: *Szív és ész, Nyári nap, téli éj, Pereat, Elveink, Mária testvérem emlékezete, A megváltó, Metamorfózis* stb. Úgy véljük hát, hogy elérkezett az idő, s igen hasznos vállalkozás kiadni a teljes Madách-líra és verses epika kritikailag pontosított, teljes szövegét!

A Madách-versek köteteinek felépítéséről és szövegközlésünk elveiről

Itt szeretnénk felvázolni a Madách-költemények szövegének közlési elveit, és a versek kommentárjainak szerkezeti sémáját. A három kötetre tervezett kiadás mindegyik része olyan *Bevezető*vel indul, amely a versek főszövege előtt ír a forrásokról, a versciklusok keletkezéséről. Ezután a *Főszöveg* következik, majd a *Jegyzetek* rész. Ez utóbbin belül a *Szövegváltozatok*ban a közölt művek keletkezésének, kéziratának, kiadásainak adatai után azok szövegváltozatai következnek. Végül *Szó- és szövegmagyarázatok*, majd *Betűrendes címmutató* és *Válogatott bibliográfia* zárná a sort.

Néhány előzetes megjegyzés szövegközlési elveinkről. Minden verset főképp a kézirat(ok) és a fellelhető utolsó megbízható kiadások összevetése alapján rendeztünk sajtó alá, jó néhányszor felülbírálva, javítva a korábbi kiadások gyakran vitatható szövegét, és az első két kötetben a ciklusok verseinek sorrendjét. Az eltéréseket a versek sorrendjénél itt a *Bevezetés*ben, a variánsok sorai esetében a kiadott művek után a *Szövegváltozatok* között indokoljuk, s a korábbi, szerintünk hibás variánst is közöljük. Kiadásunkban *mindenütt a mai helyesírásra javítjuk az eredeti versszöveget, ahol a modernizált helyesírás nem változtatja meg az adott verslábat.* Ezzel is szeretnénk az amúgy is archaikus nyelvű író megértését elősegíteni.

Ugyanakkor kétféle módon, rímes-időmértékesen és ütemhangsúlyos magyaros verseléssel is ritmizálható a versek egy kisebb része (tehát a verselésében bimetrikusnak is felfogható). Ha ezeket a költeményeket magyaros verselésű, ütemhangsúlyos költeményeknek tartanánk, elég sok esetben akkor is mai helyesírásra javíthatnánk a szavakat, ha azok ezzel a modernizálással megtörnék az időmértékes ritmust, jambikus sorban trocheusok keletkeznének, vagy a trocheusi lejtést törné meg egy-egy jambus. Dilemmánk a 12 szótagos soroknál volt a legnagyobb, hiszen az epikus költemények között kilenc olyan vers is van, amelyet négyütemű felező 12-esnek is tarthatnánk, hangosan olvasva rögtön fülünkbe csengnek a *Toldi*, vagy a *János vitéz* sorai. Annak ellenére, hogy a ma olvasójának fülében az ütemek ritmikája ismertebb, „hallhatóbb", és a modernizált szöveg közelebb állna a mai helyesíráshoz, az időmértékes hullámzást tartottuk meg. A kéziratok javításai azt bizonyították, hogy Madách is a trocheus vagy jambus érdekében változtatott a versek szövegén. A másik érv emellett a döntés mellett, hogy Madách négyütemű felező 12-esnek is olvasható strófáinak nagy részére nem a páros vagy a keresztrím, hanem a félrím (xaxa) a jellemző. Ez pedig a kor népies epikájában így idegen, Madách versei közt viszont elég gyakori.

Tehát a Madách-versek esetében a kéziratok régi helyesírását rekonstruáltuk, az időmértékes sorok lejtésének megtartása érdekében. Így pl. már az első ciklus első versében, a *Kis leány*ban a jambikus sorok ugyanúgy „kihallhatóak", mint a kétütemű hangsúlyos félrímes nyolcas és hatos sorok váltakozása. Egy versszak példa:

Diszes leánysereg között
∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / vagy 4 // 4
Áll egy kicsiny leány,
– – / ∪ – / ∪ – / vagy 4 // 2
Fél gyermek, *olly* igénytelen
– – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / vagy 4 // 4
És *ollyan* halaványy.
– – / – ∪ / ∪ – / vagy 3 // 3

Jelenlegi szövegünk tehát ennek a Halász Gábor-kiadásnak és az annak nyomán keletkezett *Verstár* szövegeinek a kézirat alapján újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. A példa-versszakban dőlt betűs szavakban Halász Gábor helyesírási javításokat tett – a mi főszövegünk visszatért a kézirat helyesírásához, s visszaállította ezzel az eredeti időmértékes ritmust. Kötetünk verseinek főszövegét megállapítva elemeztük az egyes költemények versformáját is. (Ezt a módszert követtük a főleg jambikus verselésű „fő mű", *Az ember tragédiája* szövegének kiadásában is!)

Összegezve a ritmus-jellemzőket, megállapítható, hogy a 108 vers nagyobbik része, 57 költemény jambikus lejtésű, 52 vers pedig trochaikus. (Tehát a 108 versből egy kakukktojás: *Az anya végrendelete*. E vers ritmikája igen érdekes: az első 7 strófa jambikus, a csillag utáni második rész, a 29–52. sor pedig trochaikus lejtésű.) A rímes-időmértékes versek között nemcsak a ritmus, de a rímelés esetében is van egy kivételes: a *Boldog óra* c. rímtelen, astrofikus költemény. [Astrofikus – vagyis versszakokra tagolást nélkülöző – vers kevesebb található kiadásunkban, mint Halász Gábornál. A (főleg) négysoros strófák sokkal áttekinthetőbbek, esztétikusabbak a „versfolyamoknál". Azért, mert Madách Imre verskéziratai helytakarékosság, javítások, áthúzások következtében nem adnak biztos támpontot arra, hogy valóban egy tagolás nélkül kígyózó költemény kialakítása volt-e a szándéka a költőnek.] Madách rímelésére egyébként jellemző a tompa, asszonánc-ízű összecsengés, s ezek az összecsengések gyakran nagyon távol esnek egymástól, hiszen a félrímes, xaxa rímképletű szakasz Madách költeményeinek első részében a legtöbbször (hatvanszor!) alkalmazott forma. Ez a rímelhelyezés jellemző a versek nagy részére, de akad egy-két változatosabb, bonyolultabb, mívesebb rímképletű vers is. (Kiemelkedik bravúros felépítésével és technikájával a *Borbálához* című: a három rész más-más rímelhelyezésű, tiszta, szinte már a nyugatosok technikájára emlékeztetően bravúros rímekkel, változatos rímképlettel ékeskedő költemény. Az I. rész egy nyolcsoros, ababcbcb rímképletű szakasz, a II. rész három négysoros, keresztrímes versszak, a III. rész négy hatsoros, páros és ölelkező rímekből – aabccb – összeszőtt strófa.)

Ötkötetes drámakiadásunkhoz hasonlóan a költemények főszövegét is sorszámoztuk, *minden verset 5–5 soronként külön-külön*, a kommentárokban a szövegváltozatokat, variánsokat és a szómagyarázó jegyzeteket ezekre a sorszámokra hivatkozva közöltük. A művenkénti külön sorszámozás azt jelenti, hogy mindegyik költeményt külön sorszámozzuk, de nem tekintjük külön műveknek a nagyciklusokon belüli kisciklusok egységeit, mint pl. a *Szerelem* nagyciklusban a *Vadrózsák* hét, római számokkal megjelölt részét. (Ebben az első verscsoportban még három olyan költemény van, amely két vagy három elemből áll, tehát egy kisebb versciklusnak tekinthető.)

Itt jegyezzük meg, hogy új kiadásunk versszövegeit nem csak tartalmában, de külső formájában is újragondoltuk. Mivel a különböző Madách-kiadások verseinek szövegképe igen változatos, már-már kaotikus látványt eredményezett, az új szerkesztésben ügyeltünk a takarékos, de esztétikus, áttekinthető, „szellős" tördelésre. Ezért átvettük a Madách Könyvtár 2014. évi *Tragédia*-kiadásának szerkesztési elveit. Így a versek szövegképében minden strófa félsoros hézaggal különül el a következőtől, s lehetőleg nem hagyunk oldal alján töredék versszakot. Egységesítettük a címek írásmódját is: a NAGYBETŰS, NORMÁL betűvel szedett verscímek és a **VASTAGBETŰS** cikluscímek és kötetcímek mellett döntöttünk.

Alaposan újragondoltuk tehát a helyesírási javításokat és korszerűsítéseket. Halász Gábor kiadása 1942-ben sokszor fontosabbnak gondolta a helyesírás modernizációját, mint az eredeti versritmus megtartását. Ezért is terjedt el a „Madách gyenge verselő" megbélyegzés, pedig ha visszaállítjuk a kézirat eredeti írásmódját a megfelelő helyeken, számos jambust vagy trocheust nyerhetünk vissza. A *Szerelem* ciklus versei közt alig akad olyan, ahol legalább egyszer ne kellett volna a ritmus érdekében visszaállítanunk a kézirat archaikus helyesírású betűsorát.

Az epikus költemények esetében viszont van egy terület, ahol nem a kézirat, hanem a versek kiadásában Halász Gábor által kialakított módszert követtük. Ezekben a versekben sokszor előfordul, hogy az elbeszélésen belül gyakran megszólalnak a történetek hősei. A párbeszédeket a madáchi kéziratok általában sehogy sem jelzik, Halász Gábor kiadása viszont idézőjellel különíti el a dialógusokat és megszólalásokat az elbeszélő és leíró részektől. Főszövegünkben ebben a tekintetben a Halász Gábor-féle kiadás mintáját követtük. Csak mintát követtünk, de nem másoltuk pontosan. A megszólalásokon belül a közbevetéseket nem vesszővel, hanem gondolatjellel különítettük el az elhangzó, kimondott részektől. Egy példa minderre a *Nabukodnozor álma* c. vers szövegvariánsaiból:

87 K: Késő mond a' szellem, <*már*> ím itt fekszenek,
HG: „Késő, mond a szellem, ím itt fekszenek,
fsz: „Késő – mond a szellem –, ím itt fekszenek,
88 K: Téged <*gyámolítnak felsőbb végzetek*> oltalmaznak felsőbb végzetek.
HG, fsz: Téged oltalmaznak felsőbb végzetek."

Különösen nehéz volt a dolgunk a *Tábori képek* néhány versének érthető és logikus mai versszövege kialakításában. Itt ugyanis nem csak a monológokat, esetleg dialógusokat kellett valahogy jelölnünk, de előfordult az is, hogy a monológizáló szereplő nem párbeszédet folytat egy másik szereplővel, hanem a monológon belül mesél,idéz egy másik megszólalást. Ezeket *belső idézet*eknek neveztük el, és a kétfajta megszólalást kétfajta idézőjellel különítettük el egymástól, a következő séma alapján: Történetmondó/szerző: „Az első megszólalásban idézi a »második megszólaló szavait«, majd folytatódik az első szövege." (Ld. pl. *Az újoncok apja* c. verset!)

Tehát ott tértünk el a ma érvényes helyesírástól, ahol a költemény időmértékes ritmusa miatt szükséges volt az eredeti szóalak megtartása. Nem alkalmaztuk a kritikai kiadások szabályzatát, amely az 1832 és 1904 között keletkezett szövegek közlésében csak a technikai természetű módosításokat (mint pl. a *cz* helyén a *c*) engedi meg, de változatlanul kell hagyni az eredeti helyesírást, rögzítve a szerző nyelvállapotát és írásgyakorlatát. Nem alkalmaztuk a Madách kritikai kiadások (Tolnai 1924-es és Kerényi 2005-ös) megoldásait, s nem követtük híven Madách kéziratainak vagy életében megjelent verseinek korabeli helyesírását sem. Így a verseknél sem lesz *cz* a *c* helyén, *a ki aki* helyett, *épen* az *éppen,* vagy esetleg *gúnynyal* a *gúnnyal* helyett. Korri-

gáltuk Madách kéziratainak minden szóelemet külön író gyakorlatát, főszövegünk nem követi pl. a harmadik versben a *meg engedte* és a *virág ként* madáchi írásmódját. Minden változtatásunkat, ami így jött létre, mint újonnan létrehozott szövegváltozatot, felvettük a variánsok sorába.

Ugyanakkor a szövegváltozatok mértéktelen gyarapítását jelentené, ha olyan kéziratsorokat is felvennénk a jegyzetekbe, amelytől kialakított főszövegsorunk csak Madách laza, hiányos írásjelhasználata, s a szóelemeket gyakran indokolatlanul szétszedő írásgyakorlata esetében tér el. Nem vettük fel a variánsok közé azokat a sorokat sem, ahol a kézirat a tagoló és mondatzáró írásjeleket nagyvonalúan elhagyta, de a kiadások, főleg Halász Gáboré, megbízhatóan pótolta ezeket a versszövegben hiányzó, az értelmezéshez is ma már nélkülözhetetlen írásjeleket. A helyesírás korszerűsítése mellett néhány régies szót is a ma használatos változatra cseréltünk, pl.: *öszve* helyett: *össze.* Ugyanakkor a legtöbb esetben meghagytuk a palócos tájnyelv elemeit (pl. bennük helyett maradt a régies *bennök*, a kunyhó helyett a *Tragédiá*ban is előforduló tájnyelvi gunyhó, vagy a palatális ejtést őrző *oroszlány*).

A Madách Imre által tervezett kiadás forrásai

Madách ifjúkorától haláláig írta és javította a verseit. Több jel is arra mutat, hogy a halála előtti napokban, hetekben is ez lehetett a fő tevékenysége, ágyban fekvő betegként.

Néhány verse még életében, ám a legtöbb csak a halála után jelent meg. Ezek a publikációk azonban, más művekkel ellentétben, inkább csak tájékoztató jellegűek lehetnek, de kiadást alapozni nem lehet rájuk.

Az *ultima manus* elve nem alkalmazható. Már az első publikált verséről azt írta barátjának, Lónyay Menyhértnek: „Kedves Menyusom, meg kapva a Honművészt, ím mindjárt hozzád küldöm, lelek benne egy verset, mely oly ideát és címet visel, mint egyik az enyéim közül […], ez még háromszor rosszabb mint enyém […]”

Valóban: még a versszakok száma is jelentősen eltér a kéziratos és a publikált versben. Nincs okunk feltételezni, hogy a későbbiekben bármikor is lehetősége volt arra, hogy előzetesen megnézze és kijavítsa a korrektúrát, vagy hogy bármilyen módon jóváhagyja azt, amit a verséből a szerkesztőség és a nyomda „alkotott”.

Még leginkább az 1840-ben megjelent *Lantvirágok*nál tételezhetnénk fel ilyesmit, ha nem tudnánk, hogy az a világ fordítva működött, nem a szerzők, nem is az irodalmárok szempontjai alapján, s így az *ultima manus* ebben az esetben nem a szerzőnek, hanem a cenzornak a kezét jelentette: ő volt az, akinek áldását kellett adnia a megjelenésre (ez szemmel láthatóan valóban megtörtént), és ő végezte el a végső „javításokat” is. (Ez Madách esetében elég egyszerűen történt: néhány verset áthúzott, a kötet elejére pedig azt írta, hogy a töröltek kivételével megjelentethető.)

Madách verseinél tehát a kiindulási pontot alapvetően a kéziratok jelenthetik. Ezeket első közelítésben két nagy csoportba sorolhatjuk: az OSZK Kézirattárában Fol. Hung. 1397. jelzet alatt *Madách Imre költeményei* címleírással egy barna bőrmappában elhelyezett gyűjtemény darabjai, továbbá az egyéb versek. A továbbiakban csak az előbbire térnénk ki, mivel a jelen kötetbe annak a darabjai kerültek.

Madách élete végén úgy tervezte, hogy két kötetben megjelenteti a verseit. Erről Nagy Ivánnak írt, 1864. február 17-én: „Ami most készülő nagyobb munkámat illeti, miről a lapok szóltak, azt, ha a Kisfaludy Társaság érdemesnek nézi rá, s akarja kiadványai közé felvenni, háládatosságból annak adom. De apróbb költeményeim gyűjtésével s javításával, rendezésével most foglalkozom, mik Petőfi kiadásának formájában körülbelül teendnek annyit, mint annak két kötete. Igaz, hogy ezt most hanyagul viszem, mert nem tudom, jó időjárás volna-e kiadásukra, hogy egy kicsit más ízűek legalább – érdemük felől magam bírája nem tudok lenni – mint a szokott versek, arról a *Részvét könyvé*ben s a Koszorúban kijött nehány darab tájékoztathatja Emich urat; ha akarja, a Koszorúban s Fővárosi Lapokban többet is megjelentetek –, s ha hajlandó a kiadásra, s elfogadható feltételeket közöl általad velem Petőfi forma kiadásban évszámra, meghatározott példánymennyiség mellett – sietni fogok e simítási munkával, s kívánatára kezébe adom a

kiadást. Már csak ha lehet mellette akarnék maradni jövendőre is, s bár ha a fentebb írt művel ezúttal kivételt teszek is, annak is, ha Isten segít 2. kiadása, mint első művemé, Emich úré lesz, minek a Kisfaludy Társaság zárt köre, mit pártolói száma von, igen kevés hátrányt okoznak. –" Ami az első mondatot illeti, annak értelmezése mindmáig vitatott, talán a *Tündérálom*ra utal benne, de ezt inkább csak abból következtethetjük, hogy 1864-ben már más olyan készülő műről, amelyet a szerzői szándék szerint nagyobbnak gondolhatnánk, nem tudunk. Ami a költemények gyűjtését, rendezését, javítását illeti, ebben az esetben egyértelmű, hogy a Fol. Hung. 1397-ről van szó, amely valóban egy két kötetre tervezett, strukturált versgyűjtemény, tartalomjegyzékekkel, ciklusbeosztásokkal. Ennek kellett volna tehát a szerző szándéka szerint megjelennie, éspedig Emich Gusztáv kiadásában. Az idézett rész utolsó mondata arra vonatkozhat, hogy a tervezett nagyobb mű *(Tündérálom?)* először ugyanúgy a Kisfaludy Társaság kiadásában jelent volna meg, illetménykötetként a pártoló tagok számára, miként a *Tragédia*, majd az esetleges második kiadás joga, a fő mű mintájára, szintén Emich Gusztávé lett volna.

A versek alkotója még a javítási munkák közben meghalt, utólag pedig sohasem merült fel az az igény, hogy úgy, ahogyan Madách összeállította, megjelenjék a két kötet. Az utókor mentségére legyen mondva: eleve nem is lehet kompromisszumok nélkül megoldani a feladatot, mivel a szerző nem volt minden esetben következetes (vagy talán helyesebb azt mondanunk, hogy néhány esetben hiba csúszott a nagy gonddal összeállított gyűjteménybe), és helyenként kideríthetetlen, hogy valójában mi lehetett a végső szándéka.

A kötet felépítése

Lássuk a ránk maradt kézirat-együttes felépítését! Eleinte nagy (és azonos) méretű fóliókra íródott; az első 70 fólion két hasábba tördelve, folyamatosan szerepelnek a versek, majd 33 nagyon eltérő méretű (és helyenként eltérő papírminőségű) lap következik, amelyek jobbára a kiegészítéseket, javításokat tartalmazzák. Az első lap elő- és hátoldala

a tervezett első kötet tartalomjegyzéke, vagy ahogyan Madách fogalmaz: „Az első kötet foglalata", hasonlóképpen a 36. lapon „A második kötet foglalata" található. Az első kötet a foglalat szerint a *Sárga lomb*bal kezdődik, amely cikluson kívüli nyitó költemény, ezt követi négy ciklus: *I Szerelem, II Románc és ballada, III Legenda és rege, IV Tábori képek* összefoglaló címekkel. Ez volna a jelen kötet tartalma, épp ezért a továbbiakban csak erre szorítkozunk. (Néhány eltérés azért lesz ettől, de azokra részletesen kitérünk.)

A versek lényegében követik a foglalatban meghatározott sorrendet, néhány ponton azonban a szerző jelezte, hogy a lejegyzést követően a szándéka itt-ott eltért ettől, így mindig is alapvető dilemmát jelentett, hogy a közreadók melyik sorrendet tekintsék véglegesnek. De lássuk, hogy milyen eltérésekről van szó!

Az első az, hogy a foglalat elején álló nyitó vers, a *Sárga lomb* valójában az első kötet végén, a 35. fólion (önálló versként) olvasható. Ez azonban valószínűleg az utókor vétke! A lap egyik oldala ugyanis üres, furcsa módon, a józan ésszel és a szokásokkal szakítva, épp ezt az oldalt látta el a könyvtár számozással, így a szöveget tartalmazó rész a könyvtár által verzónak (hátoldal) minősített felére esik a lapnak, míg a számozott oldal teljesen üres. De hogyan került a kötet végére a nyitó vers? Egészen biztos, hogy ez nem Madách szándéka szerint történt (másképp a foglalatban is ott szerepelt volna), de hogy világos legyen a magyarázat, az írás folyamatát kell rekonstruálnunk.

A szerző nem a tartalomjegyzék megírásával kezdte, azt csak utólag alkotta meg, hanem maguknak a versszövegeknek a lejegyzésével. (Ennek nagyon egyértelmű jelei vannak. Így pl. az *Atlasz* jól láthatóan utólagos betoldás; a hiánnyal csak a versszövegek írása után szembesült Madách.) Miután az első kötet utolsó versét is lejegyezte (de az is lehet, hogy még később), úgy ítélte meg, hogy a *Sárga lomb* megfelelő nyitóvers lehetne. (Még az is elképzelhető, hogy utólag írta ezt a versét, mivel korábbi változata nem ismert.) De hogyan szúrhatná be a kötet elejére? Miután folyamatosan írta a verseket, szinte semmi helyet sem hagyva a lapokon, teljesen külön lapra kellett írnia, amelyen semmi más nem szerepelt (a hátoldalon sem), csak a *Sárga lomb*, majd a lapot betette az eredetileg első lap elé. Így

minden rendben lett volna, ha utólag valaki nem teszi egészen más helyre. Lehetséges, hogy a kéziratlap helye többször is változott: tény, hogy Gyulai Pál közlésében nem nyitó versként szerepel, hanem a *Benső küzdés* c. ciklus végén. Az utólagos betoldás jól látható a foglalaton is, ahová ugyan éppen befért az *I Szerelem* cikluscím fölé a *Sárga lomb,* de az is jól látható, hogy csak erőltetetten.

A továbbiakban az *I Szerelem* ciklus versei rendre megfelelnek a foglalatnak. Még az is jól látható, hogy mindkét esetben a ciklus záró verse, az *Atlasz* utólagos betoldás; maga a szöveg csak egészen apró betűkkel fért ki, félig a lapszélre írva, mert az előző vers vége és az új ciklus eleje között sem hagyott elegendő helyet a szerző. Látszólag egyértelmű tehát a helyzet, ezt a sorrendet kellene alapul vennünk nekünk is. Vagy mégsem?

Alapnak ugyan valóban jó, de mégsem tükrözi Madách szándékát. Van ugyanis három verscím a foglalat *Szerelem* ciklusában, amelyek mellett a 'III' jelet találjuk, vagyis egy római hármas számot. Különösen zavaró, hogy az első kötet harmadik ciklusa: *III Legenda és rege* nyilvánvalóan nem lehet az a hely, ahová esetleg át akarta volna sorolni azokat. Sem a *Boldogság és szenvedély* után és a *Borúra derű* előtt álló *Otthon,* sem az *Egy táncvigalomban* után és *A pásztorlányka* előtt álló *Emlékezés az első szerelemre,* sem pedig az *Önmegtagadás* után és az *Atlasz* előtt álló *Megnyugvás a sorsban* nem sorolható át oda; ez már a címek alapján is nyilvánvaló. Viszont a második kötet *III Kedvcsapongások* ciklusában jó helyen vannak, és valóban, a második kötet foglalatában ott szerepelnek ezek a költemények is. Vagyis e három verset el kell hagynunk a szerelmi ciklusból, sőt az első kötetből, ha Madách későbbi, a versszövegek elsődleges lejegyzése utáni szándékát vesszük figyelembe.

Szükség van azonban pótlásokra is. A foglalatnál utólagos betoldásként áll, éspedig a *II Románc és ballada* cikluscím után: *3 fájdalom kiáltás.* Ezt a három részes verset *3 feljajdulás*, ill. *Borkához* címen ismerjük; magánál a versszövegnél az utóbbi, véglegesnek tekinthető cím áll, bár piros irónnal a római III-as szám mellé a 'feljajdulás'-t is odaírta Madách. Egy biztos, ezt a verset csakis a szerelem ciklusba szánhatta, csupán hely hiányában írta – el kell ismerni, hogy fölöttébb megtévesztő módon – egy sorral lejjebb, a következő ciklus címe alá. Egyébként fölötte is rossz helyen lett volna, mivel az *Atlasz* Veres Pálnéhoz szól, mint ahogyan az előtte álló versek is, s jóval feljebb, a lap tetején találhatók a Borka-versek. Valójában oda kellett volna beszúrnia.

Mielőtt az általunk javasolt megoldásra rátérnénk, előbb egy másik pótlásról kell szólnunk. Nem a foglalatban, hanem a versszövegek végén, de még közvetlenül a második ciklus előtt piros irónnal ez áll: 'Borbálához', alatta pedig: 'Legszebb k. I'. Vagyis ezek szerint ezeknek a verseknek is (az utóbbi a *Legszebb költészet*) az első ciklusban lenne a helyük. Csakhogy a *Legszebb költészet* valóban ott is van, a *Vadrózsák Erzsihez* ciklus után. Ez tehát egy átsorolt vers, bár első pillanatban úgy tűnhet, hogy önkényes eljárás volna a Borkához írottak közé tenni. A furcsaságok, talányok megoldásához csak egy kulcsunk van; akár jó, akár nem, kénytelenek vagyunk azt használni. Ez pedig a 10. fólió, amely a szerelmi versek egyfajta csoportosítását adja.

A Borka-versek sorrendjén még itt is változtatott a szerző: a tíz vers mellett egytől tízig állnak számok (helyenként javítva), de nem szép sorjában, hanem teljesen megváltoztatva az egymás alá írt címek sorrendjét. A furcsaságok, amelyek a ciklus többi részére egyáltalán nem jellemzők, főképp azzal magyarázhatók, hogy Borka lényegében az utolsó szerelme volt, akihez valószínűleg 1864-ben is írt verseket. Nem feledékenységből hiányzik tehát a *Borbála* és a *Borkához* az első kötet szöveg-összeállításából, sőt a foglalat első változatából is (képtelenség feltételeznünk, hogy épp a közelmúltban keletkezett verseiről feledkezett volna meg Madách), hanem azért, mert amikor az első kötet lejegyzésével, majd foglalatának összeállításával elkészült, akkor ezek a versek még nem léteztek. Későbbi keletkezésük mellett szól, hogy a második kötet utáni lapokon szerepelnek, azoknak is a vége felé. Igaz, ott már, bármiféle tartalomjegyzék híján, nincs biztos támpontunk, hiszen utóbb bárki megváltoztathatta a 71–103. lapok sorrendjét, mindaddig, amíg azokat az OSZK el nem látta sorszámokkal. (A teljes hagyatékot 1913-ban vásárolta meg Madách Aladár özvegyétől, Fekete Máriától a mai OSZK jogelődje, a Magyar Nemzeti Múzeum.) Ugyanakkor nem túl valószínű, hogy ez túl sok esetben megtörtént volna. Ha nem is a

szerző által megállapított sorrendben következnek a lapok, de azért nem is teljesen elrugaszkodva attól, hiszen aligha lehet véletlen, hogy a két utolsó fóliót minden jel szerint már valaki más jegyezte le, nem Madách. Így a 102. lapon álló vers, a *Borbálához* egyetlen fennmaradt kézirata nem Madách-autográf; a vers 1864. április 10-én megjelent a Koszorúban; az eredeti kéziratot Madách valószínűleg elküldte a lapnak, s utóbb valaki mással íratta le újra, hogy a kéziratos kötetből se hiányozzék. A *Borkához* valamivel előbb szerepel ugyan, de az is meglehetősen hátul: a 103 fólió közül a 94. és 98. sorszámún. (Ez viszont annak a jele, hogy kisebb sorrendváltoztatást utólag valaki végrehajthatott, mert egymás után kellene következnie a két lapnak.)

A 10. fólion álló, a szerelmi költeményeket csoportosító tartalomjegyzék mindenképpen később készülhetett, mint akár a foglalat, akár maguk a versszövegek, mivel azon a *Borbálához* cím is szerepel, éspedig nem utólagos betoldásként. Ugyanakkor ez a lap semmiképpen sem a foglalat korrekciója, nem azzal a szándékkal készült, hogy az abban, ill. a kötetben kialakított sorrendet teljesen felborítva újrastrukturálja az alkotó az egész ciklust. Már csak azért sem, mert ezen a lapon a szerelmeivel *kapcsolatos* verseket igyekezett számba venni, de nem csak a szerelmi verseket. A *Fagyvirágok* ezen a lapon közvetlenül a Lujza-versek után áll, a kötetben és a foglalatban egészen máshol, nem is az első, hanem csak a második kötetben. Valóban: a *Szerelem* ciklusba nem is illik (ha úgy tetszik, Madách nem volt nekrofil), hiszen végig a halott lányról van benne szó, nem az élőről, ezek tehát a halott emlékére írt versek. Mindazonáltal ugyanúgy Lujzához köthetők, vele kapcsolatosak, mint az életében hozzá írt szerelmes versek. Ugyanígy a *Kérők* cím (utóbb *Két kérő* lett a végleges változat) Idával kapcsolatos ugyan, de nem szerelmes vers. Nem nyilvánvaló, de *A rab, virágaihoz* is azért kerülhetett utólagos betoldásként erre a lapra, mert Veres Pálné ihlette, nem pedig azért, mert szerelmi költemény volna.

A 10. fólió kései keletkezése mellett szóló döntő érv azonban az, hogy abban már szerepel a *Könnyelműség varázsa*. Ilyen című verset eredetileg egyáltalán nem írt Madách, sem a foglalatban, sem az első kötetben nem szerepel sehol. Nem is szerepelhet! Utólag keletkezett ugyanis, a *Lujzához* két részre bontásával. A vers új, rövid változata a

80. fólió rektóján (előoldalán) változatlan címmel, a belőle különválasztott rész a 80. fólió verzóján (hátoldalán), az említett új címmel szerepel. Ez a kettébontás tehát egy kései ötlet, amely az első kötet elkészülte utáni, de még a 10. fólion lévő tartalomjegyzék megszületése előtti.

Mi az tehát, amit a 10. fólió nyomán Madách vélelmezett módosítási szándékának tekinthetünk? Úgy gondoljuk, hogy a szerelmi versektől idegen *Fagyvirágok* ciklus, a *Két kérő* és *A rab, virágaihoz* nem tartozik a ciklushoz, azokat célszerű ott meghagynunk, ahová a szerző eredeti szándéka szerint kerültek volna.

Ugyanakkor a sorrendnél mindenképpen figyelembe kell vennünk, amennyire lehet, a 10. lapon lévő sorrendet. Az *Egy eladó leányhoz* három helyen is szerepel a lapon, igaz, két helyen áthúzva. Még szerencse, hogy ezzel sincs dolgunk ebben a kötetben, tekintettel arra, hogy ezt is a második kötetbe szánta, nem a szerelmi versek közé. Számos helyen változott a sorrend, sőt, a koncepció is. Eredetileg egyáltalán nem voltak Karolinához írt versek, a 10. lapon azonban az Amáliához írtak közül négyet is külön helyre tett a szerző, a negyedik végén pedig a címet is módosította az érthetőség kedvéért; így lett az Amáliához írt *Búcsú*ból itt *Búcsú Karolinától*, s került verscsoport a Fráter Erzsébetet megelőző korábbi helyéről a házasság utáni versek közé. A Lujza-versek fölcserélődtek az Amália-versekkel, *A „Fagyvirágok" felolvasása után*, amely a foglalatban még a Zsuzsihoz írt versek előtt állt, „magányosan" és rossz helyen (hiszen Zsuzsi a házasság után következett, míg Amália és így ez a vers is megelőzte azt, ennél fogva eredetileg is az Amália-versek között lett volna a helye) a helyére került, az Amália-versek közé. De ugyanígy a helyére került a *Lujza leánytársához* is. Sok más változtatás is történt, így a *Merengés* és az *Ömlengés* cseréje, itt azonban célszerű megmaradnunk a kötetben szereplő sorrendnél, mivel magukat a versszövegek elé írt címeket is megcserélte Madách, vagyis nem feltétlenül a versszövegeknek, hanem talán csak a verscímeknek a cseréjéről van szó a 10. lapon.

Két módosításra kell még kitérnünk. Az egyik: míg a foglalatban és a kötetben is Veres Pálnéhoz írt versek zárják a ciklust, és előtte állnak a Borkához írtak, addig itt éppen fordítva. Az biztos, hogy Bor-

ka későbbi szerelme volt, mint Hermin, itt is a 10. fólió a jó megoldás. De akkor miért van a kötetben fordítva? Röviden: mert valószínűleg teljesen el akarta hagyni ezeket a Veres Pálnéhoz írt verseket. Nem arról van tehát szó, hogy az eredeti terv szerint másként végződött volna a szerelmi ciklus, mint a módosított elképzelés szerint: Madáchnak mindvégig az volt az elképzelése, hogy életének és az egész ciklus felépítésének megfelelően, ha nem is abszolút pontosan, de közelítőleg betartja az időrendet, tehát mindenképpen a Borka-versek kerültek volna a ciklus végére. Utóbb azonban úgy ítélte meg: lesz, ami lesz, mégiscsak közli a Beniczky Herminhez írt szerelmes verseit is. Ekkor azonban már, kénytelen-kelletlen, a korábban lezártnak hitt ciklus végére toldotta be azokat. A hezitálás okára mindjárt kitérünk, előbb azonban a másik változtatásról kell szólnunk. A Borka-verseknél a 10. fólió utolsó sorrendjét vettük figyelembe, amely jelentősen eltér a foglalat és a kötet megoldásától, annál is inkább, mivel azokból még több Borka-vers is hiányzik.

Nehéz észrevenni (sajnos, a szerző figyelmét is elkerülte), de van a versek között egy „kakukktojás". Az *Isten veled* címet Madách áthúzta az Ida-verseknél, és betoldotta a Borka-versekhez. Ez súlyos szemantikai hiba volt! A szerző elmulasztotta ismét figyelmesen elolvasni a versét, mielőtt a változtatás mellett döntött, de ha már így döntött, maradjunk meg mi is ennél a fölöttébb szerencsétlen átsorolásnál. Arról van szó, hogy az *Isten veled* egy lányhoz szóló vers (utolsó versszakában két helyen is szerepel ez a szó), márpedig Borka asszony volt, akit a többi versében következetesen *nő*nek nevezett, ugyanúgy, mint Veres Pálnét.

A 10. fólióról nem hiányzik semmi sem, annak ellenére, hogy a sorrend többszörösen is megváltozott. Ehhez tudnunk kell, hogy a foglalatban apró, vörös és kék irónnal írt jelek szerepelnek: vörössel általában × jelek, s ezek a *Szerelem* ciklus minden verse mellett megtalálhatók. (Vörös iránt Madách használt, pl. a címjavításoknál is. A kék nem feltétlenül tőle származik.) Mivel ilyen formán nem jelölnek semmit sem (nincs megkülönböztető értékük), ezért feltételezhető, hogy egy folyamat végén veszítették el az információtartalmukat. Vagyis: menet közben még informatívak voltak, de mire az utolsó × is a helyére

került, addigra mindez már csak arról informálhatta a költőt, hogy „minden megvan", vagyis (valamiféle munkálatból) nem maradt ki egyetlen egy szerelmes verse sem. Lehetséges, hogy a 10. lapon felsorolt verseket vette ilyen módon számba, s győződött meg arról, hogy a módosított tartalomjegyzék is hiánytalan.

A *Szerelem* ciklus szerzői indítékai és életrajzi vonatkozásai

Mint a legtöbb szerző, úgy Madách is számított rá, hogy ha a verseit kiadja, akkor az olvasók közül nem hiányoznak majd ismerősei, köztük régi szerelmei sem. A fentebb említett esetben épp ez volt az az ok, ami miatt először úgy gondolta, hogy teljesen elhagyja a Veres Pálnéhoz szólókat. Hiszen mi lesz, ha Veres Pál is beleolvas a kötetbe, és rájön, hogy bizonyos versek a feleségéhez íródtak? Ezért is vehetjük biztosra, hogy *A rab, virágaihoz* semmi esetre se szerepelt volna a *Szerelem* ciklusban, hiszen a történetnek, amely a verset ihlette, a férj is tanúja volt: együtt látogatták meg a raboskodó költőt Pozsonyban, együtt vitték azt a bizonyos virágcsokrot, amely megihlette a foglyot. Maga a vers ugyan maradhat, hiszen nincs szó benne szerelemről, inkább csak meghatottságról, de máshová kell kerülnie. És különben is – menthette eljárását a szerző –, más a témája, tehát másutt van a helye is. Ennek ellenére nem volt benne biztos, hogy nincs-e valami a versek egyikében, másikában, amivel felkeltheti a férj gyanakvását. Eleinte tehát egyszerűen elhagyta ezeket a verseket. S hogy utóbb miért változtatta meg az elhatározását?

Ennek két oka is lehetett. Az egyik, hogy nemcsak Veres Pál reakciójával kellett számolnia, hanem Herminével is. Mit gondol majd róla, ha azt látja, hogy minden szerelmét akkurátusan számba vette a kötetben, az elsőtől az utolsóig, csak éppen őróla feledkezett meg? Ezt, ha lehet, még kínosabb, még nehezebb kimagyarázni. A másik ok: a legsikerültebb szerelmes versei közül legalább kettő Veres Pálnéhoz szól. Hagyja ki a kötetből a legjobb verseit?

Végül nyilván úgy ítélte meg, hogy a versekben nincs semmi fogódzó a kívülállók számára, így a férj sem fog gyanakodni. Igaza is

volt, bár egy helyen túlságosan messzire ment. A *Májusban* cím utolsó változata ugyanis ez lett: *Május 24-én*. Pedig nemcsak a foglalatban, hanem a 10. fólión is a *Májusban* cím szerepel, csak a vers szövegénél történt meg a címjavítás. Semmi értelme sincs, ha csak magát a verset nézzük, nem lehetett más célja vele, mint hogy egyértelműsítse Veres Pálné számára, hogy pontosan melyik májusi kirándulásra gondol (nyilván több hasonló alkalom is volt az életükben). Veres Pálné naplót vezetett, így ha abban visszalapozott, akkor pontosan felidézhette azt a társasági kirándulást, amelyről a versben szó van. A módosítás azért volt veszélyes, mert a férjnek is támpontot adhatott az eset pontosításához. A filológusnak mindenképpen ad: mivel az ilyen társasági kirándulások akkoriban csak vasárnap történhettek, így Madách életének utolsó tíz évében 1857 és 1863 a két szóba jöhető lehetőség, ezekben az években esett ugyanis vasárnapra május 24-e. (1863-ban nem is akármilyen vasárnap volt: pünkösd.)

Ha nem is ilyen súlyos dilemmával, de azért az érintettek érzékenységével más esetekben is számolnia kellett a szerzőnek. Mint ahogyan nekünk, kései elemzőknek és olvasóknak is számolnunk kell, másképp a ciklus felépítését nem érthetjük meg. A versek, különösen a koraiak, sokféle javításon, változtatáson mentek keresztül, még az utolsó pillanatban, a kötetbe rendezés során is, így azokat a címzettek nem feltétlenül ismerhették volna fel, legfeljebb akkor, ha esetleg megvolt nekik az eredetileg hozzájuk írt változat is. Világosan jelezni kellett tehát, hogy melyik vers kihez szól. Ugyanakkor tapintatosan, lehetőleg úgy, hogy a kívülállók ezt ne tudhassák meg. Látni fogjuk, hogy ez helyenként komoly fejtörést okozott a szerzőnek.

Mindenesetre a címekbe ilyen megfontolásból kerültek női nevek. Nyilván elegendő minden esetben egyetlen versnél, ha lehet, akkor az elsőnél megtenni ezt. Éppenséggel a ciklus elején csak a második vers, a *Hódolat Máriá*nak adott fogódzót a címzettnek, továbbá a nyolcadik, a *Kertben Etelkéhez*. Ebből Mária számára világos volt, hogy az első hét vers hozzá szól, de a nyolcadiktól kezdődően már mások a címzettek. Ez egyszerű eset: a Mária az egyik leggyakoribb női név volt akkoriban, ebből tehát a hölgy férje sem tudhatta (Drábik Pál?), hogy feleségéhez, Cserny Máriához szólnak a versek. Etelka más volt; ha mások nem is, de az egykori egyetemi társak, főképp a hölgy két bátyja: Menyhért és Albert azonnal tudta volna, hogy kiről van szó. Csakhogy ők már 1840-ben is tudták, hogy a *Lantvirágok*at főképp húguk, Lónyay Etelka ihlette, új információhoz tehát nem jutottak volna. De honnan vette elő Madách a közreadni szándékozott Etelka-verseket? Ezt nem tudjuk. Tény, hogy az ifjúkori kötetében egyetlen egy sem szerepel a közreadni szándékozottak közül. Ezúttal nem életrajzi, hanem alkotói dilemmával állunk szemben. A szerző annyira elégedetlen volt a régi Etelka-versekkel, hogy azokat teljesen mellőzte, mivel azonban már 1840-ben végleg megszakadt a kapcsolata a lánnyal, és egyébként is más hölgyek keltették fel az érdeklődését, így az is kizárható, hogy valamikor a későbbiekben, 1840 és 1863 között keletkeztek volna. Az egyetlen lehetőség: 1864-ben, amikor elkezdte összeállítani a kötetet, teljesen új Etelka-verseket írt. De miért? Nem lett volna egyszerűbb elhagyni azokat, ha egyszer javíthatatlanul rosszak? A dilemma ugyanaz, mint Veres Pálné esetében. Etelka nyilván vérig sértődik, ha kézbe veszi a kötetet, és sehol sem találja benne a hozzá szóló szerelmes verseket, pedig valaha volt belőlük bőven! A gordiuszi csomót valahogy meg kellett oldani, s erre nem volt más lehetőség, mint egy első pillanatban képtelennek látszó ötlet: újra szerelmes verseket kell írnia, de most már „profi módon”, úgy hogy már régen nem szerelmes abba, akihez írja, ebből azonban sem a címzettnek, sem a többi olvasónak lehetőleg semmit sem szabad észrevennie. Az *Utóhang* a versek lejegyzésekor még *Utóhang Etelkéhez* volt; nem tudjuk: vajon neki, vagy a következő szerelmének, Gyürky Amáliának kívánta-e jelezni, hogy hol a határ.

Néha nem volt könnyű a döntés. Az *Egy táncvigalomban* alá előbb odaírta a H M monogramot, aztán áthúzta. Igaza volt: ha az országban nem is feltétlenül ment volna híre, azért Nógrádban sokan sejtették volna, hogy Huszár Máriáról lehet szó, a Madách családdal (s így Imrével is) közeli kapcsolatban álló Huszár Károly lányáról, akinek szépségét a költő nénje is dicsérte egy édesanyjának írt levelében. A *Szőke Ipolynál* azonban csak a keresztnév első betűjével jelezte a címzettet: P. Ez viszont jó megoldásnak bizonyult (nem is húzta át): a címzett nyilván rájöhetett volna, hogy a vers hozzá szól (nem volt túl sok Paula vagy

Paulina az Ipoly mentén, Piroska pedig egyáltalán nem élt azon a vidéken), a kívülállóknak azonban nem nyújtott volna támpontot.

A galambok alcíme *(R-hoz)* ismét csak a címzettet informálta (sokan egyébként tévesen az *A-hoz* olvasatot tették közzé), bár ha valaki a második kötetet figyelmesen elolvassa, akkor egy emlékkönyvbe írt vers címéből *(Lamott R.)* rájöhet a megfejtésre (de la Motte Rozália). Néha azonban csak az utókor árulta el, olykor akaratlanul, a címzett kilétét. Így történt, hogy *A rab, virágaihoz* című vers keletkezésének körülményeit Veres Pálné elmesélte lányának, Szilárdának, aki aztán a történetet közre adta. Ha ezt nem tette volna meg, akkor ma sem tudnánk, hogy ki lehetett a pozsonyi börtönben az a látogató, aki virágcsokrot vitt Madáchnak, ennek hiányában pedig azt sem tudhatnánk, hogy az a verscsoport, amelybe a 10. fólión beszúrta ezt a címet a költő, kihez szólt. Így is több mint 130 év telt el, amíg az összefüggést észrevettük, és a belőle adódó egyértelmű következtetést levontuk.

Az epikus versciklusok (*Románc és ballada, Legenda és rege, Tábori képek)* szerzői indítékai és életrajzi vonatkozásai

Milyen minőséget és mekkora értéket képviselnek ezek a versek a Madách életművön belül? Minőségüket és értéküket főképp az a hallgatás és némaság jelzi, ami a szakirodalomban a Madách-életműnek erre a szegmensére vonatkozik. Ha a *Legendák és regék* között nem lenne annyi biblikus témájú, s ezért a *Tragédiá*val úgy-ahogy összeboronálható szöveg, ez a hallgatás még mélyebb lenne. Nem is csodálható ez a tartózkodás. E versek legtöbbjét végigolvasva az embernek állandó déjà vu érzése támad: ezeket a történeteket már ismeri valahonnan, ezekkel a motívumokkal már találkozott Kisfaludy Sándor és Károly, Garay János, Kölcsey Ferenc, vagy leggyakrabban Vörösmarty műveiben, esztétikai hatásukat tekintve jobb minőségben, sokkal jobb verstechnikával. Igen, sajnos jórészt elkeserítő utánérzésekkel teli, epigon művek Madách kisepikai költeményei.

A második és harmadik ciklus 38 költeménye, a legendák, regék, románcok és balladák között találunk érdekesebb, figyelemre méltó

darabokat, néhol eredetiséget, Madáchra jellemző drámai gondolatokat, eszméket. Vegyük szemügyre ezeket a nagyon heterogén színvonalú, az adott műfaji kategóriába csak lazán besorolható alkotásokat!

Legkevesebbet foglalkoztak eddig Madách epikus versei közül a második ciklus, a *Románc és ballada* darabjaival. Joggal, hiszen Madách románcairól és balladáiról összességében ugyanaz állítható, mint az előbb vázlatosan bemutatott ciklusokról: színvonaluk egyenetlen, műfaji jegyeik csak nyomokban mutathatók ki, szentimentális, érzelgős hangjuk fellengző pátoszba fúl, nemcsak hatottak rájuk a reformkori epika nagyjainak hasonló témájú versei, de gyakran epigonköltészetté, gyenge utánzássá süllyedtek a mintaképhez viszonyítva. Ugyanakkor számos részletszépség, váratlan megoldás, s egy-két egészen jó színvonalú, drámáihoz közelítő értékű költemény miatt érdemes egyenként is szólni e versekről.

A 21 vers háromnegyede, tizenöt, többségében tragikus végű szerelmi témájú románc vagy ballada. Öt költeményben bujdosók keseregnek hazájuk elvesztése fölött, s egy vers témáját tekintve kakukktojás: *A haldokló gyermek* című románc (Madách műfaji besorolása) Goethe *Erlkönig* c. balladájának nyomdokain halad, egészen szolgai módon utánozva a világirodalmi remekmű felépítését, s cselekményének fordulatait. (Ez a vers tehát még minőségét tekintve is alulmúlja a ciklus többi alkotását.)

Madách műfaji besorolása szerint 9 románc és 12 ballada van a ciklusban – úgy tűnik, hogy a terjedelem az egyetlen megkülönböztető jegy számára a két műfaj között. Az első nyolc és a 21., záró vers hosszúsága 24 és 56 sor között változik, míg a balladáké 72 és 204 közt. A románcoknak csak kisebb része világosabb színezetű, némileg derűs, mint a klasszikus románcoké. *A leány és a rózsa* Goethe *Pusztai rózsá*jának, vagy Arany: *A méh románca* c. költeményének témáját veszi át, és próbálja utánozni azok hangulatát. A pajzánka *Csere* és a gyáva legény-témát megverselő *Felsülés* szintén nem tartoznak Madách kiemelkedő opuszai közé. De a balladai hangulatú, sötétebb románcok sem sokkal emlékezetesebbek: a már említett rémkirály-utánzat mellett ilyen *A sirató* és a súlytalan *Falusi nász,* vagy az Eötvös József által jegyzett korabeli sztárversre, *A megfagyott gyermek*re kísértetiesen em-

lékeztető *Az anya végrendelete.* A románcok közül két vers emelhető ki némileg: az idegenben bujdosó, hazája sorsát sirató költőt megidéző *Balassa Bálint* c. költemény és a ciklus záró darabja, egy szép szerelmes kesergő a megcsalt betyárról. *(A betyár).*

A balladák közül négy honsirató, bujdosóének. *A száműzött s kivándorlott* c. allegorikus balladában Mikes Kelemen egy kivándorolt magyarral búsong, a hazai keserves állapotok patetikus bemutatásával valószínűleg a szabadságharc bukása utáni önkényuralom hangulatát jellemezve. Ezt igazolhatja a versindítás is, mely felidézi Lévay József nagyszerű *Mikes* c. elégiáját, de a híres Tompa-allegóriával *(Levél egy kibujdosott barátom után)* is kimutatható a szoros gondolati rokonság. A karthágói vezérről szóló, több jelenetből álló elbeszélő költemény, a *Hazdrubál* esetében, a Mikes-vershez hasonlóan, szintén az önkényuralom korszakának allegorikus bemutatását véljük felismerni, még a Kossuth–Hazdrubál párhuzamot is meg mernénk kockáztatni. *A vén dalnok* jellegtelen ömlengés egy magyar Homéroszról, *A rab család* egy, a török fogságból a halálba menekülő magyar család patetikus siratója, lényegesen halványabb teljesítmény a másik ciklus kicsit vele rokon témájú versénél, a *Karácsonykor* című regénél.

A fennmaradó nyolc ballada mindegyike szerelmi témájú, többségükben egy-egy tragikus szerelmi háromszög történetét ismerjük meg belőlük. Ilyen a kedvesétől a szerencsésebb vetélytárshoz pártoló hűtlen asszony története: a *Csatár és Vilmá*ban a győztes török vezér szeretője lesz Vilma, *A vámpír* c. kísértetballadában Jerta bűnhődik halállal hűtlensége miatt. Ez utóbbi vers borzalmakat halmozó, rémromantikus képeinek forrásvidékét a Bürger *Lenore*je nyomán divatossá vált kísértetballadáknál kereshetjük, s elképzelhető, hogy Arany *Bor vitéz*e is ismert volt Madách előtt e vers írásakor. (Ez pedig azt jelentené, hogy az 1864-es kézirat előzménye nem lehet idősebb 6–8 évnél, a vers első szövege ennek alapján 56–57 körül születhetett.)

Az erőszakkal elhódított nő tragikus szerelmi története a témája az *Erős akarat* c., Péter és Aba Sámuel korában játszódó hősköltemény-nek, amelyben figyelmesen olvasva Vörösmarty *Két szomszédvár*jának ihletésére ismerhetünk, vagy hasonló témát variál a *Pusztai temetés* c. fellengős *perzsa rege* is. Ez utóbbi hősei, Hafiz, Szádi és Zulejka gyakori szereplői a korabeli keleties magyar romantikának. Az utánérzés-jelleg fontosabb bizonyítéka a vers első látásra nagy erejűnek, hatásosnak tűnő kezdő versszaka, a kitűnő felütéssel: *Miért kovályog fenn a saskesely?* Kitűnőnek érezzük, egészen addig, amíg eszünkbe nem jut Arany halhatatlan remekműve, az egyik legerőteljesebb hangütéssel, ami a magyar irodalomban fellelhető. A *Keveháza* indítása a következő: *Mért vijjog a saskeselyű?*

A *Zalán futása* szerelmi hármasának sémáját két versben is követi Madách. A *Két kérő* hősnőjének, Szép Ilonkának(!) két kérő udvarol: itt is egy hős, Tihamér (ld. a kacagányos Ete!), s egy tündér, a világ nemtője (Vörösmartynál a délszaki tündér). A lány a deli Hajnához hasonlóan itt is a hús-vér férfit választja, noha szerelme itt, balladához illően, tragikus véget ér. A másik versben van egy kis módosulás a szerelmi háromszög befogóin, itt egy férfiért verseng két nő: Anikó és Azrael, a halál angyala. A csatában elesett hős Aladárt Anikó kérésére Azrael feltámasztja, majd választás elé állítják: a vesztett csata után örök dicsőség a halálban, a halál angyalának oldalán, vagy az élet szerelmével, Anikóval egy elpusztított világban. Aladár nem akar tovább élni, de Anikó szerelme megmenti az életnek. Csak a szegény címszereplő Azrael halálangyal fordul el vérző szívvel: az élet győzött felette.

Két olyan balladával találkozhatunk a ciklusban, ahol a szerelmi tragédia nem egy harmadik közbejötte miatt következik be. Az egyik, a leghosszabb Madách-ballada a szerelem által megjavult rabló kuruc vezér, *Zákány Tamás* története. A betyárromantikát a szerelem jellemfordító erejével, tisztítótüzével ötvözi a ballada: a rabló portya közepette a kuruc vezérhez menekülő, annak segítségét kérő ártatlan leányzó, Magócs olyan hatással van a férfira, hogy az megvédi embereitől az öreg adószedő házát. A búcsúzóul homlokára (!) kapott csók viszont még nagyobb hatással van rá, hiszen felhagy rettegett életmódjával, s a rablóból a lány szelíd lovagja lesz. Természetesen szerelmük tragikus véget ér: Zákánynak kedvesével együtt menekülnie kell, s a lány az üldözés közben halálos sebet kap. Mint ebből a sematikus cselekmény-vázlatból is látható, egy meglehetősen szokványos, sablonos, könnyeket vadászó, kissé didaktikus erkölcsi példázat ez a ballada. Mégis, a

többi balladánál talán világosabb, egyszerűbb stílusa, hatásos, drámai párbeszédei, s hite a szerelem erejében a jobb epikus versek közé emeli.

Az utolsónak hagyott ballada bemutatását afféle csattanónak szánnánk. Mint az eddigiekből kiderült: Madách epikus költészete értékben messze marad a *Tragédia* és néhány dráma színvonalától, költészetén belül is elmarad a lírikus Madách teljesítményétől. A következő vers azt igazolja, hogy mégis érdemes figyelmet szentelni epikus költészetének.

Miért szép a *Nyári nap, téli éj* c. ballada? Először is a művészi kompozícióra érdemes felfigyelni: tükörszerkezetű, a két ellentétes hangulatú, tartalmú, majdnem egyforma hosszúságú rész versszakai szinte tökéletesen megfelelnek egymásnak. Ráadásul mind a két rész első és utolsó szakasza keretként szolgál, s a kereten belüli strófák is gyakran egymás ellentétes ikerdarabjai. Az első részben egy nyári, nappali álomvízió tündértánca (Szentiváneji álom?), a másodikban egy téli, éjféli, éberen látott látomás kísértet-kavalkádja tárul fel a főszereplő szeme előtt, majd mind a kettőben, csattanóként megjelenik Andor kedvese. Ám míg az álomból felébredve a lány egy *hő csókkal* hajol a fiú homlokára, a vers végén már kiderül, hogy a haláltánc közepette feltűnő reszkető nő, karján halott kisdedével csak szellemlátomás, Andor lelkifurdalásának vádló kivetülése. A művészi felépítés mellett kiemelhető a vers gazdag, színes képvilága. Figyeljük csak meg a két tömegjelenet képeit: a tündérek hancúrozását és a kísértetek, halottak plasztikus, látványos megelevenítését. Ugyanígy dicsérhető a ballada pontos, hatásos verszenéje, hibátlan ritmusa. Költőnknél nem ritka, de itt különösen sok az alliteráció, a hangfestő szó, a hangok zenéjét tekintve ez a vers legjobb romantikus költőink életművébe is beillene. A vers motívumai, romantikus stílusa leginkább Vörösmartyra emlékeztetnek, ám itt szó sem lehet másolásról, epigonizmusról. Ha a vers esetleg a reformkor végén keletkezett is, a többi erre az időszakra valószínűsített vershez képest kiemelkedő színvonala, kicsiszolt, míves megfogalmazása, s a kézirat javítatlan, tisztázat jellege arra utal, hogy az érett Madách alaposan, ihletetten átdolgozta, tökéletesítette ezt a balladát. Madáchnak e költeménye első részében méltó előzménye a *Tündérálom*nak, a második rész pedig a *Tragédia* bizánci színének befejezésével rokonítható.

A *Legenda és rege* c. harmadik versciklus 17 verséből a legismertebbek a *Tragédia* előzményeinek is tekintett bibliai ihletésű történetek: *Az első halott,* az *Angyal és lány,* a *Nabukodnozor álma, Az angyal útja,* a *Lót,* a *Viharkirály, Utolsó ítélet* és *A nő teremtetése.* Bennük Madách szinte mindenütt továbbépíti, átformálja az eredeti mítoszt. *Az első halott*ban Ábel felesége csak alvásnak véli a férfi halálát, és évszakokon át hűségesen és hiába várja az ébredést, az *Angyal és lány*ban Ázor angyal, miképp Zeusz Szemelének, enged egy földi lány szerelmi kérlelésének és teljes fényességében mutatkozik előtte, s bár nem sújtja agyon villámaival, a női kíváncsiságnak itt is az örökös elválás lesz a következménye. A *Nabukodnozor álma*, ez a végletekig következetes vízió a meggyilkoltak csonthalmain magára maradó zsarnok monumentális világűr-magányát festi hatásosan, hasonlóan a török környezetbe helyezett apokalipszishez, *Az utolsó ítélet* c. legendához. *Lót* felesége nem kíváncsisága miatt néz vissza, hanem azért, mert siratja szülőföldjét. *Az angyal útja,* a *Viharkirály* és *A nő teremtetése* állnak legközelebb a *Tragédiá*hoz: kompozíciójukban is sok a közös vonás. Az elsőben Gábor angyal Ádámhoz hasonlóan látogat el különböző földi színterekre (Egyiptom és jégvidék itt is van!), a *Viharkirály* Luciferhez hasonlóan részt kér a világból, és Jehova itt is fukar kezekkel mér, hisz a királynak ajándékozott Virár tündér mindig kisiklik a Viharkirály kezei közül. A harmadik vers és a *Tragédia* összefüggéseiről Máté Zsuzsanna írt invenciózusan, árnyaltan elemezve e vers s a nagy mű kapcsolatait. (Ld. MK 57. kötet!)

Az utolsó drámatöredék, a mesékre, regékre támaszkodó *Tündérálom* előkészítését szolgálhatta néhány szép rege e ciklusban: kedvesek, ötletesek, olykor egészen megragadó hangulatúak az *Üstökös és csillag,* a *Jerikó rózsája,* a *Rege az ibolyáról* és *A fecskéről* című költemények. Persze, vannak gyengébb darabok is: *Az előőrs* szentimentális hősködése a *Tábori képek* színvonalát idézi, *A rom szelleme* és a *Férfiszó* vadromantikus történeteiből ez utóbbi még elnyújtott rétestészta terjedelmével (224 sor!) is megkínozza az olvasót, *Az anya osztálya* a Lear király-témát dolgozza fel, nagyon halványan – de legalább röviden.

A ciklus talán legszebb (bár a legenda vagy rege műfajába legkevésbé besorolható) verse a *Karácsonykor*. Ez a leginkább Eötvös Jó-

zsef hangját idéző költemény egy vár előtt a hóban fagyoskodó kolduscsaládról szól. Az apa keserűen figyeli a benn *dombérozók*at s a Megváltóra emlékezik, aki hiába jött. *S a nép rab maradjon véges-végtelen?* – kiált fel keserűen. De az igazságtalanságokkal szemben mit sem tud tenni, egy új Messiást várva takarózik be a hóban a családjával. Lírai és megrendítő a zárlat kettőssége: megkönyörülve a nyomorgó családon egy *enyhadó tündér* száll le hozzájuk, és édes álmot bocsátva rájuk, betakarja őket hólepellel. Az édes álom – a fagyhalál. A vers a *palota és kunyhó* motívumára épül, megrendítő hatása épp ennek az ellentétnek a kibékíthetetlenségén alapul. Ez a rövid vers témája és műfaja alapján is inkább a II. kötet 2. ciklusába, a *Jellemzések*be illett volna be, olyan versek mellé, mint pl. *A megváltó* vagy *A koldus és gyermeke*.

Különösen elkedvetlenítő színvonalú a *Tábori képek* c. negyedik ciklus, amelynek keletkezését 1849. június 30-ig terjedő időszakra datálja a Madách Imre életrajzi krónika Balogh Károly nyomán. Nos, ez az öt vers biztosan évekkel korábban keletkezhetett 49-nél, szinte semmi sem található belőle a forradalom és szabadságharc élményhatásából, a kor költészetének ismeretéből, annál több a reformkor már említett költői másolásából. Szentimentális, érzelgős, fellengő dicshimnuszok a magyar huszár, honvéd bátorságáról, hősi tetteiről, bár a háryjánosos *Három huszár*, vagy a csínompalkós ihletésű *Honvéd* legalább nem oly elviselhetetlenül fennkölten tragikus, mint a másik három vers *(Az újoncok apja, A zászlóőr, A tüzér)*. Úgy véljük, e „hősköltményekről” így is több szó esett a kelleténél.

Az első kötet sorrendje és verselése (j: jambikus és tr: trochaikus lejtést jelző rövidítéssel) főszövegünkben s jegyzeteiben a következő:

[1]	SÁRGA LOMB	tr

I. SZERELEM

[2]	KIS LEÁNY	j
[3]	HÓDOLAT MÁRIÁNAK	j
[4]	A BOKRÉTA	tr
[5]	FEHÉR RÓZSA	j
[6]	ELSŐ CSÓK	j
[7]	ELVÁLÁSKOR	j
[8]	EMLÉKSZEL-É?	j
[9]	KERTBEN ETELKÉHEZ	tr
[10]	NYILVÁNOS TITOK	tr
[11]	BÚCSÚÉRZETEK	tr
[12]	A HŰTELEN	j
[13]	ÖNVÁD	j
[14]	UTÓHANG	j
[15]	LUJZÁHOZ	tr
[16]	KÖNNYELMŰSÉG VARÁZSA	tr
[17]	BETEG KEDVESEMHEZ	j
[18]	CSAK EL, CSAK EL	j
[19]	EGY EST EMLÉKE	tr
[20]	LUJZA LEÁNYTÁRSÁHOZ	j
[21]	A „FAGYVIRÁGOK” FELOLVASÁSA UTÁN	j
[22]	EGY LEÁNYHOZ	j
[23]	HAGYJ EL	j
[24]	HA LÁTTOK IS	j
[25]	IDÁHOZ I–II.	j
[26]	SZERELMEM	tr
[27]	IGE A MÚLTBÓL	j
[28]	A CSAPODÁR ÁTKA	j
[29]	VADRÓZSÁK I–VII	tr
[30]	BOLDOGSÁG ÉS SZENVEDÉLY	tr
[31]	BORÚRA DERŰ	tr
[32]	LÉLEKERŐ	j

[33]	VESZÉLYES JÁTÉK	j
[34]	MENTSÉG	j
[35]	VISSZAVESZEM LEÁNYKA	j
[36]	BÚCSÚ KAROLINÁTÓL	j
[37]	SZŐKE IPOLY	tr
[38]	EGY TÁNCVIGALOMBAN	j
[39]	A PÁSZTORLÁNYKA	j
[40]	EMLÉKÁLDOZAT	tr
[41]	A GALAMBOK	tr
[42]	ZSUZSIHOZ	j
[43]	EPEDŐ SZERELEM	j
[44]	A TÉLI ÉJ DICSÉRETE	j
[45]	KÉRELEM EGY NŐHÖZ	j
[46]	NE LÉGY KÖZÖMBÖS	j
[47]	RÁD EMLÉKEZEM	tr
[48]	VÁLASZUL	j
[49]	MERENGÉS	tr
[50]	MÁJUSBAN	j
[51]	ÖMLENGÉS	j
[52]	HOZZÁ	j
[53]	MÉG EGY SZÓ HOZZÁ	j
[54]	ÖNMEGTAGADÁS	j
[55]	ATLASZ	j
[56]	BORBÁLÁHOZ I–III	j
[57]	ISTEN VELED	j
[58]	BORKÁHOZ I–III	tr
[59]	LEMONDÁS	tr
[60]	FELEJTSÜNK	j
[61]	VISZONTLÁTÁS	tr
[62]	SZERET HÁT	j
[63]	BOLDOG ÓRA	tr
[64]	SZÍV ÉS ÉSZ	tr
[65]	LEGSZEBB KÖLTÉSZET	j

II. ROMÁNC ÉS BALLADA

[66]	A LEÁNY ÉS A RÓZSA	j
[67]	CSERE	j
[68]	FALUSI NÁSZ	tr
[69]	FELSÜLÉS	j
[70]	A SIRATÓ	j
[71]	AZ ANYA VÉGRENDELETE	j – tr*
[72]	A HALDOKLÓ GYERMEK	j
[73]	BALASSA BÁLINT	tr
[74]	CSATÁR ÉS VILMA	tr
[75]	ERŐS AKARAT	tr
[76]	A SZÁMŰZÖTT S A KIVÁNDORLOTT	tr
[77]	A VÉN DALNOK	tr
[78]	HAZDRUBÁL	j
[79]	ZÁKÁNY TAMÁS	j
[80]	PUSZTAI TEMETÉS	j
[81]	KÉT KÉRŐ	tr
[82]	NYÁRI NAP, TÉLI ÉJ	tr
[83]	A VÁMPÍR	tr
[84]	A RAB CSALÁD	tr
[85]	AZRAEL	tr
[86]	A BETYÁR	tr

III. LEGENDA ÉS REGE

[87]	AZ ELSŐ HALOTT	tr
[88]	ANGYAL ÉS LÁNY	tr
[89]	NABUKODNOZOR ÁLMA	tr
[90]	ÜSTÖKÖS ÉS CSILLAG	tr
[91]	JERIKÓ RÓZSÁJA	tr
[92]	AZ ELŐŐRS	j
[93]	FÉRFISZÓ	j

*A 71. vers I. része jambikus, II. része trochaikus lejtésű.

[94]	A ROM SZELLEME	j
[95]	AZ ANGYAL ÚTJA	tr
[96]	LÓT	tr
[97]	AZ ANYA OSZTÁLYA	j
[98]	REGE AZ IBOLYÁRÓL	tr
[99]	VIHARKIRÁLY	tr
[100]	A FECSKÉRŐL	tr
[101]	A NŐ TEREMTETÉSE	tr
[102]	KARÁCSONYKOR	tr
[103]	AZ UTOLSÓ ÍTÉLET	tr

IV. TÁBORI KÉPEK

[104]	A HÁROM HUSZÁR	j
[105]	AZ ÚJONCOK APJA	tr
[106]	A HONVÉD	tr
[107]	A ZÁSZLÓŐR	tr
[108]	A TÜZÉR	tr

Kilenc epikus vers: a 90., 96., 98., 99., 100., 101., 103.,. 105. és a 108. sorszámú költemény hatos trocheusi sorai magyaros verselésű, négyütemű 12-es soroknak is értelmezhetőek. Az előszóban korábban indokoltuk, hogy miért döntöttünk úgy, hogy a nyugat-európai, rímes-időmértékes versforma alkalmazása volt inkább a szerző szándéka.

Madách Imre tervezett

verskiadása első kötetének

főszövege

[1] SÁRGA LOMB

Gazdag bőségén a nyárnak
A virágot fel se vesszük,
Minden óra új gyönyört ad –
A hervadtat porba vetjük,

Míg az ősz jő hűs szelével,
A virágok mind kihalnak,
S múlt idők emlékeül csak
Sárga lombjaik maradnak.

Összeszedjük akkor őket
Édes bú emlékeképpen –
Egy-egy napnak érzeménye
Írva van minden levélen.

Egy-egy lomb minden dalocskám,
Mely a múltban éle-nyíla –
Ez kertben, mig az vadonban,
Ez lányszűt, az sírt virasztva.

S a tavasznak halvány képe
Száll előttem egyszer még el,
Amidőn a dalt mosolygva
Zengem el – könyűs szemekkel.

I. SZERELEM

[2] KIS LEÁNY

Diszes leánysereg között
Áll egy kicsiny leány,
Fél gyermek, olly igénytelen
És ollyan halavány.

Tán azt hiszi, hogy őtet ott
Még észre sem veszik?
Megmondjam-e, kitárjam-e
Szivem reményeit?

De hátha meg nem értene,
S tanít szeretni bár,
Még nem tanúl és szíve csak
Gyermekjátékra jár.

Inkább szó nélkül küldöm el
E kis füzért neki,
A Nap csókjától égnek úgy
Lengőke kelyhei.

Hahogy megérti azokat,
Ugy engem is megért,
S hervadni látom estve majd
Hó keblén a füzért.

Ha meg nem ért, füzérem úgy
Játékul lesz neki,
És én megnyugszom abban is,
Ha örvendezteti.

[3] HÓDOLAT MÁRIÁNAK

Neked szentelt ifjú szivem
Minden vágyat, szerelmet,
Te a Nap, én meg a füszál,
Mely nyíló általad lett.

Fogadd el, lányka, szívesen
Mit szellemed teremte,
Minden fűszálnak nyílnia
A Nap is megengedte.

És bár egy-egy életsugárt
Lövell minden virágra,
Nem ég kevésbé fényesen
Ragyogó koronája,

Nem mondom én se, hogy szeress,
Csak adj sugárt, hogy éljek,
S neked virágként illatot,
Színt, harmatot szenteljek.

[4] A BOKRÉTA

Mért hervad le a bokréta kebleden;
Tán haragszik, hogy szépítni képtelen,
S bájaidnak tengerében elmerül,
Mint a csillag, hogyha a Nap felderül?

Vagy meleg van tán, leányka, kebleden,
S attól hervad a virág oly hirtelen?
Tűzz kebledre más bokrétát, úgy, leány,
Melynek meg nem árt a szív melegje tán.

Ily bokréta lenne e szív, hidd nekem,
Benne sok szerény virág hajt kedvesen.
Bájaidra sem lesz írigy, jól tudom,
Sőt miattuk jobb szeret még, angyalom.

[5] FEHÉR RÓZSA

Halvány és szende vagy,
Mint gyönge rózsaszál,
Előttem e virág
Nagy kedvességben áll.

De százszor kedvesebb
Illatjaért nekem,
Leánynál illatul
Van tiszta szerelem.

Ó, lány, ha rózsa vagy,
Tanulnod tőle kell,
S az illatát csupán
Éltével hagyja el,

Mert hogyha elröpül
A rózsa-szerelem,
Bús csalogányoddal,
Leány, mi lesz velem? – –

[6] ELSŐ CSÓK

Szenvedtem érted,
Szép kedvesem,
Sokat szenvedtem
Oly szívesen.

Hisz pályabérért,
Minő te vagy,
Nincsen fáradság
Eléggé nagy.
De szív, ki érti
Meg titkodat?
Ki nyugton tűrtél
Villámokat,
Most már, midőn int
A békepart,
Lankadni készted
A vágyó kart.
S ki nem hajoltál
Meg bú miatt,
Üdvtől roskadsz le
Egy csók alatt.

[7] ELVÁLÁSKOR

A búcsu inte, szűm majd megrepedt,
Megátkozám az ádáz végzetet,
És csókot nyomva lánykám
Szemérmes homlokára,
Egy könny ragadt szememből
Piros, kicsiny arcára.
Tudtam, mert ismerem már a világot,
Örvénye nyel, s nem ad ki boldogságot.

Mint számüzött angyal menny ajtaján,
Ugy álltam a bucsúzó csók után,
És ő mosolyga mégis,
Hivőn tekintve égnek,
Könyében is szivárvány
Gyanánt reményi égtek.

S szent hittel ollyan megnyugodva szóla:
Hisz jó az Isten, s ő vezet bucsúra.

Ah, e megnyugvást én is ismerem –
Szebb volt világom akkor, jobb szivem,
Midőn mosolyga nékem
Is még a létnek arca,
Mely most tükörbe néző
Magunkat adja vissza.
Amíg gyászomra csak villámot öltöz,
Neked hajnalt, neked virágot tükröz.

S tükrözzön végig – szín- s illatja ez
Lelkünknek, mellyet istencsók szerez
Keblünket szentesítve
A hitnek fénykörével,
Mint színt ad a virágnak,
Mely szépségben ragyog fel,
Míg durva kéz csapásai nem érék
Virág- s léleknek e legszebbik ékét. –

S ha egykor sír borúl is majd föléd
Elnyelve minden vágyat, szenvedést,
Sirodra még a szent csók
Büvös virágot hint el,
Míg rám, ha sír borúland,
Borul kopár sötéttel. –
De csak tudjam, hogy rajtad még ragyog
Az istencsók – könnyebben meghalok.

[8] EMLÉKSZEL-É?

Emlékszel-é a szép napokra,
Midőn oly boldogak valánk,
És minden oly szép összhangzással
Mosolyga ránk,
Emlékszel-é?

Hallgattuk a pacsirta dalját,
S midőn eltűnt felhők megett,
Lelkünkben halkan folytatók a
Lágy éneket.
Emlékszel-é?

Akkor szivünkben is tavasz volt,
Szerelmem a pacsirtaszó.
Felhő borít most engem is, de
A dalra, ó,
Emlékszel-é?

Folytatja-é azt, lány, szived még,
Mit csak neked danoltam én?
Ha nem – dalával e szegény szív
Is halni mén,
Ha feledél.

Nem zeng fel újra, mint pacsirta,
A szívre nem jő két tavasz,
S számomra benned, ó, leányka,
Már veszve az,
Ha feledél.

S ha mondok is dalt, őszi szél az,
Mely hord hervadt virágokat,
Miket a dús tavasz feledve
Az őszre hagy,
Mint feledél. – –

[9] KERTBEN ETELKÉHEZ

Rózsakertben, testvérek közt
Ültél, lányka, nyári reggel.
Szent imát rebegtek ajkid
Buzgalommal, hű reménnyel.

Jöttem, édes ajkaidnak
Szent imáját csókolám le,
Mint virágidnak harmatját
Forró Napnak lángszerelme.

Így folyjon bár végig élted:
Testvérek közt játszi csendben,
S ajkadon olvadjon össze
Hit, reménység és szerelem!

[10] NYILVÁNOS TITOK

Mondanám, hogy nem vagy szép, leány,
Hogyha nem néznél tükörbe,
Mondanám, hogy jó sem vagy talán,
Hogyha nem néznél szivedbe.

És ha tükröd s szűd dacára még
Nem tudod, mi szép, mi jó vagy,
Én sem mondom el, mert bájad így
Öntudatlan kétszer oly nagy.

Mondanám, hogy lelkem nem szeret,
Mit mosolygsz – ó, hallga, hallga!
Hadd maradjon szíveinknek ez
Nyilvánságos drága titka!

Boldogíts csak, boldogíts tovább,
És ne tudd – elég, ha sejted,
Mint a gyöngyház, oly önkénytelen
Kedvem gyöngyeit ha termed!

Ah, de balga én, ha tőled is
Rejtem, üdvöm mért fecsegni?
Vagy nem-é fél boldogságom az,
Hogy nem tudja senki, senki?

Hadd ragyogjon, aki azt hiszi,
Hogy csak írigyelve boldog,
Én homályos csendben élvezek
A lány keblén, és mosolygok. –

[11] BÚCSÚÉRZETEK

Álltam ősi háznak ajtajában,
Vándorbot volt reszkető kezemben,
Ámde felvidultam, mert a férfi
Sorsa, hogy csatát próbálni menjen.
Hisz ha karja lankad, vérzik melle,
Majd e ház lesz ismét nyugta, enyhe.

Búcsúzám gyöngéd szivű anyától,
Áldást hinte s könnyeket fejemre
Ah, de hisz' hogy fészkéből kiszálljon
A fiú, ez vár minden szülőre,
Gondolám, s ha fénnyel visszatérek,
Milly öröm lesz a kedves szülőnek.

Elszakadtam egyetlen baráttól,
Hej, nehéz volt e perc életemben,
Ah, de ollyan önző lett-e e szív,
Gondolám és szinte szégyeneltem.
Életpálya nyílt a jóbarátnak,
Ez vigasztalt, s könnyeim elálltak.

Válnom kéne, kedves lányka, tőled,
S nem vigasztal pályád ragyogása,
Hisz neked, nélkűlem, drága lélek,
Istennek sem kellene világa.
Elhervadnál, mint virág, ha jő tél,
Nélkülem, ki élni elfeledtél.

Nem vigasztal, hogy sorsunk folyása,
Mint szülőmtől, tőled messze lenni;
Nem vigasztal, hogyha koszorúval
Megjövök, fog örömet szerezni;
Nem néznéd te fényes koszorúmat
Csak, hogy éltünkből mi sok lehervadt.

Nem vigasztal, hogyha a világban
Lankad e kar és lelkem szerelme,
Házammal meglellek téged is, lány,
S majd öled lesz e kebelnek enyhe,
Ó, a ház, a kő dacol a vésznek,
Lány, tavasz, ifjúság elenyésznek.

[12] A HŰTELEN

Korán sújtott a sors keze,
Más gyermekek míg vígadának,
Sírhantján ültem jó atyámnak,
Én árván síró gyermeke.

Nem hittem, hogy még lesz idő,
Melyből óhajtva vissza-vissza
Tekintsek könnyre, néma sírra,
Mint üdv után a szenvedő…

S úgy lett, mit üdvének nevez
Szivünk, csak két rosszból a kisebb,
Mitől ma még borzadva retteg,
Talán egyetlen kincse lesz. –

Halvány a börtön mécse bár,
Kit sírfenékre élve tettek,
Jutalma mindkét életének
Üdvéért lenne ily sugár.

S mi még előtte rémül állt,
A tengereknek barna szirte
Lesz a hajósnak vágya, enyhe,
Ha a hajó fenékre szállt.

Ó, hogyha volna nékem is
Könnyem, de férfikönny kiszárad.
Nem enyhül többé tőle bánat,
S ki nem sír, az vigaszt se hisz.

Oltárul sír sem áll nekem,
Emlékeűl a hűtelennek,
Nem érzem csókját szellemének,
Mely összekötné még velem.

S hol vígaszt minden szív talál,
A síron túl sincsen reményem,
Ott is, ki itt feledt, a hűtlen
Egy más rokonlélekre vár.

[13] ÖNVÁD

Én voltam a hibás magam, leány!
Téged ne nyomjon semmi szemrehányás!
Könyelmüen csupán én téptem el
Az édes rózsaláncot köztünk, nem más.

Magam szenvedjek érte büntetést!
És szenvedek, kebeledtől eltépve,
Mert a mennyből, mely ellen vétkezém,
Önakarat önkénytesen száműze.

Ó, drága hölgy, álbüszkeségből mért
Nem hallgattam keblemnek jobb szavára,
Bizalmasan és megbocsátva hűn
Tőled kérvén írt szívemnek bajára?

Mért hallgatám meg suttogásukat
A közbenjárók vészes seregének,
Kik két szív közt akként tolonganak,
Mint Nap s Föld közt gyászfellegi az égnek,

S táplálják a vak szörnyet gondosan,
Mely önkeblén pusztít, a félreértést,
Mig egy bizalmas szó, egy pillantás
Elvégzett volna köztünk minden kérdést.

Nem ferdült volna tiszta érzetünk
Hideg számítás ronda alkujává;
Nem volnék mint száműzött Ádám most,
Kinek az Édent önkeze bezárá.

Mit adhatsz még, mit adhatsz most nekem?
Nem hozhatsz vissza egy sugárt a múltból.
Adj hát egy könnyet útitársamul,
Hogy álmodjam rólad s elmúlt napokról.

[14] UTÓHANG

Mint Nap derült reám
Arcád, felhőtelen –
Lassan halványodál
El ködnek lepliben.

És ámuló szemem
Könyezve még kisér,
Midőn mint esti fény,
Már régen eltünél…

Helyetted éj vagyon
10 És fénylő csillagok,
Minden csillagban egy
Szentelt emlék ragyog.

Melyik hölgy, a tiéd?
Én búsan kérdezem
15 Ó, mert már csillagod
Is alig ismerem.

S ha egy-egy csillagot
Látok, hogy elesett,
Megborzadok, nem-é
20 Volt az, nő, a tied;

S rólad, ki egykoron
Égő Napom valál,
Tán csak hulló csillag
24 Hoz hírt, hogy elbukál.

[15] LUJZÁHOZ

Mit keressz te, lány, e gyógyvizeknél
Dúsan ifjuság- és kellemekben,
Nem lehet, hogy a halálnak árnya
Tégedet, lány, eltakarni merjen. –

5 Szellem vagy te, testet mely azért ölt,
Hogy nyilatkozhassék a világban.
És a test átszelleműle benned,
Mint a fa – a ragyogó virágban.

Hogyha már te is sírhoz közelgesz,
10 Érettnek kell lenni a halálra
Az egész világnak – s ó, jaj, ó, jaj!
Mégis úgy van – szűm borzadva látja.

Elveszesz – nem hervadó virágszál –
Meteór, mely súgározva hal meg.
15 Egy-egy élet ára a pirosság
Arcodon, s mely környez, az igézet. –

Érzed-é, te, ó, kedves leányka,
Hogy jegyese vagy már a halálnak.
Azt hiszem, nem érzed, enyelegni,
20 Mosolyogni néha hogyha látlak.

Ah, de hogyha elmerengsz az űrben
Kis kezed kezem között feledve –
Hozzám símulsz, és megrendül ajkad,
Mintha némán hívnál védelemre,

25 Kéjjel szívod a Napnak sugárát,
S ifju lelked a jövőbe nem jár,
Hallgatsz, hogyha én festem varázsát –
Látom, érzed, az nem a miénk már.

Egy titok van mindkettőnk szivében,
30 S egymástól takarjuk kímélettel,
Mosolygva, mintha a sötét sírt
Jó barát virágokkal födé el.

[16] KÖNNYELMŰSÉG VARÁZSA

Látom, mily közelről les ránk az enyészet,
És szívünk világa mily múló, mi röpke,
Ah, de véled élni-halni int a végzet,
Játszom és enyelgek, mint kertén a lepke.

5 Látom, délibáb, nem forrás, ami biztat,
Hasztalan epeszt el e szív szörnyü szomja –
Haldokló szerelmed csak csillámot adhat,
S én mégis követlek, lányka, a vadonba.

Ing a föld alattam, dördül a tűzakna,
S intő szózatának a fülem bezárom.
Ott rakok tanyát – és hogy nyugodt alapja
Egy virágszőnyeg lesz – gyermekész, de várom.

Fákat ültetek, mint hittel ültet az agg,
Mellyek enyhe árnya nem fölötte leng majd.
A jelennek élvét hordom áldozatnak
Egy lidércért, melyet szűm a jövőben hajt.

Ó, szent könnyelműség – lelkünk bűvirága,
Illatot lehelsz, hol megdöbben, ki számol –
Mosolyogva mondod: hős élted kis ára
A borostyánnak, mely zöldel a halálból.

Ó, szent könnyelműség, legdrágább ajándok,
Melyet külde Isten e Föld emberének –
Egyedül te vagy, mi mindenen sugároz,
Mindenen végigzeng, mint túlföldi ének.

S míg minden ember itt egy-egy elítélt,
Hogy mégis mosolyghat, te tanítod őtet,
S egy nyáréji álom, hogy szivemben is kélt
Lujzáról, azért is hála, hála néked. –

[17] BETEG KEDVESEMHEZ

Nyitott ablaknál álltam kedvesemmel,
Az őszi Nap utószor még megállt,
S betölte mindent oly szelíd özönnel,
Mint a szülő, ha haldokolva áld.
És mint körűle mind elcsendesednek,
Oly néma lesz a szálló éj, felé
Csak a szél suttog – mintha a betegnek
Hogylétét résztvevőleg kérdené.
Halvány köd űl a földre, szürke árnya
Minden jól ismert tárgyat átbüvöl,

Ábrándos rémek himbálnak bolintva,
Tündér liget épűl és összedől.
Zördűl a fák harasztja – borzad a szív,
Együttérzés borúlata fog el – –
S a néma gondolatra, mely gyötör, vív,
Közénk repűlő sárga lomb felel – –
Elsápadsz – tán a lombbal egyetemben
E szél arcádról rózsaszirmot ráz –
Meg elpirulsz – mitől – hiszen kivűlem
Pirosra arcod nem csókolja más – –
Vagy e pir arcodon csak őszi lomb-e,
Mely percnyi fényiért halált cserél – –
Az elbukó Nap bíboros lemente
Virág, mely díszlik, hogyha halni kél? –
Nem, nem, neked, leányka, élni kell még,
Csak a haldokló ősz kábíta el.
Az veszhet – fénye, dalja elhagyá rég –,
De mennyit rejt még néked e kebel!
S miért választanád a másvilágot?
Az, míg nem ösmer, könnyen nélkülöz.
Én elfeledtem minden boldogságot
Kivűled – éltemhez más nem kötöz.
S ha meghalhatnék véled – ó, hisz akkor
Halál lesz élni, s élet a halál –
De ismét elmerengek a sohajtól,
Mely a virágra oly gyilkolva jár.
Hadd, hadd tegyem be ezt az ablakot, lány,
Ne nézz az égre, írigy az s megöl,
Ha látja, hogy szemedben szebb sugár van –
Nem engeded – – – Kebled keblemre dől,
Kéjjel szivod a léget és sováran,
Mint messzi hon felé – a Holdba nézsz,
Mosolygva, szendén, mintha intne onnan
Jól ismert s mégis túlvilági kéz.

Ajkad némán mozog – szemed lezárod,
Az égbe int kezed, a reszketeg –
Távol harang szól – halvány hold világol –
Fagyos szellő sír – ó, lány, értelek.

[18] CSAK EL, CSAK EL!

Csak el, csak el az emberek köréből,
Ki a szabadba – búcsunkat ne lássa
Hideg kiváncsiság – hisz életünkből
Úgyis legtöbb fogy vesztegetve másra!

E néhány percet éljük hát magunknak,
S az őszi est velünk mosolyg, velünk sír –
Az emberek más baján csak mulatnak,
Megérteni csakis rokonérzés bír.

Nézd lány, mi tiszta, nézd, mi csendes az est,
Mint hogyha a nyár végbucsúkat intne,
Aztán hideg lesz, ily múló varázst fest
Ez a búcsú is, lányka, életemre.

Ládd, hogy csillámlik a deres mezőség,
S itt-ott feledve még egy kis virág áll,
Ha látod, hogy mosolygok mostan is még,
Az ragyogó dér, az csak ily virágszál.

Ellebben, s megmarad az árva élet,
Ó, jaj, miért ismertem nála jobbat!
Ez megkettőzteté a veszteséget –,
Szerelmes lelked ígéret-országát.

Pedig nem oly bús a kopár kietlen,
Mint romja egykor nyílt kéjnek, nagyságnak,
Hervadt virágon, porladó romok közt
Még az enyelgő szellők is zokognak.

Nem volna oly tűrhetlen sorsom is, lány,
Ha nem mosolygtál volna rám szerelmet,
S nem ismerném a mennyek üdvösségét,
Mint így, hogy ismerem, elválni tőled.

Nézd, hogy megcsendesült a szós patakcsa!
Hajdan virágok néztek tűkörébe,
Talán halálhírrel vagyon beírva
A rajta úszó sárga falevélke.

Nekünk írá-e a természet aztat?
Nem, nem, remény int, látod, a magasból,
Sejtéstől úzve szállanak a darvak,
S bizton regélnek már az új tavaszról.

A rétet szivárványháló borítja,
Fent szellő játszik tünde fonalakkal.
Talán az égből nyúlnak így alá, hogy
Földünket összekössék szebb honukkal.

De a szivárvány futva fut előlünk,
S deres füvet hagy csak bús lépteinknek,
A fényes szálakat nem vonja földünk,
S ki tudja, merre, újra ellebegnek. –

Ó, lány, szerelmünk is ha illy ezüstszál,
Ilyen szivárvány a kopár mezőn csak,
Mely égből szállt le, megbüvöl, de elszáll,
Mert nem való e föld rideg porának!

[19] EGY EST EMLÉKE

Oly rekedt meleg volt,
Oly borús az est,
Lankadt lombban a szél
Nem tett semmi neszt.

A madár félhangon
Búsan énekelt,
Távolról dalára
Halk moraj felelt.

Mindezt együtt érzénk,
S jártunk szerte-szét,
Némán – mert helyettünk
A bús est beszélt.

S hogyha néha-néha
Volt is egy szavunk,
Suttogánk, ugy érzők,
Sírok közt vagyunk.

S féltünk felrettentni
A halottakat.
Féltünk, kél szívünkben
Életgondolat.

Ó, pedig oly édes
Volt, mely meglepett,
A halálnak vágya
Mindkettőnk felett.

Elváltunk – sok év folyt
Már azóta el,
Sok gyönyör ment sírba,
Sok virúla fel.

Halovány emlékben
Él az este csak,
Melyben óhajtásim
Halni hívtanak.

De ha fel-feltűnik,
E szemben köny ég,
Hogy halni kivántam,
Míg boldog valék.

S most, hogy a halálvágy
Szűmből elveszett,
Élni vágyom és szűm
Élni elfeledt.

[20] LUJZA LEÁNYTÁRSÁHOZ

Im itt a sír, szent mindkettőnk előtt az,
Ládd, érzeményünk hol találkozott.
Sírjunk közösen ormán, jöjj, leányka,
S szent lesz könyünk, mely együtt foly ki ott,

S ha nő virág, mi majd megismerendjük,
Hogy egyesült könnyből keletkezett,
Mint a megnyugvás, mely szintén föléled
Hiven megosztott fájdalma felett.

S szent lesz szivünknek ez édes keserve,
Mint a hideg, de tiszta őszi nap,
Hogy a virág sem sejti meg, miként csak
Halotti csók az, mellyet tőle kap.

S ha szűm halottjai közt angyalul lész,
Örülni fognak, jól tudom, neked,
S elégedett ha lész te is helyeddel,
Ez árva szív leginkább az lehet.

[21] A „FAGYVIRÁGOK” FELOLVASÁSA UTÁN

A Fagyvirágokat felolvasám
Előtted épp, te felsohajtva mondtad:
Meghalnék én is szívesen, ha rám
Költő szerelme szintén ily füzért ád.

Ó, lány, ha költőd ismét én vagyok,
S örök dicsőség lenne minden ének,
Dicsőséggel, dalommal felhagyok
Egy perceért megmentett életednek.

[22] EGY LEÁNYKÁHOZ

Ah, látom, látom, hogy szeretsz, leányka,
Kit annyian megcsaltak, kedveled.
Jaj, istenem, be jól esik e súgár,
Midőn az éj már majdnem eltemet.

De ó, a bú már úgy benőtt szivembe,
Hogy a boldogság fájva illeti,
Mint a szemet, mely mély börtönben sínle,
A jótékony Nap fényes színei.

Inkább ne is szeress tehát, leányka,
Oly szent ajándok az a szerelem,
Midőn először ránk mosolygja az ég,
Hogy nem való az már többé nekem.

Te felkelő Nap, én meg alkonyúló,
Te fejlő rózsa, én már hervatag,
Előtted egy világ nyíl dús reményben,
Engem reményim rég elhagytanak.

Miért dobnád sírokra koszorúdat?
Én sírfüzért adhatnék csak neked;
Nyugodjál hát meg, szebb jövőt derít rád,
Hidd el, leány, bizonnyal végzeted.

Száz új remény, száz új tárgy lép elődbe,
S emlékem elhalványul közte majd,
De szent marad. Ah, adj kezet e frigyre,
S szelíd mosoly váltandja fel a jajt.

Nálam meg arcod, mint bús életemnek
Utolsó fényes képe megmarad,
És álmaimnak tárgyát képezendi,
Ha majd a sírnak hantja rámszakad.

[23] HAGYJ EL

Ó, lány, miért, miért szeretsz?
Hagyj el, még jókor van talán!
Itt reng a föld, villám cikáz
Kedvelted árva homlokán.

E hon rideg leendene
Neked, te gyönge rózsaszál,
Reszketnél keblemen, szivem
Vihardús dobbanásinál.

Ott lent a völgy való neked,
Hová a szélvész míg elér,
Halkan sugó szellő leszen,
Virágról mely virágra tér.

Mint emlékünkben múlt idők
Viharja hogyha megjelen,
Tündér fátyol lepi s nekünk
Még fáj, de fáj oly édesen.

S ha majd felőlem is beszél
Neked, leány, én enyhülök,
Hogy téged lágyan foly körül,
Mi itt körűlem mennydörög.

Hogy még soká boldog lehetsz,
Mert egybe nem köt végzetem,
Mely vad viharként összetör
Mindent, amit ölel kezem.

Hagyj el, s álmod lesz rózsaszál
És pilleszárnyu angyalok.
Velem – sötétség és halál,
Én testesült átok vagyok. –

[24] HA LÁTTOK IS

Ha láttok is vad élvek tengerébe
Merülten olykor még kéjelgeni:
Ne írigyeljetek, szivem magányát
Kivánom én csak elfelejteni.

Kérek habzó pohárt és kérek csókot,
Hogy részegüljek meg, felejtsek el,
De elsápad csókomnál a rózsás ajk,
Kifordul a már-már ízlelt kehely.

Ó, mert ha ott ragyognak is felszínén
A nagyvilágnak szép örömhabok,
Jól látom én, a fénypalást alatt mi
Szörnyű sötétek, mily mélyek azok.

Mind eladó, mit a világ bír adni,
S a köznapiság mocskába tapad,
Minden kéjből csak elaljasodása
S a jóllakásnak undora marad.

Elsápad hát minden gyönyör előttem,
Mert elérésénél nincs küzdelem,
S nem bír lelkem gondolni sem magast, mi
Mint csillag lenne utólérhetlen.

Egy van csak, ami lelkemet feltartja,
Egy emlék, amely élvet ád nekem,
Hogy egykor boldogítál, drága lányka,
S tisztán maradtál, hála Istenem!

És jobbnak érzem önmagam keblét is,
Melyet, leányka, egykor szeretél,
És jobbnak tartom a bűnös világot,
Melyben megszentelt alakod kisér.

S ki nem lelek kéjt már a nagyvilágban,
Hol vásárolni mindent meg lehet,
Egyetlen kéjem e vásárolhatlan,
Utólérhetlen szent emlékezet.

[25] IDÁHOZ

I. Templomban

Egyházba mentem, ott valál,
Mint angyal, buzgón elmerülve,
Áhítat fogta keblem el
A hívők zengő énekére.

Úgy tetszett, mintha ez imák
Mind, mind lábadhoz hullanának,
Hogy tisztább szellem, lányka, te
Mutasd be Isten zsámolyának.

Oly jólesett e képzelet,
S mégis, mégis, ha lenne illyen
Őrült kín, féltés, gyötrelem –
E sok közt szóm tán kárba mégyen.

Ah, fáj, ha nem hódol neked
Minden, s ha hódol, szinte úgy fáj,
Engem rabol meg, úgy hiszem,
Minden mosoly és meglesett báj.

Lábadhoz raknám a tavaszt,
Éj csillagit, föld gyomra kincsét,
S kivánnám, hogy szívem nekűl
Kevés legyen mindez neked még.

Ne kárhoztass, ne kárhoztass!
Nem is szeret, ki féltni nem tud.
A koldus jár csak gondtalan,
Mig a dústól a nyúgalom fut.

II. Társaságban

Kétségtül űzve szűmben felriadt
A féltés véres óriása,
Fel kell keresnem a kedves leányt,
Utána hát a társaságba! –

Mi kellemes, bűvös világ fogad,
Mosoly, nyugodtság minden arcon.
Nem jő-e hát sem bú, sem szenvedély
Keresztül e csodás határon?

Eljött velem… Ott látom a leányt
Más karján lengni, édelegni,
Ah, aki így cseveg, ki így mosolyg,
Hogy tudna az, mint én, szeretni!

Vajh, mit beszélt, mit hallgat? – Hasztalan,
A társaság szent illemének
Kínpadján nyög szivünk, s azt tisztelik
Örömek, kínok, szenvedélyek. –

Ha házunk ég, mosolygunk édesen
Duló lángjánál sütköződve –
Ha lelkünk egy világa süllyed el,
Közömbösen állunk felette.

Nevetséges, ki másképpen teszen,
Mulassunk hát, mulassunk szépen,
Hiszen enyelgni ollyan kellemes,
Csak a szó szűnkbe ne vezessen.

S ha gladiátorként majd elbukunk,
Ügyességünknek taps a bére;
Sebünkre honn majd tán a kőfalak
Részvéttel is tekintenek le. –

[26] SZERELMEM

Lány, velem ne játsszál, hogyha hízelegni
Látsz, mint lanyha szellőt! – A szellő csevegni
Rózsák közt szokott csak, rózsa a szerelmed.
Hogyha megcsalsz, a szél vad viharrá éled,
S rettegj, rettegj szörnyü bosszujától!

Lány, velem ne játsszál, hogyha tünde kedvvel
Fényleni, ragyogni látsz – ó, tudd, a tenger
Holdfénynél ragyog csak, holdfény a szerelmed.
Hogyha megcsalsz, éj lesz, mélye az enyészet.
S rettegj, rettegj szörnyü bosszujától!

Lány, velem ne játsszál, látván álmodozva!
Ezt az álmot rám csak tündérének hozta,
És e tündérének, lányka, a szerelmed,
Hogyha megcsalsz – majd a vad oroszlány ébred,
S rettegj, rettegj szörnyü bosszujától!

[27] IGE A MÚLTBÓL

Hajfürtömet adám egykor, leány, neked,
Öröknek esküvéd akkor szerelmedet,
S a hajfürt gúnyjelül volt, színében maradt,
Midőn az esküszó rég semmivé apadt.
Mit tész most már vele, mondd, lányka, mit teszesz?
Levél az, hervadtan mely szélben tévedez.
Vesd el, bár kedveléd, a rózsa illatát,
Lehullott szirma, ó, túlélte már magát.
Vagy sok mások között e gyászemlék neked
Hirdetni lesz csupán egyik győzelmedet?
Sirok közt, ó, leány, szerelmeskedni félj,
Mely hervadt lomb között játszik, fagyos a szél!
Legjobb, tedd fürtömet a régi könyvbe el,
Melyből szerelmi dalt olvastam néha fel,
Hadd légyen ott az ősz szélűzte levele,
Melyről nem tudni már, mely fáról hulla le.
Mit álljon még irás a síron, melyre már
A részvét könnyeket áldozni úgyse jár?
S porladjon fürtöm is az édes dal felett,
Melynek visszhangja már kebledben néma lett.
Adtál, lány, akkoron te is virágfüzért,
S mondád, minden szirom rejt egy-egy érzeményt.
Im érzeményeink hervadt füzére hát
Az egyetlen való, mi álmomból maradt.
Megtartom, s gyógyulok ránézve, hogyha még
Emberbe' egykoron tán hinni kezdenék.
Ne sírj, leány, szemed veres lesz, és miért
Áldoznád bájadat egy megtörő szivért?
Ó, szent a könny, kiméld e szent ajándokot!
Ah, én is ismertem egykor, ma kacagok.
Nem jó már ennyi álkönny közt mutatni bút,
S egy cseppből végre is – ily bánatnak mi jut?

[28] A CSAPODÁR ÁTKA

Érzéseket cserélsz, mint a ruhát,
Ma ezt veszed fel, holnap mást kívánnál,
Amint szeszélyed súgja, s azt hiszed,
Hogy néked az mind, dőre lányka, jól áll.

Most újra felvevéd szerelmem is,
Ez egykor oly fehér ruhát magadra,
Bár azt, feledve új gyönyör között,
Régen pihenni lökted a porondra.

Ne bántsd, ne bántsd, mért hoznád újra fel?
Jobb annak ott pihenni elfeledve,
Napsúgarakból volt az szőve, és
Most lássam az idők mocskát felette?

Ládd, oly nyugodt valék már, azt hivém,
Szerettél egykor őszintén, leányka,
S bár Isten rendelé, hogy elfelejts,
A csók, mosoly igaz szívből lőn adva. –

Míg most, ha látom, ismét úgy pirulsz,
Mint akkor, úgy hullámzik Éva-kebled,
Azt látom, ó, hogy amidőn hivék,
Hogy akkor is csalatkozám tebenned. –

Miért nem hagytad e sírt meg nekem!
Kacér mosollyal mit csábítsz felette?
Nagy a világ győzelmidnek, miért
Nyúltál szentségtörően e kebelbe? –

Ha szívednek szerelme lámpa csak,
Mely új olajjal újolag föléled,
Hogy büszke termeken ragyogjon, úgy
Veled szerelmet, lány, én nem cserélek.

De azt se féljed, hogy kisérteni
Jár fel talán majd megvetett szerelmem,
És eltiport üdvét követeli,
Melyet mosolyogva esküvél te nékem.

Nem, mint e szív képedtől puszta lett,
Úgy puszta szív lesz átkod is, leányka,
Te nem tanultál, csak tetszelkedést,
Közted s szived közt hízelgő had álla:

Ha majd lehullnak bájid, s elhagyott
E had, szived kietlenét megérted,
És életuntan és örömtelen
Nyugalmat esd, csendet kér árva lelked;

De hivatásod vesztve, úgy leszesz,
Mint szótlan gondolat, gyümölcstelen fa,
Testetlen lélek, árván, hontalan
A semmiség örvényében bolyongva.

Az édes házi kör helyett csupán
Hideg halottjait leled a múltnak,
Míg ólomsúllyal a sír hantjai
Siratlan puszta kebeledre hullnak.

[29] VADRÓZSÁK
(Erzsinek)

I

Vad öröm volt, amit eddig éltem,
Kábulás és mámor, semmi más,
Mintha bánatunkat, hogy feledjük,
Részegítve jár az áldomás,

S hogy szivünknek jajját átkiáltsuk,
Felzengünk egy pajkos éneket,
Elcsitítni véle azt a sírót,
Mint a dajka a kis gyermeket.

Pásztortűz volt minden üdvöm, élvem,
Melly a téli éjben pislogat –
Elmelegszünk nála, hajh, de éltet
A pásztortűz semminek nem ad.

Míg te jöttél, mint a felkelő Nap,
Elhalványult minden fényeden,
Betöltéd a Földet, s ámulattal
Új ragyogványt láttam mindenen.

Érezém a rózsa s méh szerelmét,
Érzém árván, hogy nincs semmi sem.
Szerelem szent lánca a mindenség,
S benne mink is egy kicsinyke szem.

És mint hogyha megcsókoltad volna
E kebel vadon zengő dalát,
Képzetemben minden e világon
Oly dicsően szelleműle át.

II

Mért gyújtottál lángot e kebelben,
Hogyha most hideg maradsz, leány?
Mért tanítál meg forrón szeretni,
Hogy kacagjad kínomat csupán?

Ó, mosolygj, mosolygj reám, leányka,
Hidd el, néked jobban illik az,
Megdöbbent talán a nagyszerű tél,
De mi bájol, az csak a tavasz.

Meglep a szobormű is – csodáljuk,
Hogyha általlengi ideál,
Nem mozdul mégis szivünk, hiába,
Mert rokonvilágra nem talál.

Ládd, leányka, a Nap, mely virágot
Szül, hevével el nem égeti,
Egy-egy harmatcseppet küld reája,
És a lankadót felélteti.

Nap szemed, s ha részvét harmatárja
Nem hull rája, e kebel elég,
S e neked nyíló érzésvilágot
Tán kár lenne elrombolni még.

III

Ó, leányka, nem szégyenled-é, ha
Durva bérc kegyesb, mint kis szived,
Akit Isten is már ízről-ízre
Szerelemmel átmelengetett?

Nem remegsz-é, hogy megbánja, ennyi
Bájt hiába mért pazarla rád?
Ládd, ha nemmel válaszolsz szavamra,
Vígaszt nékem az a szikla ád.

Elpanaszlom, hogy bizony leánykám
Azt mondá, hogy engem nem szeret.
Szeret a bérc, így felel enyelgve,
S felüdíti lankadt lelkemet.

Jó barát, te! ah, tudom, csalódol,
Sorsom oly bús, sorsom oly kopár,
Hű szerelmem a hideg leánytól
Visszonzásra többé nem talál.

Talál, mondja újra a kegyes bérc.
Gúnyol-é vagy jobban ismeri
Édes titkát a leánykebelnek,
S szebb jövőmet jósszó hirdeti?

IV

Lány, ha oly hidegséget mutatnék,
Mint minőt te játszol szüntelen,
Tán jobban szeretnél, ah, de illyen
Lángoló szív arra képtelen.

Kis sebet könnyű elrejtenünk, de
A nagyot, ha elrejted, megöl;
Ily sebem van, s hogyha rejtenem kell,
Meghalok, hidd, szenvedésitől.

Ó, ha volna rajtad oly hatalmam,
Aminő van néked híveden,
Megtanítanálak, hogy mi kín, ha
Választottunk olly érzéstelen.

És mégsem lehetnék ily kegyetlen,
És szenvednék ismét általa
És szenvedném mind a kínt, amellyel
A hidegség téged sújtana.

Rab vagyok, rab, kétség dúl szívemben,
Sorsom élet-é avagy halál?
Mondd ki, mondd ki, bármi az itélet,
Benne lelkem megnyugvást talál.

Csak világot! bár mutasson az majd
Mennyet, poklot, mindegy már nekem,
Szűnjék a sors szörnyü vajudása –
Ami jő, megadva viselem.

Mondd ki, lányka, mert mint lassu méreg,
Bú s remény közt a kétség megöl,
Eddig tart erőm, itten hivék célt,
Vidd tovább még, és keblem ledől.

V

Merre, merre lányka, régi kedved?
Hol van a pajzánkodó szeszély?
Hisz te egykor egy kicsiny virágban,
Lepkeszárnyban örömet lelél. –

Most komoly vagy, tévelygő szemednek
Pillantása messze-messze jár,
Mint hajósé, aki tornyosúló
Felleget s partot kétkedve vár.

Mért remegsz most, hogyha felkereslek,
Mint virág az őszi szél előtt?
Bízalommal hajlottál szivemre
És mosolygó arccal azelőtt.

Honnan, honnan e pir arcodon most,
Míg szived sebesebben dobog?
Tán szivednek titkos vágyu álma
Az, mely bájjal tükröződik ott?

Ismerém lelked fehér zománcát,
Hajnal arcod pírja rajta, lány,
Boldogság hajnalja, s mégis a szív
Nyúgalmának alkonya talán.

Bolygó fényt látok, leány, szemedben,
Az szivedben kincset árul el.
Süsd le, süsd le, ó, már mind hiába,
Szívem új, több-több tanúra lel.

Minden ízeden ujabb kecs éled,
S újat nem teremt többé az ég,
Csak ha a természetben tavasz van,
Vagy nőszívben a szerelem ég.

Ó, igen, látom, szemed borúja
Nem fellegzi már be e kebelt,
Mert belőle szívárvány gyanánt a
Szerelem nyújt édes békejelt.

VI

Látnom téged és szeretnem egy volt,
Ó, leányka, honnan, honnan ez?
Hisz különben ember e világon
Üdvöt csak hosszú harccal keres.

Nem kérdeztem én, ki vagy, mi sorsod?
Mit mocskított volna illy salak,
Láttam, lány vagy, ez nekem elég volt,
Mert szerethetsz és imádhatlak.

Vajh, mi az, mi így hozzád varázsol?
Más tetszik, ha ez s az rajta szép,
Rajtad arc, haj és szemek világa –
Nékem bájos, merthogy a tiéd. –

Nem tudom, hogy barnák-é a fürtök,
Kék-e a szem, avagy éjsötét,
Azt tudom csak, a kedves egészre
Fényt az üdv legszebb sugára vét.

Téged Isten e szívnek teremte,
És e szív azonnal megtalált,
Amidőn nálad, mint régi kedves
Ismerősnél, meglepetve állt.

145 És valóban, lelkünk ismerős volt,
Istennél csak egyet alkotott,
És hogy újra feltalálja egymást
E világon, kettévált legott.

S fájt félléte, kínozó sebében
150 Vágyó hévvel nyugtot nem lele,
Míg lelkedben azt most feltalálta,
S önmagának jobb felét vele.

Mit csodáljam most már, hogyha régen,
Még előbb, mintsem megláttalak
155 Édes arcú álomképeimben
Tiszta lánggal már imádtalak.

És ne mondd te se, könnyen hajolván
Kebeledre, hogy hűtlen leszek,
Nincs korán azt teljesítni, amit
160 Rég végeztek a nagy istenek.

VII

Ó, talán bűn is, ahogy imádlak,
Keblem oltár, mellyen képed áll,
És kivűle az egész kebelben
Semmi, semmi más helyt nem talál.

165 S hogyha képed elhagyná e szívet,
Borzadok, mi űr maradna ott,
Isten- s emberektől elhagyottan,
Mint egyházból elpusztult romok.

Ó, de hogy lehetne bűn szeretni?
170 Istenünknek rendelése az,
Azt tanítja ég, föld, csillag és szél,
Azt tanítja rózsa és tavasz.

Hogy lehetne bűn az, így szeretni,
Tőle jő minden, szűmben mi jó,
175 Érdemes lehetni birtokodra
Küzd e szív, e fáradt harcoló.

Általad dülének el, leányka,
Szűm hiú, hamis bálványai,
Éretted tanultam még az Istent
180 Is hálásabban imádani. –

S megtudám, hogy amit dőre keble
Embereknek száz alakra tép,
Mert nem bírja a dicső egészet,
Áldásos, erős: egy istenség.

185 S bár te azt gyermekkebled hitével,
Rózsakoszorúban tiszteled,
Én keresztem vérző képletében –
Óva áll ő mindkettőnk felett.

Te tanítál, hogy lelkünk fog élni,
190 Mert a láng, melyet közénk lehoz,
Nem fér e földnek gyarló körébe
S visszaküzd az üdv sugárihoz.

[30] BOLDOGSÁG ÉS SZENVEDÉLY

Nem vagyok már, aki hajdanában,
Szirt-éleknek zúgó csermelye,
Benne forrongó, de vad erő van,
Mely megdöbbent, útját futva le.

5 Rónaságnak lettem most patakja,
Mely szelíden, lassan folydogál,
Csillagocskát tükröz síma árja,
És mellettem part virága áll.

Lelkem többé már nem árva felhő,
Mellyet a szél mennydörögve űz,
Míg keblében óriási harc fő,
Vad sötétség s szentelt égi tűz.

Lelkem ősznek lőn most tiszta napja,
Mely gyümölcsét híven érleli,
S bár a nyár körül már nem ragyogja,
Fergetegjeit sem ismeri. –

Tűzvész volt szerelmem – most egész más,
Mely dühöngve nyargal házakon,
És előtte fény, utána romlás,
Visszarettent, s mégis vonva von.

Lám, mivé lett – kisded jóltevő tűz,
Melly a szentelt házoltáron ég,
Biztosan melenget, s együvé fűz
Kis körében csendes házi bék.

Költőibb volt és nagyobbszerű a
Bömbölő ár, tűzvész és vihar,
Mint a síma víz, ősz hűs sugára
És a láng, mely házoltáron áll.

Ah, de mindezek költő-varázsa
Mégis, mégis az emlékezet
Róluk, őszi nap, kis tűz körül, ha
A megbékélt boldogság cseveg. –

[31] BORÚRA DERŰ

Sokszor meggyötörtelek hiába,
S fájó kéjjel lestem könnyedet,
Ámde még Istent is káromoljuk,
És szívünk mégis hozzá vezet. –

Megbocsájtál, nő, te is, te hajlál
Első hozzám csókkal ajkadon,
Szégyenülten és kéjtől remegve,
Hogy bevallám, vétkezém nagyon.
Ó, de hisz kihez nem vonz az érzelem,
Attól úgye, úgye, nem fáj semmi sem.

Sokszor bántál, nő, te is hiába,
A sors bűnét is reám vetéd –
Aki hallott volna, azt hiendé,
Rosszabb férj nincs is már, mint tiéd,
Ámde a legkedvesebb fiúra
Is rivalgunk: hordjon a manó!
S életünket áldoznók fel érte;
Úgye úgy van, drága zsaroló?
Ó, hisz azt a rossz férjt hogyha érte baj,
Meghiszem, sirattad – s titkon ölt a jaj.

Megszűkültük házi kis körünket,
Elragadt a képzelet szele,
Mint hajóst révéből bűvarázzsal
Vonja a tenger végetlene –
Ah, de csakhamar nyugalmat óhajt,
Azt az árva ősi tűzhelyet.
Kéjjel tér meg, mint mi visszatértünk.
Legszebb a Nap kis házunk felett,
Mert ha nem tündérhon is, melyet lakunk,
Benne ketten, úgye, mégis elvagyunk.

Elvonult a felleg, felsüt a Nap,
Szép világ van, boldogság megint,
Kedvesebb még a múló borúra,
S életünkkel gazdálkodni int.
Nem maradt szivünkbe rejtve fullánk,
Melly érzést öl, s mérget gyűjtve vár,

Mindenik kinos perc száz gyönyörtelt
Órával van kárpótolva már –
Minden percért százszor áldjon istenem,
Gyermekimnek anyja, szépem, kedvesem!

[32] LÉLEKERŐ

Bátran megálltam, fegyver fegyver ellen,
Nagyok haragjától nem rettegék,
De kétkedém, elég erős-e lelkem?
Hisz férfitől ez csak kötelesség.
Szerencse csábja nem győzött felettem,
Nem részegített meg szép szemsugár,
De kétkedém, elég erős-e lelkem,
Ha a sorsnak súlyosb próbája vár?
Ellentállottam nőnek, hogy könyörge,
Szerettemet hallgattam, mint zokog:
Most már jöhet sorsomnak bármi vésze,
Nyugodtan várom, ó, erős vagyok. –

[33] VESZÉLYES JÁTÉK

Egész világ hódolt, leányka,
S te mindenkit kigúnyolál,
Azt hitted, ez adó megillet,
S nincs senki, aki ellenáll.

Boszankodál, hogy egyedűl én
Maradtam néma és hideg.
Több-több kacérság bájaidra
Még több ragyogványt hintenek.

Erősebb vért kellett nekem most,
Neked hegyesb nyíl kelletett,
Így folyt köztünk, így folyt sokáig
A harcjáték, az ütközet.

De jaj, ki a sziv érzetével
Szentségtörő játékot űz!
Veszélyes az, mint a lepének,
Melyet körülrepűl, a tűz.

Addig hódítgatál cselekkel,
Hogy meghódoltál, kis hamis,
S ez nékem olyan jól esett, hogy
Tiéd vagyok most magam is.

[34] MENTSÉG

Mondod, lány, hogy bizony már
Sokszor valék szerelmes,
S hűségi esküvésem –
Hogy is mondjam ki? – kétes.
De nézd, mi sok csillag hull
Le, és egy sem hibázik;
Szivemben is az érzés
Egész teljben virágzik. –
Ami lehullt, leányka,
Nem volt valódi csillag,
S engem sajnálj meg inkább,
Hogy hittem egykor annak. –
Ha érzed, hogy valódi
Csillag vagy, drága lélek,
Nem hullsz le szűm egéről –
S én mégis féltve féltlek.

[35] VISSZAVESZEM, LEÁNYKA

Visszaveszem, leányka,
Hüségi eskümet,
Visszaadom, leányka,
E néma búcsucsókba,
Imé, szerelmedet.

Engem vándormadárként
Sejtésem visz tova,
Lelkemnek kell csapongni,
Számomra megnyugodni
Nincsen rév, nincs haza.

Mért álljon esküvésünk
Halvány rémképe még,
Intő bú- s gyűlöletre,
Míg így majdan helyébe
Békélt emléke lép. –

Ugyé, szűd, melly enyém volt,
Azért nem gyűlölend,
Hogy a vándor megállott
Csodálni a virágot,
S útját folytatni ment?

Ugyé, kebled, leányka,
Mely engem kedvele,
Nem fog átkozni most sem,
Tovább maradni, hogy nem
Engedte végzete?

Ugyébár nem hiszed, ha
Más majd hivebb leszen,
Hogy az tán többet érez,
Mint én, s mit keblem érzett,
Nem is volt szerelem?

Hol van dal, mely megígéz,
S aztán nem hangzik el?
Hol végtelen szép álom,
Örök szín a virágon,
Siratnunk mit nem kell?

Arcád a hulló csillag
Volt éltem éjjelén,
Mely tiszta ragyogással
Egy percig ég, s alászáll,
Mint játszi tünemény.

És én, ki láttam útját,
Könnyezve követem,
S emléke mindörökké,
Mint égi jelenése,
Oly szent marad nekem.

[36] BÚCSÚ KAROLINÁTÓL

Bucsúzni jöttem, lányka, hozzád.
Kérlek, kérlek, ne félj, ijedj!
Nem könnyeket jövék sajtolni,
Nem érzést, sorsot káromolni;
Csak egy csókért – s Isten veled!

Hisz nem sohajtni, sápadozni
Kötők mi frígyünket, leány!
Minden percünk egy tölt pohár volt,
S hogy elköszöntők a nemes bort,
Hogy elfogyott, sírjunk talán?

Nem, nem, hisz a nőnek szivétől
Nem vártam többet, mint ami;
S te is tudád, hogy az örömnek,
A szenvedélynek, a költőnek,
Hogy éljen, kell csapongani.

Kit a forrás üdíte egykor,
Midőn ledűlt, eltikkadott,
Nem lenne-é őrült, örökre,
Az egy pohár vizért cserébe,
Leláncoltan maradni ott?

Ily forrás voltál, lány, szivemnek,
Ily forrás voltam, lány, neked,
Már vége a szomj- s tikkadásnak,
Tovább int a lét vándorának;
Kedves leány, Isten veled!

Ha rád derűlend új örömnap,
Tán a múlt is eszedbe jő;
De ha boldogságod oly nagy lesz,
Hogy benne engem is felejtesz,
Elnézem azt is, drága nő. –

És most ölelj meg! Ó, ne félj csak,
Hogy elgyűröm csipkéidet.
Mi sok időt reám pazartál,
Egy táncot is már elmulasztál!
Siess, hölgy! – S most Isten veled! – –

[37] SZŐKE IPOLY

(P-hez)

Szőke Ipoly kicsi barna lánya!
Eszem azt a gyönyörű szemed.

Megsebez, ha rám néz, s hogyha nem néz,
A Naptól rabol meg engemet.
Jó, hogy arcodon, kis bájgödrében
Játszni látok pajzán szellemet,
Mely, ha sebzesz, írt önt a sebembe,
És mosolyg, ha kell, Napom helyett.

Szőke Ipoly kicsi barna lánya,
Eszem azt a szós, picinyke szád!
Fáj, ha nem hallom csevegni, és fáj,
Hogyha hallom, mert reményt nem ád.
Jó, hogy a kebel két renge halma
Hévvel hullámoz még akkor is,
S hogyha nem szólsz, szólanak helyetted,
Hogyha szólsz, mondják: a lány hamis.

Szőke Ipoly kicsi barna lánya!
Eszem azt a bűvös lelkedet.
Hogyha távol vagy, vonzasz magadhoz,
Ha közel vagy, űzesz engemet.
Jó, hogy a világ végében is még
Távol volnék, s visszavonzanál.
Jó, hogy az Ipoly meg úgy kiáradt,
Hogy nem férek hozzád, barna lány.

[38] EGY TÁNCVIGALOMBAN

Ismértem nálad szebbeket, leányka,
Hajoltak hozzám nálad jobbak is,
Nem bírhatlak s nem vágyom birtokodra,
Mi, jól tudom, kiábrándulni visz.

Mi vonz hát mégis oly hévvel tehozzád,
Mért fáj, ha másért ver szived talán,
Mi káprázat reng gyöngéid felett is? –
Megígézél bizonnyal, kis leány.

Átengedem magam a bűvöletnek,
Fénymámor, illat, kéjjel élvezem,
E termen és e kedves szemeken túl
Idő, világ ne létezzék nekem!

Húzd, húzd, cigány! fáj bár, de mégis édes
A hang, melyet lelkemből vonsz elő,
Mi ott szenderge titkos sejtelemként,
Vonód alatt az mind életre jő. –

Zenédben egy küzdő szívnek világa,
Örömsikoltás, elhaló sohaj,
Egy jobb szellemvilág visszhangja rendül,
Lágy olvadó bú és vad csatazaj. –

Majd a zenére a tánc is megindult,
Karomra fűzöm a kedves leányt,
Önérzettel, büszkén vezetgetem fel,
Mint az erős tő a lengő virányt.

Hozzám hajol, majd pajkosan meg elhagy,
Körüllebeg epedve, csintalan –
Dac és békűlés, féltés és enyelgés
Felváltva reng a tánc hullámiban.

Majd érzem szíve gyorsuló verését,
Lélegzetét – karomra dűl a lány,
Hozzám szorítom, s pörgő őrületben
Ég, föld enyész, s őt ölelem csupán.

Ha az igézet végre elenyészik,
Fény, illat és zene kihal, eláll,
S a köznapi világ néz újra rám le,
A költőitlen reg sugárinál:

Képed, leány, egész kéjjel marad fel,
Minél tán nem több szűd birása sem –
S menten marad mégis minden salaktól,
Mi a birást követni kénytelen.

[39] A PÁSZTORLÁNYKA

Eső pereg, eső pereg,
Kisértetes szellő zokog csak,
Ködárban varjúhad kereng,
Nincs híre dalnak, nincs virágnak.

Elhallgatott a szós tücsök,
A munkás nép kedves zenésze,
Fészket keres minden, mi él,
A pásztortűz hamváig ége.

Megnépesült a kis falu,
Vigan füstölnek a kémények,
Alóluk mécses pislogat,
S zeng esténkint fonói ének.

Ez élet, lány, veled jöve
Közénk, s maradt kint a hideg tél.
Átellenes kis ablakod
Fagyán, ah, egy új bájvirág kél.

Ne jőne csak az a tavasz –
Ki a hegyekbe visz magával,
Az élet elkisér megint,
S maradhatunk a tél fagyával.

Előtted hírnökül kiszáll
A kis pacsirta, és dalára
Legszebb mezében jő eléd
A pusztaság testvér virága.

Felserken a visszhang s figyel,
Ha ajkaidnak dalja zendül,
S amint sír, vágyik és mosolyg,
Dalos madár lesz mindenikbül.

Csak én, ha áttekintek, ah,
Kis ablakodba, rózsa lesz ott –
Nekem csak halvány fagyvirág –
Arcád helyett, mely átmosolygott.

[40] EMLÉK-ÁLDOZAT

Büszke gonddal ápolt kert virágait ha
Dallal árjadó szűm bokrétába fonta,
Szende vadvirágát a szabad mezőnek,
Pásztorlányka, mért ne tűznélek közéjek?
Néked a természet volt kertész helyében,
Kebeledbe érzést önte a nagy Isten,
S bár rövidke perc volt, amíg boldogítál,
Nem tudom, másoknál hátrább hogy mit állnál.
Ó, hisz a boldogság mindenkor rövid csak,
Legszebb perceink, mik legjobban rohannak.
Hervad a tavasz is, ám méltó, ha dalt vár,
S őt megénekelni a pacsirta eljár.
Szép tavasznapom volt kebled, drága lányka,
Bájihoz e kis dal légyen a madárka.

[41] A GALAMBOK

(R-hoz)

Mondod, lány, hogy ablakodra
Kis galambok szállva szállnak,
S míg magadhoz bébocsájtod,
Turbékolva ott kopognak.

Gyöngéd, játszi csipkedéssel
Símulnak fehér kebledre,
Míg ismét tova repülnek,
S nem tudod, hogy honnan, merre.

Ó, ne is tudd, ó, ne is tudd!
Mindenik egy-egy őrült vágy,
Vérző szívben kelt ki titkon,
S fészkét törve messze elszállt.

Szállt boldogságot keresni,
Megnyugodott ablakodban,
Hagyd csak, hagyd tovább repülni,
S ne is tudd, hogy merre, honnan!

[42] ZSUZSIHOZ

Kedves valál, hogy láttalak először,
Hideg szemekkel büszkén nézve rám.
Ez a ridegség a valódi széphez
Legjobban illik tán, úgy gondolám.

Látálak újra, hóditásra mentél.
Ragyogni hagytad itt-ott bájaid,
Mint rózsabimbó, félig eltakarva,
A sejtelemnek is tért hogyha nyit.

S hűtlen levék első rideg magadhoz,
Újabb magad tett hűtlenné legott,
Hivém, hogy ez összhangzatos egésznél
Dicsőbbet Isten még nem alkotott.

És meglehet, de alkotott szerelmed,
Szeretni kezdél, s új báj önte el,
Most érte már el, ah, látom, tökélyét
A báj, melyet lehelhet nőkebel.

Leraktad ékességeid magadról,
S bámulva látom nőni bájidat,
Letörpül a mesterség cifrasága
Melletted, ah – legszebb te vagy magad.

S ha bírlak is, leányka, mindenestől,
Minden kecsed még mindég új nekem,
Egyenkint kell mindannyiszor kivívnom,
És minden engedmény új kegy-jelem.

Minden mosolyban, szóban, pillanatban
Kegyed egész világa benne van,
S mégis, ha csókolsz, átkarolsz ezerszer,
Ezerszer győztesnek hiszem magam.

[43] EPEDŐ SZERELEM

Mind csak mese, mind csak mese,
Amit költőink énekelnek,
Dicséretére epedő,
Eszményi, tiszta szerelemnek.

Nem ég a legszebb láng soká,
Ha táplálékot nem találhat,
Bolond, ki cél nélkül csatáz,
Mig elfáradva összeroskad.

S ha már könyörgve porba hull
A Föld ura – leány elébe,
Méltó, hogy keble édenét
Ez is legott megossza véle.

Kinek lelkéből már kihalt
Ez öntudatnak büszkesége,
Nem érdemes, hogy férfiú,
Nem érdemes a lány kegyére.

S a lány szivében hogyha nincs
E nagy törvénynek öntudatja,
Szeresse lánytársát, hisz azt
Eszményi tisztán imádhatja.

Csak most szeretlek még nagyon,
Mióta, lányka, már enyém vagy,
Minden csók, minden ölelés
Szivemre újabb láng gyanánt hat.

[44] A TÉLI ÉJ DICSÉRETE

Hadd énekelje más a dús tavaszt,
Ezer virágot, százhangú zenét,
Élvezze más a fényes napsugárt,
Csak hagyja nékem a zord téli éjt!

Tavaszt, madárdalt, fényes napsugárt
Enyhítni búnkat alkotá az ég,
A hosszú téli éj a szerelem,
A perc költészetének honja még.

Kint zúg a szél, kicsiny szobám meleg,
Kandallómban ropogva ég a tűz,
Lágy pamlagon, dagadt párnák között
Magához engem édes lányka fűz.

Átérezzük, hogy egymásért vagyunk,
El van szakítva tőlünk a világ,
Nincs fesz közöttünk, nincs hideg szabály,
Nem üldöz részvét, nem kíváncsiság.

A boldogság, mi egyikünkben él,
A másiknak valódi kéjt szerez,
Nem mint kivűl, hol egynek élve, ah,
Más számtalannak szörnyü pokla lesz.

S mig egybevetve sok rosz érdeket
Az összepántolt szív csak tönkre jut,
Te nem keressz bennem hírt, kincseket,
Te nem szeretsz mást, mint a férfiút.

Ölelj meg, lány, ölelj meg újolag,
Engedd csókolnom forró kebledet!
Mely emberek közt ollyan szépen áll,
Karomban hagyd el szent szemérmedet!

Itten hatalmasb istenség honol,
Ez istenség, tudod, a szerelem,
Mely bájleplével mindent eltakar,
Eltűr, de hogy hideg légy, lányka – nem.

Szorulj hozzám idább még, kedvesem,
Hadd hallgatom szived veréseit,
Míg bájgyűrűként gömbölyű karod,
Hullámozó kebled körülkerít.

Beszéljünk halkan édes dolgokat
– Csókkal vegyítve, észrevétlenül –,
Míg suttogásunk olykor megszakad,
S álomképekkel együvé vegyül.

Te elszunyadtál, én féléberen
Míg hallgatom lassú lélegzeted,
Míg élvezem, ha álmod gondtalan
Leleplez egy-egy újabb kellemet.

Kebled kéjhalmihoz hajtom fejem,
S lélegzetem köztük felforralom,
Hajfürteid behálózzák kezem,
Gyöngén kibontom, s végigjártatom.

Szép termeted hullámalakjain,
Minőket művész legszebb álma szül,
De nem, de nem – a legszebb álom is
Nem vonzhat így – így által nem hevül.

S midőn tökélyök gazdag érzete
Kéjmámorban ringatja lelkemet,
Míg lassudan álom veszen körül,
Folytatva a felséges képeket;

Ha istenek egébe szállanék,
Tán észre sem venném a változást. –
De ó, igen, csókod hiányzanék,
S ezért az ég nem ád kárpótolást.

[45] KÉRELEM EGY NŐHÖZ

Ha a szó érzeményünk burka csak,
Mért írjak én, hogy elámítsalak?

Ha hű tolmács a szó, úgy rettegek,
Hogy érzésemmel megrettentelek.

Ne olvasd hát, ha hozzád írok én,
Ki tudja, álarc-é vagy érzemény.

De közte vannak a fehér sorok,
Rokon lélekhez szólanak azok.

Hahogy megérted, úgy boldog vagyok,
Ha meg nem érted – én is hallgatok.

[46] NE LÉGY KÖZÖMBÖS

Kerülj, miként más sarkát a delej,
Mint szirtet a hajós utában,
Gyülölj, mint angyal a kárhozatot,
Mint csendes éj a vad zajú napot:
Közömbös csak ne légy irántam.

S ha látom, hogy szivedben szűm iránt
Akárminő, de érzemény van,
Remény táplál mindaddig engemet,
Mert aki gyűlöl, még talán szeret.
Közömbös csak ne légy irántam.

[47] RÁD EMLÉKEZEM

Hogyha hallom, a szépség kacér,
S hódolatra vágyik szüntelen,
Érzéketlen szívének legott,
Hogy több rabja s fénye több legyen;
Rád emlékezem, ó, drága nő,
Mert te e vádat megcáfolod,
S a világgal is kibékülök,
Szépségedre, hogyha gondolok.

Hogyha hallom: gőgös az erény,
S büszkén nézi azt, ki vétkezett,
Jégkebellel, könyrületlenül,
Mint egy isten a világ felett;
Rád emlékezem, ó, drága nő,
Mert te e vádat megcáfolod,
S a világgal is kibékülök,
Erényedre hogyha gondolok.

Ó, de érzem, e világon a
Költő, árva hang puszták felett,
Sorsa, hogy vérző tövisfüzért
Hordjon átkos homloka felett;
Rád emlékezem, ó, drága nő,
S életemre búsan gondolok. – –
Ó, ki mindent megcáfolsz, miért
Mért ez egyet meg nem cáfolod?

[48] VÁLASZUL

Jól mondtad, ó, ha tiszta reggelen
Végigtekintünk bájos táj felett,
Körűlünk zsong az élet műhelye,
S napsúgár tölt el minden téreket:
Nem az egyes fa, bérc, mi megragad,
De a szellem felettek, mely lebeg,
S kicsinységünknek fájó érzete,
Beléolvadni vágyik és remeg.

Jól modtad, ó, ha csendes éjfelen
Végignézünk a milljó csillagon,
S porszem-világunk és a végtelen
Közt állva, sejtés bűvarázsa von:
Nem az éj s csillag az, mi megragad,
De a szellem, mely közte tévedez,
S mint idegen, s velünk mégis rokon,
Árvult lelkünknek fájó kéjt szerez.

Jól mondtad, ó, ha hallgatunk zenét,
S hullámzó árján lelkünk a hajó,
Majd játszi kedvben, rózsás part előtt,
Majd vad vihar s szirtek közt hánykodó,
Nem az egyes hang az, mi megragad,
De a szellem, mely mélyében beszél,
S bár félig értjük csak meg hangjait,
Ragad, ragad, s lelkünk örülve fél.

De azt nem mondtad, ím elmondom én,
Hogy drága nő, ha hozzám vagy közel,
Nem játszi kedved, gazdag bájaid,
Nem lelked büszke röpte bájol el;
De az a szellem, mely körüllebeg,
S egy ily világot szent egységbe hoz,
S mit éjfél, nyári nap, mit zene szül,
Egyszerre mindaz általárjadoz.

[49] MERENGÉS

Hogyha küzd e lélek, s összeroskadoz,
Felkel újra, bár ha minden ellene. –
S ami bút vagy élvet életünkre hoz,
Mindent e csatában végig éreze.

S mert nemesebb, hogysem ott csússzon porán
A köznapiságnak, gúnyolják azért,
Vad harag kél benne – gyűlölet talán
A világra – mely már jobbat meg sem ért.

Mint tűzvész, emésztve önmagára dűl,
Percnyi fényéből egy hamvrakás marad,
Új világgá gyúrja, s őrült istenül
Tesz sivár lakókul rá rémárnyakat.

Látom nő, mint reszketsz, mint félsz engemet,
S visszavágyol vinni korlátim közé;
Ó, ne félj, ha mindent zúz a fergeteg,
A szelíd virágot meg nem sértené.

Nem bánom, mit ítél rólam bárki más,
Csak magad te értsd meg árva lelkemet.
S hogyha verve sorstól és megtörve látsz,
Ismerjed meg bennem hű testvéredet.

Nem szeretnek látni bút a boldogak,
S a hitetlen férfi élted reggelén
Megriaszt, hisz oly bús, oly rideg alak,
Mint bolyongni ítélt átkos, kósza rém:

Ó, de el ne ítéld őtet hirtelen –
Mint a gyáva pór, de áldjad sorsodat,
Hogy szelídebb úton vitt át élteden,
Mint minőn korbácsolt engem kárhozat.

Mert megtörni szűd is rég elég nemes,
Ó, ha értenél te – balga képzetek –,
Inkább meg ne érts, mert hogy megérts s szeress,
Kell, hogy általéld mind, amit szenvedek. –

Én is voltam, mint te egykor, oly hivő,
Lelkem költő hévvel ideált ölelt,
Összeforrtam véle, és mert szenvede,
Felrettent szivem, hogy csak salakra lelt.

Boldogabb testvér, te el ne lökj tehát,
Oly régen vagyok már síró, árva én,
Aki részvétet nyújt, az erőt is ád,
S jobbá lesz a szív is a jónak szivén.

Ne tagadd tehát meg egy kérésemet,
Adj egyetlen csókot homlokomra, nő,
Írt találand benne az emlékezet:
És pajzs lesz jövőmben, vélem hogyha jő.

Látom nő, mint reszketsz, mint félsz engemet –
Hadd írják síromra, egy csókot nyere,
Mely nem júdáscsók volt. Ó, ez egy kegyet,
Tán meg nem sokallja sorsom istene.

[50] MÁJUSBAN

Ki a hegyekbe ment a társaság,
Én is menék a kedves nő karán.
Lassanként elmaradtak társaink,
Magam maradtam a nővel csupán.

Gyérült szavunk, míg aztán néma lett,
S nem vettük észre, oly sok gondolat
Lengett körül – hallgattuk, s azt hivénk,
Szivünk verése ad nekik szavat.

És párbeszédnek hittük a szelet,
Mely ágak közt csevegve suttogott,
És a madárnak búcsuzó dalát,
És a Naptól a végpillantatot.

Ott állottunk végtére a tetőn,
Ő elfuladva rám nehezkedett,
Kéjjel szivá fel az üde leget,
S az illatos virág-lehelletet.

Karomban érzém szívveréseit,
Enyémmel együtt, és úgy képzelém,
Hogy a kedves lélek tán érzi mind,
Amit csak érzek, amit vágyok én.

A Nap lement már, minden hallgatott,
Csak a tücsök tölté az estet el,
Mint a természet szívverése, mely
Velünk dobog, velünk érez, lehel.

Lábunk előtt a völgyben köd feküdt,
Ugy állottunk, mint vízözön fokán,
Megszűne minden, minden elmaradt,
Ketten maradtunk életben csupán.

A vallomás már ajkamon vala,
Szakadt a köd, megláttam a falut,
Eszembe jut minden pánt és kapocs,
Melytől a lélek mindhiába fut.

És mégis, ó – a perc hatalma nagy,
Aztán akármi is kövesse bár,
Egy átélt üdvösséges perc után
A többi lét küzdelme sem nagy ár! –

Arcára néztem, és az angyalarc
Megbírja a bünöst tisztítani,
Megdermedt ajkamon a vallomás,
Nem bírtam, ah, csak felsohajtani.

Busan vezettem őt hazafelé,
De bánatomban is vigasz vala:
Boldog vagyok így is, mert szeretem,
S ha megtudná, szenvedne általa.

[51] ÖMLENGÉS

Lennék bár csillag, égi boltra tűzve,
S epedve néznék onnan nő le, rád,
Lennék bár fergeteg, zokogva, űzve,
Zárt ablakodnál a vad éjszakát!

Lennék virág bár, lakva a mezőket,
És gyönge lépted ott hervasztna le,
Csak véled élni és meghalni érted,
Engedne engem a sorsnak kegye! –

És mégis inkább, mint csillagszemekkel
Virulni lássam másnak bájidat,
Míg mint vihar sirok, tépett kebellel,
Te másban leljed boldogságodat!

És mint mezők virágát, észrevétlen,
Mosolygó arccal ölj, tapodj agyon.
Kebledtől messze, megfagyott reményben
Legyek kopár szirt és körül vadon!

Csak egyetlen tudat lengjen felettem,
Hogy lelked, hölgy, felém, felém eped,
Hogy nélkülem Istennek Édenében
Is észrevennél egy üres helyet!

[52] HOZZÁ

Ha néha illyes szót kockáztatok:
Hivebb barátod nincs, mint én vagyok,

Kétes mosoly leng ajkadon – talán
Szokásos bóknak nézed azt csupán.
De nem, de nem, te szómat elhiszed,
Tudod, hogy aki ismer, az szeret.
Szived talán inkább attól remeg,
Hogy több barátságnál, mit érezek.
Azt kémleled, ha néha mosolyogsz,
És az eredmény tán haragba hoz,
Elszenvedem. – Kivánd és meghalok,
Vagy ami nehezebb, még hallgatok,
Kivánjad és kerüllek tégedet,
Csak azt ne mondd, hogy ne szeresselek!

[53] MÉG EGY SZÓ HOZZÁ

Bocsásd meg nő, ha egy percig hivém,
Hogy boldoggá lehetnék általad,
Bocsásd meg, egy percig, ha feledém,
A szigorú társas szabályokat!

A költő lelke ollyan idegen,
Oly fájó e mesterkélt föld felett,
Hogy oly rokon lelket, minő tiéd,
Találni rajta szinte jól esett.

Feledtem hogy férjed van, és a férj
Egész valódhoz tart igényt, jogot,
S mint bányarém, nem érti bár becsét,
Lezárja a gazdag kincshalmokot.

Feledtem, hogy nő s férfiú között,
Nemesb viszonyt nem tűr el a világ,
De balgaságát aki kacagom,
Ez egyszer nem türöm, rajtad ha rág!

Inkább, mintsem hogy üdvöt adj nekem,
S rágalmazó nyelv végye fel neved,
Inkább, mintsem hogy lássak esni rád
Ó, nő, egyetlen kétkedő szemet.

Egy csók mézét ne szívjam síromig,
Forduljon ajkamról ki a pohár,
Vesszen ki a költészet bája ott,
Hol lelkem árván, elhagyatva jár!

Isten veled, nő – ládd, nyugodt vagyok,
Nem látod, hogy mosoly van ajkamon?
Szenvedjek én, de te ne tudd soha,
Mi mély keblemben a bú, fájdalom.

Higgy könnyelműnek, rossznak higgy, ha kell,
Hogy ily hamar feledni tudtalak,
Hidd, hogy nem voltam hozzád érdemes,
S keblem kirablott hangos puszta lak,

Igy elválásod tőlem könnyü lesz,
Míg hogyha tudnád, mily kínt szenvedek,
Tudnád, hozzád mily érdemes vagyok,
Tán megsiratnának e szép szemek. –

[54] ÖNMEGTAGADÁS

Ha csillag volnék Isten trónja mellett,
Mégis csak e porföldre szállanék,
Itt nyílna nékem a boldogság benned,
Minőt számomra mást nem ád az ég.

Ha Éden kertének lennék virága,
S rideg lakásod lenne pusztaság,
Vagy vélem jőne Éden illatárja,
Vagy hervadnék veled, mint sírvirág.

Körödbe helyze végzetem szeszélye,
S önakarat, im, számüzésbe visz,
Birásodért ki Édenről letenne,
Nyugalmadért elhagy még téged is.

[55] ATLASZ

Miért bíztad rám, ó, nő, titkodat,
Mért vallottad meg nékem, hogy szeretsz,
Nagyon erősnek tartasz engemet,
Hogy vállaimra illyen terhet vetsz.
Atlasszá lettem, titkod a világ,
Enyém csak súlya, élvezete nem,
De nyúgodalmad szent világa az,
Ne félj. Szét nem töröm, tovább viszem.

[56] BORBÁLÁHOZ

I.

Ohajtanám, egész világ
Hogy ossza hő szerelmemet,
Azt illatozza a virág,
Azt hirdessék a gyors szelek,
A napsugár, a csillagok,
Minden..... némán csak én legyek,
Mert hogyha szólni akarok:
Szivem szorul, szavam remeg. –

II.

Ó, hogyha e csók forró léhe
Eltartana egy századot,
Melyet rejt, míg ki nem merítne
Minden bübájt, varázslatot.

Ha karjaidnak ölelése
Mennyország lenne kedvesem:
Remegnék, tán előbb telik le
Az is nálad, bár végtelen.

Nehány futó perc birtokom csak;
Amily futók, oly boldogok –
Mert e percekben századoknak
Üdve s egész egy menny ragyog.

III.

Szeretjük egymást kedvesem,
Szeretjük egymást végtelen,
S mégis csak bús ohaj –
Mi játszi dal s rozsák helyett
Végig zokog utunk felett,
Mint sorstól gúnykacaj.

Szivem, mint elkényeztetett
Gyermek, soh'sem elégedett;
Többet, többet ohajt –
A félbirásnak kínja öl,
Fut a jelen, jövőm gyötör,
S felhőt fölémbe hajt. –

Te meg – mint félénk röpke méh –
Egy árny, egy semmi jő elé,
S azonnal elriad –
Bezárod nyíló kebledet
A sugárnak, mely éltetett,
Egy hűs szellet miatt. –

Ha majd e dús kor elveszett,
Mosolygunk önmagunk felett,
Hogy oly balgák valánk;
De e mosolyban könny ragyog,
És a világ kacagni fog,
Melyért azt áldozánk.

[57] ISTEN VELED

Hittem, sugárod voltam, és te rózsa,
Mely illatot s színt tőle nyer csupán;
Szerettelek, s szerelmem boldogsága
Volt, hogy nélkűlem hervadnál korán.

Hittem, hogy én valék a tenger ára,
S te hold valál, szelíd sugáru hold,
Mely fénypalástot ölt a tengerárra,
S ha elborul vele, minden kiholt.

Hajós valék, te csillag szende fénye,
Rád bíztam, nyugton, minden kincsemet,
Mit megkimélt még szűm hajótörése,
Melyet jégkeblek bércén szenvedett.

S nem zúgolódtam. Szűm egész szerelme,
Mely az imént világokat ölelt,
Kicsiny leányka, most hozzád szegődve,
Kebledben egy új, jobb világra lelt.

Ott, gondolám, fog szívem megpihenni,
Mint a hajós, ha rég várt partra jő,
S mint szellő, lelked fog körüllebegni,
Mely jobb, nemesb, mint minden földi nő.

Úgy hittem; s jobb vagy tán sok földi nőnél,
De mégis nő, szeretsz, amint szokás,
Mosolygsz, midőn tán örömet sem érzél,
Sírsz és könyűd bánatredőt sem ás.

Ah, rózsa vagy, fényt, fényt keressz csupán csak,
Akárminőt, s nélkűlem is megélsz,
Hold vagy, s ha küldesz a vad tengerárnak
Gyászt vagy mosolyt, csak játékot cserélsz.

Csillag vagy, fényes csillag, messze égő,
De, ó, jaj annak, akit az vezet,
Hideg sugára hűtelen kisérő,
Midőn vihar kél a hajó felett.

De rózsa, hold, csillag, lány nem hibásak,
Csak az hibás, ki bennök többre les; –
Isten veled, lány, a költő őrült csak,
Ki párt magának e földön keres. –

[58] BORKÁHOZ

I

Hogyha tudtad, nem szerethetsz,
Mért hazudta szád, hogy érez,
Csillag lettél volna nékem,
Mely hideg fénypont az éjben,
S szívünk megnyugodva nézi,
Jól tudván, hogy el nem éri. –

Ó, de nő, te hitegettél,
S éltem bolygó lángja lettél.
S vészben elhagyál kacagva,
Összedűle elhagyatva,
Veszve útam, késve érzem:
Vész utánam, vész előttem.

II

Mondod, mást szerethetek még,
Rád, ki mindent elfecsérlék,
Mondod, új hit, új remény vár,
Kit kisértni emléked jár.
S költészetnek szent varázsa,
Mondod, írt ad szűm bajára,
Ó, ha ily szem is hazudhat,
Angyalarc poklot takarhat,
S ily érzéssel gúnyt találok,
Minden költészetre átok!

III

Rossz vagy, ó nő, látva látom,
Aki voltál ideálom,
Hittem, égből szállt le lelked,
S porban csúsz vágyad, szerelmed,
Meg nem értesz – aki voltál,
Szívemben legszentebb oltár,
És én még most is szeretlek,
Bár kerüllek, bár gyülöllek. –
Mint a lepkét bűvarázzsal
Vonja a láng, míg beléhal,
Vonz és öl szemed sugára,
Poklát, üdvét ha kitárja.

[59] LEMONDÁS

Győztél hát felettünk, nagyvilág,
Vad zajoddal, kalmár számolással,
Elriasztád álomképeink,
S várod még, hogy felvert szíveink
Megköszönjék, amért megraboltál.

Ó! ha üdvünk álom is vala –
Mért nem, mért nem hagytad azt nekünk meg?
Nagy volt benn az ember, a világ,
Jó – színesb minden kicsiny virág,
S így, való vagy álom volt-e, mindegy.

S mit nyújtál dicső álmunk helyett?
Hej, fagyos leheleted világ, te!
S hogyha valami még kéjt szerez,
Az csak a múlt szent emléke lesz,
S benne a szív eltépett szerelme.

Hát bucsúzzunk. Ó nő, ládd, e szív
Az utadra áldást kérni nem hagy –
Illyen önző, ládd, a szerelem,
Hogyha boldog nem lehetsz velem,
Jólesik tudnom, boldogtalan vagy. –

Hisz csak addig vagy boldogtalan,
Míg szivedben teljes fényben állok.
Míg szeretlek, én is szenvedek,
S inkább, hogysem elveszejtselek,
Verjen engem síromig vad átok!

Kedves lesz nékem tanújelül,
Hogy szerelmünk törpén nem fogyott el,
Halvány holdként, észrevétlenül,
Ám miként virág, fa, mely ledűl
A viharban, legdúsabb diszében.

[60] FELEJTSÜNK

Ha a végzet rendelte, hogy soha
Már egymáséi úgyis nem leszünk,
Nincsen más hátra, mint a végbucsú,
Aztán mindent, mindent felejtenünk.

Mit nézzük az üdvöt, melyet biránk,
S örökre már lezárva ajtaja?
Bukott angyalnak is, hogy nem feledt,
A kárhozat sorsában az vala.

Ládd, a világ naptára oly rövid,
Három nap az örökhüségi szó,
S egy ember bukta csak még újiság,
Legfeljebb szűtlen élcre hogyha jó.

Ó, a világtól majd tanulsz te is,
Jó annak, aki tud felejteni,
Kevés öröm az, amit elveszít,
És mennyivel kevesbek könnyei.

Én is tanullak majd felejteni,
S tanúlom végig teljes éltemen,
Míg síratatlan puszta sír alatt,
Tán megtudom, mit kell felejtenem.

[61] VISZONTLÁTÁS

Hittem, hogy boldog levél nélkűlem,
S elválásunk kínja csak nekem jutott.
Hittem, hogy szerető férj karában
Kebled, mint hajós a révben, megnyugodt.

Újra látlak. Arcodnak rózsáin
Régi kedv helyett most hervadást lelek,
Boldogság helyett könnyben ragyognak
A hajdan vidám, most lankadó szemek.

Versengtél a pacsirták dalával,
S hangod sír most, mint az árva őszi szél,
Kebled hervadó virágin, mellyek
Oly dusan nyilának, ahogy szeretél.

Nem hagyott el ifjuság még téged,
Ó nő, mondd, mi hát, mi ily korán hervaszt;
Vagy nem ifjuság, de szerelem volt,
Mely reád büvölte akkor a tavaszt?

Hej, nem keresem én úgy arcádnak
Rózsáit, de a gyászt, mely felette ül;
A rózsák másnak nyílnak, de a gyász
Értem áll ott, engem illet egyedül. –

[62] SZERET HÁT

Kebled remeg, arcád ég, drága nő,
Kötelesség s természet küzd szivedben,
Akármelyik győz is, leroskadasz,
A néma ajk mozgása súgja nékem.

Ne nézz rám, ó, fordulj el, édesem,
Ha újra játék, mit velem üzesz csak –
Mert hogyha szép szemedbe nézhetek,
Megőrülök, ha azok is hazudnak.

Ki hitte volna, hogyha majd e szó,
Amellyet egykor olly epedve vártam,
Szép ajkaidról csendesen lezeng,
A poklot bírja rejteni magában.

Ilyen szörnyű az Isten áldva is,
Vagy mért nem ád erőt azt elviselnem?
Búm meg nem ölt, hogy kínozzon, s a gyönyör
Kínozva öl meg, hogy kéjét ne leljem. –

Most tárja fel előttem kincsemet,
Midőn ellöktem azt már mindörökre,
Most adja karjaimba kedvesem;
Midőn mély sír tátong köztem s közötte.

Elaltatám már szenvedélyimet,
Nyugodt valék, mért jöttél mint szeráf most,
Felrázni a réghunytak álmait?
Hisz új lemondás rám újból halált oszt. –

Tündér vagy-é, hogy visszabűvölél
Egy édes percet rég lefolyt időből;
Vagy álom volt-e minden szenvedés,
Mely elválasztott kedvesem szivétől?

Csókod felkölte most, és álmaim
Nehéz alakjai mind szétfolyának,
Eltűnt a férj – el a nehéz napok,
Karomban, ó, te egyedül maradsz csak?

S ki mondja még, hogy visszadobjalak,
A sírba, mit köztünk ember nyitott meg?
Téged, kit a nagy ég adott nekem,
Szent zálogául végtelen kegyének.

Miért? Végetted tán, zsarnok világ?
Ki jégkebellel a szívnek szabályt írsz,
Szénát kaszálsz lelkünk virágiból,
De kárpótolni egy mosolygást sem bírsz.

Nem, nem, ha mindjárt a világ helyett
Egy isten ütne pártot ellenembe,
A poklot és bűnt hívnám frígyesül,
De rólad, ó nő, mégse mondanék le!

S megérdemlem, hogy elfeledd te is
Érettem azt a nyomorú világot,
Ki a világért egykor elhagyám
Szerelmed, ez egyetlen boldogságot.

[63] BOLDOG ÓRA

Megcsitult arcád küzdelme végre,
S mint az ég vihar után, kigyulladt,
Kebled reng csak, amint reng a tenger,
Hogyha elfáradt a szél dühében.
Lankadtan dűlsz vágyó karjaimra,
Mint borostyán cserfa derekára,
Esdve súgod: gyönge lettem állni,
Ó, te tarts fel, vagy veled bukom le.
Ábrándos szemed félig lezárod,
Félig szóra nyíló ajkaidnak
Hangja elhal, mintha félne, a szó
Felrettenti szűd költői álmát,
S felforralt lélegzetté szürődik,
Melynek édessége arcom érzi.
Győzött hát a természet feletted,
Megszűntél, nő, élni önmagadban,
Szíved egy veréssel, egy reménnyel
Szívemben dobog csak. – –
Keblemen túl nincs számodra élet,
Hogyha mostan elszakítna a sors,
Lelkedet is elvinném magammal,
S te halott maradnál. – – –
Elborúl a mindenség körűlünk,
Nincsen élet kívülünk e Földön,
Illem és hiú társas szabályok
Kisszerű korlátai lehullnak,
Nincsen vágy szivünkben, gondolat nincs,

Melly az édes percen túlrepülne. –
S mint a lélek, mely kikél a testből,
Egyesülve Isten szellemével,
Boldog, mert most lett csak még egésszé,
Nem tépik szét többé szűk sorompók,
Mik közt oly soká sírt:
Lelkeink közt is lehullt a korlát,
S boldogok, hogy ekként egyesülve,
Közelebb jutottak Istenükhöz;
Még csak egy kis lépés, s összefolynak
A világ lelkével. –
Mért nem tesz most semmivé az Isten,
Élvezénk egy percet Édenéből,
Mely mint csillag hullt alá a Földre.
Mért nem tesz most semmivé az Isten,
Illyen boldogság után nagyobbat
Adni nincs ugyis elég hatalma.
Ó, talán, hogy ébredjünk fel újra,
És körűlünk vesszen az igézet,
Míg világunk költőitlen arccal
Bámul újra ránk le.

[64] SZÍV ÉS ÉSZ

(Borkához)

Bölcseség van, nő, a szerelemben,
Őrülésnek nézze bár az ész,
Életünk folyóján révbe vinni,
Egyedül szivünk szerelme kész.

Fontol az ész, kételkedik, keresve
Halvány gonddal biztosabb utat,
Mely az Isten rendelő szavára,
Mindörökre mély titok marad:

Míg a szív játékos szelleteknek
Engedvén át kisded csolnakát,
Jobbra-balra hányva gyors haboktól,
Örvények közt menten szökken át.

Messze partot tűz az ész ki célul,
S vágyó gond közt foly le a jelen,
A szív célja ott van önmagában,
És e cél: a boldog szerelem.

Frígyünket sem fűzte az okosság,
A világ illemtörvénye nem,
Önmagában mint erős istenség,
Alkotá azt csak a szerelem.

Nem néztük, jó, rossz fog-é születni,
A jelenből, mellyet élvezénk,
Mért is néznénk a kétes jövőbe,
A jelen virága még miénk.

A jövővel megjő vége úgyis
Mindeneknek, később vagy korább,
Mindegy, megbánás, halál-e e vég,
Üdv rezg-é át, vagy bú férge rág.

Ember sorsa, hogy romlás legyen csak
Minden szépnek, jónak lényege,
A virág meghalni nyitja kelyhét,
Déli Nap az éj előjele.

S hát inkább ne nyíljon-é virágszál,
Hát inkább ne süssön-é a Nap,
S mondjunk-é le inkább vágyainkról,
A vágyak hogy el ne hagyjanak? –

Szerelemnek is romlás valója,
S téged is, nő, bizton eltemet,
Most gondold meg: szűd, eszed kövesd-e,
Hogy később ne vádolj engemet!

Aki engemet akar szeretni,
Az szeressen őrülten, vadon,
Vessen az meg minden oly sorompót,
Mit elébe Isten, ember von.

Aki engemet akar szeretni,
Légyen angyal és ördög velem,
Hír, jólét ne legyenek előtte
Semmi, semmi, csak a szerelem.

S verve sorstól, végig a világon,
Áldja a szerelmet boldogan –
Illy árért sem vásárolva drágán,
Melyben a menny üdvössége van.

[65] LEGSZEBB KÖLTÉSZET

Nem akkor költök én legédesebbet,
Midőn kezemben izgatott koboz van,
Nem élvezem költői képzeletnek
Legszebb virágit hullámzó dalokban.
Csak vágy a dal, sejtés, mely vonva von,
Feléd, feléd büvös tündéri hon.
Patakcsa az, zokogva mely siet le,
Ha itt-ott egy virágot elragad bár,
S fényt von reá az ég csalóka tükre,
Más boldogság az, más hon, melyre ő vár,
Míg meglelvén a tenger árjait,
Nyugtot talál, s felejti daljait.
Ah, megnyugodtam én is kebleden, hölgy,
Elhallgatott dalom, mit is zenegjen,
Amit csak sejte, mindaz most valót ölt. –
Mit szó nem bíra, bírom kedvesemben,
S keblére hajtva forró homlokom,
Legédesebb regeit hallgatom.

II. ROMÁNC ÉS BALLADA

[66] A LÁNY ÉS A RÓZSA

Virágágyak között
A kis leányka áll,
Nyiló bimbócskaként
Hajnal sugárinál.

S míg kedvvel énekel,
Hó ujjai alatt:
Virág, virág után
Lesz hulló áldozat.

S a rózsa szól: „Ne bánts,
Élvezz, itt díszlek én,
Eldobsz, ha hervadok
Keblednek melegén.”

De a lány csak mosolyg,
Hévvel utána nyúl,
A rózsa eltörik,
S harmatkönyűje hull.

A kor rohan, virul
Ismét a rózsató,
Ismét ott áll a lány,
De halvány, szenvedő.

Rablott rózsája tán
Ott hervad arcain,
A harmat ott ragyog
Veres szemhéjain?

„Hej, rózsa, csak virulj;
Én meg nem fosztalak,
Hogy csókold keblemet,
Aztán eldobjalak;

Mint fájhatott sebed,
Csak mostan érezem –
S mint néked, új tavasz,
Jaj, nem virul nekem!”

[67] CSERE

Liget dús lombja közt
Andalg a pásztor,
Kis nyája ott legel,
De vágya távol.

S míg vidám kis kolomp
Zeneg mellette,
Sok játszi ábrándkép
Enyelg körötte.

S ím furolyát ragad,
Megszólal hangja,
Hogy lelkét önti be
Vágyó dalába.

És mintha álmai
Testté lennének,
Mind úgy átszellemül
Képzeletének:

A tiszta, magas ég
És hő sugára,
Virágos lomb között
Méhek dongása,

A csevegő patak
S a pajkos szellet,
Mely lopva öleli
A kis rózsát meg.

S hogy végre ne legyen
Hiányos a kép,
A sűrű lomb közül
Elébe lány lép,

Sötét haj, liljom arc,
Hullámozó mell,
Éppen minőnek ő
Danolta most el.

„Báránykám elveszett
– Mond a kicsiny lány –,
Jaj annak, aki nyer
Másoknak kárán;

Ha látod, jó fiú,
Ó, add ki nékem,
S áldást küld rád az ég
Dijúl helyettem.”

„Itt van, kedves leány,
Veszett juhocskád,
Te mondád: »Áldást küld
Az ég ezért rád.«

Mond a pásztor –, s imé,
Szemedben az ég,
Ó, lányka, úgyebár
Szavadnak állsz még!

Jaj annak, aki más
Kárvallásán nyer,
Szivem nálad marad,
Bármint űzd azt el,

Add érte szívedet
Hát!” – s átkarolva
A lányt, most érzi csak,
Hogy nem álmodta.

[68] FALUSI NÁSZ

Legelöl hosszú szekér cigány megy,
S amint zökken az út, rá-rárántja;
Most szorítja a legisvigabbat,
Mert végét már a falunak látja.

Kurjongatva, ostorpattogás közt
Megy nyomában a nász, faluhosszan,
Büszkébb még a felkendőzött ló is,
A szekéren hogy szép menyasszony van.

Falu végén kis ház ablakánál,
Síró szemmel néz ki a leányka,
S mint hótól a hervadó virágszál
Hó-kendőtől van fedezve arca.

Hosszan néz szegény a vőlegényre,
Néz utána, boldog mátkájára,
Hej, csak azt az édes ölelést most,
Azt a csókot meg ne látta volna!

Ah, de látta; s a fakó gyeplős, ím,
Kapujához fordul egyenesen,
Ott megáll, nyerít, hogy zárva látja,
Mindhiába, s az ostor megcsörren,

Porfelleg közt tűnik a násznép el,
A leányka összedűl zokogva:
„Hej, még a fakó el nem felejtett;
És urának mást ölel már karja.”

[69] FELSÜLÉS

A rózsaarcú lányka
Szempontja, logikája,
Agg bölcs, megszégyenít,
S míg könyveid penésze
Zavart hoz csak fejünkbe,
Ez élni megtanít.

Pál jobbra, Lenke balra,
Ez erre, az amarra,
Nézének szótlanul,
Míg nékibátorodva,
Egy csókot térden állva
Kér Pál, a lány pirul.

Egy csók nem olly igen nagy,
S két percre ha nyomot hagy,
Még az nem a világ,
Mit féli hát a lányka,
Attól virul fel arca,
Mint Naptól a virág.

Nem is fél attól a lány,
Azért oly boszús csupán,
Mit kér, ki csak vehet,
Vagy hogyha nem pirul már
Térdelni lábporánál,
Mit kér ily keveset!

[70] A SIRATÓ

Ki az, ki néma éjen át
Kopár sírnál viraszt?
Ki az, ki gyásznemtő gyanánt
Könnyel borítja azt?

S míg a fagyasztó őszi szél
Részvétlen nyargal el,
A puszta sírt virággal, ah,
Ki ékesíti fel? –

Ó, nő, talán e sírhalom
Hű kedvesed fedi,
És emlékére hullanak
Szemednek könnyei?

Vagy gyermeked vesztetted el,
A gyermek nyugszik itt,
S hozzája hordja az anya
Játékul gyöngyeit?

Igen, vándor, itt nyugszanak
Hű férjem, gyermekem,
De ó, ne hidd, halálukon
Hogy gyáván könnyezem!

Csatában estek el ők,
Szentelt zászló alatt,
Ilyen halál nekik babért,
Nekem nyugalmat ad.

De sírok, mert elvesztenek
Hazámnak és nekem,
Anélkül, hogy sírjok felett
A hon szabad legyen.

[71] AZ ANYA VÉGRENDELETE

Kórágyon lankadt, ifju nő,
Mint hulló rózsaszál,
Felette száraz ág gyanánt
A férj meredten áll. –

Karában kisleány enyelg,
S a nő fel-felvidul,
Egy-egy sugár reng ajkain
Múlt boldogságibul.

Mint hogyha a Nap már lement,
S egy eltévedt sugár
Az estharmat könyűi közt
Még mosolyogva jár.

Még egyszer érzi, hogy nem élt
E földön hasztalan,
Hogy lelke gyermekében él,
És ifiúlva van.

Lelkébe száll szent nyúgalom,
Kezd halkan szólani,
Hangjában egy hervadt tavasz
Végdalját hallani:

„Sirom felett, ó, kedvesem,
Ne álljon büszke kő,
Ne hozzon ékül rózsaszált
A csendes temető!

Ne zengjen sírom hantjain
Az egyház szent imát,
Ha érdemeltem, úgy az ég
Majd más jutalmat ád.”

*

Barna fejfa, néma sír,
És vidéke oly kopár,
Égen-földön írva van
Sárga színnel a halál.

Sírfeném ifju nő,
Szép álmokkal szendereg,
Mert imáját hallgaták
S teljesíték az egek.

Sírján szobrok nincsenek,
Nincsen büszke kőhalom,
Férje áll ott, s keblében
Megkövült a fájdalom.

Nincs felette rózsaszál,
Ah, de lánya térdel ott,
Hinnéd, angyallá leve,
Sírt virasztni a halott. –

És ez ünnepély alatt
Ott van az ég is jelen,
Lány keblében ég gyanánt
Rejlik a szűz szerelem.

S a holt nő ott fenn mosolyg,
Hamván lent áldás lebeg,
Mert helyette lánya már
Boldogít – hiszen szeret.

[72] A HALDOKLÓ GYERMEK

Kicsiny szobában halvány mécses ég,
Kórágyon haldokló gyermek pihen,
Kivűle térdelnek testvérei,
Mellette az anya ül csendesen.

Csak lopva gördülnek le könnyei,
Mig a betegre mosolyogva néz,
S verejtékes arcát törülgeti
E szent enyhítő – az anyai kéz.

Meséljek-é, mondd, kedves gyermekem,
Aranyhajú tündérről szép regét,
Vagy a hajdan kor hős vitézinek
Viszontagsággal teljes életét?

Meséljek-é azon szép táj felől,
Hol mindég van virág, madárzene,
Vagy elmondjam mindazt a szépet, jót,
Mit majd veszek neked, szűm gyermeke?

Ne mondj se tündér-, sem vitézregét,
Ó, jó anyám, mond halkan a beteg,
Ne szólj a honról, melly oly bájoló,
S örömet már játékban sem lelek.

Csak szép ruhát készítsetek nekem,
Anyám, testvérim, nem látjátok-e,
Mi szent alak áll ott, s mi édesen
Hiv a szép honba, hogy menjek vele?

Ah, ő az, ő, az Istennek fia,
Kit Bibliánkban sokszor mutatál,
Mint hívja a játszó gyermekeket,
S követnem kit sokszor parancsolál.

Nem hallod-é, hogy játékúl igér
Lengő füvet, sugárt és harmatot,
Szellőt s madárdalt, melly oly bájoló
Regéket tud, mint jó anyám tudott.

Igéri, hogyha kistestvéreim
Szabadba jőnek vélek játszhatok,
S ha hittel nézesz égre jó anyám,
Arcádat is mosolygva láthatom.

Most Isten véletek, megyek, megyek,
S elszenderűl – a halvány mécs lobog,
Ott térdelnek még kistestvérei,
Ül az anya, de könnye elfogyott.

[73] BALASSA BÁLINT

Idegen hazában, tengeren túl
Él a költő árván, számüzötten,
És dalát a kalmár nép nem érti,
Honfibúját könnyező szemében.

Ámde ő a bút hiven táplálja,
S a hálás bú őt tartja ismét fel,
Mert ha kebeléből kiszakadna,
A költőt is síri éj fogná el.

Így él ő sokáig, mint a pusztán
Elkiáltott fájdalom nyögése,
Mely lassanként semmiségbe folyt szét,
Nem lelvén szűt, amelyben felélne.

Sír borúl az énekek fiára,
Idegen föld nyomasztó bilincse,
Hej, de ezt is győztesen lerázza
A költőnek szent haza-szerelme.

És porából napraforgó hajt ki,
Mely szünetlen arccal néz keletnek,
Mintha mondaná, hogy ott a szent föld,
Melyhez áldás s vágyai sietnek.

És szivéből lesz dalos madárka,
Mely hazáját látogatni eljár,
Ott elzengi bánatát, keservét,
S szent sejtelmét, mit minden szív táplál.

És lelkéből barna felhő válik,
Mely dörögve száll meg bérceinken,
Szent harag, mely álmainkból felráz,
S melyre a bitorló bűn megretten.

[74] CSATÁR ÉS VILMA

Menj, menj bajnok, hogyha szent hazád hív,
Menj, menj bajnok, Istenem veled,
Hogyha győzesz, úgy szerelmem ád bért,
Hogyha elhullsz, Vilmád is követ.

Mond a lányka, küzd a hős és vérzik,
Zúg bár a török hadnak dühe,
Nem hall mást Csatár, mint e nehány szót,
Mellyel búcsuzott szerelmese. –

Megveretten, megfogyottan állnak
A hazáért küzdő bajnokok,
Búsan áll Csatár köztük, szemében
Az elestek vajh mi boldogok!

Nem látják a hon temetkezését,
Győzelem reménye van velek,
S ő sem kér kegyelmet, csak halált kér,
Hej, de a győztes nem adja meg.

Tudja jól, hogy társa a bajnoknak
A halál, fogadja szívesen
Szent ügyért azt, míg rabúl az élet
A legsúlyosb büntetés leszen.

Élni hagyja hát, piszkos igába
Hajtja a még nem görbült nyakat,
S gúnyul a legyőzöttek kezébe,
Rabszolgák sorában fegyvert ad.

*

Téli éjjel hófelhőt kergetve
Nyargal a szél halvány holdsugárnál,
Téli éjjel fényárban ragyogva
Mint zajos kisértet büszke vár áll.

S míg pajzán dal hangzik belsejéből,
S vad zenéje részeg örömöknek,
Kapujánál őr gyanánt Csatár áll,
És agyában zord eszmék kerengnek.

Vídám a vár, bent győzelmi ünnep
Van, s vitéz török vezérnek násza,
Bús Csatár, mert benne két halott van:
Vilma képe s elbukott hazája.

Égő fáklyákkal jő tisztelegni
A basának számos szolganépe,
Ott zenélnek, míg Csatár kövülten
Néz csak, néz csak a vár erkelyére.

Ott áll a vezér, s karára fűzve
Áll mellette mosolygó arája,
Ah, mi látvány nyílt Csatár szemében,
A hölgy nem más, mint kedves Vilmája.

Ő, kit mint a hon leghűbb leányát,
A szabadság legdelibb vitéze
Tartott érdemesnek átölelni,
Tartott méltónak nemes szivére,

Nászt ül a hazának rekviemjén,
Ellenségének hajol csókjára,
S gyermeket fog szülni rab hazában,
A hon elnyomójának számára.

Ó, nő! hát ez-é költő világod,
Mellyet kebeledben sejt a férfi?
Ó, ezek hát a nőszerelemnek
Délibábként csillogó erényi?

Nem tudom, gondolta-é mindeztet
Hős Csatár, avagy semmit sem gondolt,
Nem tudom hallá-e a zenét is,
Vagy csak a vészt, mely lelkében tombolt.

Felfogá a fegyvert vas karokkal,
A szép Vilmát kétszer célba vette,
S mintha nem találná érdemesnek
A halálra, újra csak letette.

Vagy eszébe jött bucsúbeszéde:
„Hogyha elhullsz, Vilmád is veled mén.”
S nem kivánt az álnok hitszegővel
Nyúgalmat sem, túl a sír örvényén.

„Élj örökké, lány, nehogy követhess,
S megbékélt lelkem lent megzavarjad!”
– Mond Csatár – „nekem boszú, halál kell!”
Egy lövés most, s a basa leroskad.

Hidegen kacag Csatár a rája
Káröröммel rontó szolgahadra,
Hisz előtte áll most jó barátként,
Mit régtől epedve kért – halála.

S a szép Vilma, a kétszerte özvegy
Mit tesz ő, ha könnyeit letörli?
Majd néz új imádót, aki akkor
Lesz győztes, ha gyásza ki fog telni.

[75] ERŐS AKARAT

„Álljatok meg, álljatok barátim,
Itt vagyok honn” – szólt Bogdány vitéz,
S a lovascsapat, mely őt követte,
Meglepetten, bámulattal néz.

Feldúlt falvak állanak körűlök,
Eltarolt mező és pusztulás,
Míg középen a hajdan erős vár,
Most füstölgő barna kőrakás.

„Itt vagyok honn – szólott újra Bogdány –,
Büszke váramat itt hagytam el,
Mit szemem belátott, mind enyém volt,
S mindenem szépen virúla fel.

Dús valék, de hogyha százszor dúsabb
Lettem volna, kincsem halmaza
Mind letörpül egy virágom mellett,
És e bájvirág Bertám vala.

Szép volt ő, mint a tavasznak álma,
Jó, minő az áldó napsugár,
Irígyelt maga a boldogság is,
S most mindennek sírja itten áll.

Koldus lettem, rosszabb a koldusnál,
Könyörűlet enyhülést nem ad,
Menjetek szét, Istenem megáldjon,
Mért osszátok ádáz sorsomat.

Nektek még fordulhat jobb szerencse,
Engem többé nem visz harci mén,
A száműzöttnek örömpohár nincs,
A barátságnak meghaltam én.

Ámde hogyha kell, egy századévig
Keblem e helyen nyugodtan vár,
Nem fog az, mert nem akar meghalni,
Míg rettentő vérboszút talál.”

*

Két vár állt büszkén egymással szemben,
Mintha mérné egymás erejét,
Két várúr állott egymással szemben
Meggyalázni vágyva ellenét.

Bogdány s Ernő volt a két boszús bán,
Mindenikre frígyes had figyel,
És az ügy, melyhez egyik szegődik,
A másikban ellenségre lel.

S mégis, sors, ki érti meg szeszélyed?
E két szív egyben találkozott,
Hős Kocsárd tündéri magzatának
Mindkettő szerelmet áldozott.

Mit csodálnók, mérges dudva is, ha
Mint virág, imádja a Napot? –
A Nap a virágot választotta,
Bogdány bán volt a meghallgatott.

Pártdüh vérzé akkor is hazánkat,
Aba ellenében Péter állt,
S a német császár zsoldos hadával
A hazán végig pusztítva járt.

Mit gondolt ő a népnek jajával,
Ő, ki fényes trón miatt vivott?
Mit gondoltak azzal hívei, kik
Gazdag díjat, zsákmányt vártak ott?

Köztük állott Ernő is hadával,
Mert Bogdány Abához hű maradt,
Érzé mindkettő, hogy itt van a perc,
Melly egyiknek véggyözelmet ad. –

„Bertám, lelkem, Istenem megáldjon!
Tombol a mén, a fegyver csörög,
Nyugtalan már harcra szomju népem,
S a vonóhíd, halld, mint mennydörög.

Férfinál első a munka, a hon
Hív, jutalmam majd tőled veszem,
Nem bucsúzok, szívemet itt hagytam
– Mond Bogdány –, s tiéd eljő velem.”

Ment, utána fátyolával inte
A toronyról Berta végbucsút,
Aztán forrón, mint Bogdányt ölelte,
Ölelé kebeléhez a bút.

Jött az éj, még Berta ott merengett,
A toronynak erkélyes fokán,
Nézett az éj csillagtengerébe,
Külde sóhajt a vitéz után.

Hah, de ím, az éj szokott csendében
Mily zaj az, mely mostan ébredez,
És különben oly sötét méhéből,
Mely kikél, milyen lángtenger ez?

A vár ég, rémítően üvöltve
Harci nép tódul fel a falon,
Ernő bán az ostromlók vezére,
Arcán láng, kezében vas vagyon.

Vad zavarba bonyolúl egész vár,
Álmából most ébred mindenik,
Jajgatással, sírva futnak a nők,
Védelemhez senki nem bizik.

Nincs erő, mely Ernő bánt feltartsa,
A sas fészkét üresen hagyá,
S álmodik tán fényes győzelemről,
Míg önfészke orvul dűl alá.

Még csak a torony van megvivatlan,
„Erre, erre vélem, bajnokok,
Itt a kincs – mond Ernő –, melyre vágyom,
Melyben élek, mellyért meghalok.”

És recseg az ajtó, végre enged,
A bán vágyó karral felrohan,
Már átfogja Bertát, egy sikoltás –
S Berta, ím, a mélységbe zuhan.

Ernő dermed, csendesen ballag le,
Népével hallgatva elvonul,
Áll a vár mint a kirablott templom,
Pusztán, fénytelen, hangatlanul.

*

A várromnak egyik odujában
Ott ül Bogdány mint a síri rém,
Arca halvány, szőr mez függ le róla,
Ősz hajzat lebeg aggott fején.

Megtört teste puszta sír most, mellyet
A szellem csak látogatni jár,
Nincsen vágya, érzeménye nincs más,
Minthogy a jövőbe’ bízva – vár.

Nem, nem győzesz éltemen halál, te,
Hányszor kezded újra a csatát?
Mindhiába, élni akarok, míg
El nem érte keblem bosszuját.

El veled, nem akarok meghalni!
Mond Bogdány, és hangja reszketeg,
Míg mankóján lassudan felállva,
Mint a nyárfa lombja, úgy remeg.

S ím zaj támad kívül, vad futással
Jő Ernő, s Bogdány lábához dűl,
„Bárki légy, rejts el, rejts el, meggyilkol
Másként a nép, nagy kegyetlenül!

Péter elveszté a trónt, én voltam
Mindvégig leghűbb tanácsosa.” –
Bogdány dermed, s tántorogva suttog:
„Nézz, nem ismérsz-é vonásimra?”

„Hah, Bogdány! az ajtón üldözőim,
Elveszek tehát.” – „Nem, nem veszél”,
Mond Bogdány, mig az ajtóba lépve
Arca, karja új erőben él.

A győztes nép kór hivét isméri,
És gyanú nem ébred senkiben,
Kegyelettel nézi megtört testét,
S elvonul nyugodtan, csendesen.

„Meg vagy mentve Ernő! most mehetsz már,
Vendégét megvédi a magyar,
S másként is, hol már az Isten ítélt,
Óvakodjék ott a férfikar.

Dícséret hát s áldás szent nevére,
S most jöjjön már, jöjjön a halál,
Nincs többé mért élnem, keblem többé
Semmit nem fél, és semmit nem vár.

Célom bételt, melly eddig feltartott.”
Ezzel Ernőnek karára dűl,
Borzad ez, látván, hogy végszavával
Ellenének lelke elrepül.

S ő lett az odúnak remetéje,
Míg megszánta őtet is az ég,
S a két ellen és szerelmök tárgya
A sírban már megbékéltek rég.

[76] A SZÁMŰZÖTT S A KIVÁNDORLOTT

Messze, messze, zúgó tengerparton
Áll ősz Mikes Kelemen magában,
Rozsdás kardja, mellyel szent harcot vitt,
Mankó mostan elaggott markában.

Túlélé bajtársit egytől egyig,
Idegen honban, hogy eltemesse,
Mindent túlélt, hont és dicsőséget,
Csak reményét el nem feledhette.

Néz sovárgva a kék messzeségbe,
A felhő, mely szép honán vonult el,
Nem hoz-é számára hű köszöntést,
Nem vidítja-é győzelmi hírrel?

Vagy csak ismét mint halál követje,
Barnán zúg el s részvétlen felette,
Mintha mondaná, hogy szent ügyével
Bajnokát is a hon elfeledte.

Néz sokáig, búsan, elmerülve,
Míg szeméből könny gördül vasára,
S megpendűl a vérszokott barát is,
Mintha fájdalmában felkiáltna. –

„Hej, apám! rosszul mehet világod,
Hogyha sírsz, mig a kezedben vas van,
Szólj csak, szólj, mi bánt, hadd védjelek meg!”
Mond egy ifjú hetykén, elbizottan.

„Hajh, magyar vagy, s mégis búmat kérded,
Nincsen-é elég bú tenhazádban?
Nincsen-é ott tiprott népszabadság,
Mellyért vívhatsz megszentelt csatában?

Hagyd el búmat, mondd meg inkább nékem,
Hogy virúl-e még a hősi nemzet,
Jött-e már a megváltásnak napja,
Vagy csak újra, s ismét újra szenved.

Mert habár kiűze kebeléből,
S megtagadta is kegyét fiától,
Nem tilthatta el, hogy véle sírjak,
Nem vehette el részem bajából." –

„Hej, apám! jobb lenne sírba menned,
Mint figyelni vészterhes szavamra,
Új kín jő a régiek helyébe,
Új gyalázat folyvást a magyarra.

Sír s börtön vár minden jobb kebelre,
Kóborló lett a magyar honában,
Csőcselék nép hoz törvényt a földnek,
Mely miénk lett száz véres csatában.

S hogyha tenni nem bír, legalább csak
Keseregni látnám a magyart még,
Látnám, hogy lelkében a harag dúl,
S szebb jövő felé még vágyódás ég.

Ó, de nem, oly néma, oly nyugodt ő,
Mintha a járomba termett volna,
Tűrjön hát, én elhagyám a korcsot,
Fészket rakni idegen hazába."

„Ó, vigyázz, vigyázz ifjú szavadra,
Meg ne átkozd könnyelműn hazádat" –
Mond a bajnok, s most örömkönyű az,
Mely szeméből fényesen kiárad.

„Mondod, új kín jő még szakadatlan,
Új csúfság minden nap a magyarra,
Ettől én nem féltem, ifju lelke,
Amit a sors rámért, elbirandja.

Melytől a por gyáva férge elvész,
A csapás a ménnek új erőt ad,
Nem teszik báránnyá az oroszlányt
Vaskalitka és durva erőszak.

Attól félnék, hogyha kegymosolygás
Andalító bája esnék rája,
Csábos ének, gyönge rózsaláncok
Vonnak álmot a hős oroszlányra.

Mondod, hogy nem kesereg a nemzet,
Nem sír sértett asszonyok módjára,
Némán tűr. – Hálá Istennek érte,
Büszke lehetek hát még hazámra!

Mert ne hidd, e csend hogy elfásúlás!
Sík a tenger, hogyha fergeteg kél,
Nyúgodt a szív, melyben önbecsérzet
S nagy jövőhöz még elég erő él.

S mostan vissza gyermek, kóranyádhoz,
Addig volt-e csak kedves, míg tápot,
Tündér álmot szívtál emlőjéből?
Most kell, most a tartozást lerónod!

Vissza, vissza, karjaid erősek,
Ifjú élet lüktet ereidben,
És hazádnak szüksége lehet még
Minden gyermekére a jövőben.

Villámsújtott, megfosztott fa a hon,
Gyéren állnak rajta a zöld ágak,
Ezredéves viharos éltében
Legerősbjei mind széthullának.

S a nehány is ott hagyná-e törzsét,
Elszakadva legjobb erejével?
Vissza, vissza, kell tavasznak jönni,
S törzsén várja azt mindenik ág el.

A hűtlenre többé élet nem jő,
Elhervadtan szél üzendi messze,
Mely törzsén függ, az reményen függ még,
S megfosztottságát ne szégyenelje.”

[77] A VÉN DALNOK

Messze földön, zajtalan falvakban
Ismerék a jó vén dalnokot,
Nem volt ott lány, nem volt ifjú, aki
Tőle egy-két szép dalt nem tudott.

Meg-megjött ő, mint vándor madárka,
S eltűnt, merre, senki nem tudá.
Ámde dalját a figyelmes visszhang
Még soká, soká visszhangozá. –

Ünnep volt ott, ahová belépe,
Vidám gyermekek vevék körül,
Hátrább ifjak s lánykák elmerülve
Hallgaták őt ernyedetlenül.

Nyitva állt előtte minden viskó,
S büszke volt az, melyben megpihent,
Szívből jött szó és egy serleg jó bor
Vidítván fel a dalnok kebelt.

Nem mert pénzt kinálni néki senki,
Jól tudá, hogy néki fájna az,
A dal szívének volt szent virága,
S pénzért nem virul fel a tavasz.

Így járt, így danolt az agg sokáig,
Fürtje ősz volt, arca bánatos,
Ámde dalja bűvösen merengő,
Ifju, megható volt és zajos.

Lassan gyúlt ki, mint a lámpa fénye,
Félve, mint sas, mely szárnyat próbál,
S mindig jobban terjedt, mint a tűzvész,
Feljebb tört, mint sas, mely Naphoz száll.

S szűk lett a lant éneke hevének,
Szétárjadt a hallgatók között,
Minden arc kigyúlt, mély hallgatás lőn,
Mintha Isten zeng felhők fölött.

Énekelt ő nagyszerű napokról,
Fényesekről, mint tündérrege,
Aki hallá, vért látott omolni,
S fentebb járt az ifjú kebele.

Énekelt ő elnyomott hazáról,
Búsabbról, mint koldus útfelén,
Aki hallá, láncot vélt csörögni,
S könnyek ültek a leány szemén.

A lant elnémult, ő összeroskadt,
Arca bús lőn, mint a sírhalom,
Mellyen az éj rémes órájában
Élet volt, s most ismét nyúgalom.

Csak midőn körülnéz, s látja mint ég
Ifju arc és ifju lángkebel,
Csak midőn körülnéz, s lány szemében
Tiszta gyöngyül részvétkönnyre lel,

Akkor fut végig egész valóján,
Mint vihardús barna fellegen,
Szent villám, mely felragyog percekre,
És legott még barnábbá leszen.

*

Nemzedékek mentek ekközt sírba,
Férfiakká lőnek gyermekek,
55 És a szolgaság gyalázatának
Napjai végre beteltenek.

Lengő zászló buzdító árnyában
Összeérez, együtt tesz a nép,
S a pokollal és a zsarnoksággal
60 Harcot vívni elszántan kilép.

*

Cseng a kard, nyerít a mén és horkol,
Bőg az ágyú, zeng a trombita,
S mindezen túl a lelkes csapatnak
Égig harsog büszke harcdala.

65 Mellyet hajdan vén dalnoktól hallott,
Mostan érti csak meg igazán,
És mely akkor álmait hímezte,
Tettet költ most, a harc piacán.

Dúl a harc, s ki az, ki közepette
70 Égő arccal harci lantot ver?
A vén dalnok, s elhaló dalára
Győzelem rivalgása felel.

A harc megszűnt és ő összeroskad,
Arca oly hideg, mint sírhalom,
75 Mellyen az éj rémes órájában
Élet kelt, s most ismét nyúgalom.

Csak midőn felnéz, s lát győzelmet,
Hallja dalját, érez könnyeket,
Mint kigyúló meteor mosolyg még,
80 Hálát suttog és keres eget.

[78] HAZDRUBÁL

Határozott a harcok istene,
Ős Róma győzött, Karthágó lehull,
S urának szempilláiról lesi,
Mit adjon még fájó áldozatul.

5 Az úr int, s odadja kincseit,
Int és hajóhadát felégeti,
S míg fellobog halálszövétneke,
Gúnnyal kacagják győztes elleni.

Kivánják, hogy lerombolja falát,
10 S a védőbástyák is lehullanak,
Kivánják fegyverét, mert vészes az,
Kétségbesőnek és rabszolgának.

S melyen még ellen vére párolog,
Odadja fegyverét is szívesen,
15 Vélvén, urában emberszűt talál,
Ha látja árván, látja védtelen.

De Hazdrubálhoz nője, Tirza jő,
Lakván lelkében gyászos sejtelem:
„Vezér! vezér! – mond – inkább éltedet
20 Add, hogyha kell, de kardodat sohsem!

Mely száz csatában híven követett,
Mely azzá tett, mi most vagy, Hazdrubál,
Mi lész nélkűle? labda, mellyet a
Negédes gyermek kényére dobál.

25 Fegyver nélkűl a férfi felhő csak,
Mely hasztalan zúg, ha villáma nincs,
Még ez lehet utósó frígyesed,
Ki halni tud, annak nincsen bilincs.

Ez óvja meg szégyentől ősz fejed,
Majd keresed tán, s elhagyott az is,
Vagy hogyha egykor hívna a haza,
Védjére Hazdrubál kardot se visz?”

Megérté a vezér a nő szavát,
És messze pusztaságba vándorol,
Szemében láng ég és könnycsepp ragyog,
Ősz fürtinél idegen szél danol.

De ott van véle Tirza, hű neje,
És oldalán függ megpróbált vasa,
Előtte négy ifjúnyi gyermeke,
Mögötte vérben, lángban a haza.

Most már nyugodtan tombol a nyerő,
Vad ünnepekkel a szent sírokon,
Csak lopva, csak titkon törülheti
Könyűit is a megalázott hon.

És tűrt és várt, hosszú az út nagyon,
Melyen népek türelme menni tud,
De jaj, ki azt hiszi, hogy végtelen,
Jaj, hogyha a kétsébesésig jut!

Úgy látszott, nincs már mit rabolni több,
Nincs áldozat, mely többé fájna már,
És mégis, a legkeserűbb kehely
Nem vesztesége volt, nem a halál,

De a mosoly urának ajkain,
Az önhitt gőg, a gúnyos megvetés,
Mely szolgájára nemcsak láncot ver,
De homlokára bélyeget is vés.

„Ki áll nekem jót? – úgy mond a nyerő –
Hogy Karthágó majd megtartja szavát?”
S kivánja ettől, hogy legnemesebb
Ifjúságát túszképpen adja át.

Egész várost népsége hagyja el,
Nehogy hamvából főnix támadjon,
S a tengertől távol, puszták között
Építhet majd új fészket szabadon.

Ez volt a cél, melynél a türelem
Megtört, s kezdődött a kétségbesés,
Elszáradt a könny, elhalt a sohaj,
Csend lett, mint van, ha közeleg a vész.

A csend után szokatlan élet kelt,
Járt-kelt, tett minden ifiú és vén,
Ki sem parancsolt, és nem kérdezett,
De egy szellem lengett mindenikén.

Zajjal hulltak le a házfedelek,
Gerendáikból épült gyors hajó,
Vitorlát szőttek a nők, kötelet
Csavarni gyermek s aggastyán is jó.

Harcos lett minden férfi, fegyverré
Kovácsoltatta a nő ékszerét,
Ívidegül metszé el szép haját,
S buzdító láng villanta át szemét.

Sirok adák ki az ércravatalt,
Miket áhítatos fiú emelt,
S lett fegyverévé annak, akinél
Előbb szentelt emlékkönyekre lelt.

Lerombolt védőbástya fal helyett
Találékony gond sáncokat rakott,
S a dölyfös ellen, hol csak védtelen
Csordát várt, harcos tábort lele ott.

És Hazdrubálhoz nője, Tirza jő,
Ajkán mosoly van, szemeiben vész,
Nem szól, de a hős mégis érti őt,
Midőn némán a rozsdás kardra néz.

Eközben Karthágó már készen áll,
Kezében fegyver, szívében harag,
De hol van a vezér, ki halni tud?
Megdöbbenten minden most kérdi csak.

S ím Tirzájával ott jő Hazdrubál,
Még idegen por fekszik saruján,
Még számüzöttnek könnye reng szemén,
De fény csillámlik könnyében, vasán.

„Elhoztam – mond – honomnak kardomat,
S kardommal győz, vagy halni tud e kéz.”
„Elhoztam – úgymond Tirza – mindenem
Én is.” S lángolva négy fiára néz.

*

Folyt, folyt a harc, mintha két óriás
Küzd s harcuk bére a világteke,
S ez sajka lenne, vad tenger felett,
Melyen nem menekül csak egyike.

Folyt, folyt a harc, mint hogyha fészkében
Támadja az oroszlányt hős vadász,
Ott már az élet s győzelem csak egy,
Dicsőségért többé egy sem csatáz.

Nincs többé gyermek, nő, ifjú vagy vén,
Csak győzni vagy meghalni kész vivó,
Elesnek ezren, s nincsen senki is,
Rómának irgalmáért kolduló.

A sáncok egyenként lehullanak,
És sáncul holtak testrakása áll,
Minden ház egy vár, melynek nyitja vér,
S a győztes benn csak hullákat talál.

Hat nap foly a harc éjen és napon,
A város már csak füstös düledék,
De a fellegvár áll, rongálva bár,
S kicsiny, de hős had harcol benne még.

„Kis sziklacsúcs a tenger árja közt!
Hogyan tartod fel e bősz habokat?
Eldűlsz, feletted a hab összecsap,
S lész hasztalan felejtett áldozat.

Ily sok hő szív, ily sok polgárerény
Elvesszen-é örökre hasztalan,
Hát hogyha kel még hajnal e hazán,
Melyben hős karra még szüksége van?”

Így szólott Hazdrubál a várfokon,
Előtte hullva hullnak a falak,
Bent éhség gyilkol a kis had között,
Kint elleneknek ezri állanak.

Kegyelmet kér hát a maradtaknak,
Vad puszták közt száműzött életet,
És Róma, mely nehéz győzelmében
Halálra fáradt, mostan engedett.

Megy hát a hős, megy, eltörvén vasát,
A súlyos gondtól háta meghajol,
Néz hátra, újra néz, talán könyű
Függ pilláján, azért nem láthat jól.

Nehány agg s gyermek követi csupán,
Hol vannak ők, a bátor harcfiak?
Hol Tirza és két ifjabb gyermeke,
Mert ketten már pajzsokon nyugszanak.

Néz, néz és vár, de nem jő senki sem,
Mögötte a vár lángtengerbe gyúl,
Fokán áll Tirza, tartván két fiát,
Vadon felnéz, s a lángokba borul.

A hős távol pusztákra bujdosik,
Hol a világ a semmiségbe vesz,
155 És átkot hall nyomában mindenütt,
Lángot lát, s fél, hogy martaléka lesz.

Előtte a lég rothad, vér a víz,
Fejét letenni nem talál hazát,
Így jár, ki a hon végenyészetét
160 Nem osztja meg, s világát éli át.

Most tombolhat már a dölyfös nyerő
Vad ünnepek közt a szent sírokon,
De az utókor ítél, dönt s emel,
164 Míg szív dobog, és szent lesz e név: „Hon”.

[79] ZÁKÁNY TAMÁS

Mit zúg a vészharang, mi jajgatás
Az égéstől pirosló éjen át?
Zákány, Zákány jő, s bősz kurucai,
A hír Szatmáron végig így kiált.

5 E neszre a nép küszöbére lép,
S bundájából egykedvűn szertenéz,
Jól tudja, hogy felette ártatlan
Zúg el, mely tornyosulni kezd, a vész.

Látványul várja csak, mi jőni fog,
10 S jót-jót kacag Zákány furfangjain,
Szétküldvén országszerte híröket
A népdal tarka hímes szárnyain.

S néha egy-egy gunyhót meg is gyújt
Zákány, vagy itt-ott egy lányt elszeret,
15 Még az mind nem fordítja tőle el,
Mit sok csínjával nyert, a népkegyet.

Hisz Isten is küld néha mennykövet,
S az éji vendégnek világ csak kell,
A lány előbb-utóbb meg úgyis vét,
20 S még jó, ha megválasztja, hogy kivel. –

De a labanc álmából felriad,
És kedvese karából futva fut,
De a sóstiszt s vámos, pénztárait
Feledve, nézi: merre visz az út,

25 S a jó barátok vén pincéjöknek
Vérző kebellel búcsút mondanak,
Ha a szivárvány szomjú kurucok
Vendégül a vidékre tartanak.

Szatmárban is foly már a haddelhadd,
30 Zákány áll még csak kívül egyedül,
A városvégen egy domb tetején,
S az éj zajába mélyen elmerül.

Alatta tombol éjsötét lova,
Sörényét a szél szertekergeti,
35 Rajt a hős mint ifjú hadisten ül,
Villám- s mosolytól égvén szemei.

S a szomszéd házból, íme, futva jő
Feléje egy kicsiny lány pongyolán,
Leng rajta a mez, ús aranyhaja,
40 S a rémülettől arca halavány.

Bizalmasan kap a kantár közé,
S az ifiúhoz ekként esedez:
„Lovag, lovag! mindnyájan elveszénk,
Hahogy te még meg nem védelmezesz.

45 Én gyönge hölgy, atyám aggott, öreg
S adószedő, a kurucok meg itt,
Siess, siess, mutasd meg hogy szivem
Nemes lelkedbe’ nem hiába hitt.” –

„S miért hiszed hogy itt vész nem fenyit,
A néma éjben vélem egyedül?
Ki mondta néked, hogy nem-é vagyok
Tán a legrosszabb a rablók közül.” –

Mond Zákány meglepetve, s a leány
Mosolygva néz fel láng szemeibe,
„Minderről – úgymond – arcod biztosít,
Nemes lelked pecsétes levele.”

*

Miként a szirtek élén megtörik,
S utat cserél hullám hullám után,
Akként törtek meg a kuruc hadak
A vén adószedőnek kapuján.

Ott állott Zákány, kardon a keze,
S midőn portyázva jöttek népei,
Megérték a parancsot szemöldein,
És meghunyászkodva kerülték ki.

Távol szegletből nézte ezt Magócs,
A szőke lány, s kulcsolva kis kezét
Mond: „Istenem! kit e vad nép is fél,
Hogy meg ne győzné egy leány szivét.”

Szürkül már a reg, eltűnt a kuruc,
Zákány is menne, és mégis csak vár,
Ő, a rettentő, a kuruc vezér
Most búcsúzásra szókat nem talál.

Ő, aki ott arat, hol más vetett,
Ki életet, ki zsákmányt karddal kér,
Mostan Magócstól egy csókért eped,
S a gyönge lánytól csókot kérni fél.

De az erő bűbája vonja a
Gyöngét, s az önkénytelen felé hajol,
Mint izolag a cserre, így a hős
Vágyát megérté szép Magócs is jól.

És elpirulva nyújtá homlokát
Forró csókjának, aztán elfutott,
De még soká utána kandikált,
Midőn Zákány már messze vágtatott.

Elvágtatott ez a puszták közé,
Feltűntek néki mind hőstettei,
Eszébe jött az élvezet, mit itt
S amott erőszakosan víva ki.

De ollyan édes egy emlék se volt,
Mint a csók, mellyet az imént kapott,
S nem volt oly büszke egy hőstettben is,
Mint hogy mostan lemondani tudott.

*

Szerény szobában kis tűz melegít,
Mellette szép Magócs ül s fonogat,
Lábánál barna ifiú vitéz,
A lány térdére hajtja homlokát.

Ki hinné benne a kuruc vezért?
Eltűnt mellőle a szörnyű acél,
A vért helyett mellén selyem zubony,
Ajkán parancs helyett dal hangja kél.

„Beszéljek-é, lány, Zákányról regét,
Kit a gyermek fél és az agg remeg?”
„El véle, el, mosolygó és szelíd
Az én leventém, akit szeretek.”

„Ó, hagyd a szörnyet, hagyd lefestenem,
S mondd, hogyha kedvesed ő volna, lány,
Meg tudnád-é bocsájtni tetteit,
Vagy elátkoznád, ami jobb még tán?

Hagyd elbeszélnem, hogy jaj a zene,
Tűzvész a fáklya, éji dáridót
Hol ő tart. Véle Isten látogat,
Utána a király nem szed adót.

Lovának körmétől elég a fű,
Szavára átok, káromlás felel." –
„Ne mondd tovább, szelíd karodban is
Megborzad e képektől a kebel."

„És mégis, mégis, ládd lány, én vagyok
E szörnyeteg, kitől megborzadál,
Vedd, vedd hát vissza tőlem szívedet,
Melyet szerény leventédnek adál."

„Nem, nem, ki e szivet kiérdemlé,
Attól azt többé vissza nem veszem.
Én benne csak a nagylelkű vitézt,
A szerető ifiat ismerem."

*

„Leányka, kedves, Istenem veled,
Lealkonyultak a boldog napok,
Velem átok jár, kárhozat kisér,
Hazátlan űzött fenevad vagyok.

Leányka, kedves, Istenem veled,
Vesszen magában a kuruc vezér,
Ne fűzd sorsához drága létedet,
S feledd el Zákányt, ím, térdelve kér."

„Lovag, lovag, Zákányt nem ismerem,
Dicsőségében sosem osztozám,
Mi számadása a világgal van,
Mind nem tudom, s nem tartozik reám.

De aki oszta vélem örömet,
Annak balsorsa is velem feles,
Hadd lássa, hogy az, akit méltatott
Szivére, volt is arra érdemes!"

„Ó, hagyj el, hagyj el, hallod mint üvölt
Már a közelgő üldöző sereg,
Emelj lovadra hát, s menjünk vitéz,
Ne hidd, hogy hős karod közt rettegek."

S kettős terhével elszáguld a mén,
Utána a kelő por szikrát hány,
A vándor felhő tőle elmarad,
Csak a labanc had van mindég nyomán.

Száguld a mén, előtte fogyva fogy
Az út, elsurran minden mellette,
Fa és bokor, nem megy már véle más,
Mint pusztaság s az űzők serege.

Száguld a mén, száguld, fegyver ropog.
„Magócs, Magócs! mit borzadál ugy át?"
„Előre csak, előre kedvesem,
Nem szoktam még meg a fegyver szavát."

„Magócs, Magócs! te sebesülve vagy,
Folyó véred melegét érezem."
„Tövis sértett meg, mit búsulsz azon,
Előre csak, előre kedvesem!"

„Ölelj át jobban! Hah! kezed remeg,
Lesiklol a lóról, leány, leány!
Tán haldokolsz már, s én gyáván futok,
Itt haljunk hát meg egymás oldalán!"

„Előre csak, szerelmet, nem halált
Szomjúzom én, im érezd csókomat!
Nem-é forró s erős? De tarts lovag,
Mert lankadok a hosszú út miatt.”

Száguld még a mén, mindég nehezebb,
Halványabb lesz Zákány keblén a lány,
Úgy függ csak rajta már, mint őszi lomb,
Szellővel küzdve a fiatal fán.

S a rengetegre, ím, leszáll az éj,
A két kietlen lakodalmat tart,
Fátyolt borít az üldöző elé,
Az üldözöttnek nyújtva védő kart.

Zákány lova még egyszer visszanéz,
S lerogyva felnyerít búcsú helyett,
Mint hogyha mondná: „Napszámom betelt,
Hű szolgádat, lovag, el ne feledd!”

Zákány eszmél s borzadva látja, hogy
Forró kebléhez is hullát ölel,
És felkiált, de jajszavára csak
Magócs jég keblén vérző seb felel.

„El kell-e hát már veszni mindennek,
Mi szeretett, le kell-e mondanom
Mindenről életem váltságaul,
Mi életemhez egyedül még von?

De értlek sors! Az élet, mellyet ily
Árért engedtél, többé nem enyém,
Megtartottál, hogy ostorod legyek,
Vihar legyek az élet tengerén.

Leszek, leszek, szűmnek most áldozok
Utószor” – és holtját csókkal fedi,
Kardjával sírt váj, rá keresztet vág,
Aztán megy, megy, mig az éj elnyeli.

Soká zeng még hiréről a vidék,
Azt tartja a nép, hogy kőszíve van,
Csak hogyha az erőssel küszködik,
Vér s könny közt leng mosolygás ajakán.

De éjenként a puszták pásztora,
Ha a magányos sírnál meglesi,
Láthatja őt, a szívtelent, amint
Könyes szemét öklével törüli.

[80] PUSZTAI TEMETÉS

Miért kovályog fent a saskesely –
Hová, hová száll a varjúsereg –
Halottkisérő, sompolygó sakál,
Sirásodtól a puszta mit rezeg? –

Homokbuckák közt kisded völgyfenék –
Ölén némán, merőn egész csapat;
Hafiz karjának súlya verte le,
S bibort borított rá az alkonyat. –

Ó, Szádi, Szádi, tündöklő valál
Mint ifju, súgár, áldó és erős,
Bámult tanácsban a vén, a leány
Rajonga érted, rettegett a hős. –

Még látlak, amint büszkén jársz elöl,
Mint a villám sötét felhő előtt,
Arcád az élet, öklöd a halál,
Még hallom hangodat, a rémitőt.

Vajh látszik-é még most is kebleden
A megfojtott oroszlány foghelye,
Szorítod-é még ősi kardodat,
Melynek halálangyal volt a neve?

Elnyújtva fekszel puszta homokon,
Egész nemzetség ott hever veled,
Jön a hiéna, varjú, saskesely,
Véredre szomjún, és el nem vered.

Gazdátlanul száguld, nyerít lovad
A pusztaságon, nincs ki megüli,
Nyilad hever hiába, emberét,
Ki idegét feszítse, nem leli.

Ki ás számodra sírt, tán a számum,
Ha majd fölödbe porhegyet emel? –
Ki fog virasztni, tán a délibáb,
Mint röpke, csillogó halottlepel? –

Ó, vajh mi is, mi is e délibáb,
Vágyó lelkednek halvány képe-e?
Vagy szép Zulejka rejtett bánata,
Mely felragyog, hogy sírodhoz jöve?

A dombokon még tegnap két had állt,
Ma egy vigad, Hafiznak tábora,
A Nap lement, a Hold sugáriban
Daltól ragyog, zeng minden sátora.

Jó Szádinak csak hírét hordja szél,
S nincs szem talán könyet hullajtani? –
A völgyfenék olyan rideg, sötét,
Árván ülék elestek árnyai. –

De ím, mi az? mi hallgatag menet
Vonul hosszan, sötéten ott alá;
Talán dzsinek, kiket felvert a zaj,
S vadabb tanyára a vérszag voná?

Elöl Zulejka, vad Hafiz neje,
Utána gyászos sorban hölgyei. –
Hová, hová a vigadók közül?
A hősöket sírjokba rejteni.

S amint jőnek, felröppen orv madár,
Csikasz sakál üvöltve csörtet el,
De ott terem Hafiz, s bőszen kigyúlt
Szemébe vér gyűl, lángokat lehel.

„Hol jársz, Zulejka – ordít messziről –
Hát kóborolnod éjjel illik-e? –
Vagy itt is megkerested hősödet,
Merészségét ki vérrel mosta le?”

Rettennek a nők, csak Zulejka nem,
S magasztosan szól: „Őt megbüntetéd
Mint férfiú. – A nő temetni jött.
Könyűm övé – hisz a mosoly tiéd.”

És ásni kezd. – Hafiz némán mereng,
Mig az utolsó hanttal küzd a szél. –
Talán azt hányja lelke: a mosoly
Vagy a köny-é az, ami többet ér? –

Csendben vonúl el ismét a menet,
Utolsó ott marad, a szótlan úr,
S menőben hosszu kopját díszül a
Kiirtott nemzetség sírjára szúr.

[81] KÉT KÉRŐ

Ősi vára kerti lúgosában
Szép Ilonka énekelve jár,
Két kérő van a leány nyomában,
Mindkettő élet-, halálra vár.

Tihamér az első, kardvasán még
Megvert ellen vére párolog,
Homlokán még szomju bosszuláng ég,
De szemén a szerelem ragyog.

„Lány, szeretlek – mond –, de hallga, hallga,
Új csatára hív a harci kürt,
Hogyha szebb Nap kél majd a hazára,
Kél-e arra is, ki érte tűrt?”

A leányka némán szemlesütve
Másik kérőjének int legott,
Mintha mondaná: „Kinek szerelme
Méltóabb lesz, én azé vagyok.”

A világ nemtője volt a másik,
Most visel himes tavaszruhát,
Illatajkán Nap sugára játszik,
Érzésének szót madárdal ád.

„Lányka! véres kard nincs birtokomban,
Engem áld csak, s nem fél senki sem,
Frígyemben csak egy szent bűverő van,
S minden lépted rózsákat terem.”

Mond a nemtő – s újra várva várnak,
A hősben kél száz nagy gondolat,
Míg a nemtő a kedves leánynak
Lábához szór bájvirágokat.

Ilka felvesz a büvös virágból,
A nemtő már-már kéjtől remeg,
A leány füzért köt, ajka nem szól,
Ámde a hőst koszorúzza meg.

* * *

Újra felgyúlt a nemzet csatája,
Kétségb’esve Tihamér is ott,
Fűzéréért harcol-e, ki tudja,
Jobban, avagy védve népjogot?

Ekközt megvetés sebével űzve,
A nemtő is hervadozni kezd,
Minden nappal egy-egy bája tűn le,
Egy-egy súgárt minden óra veszt.

És midőn a harcmező porára
Együtt hull alá hős és füzér,
A nemtő is halvány őszre vála,
S elhalt dalja csak zokogva él.

* * *

Őszi várnak ablakán ül Ilka,
Arca halvány, fátyla oly sötét,
Hullámzó kebelre hullni hagyja
Bánatának eredő könyét.

Nézve néz a távol messzeségbe,
Nem jő, mindhiába, Tihamér.
Ellenség rivalg a győzelemre,
S tudja, hőse, hogy többé nem él.

Látja kínját a nemtő, s legottan
Küld feléje őszi szelletet,
Hogy könyét törülje le, s titokban
Nyújtson át egy sárga levelet.

Fellebbenté fátyolát a szellő,
S olyan édesen, zokogva sírt,
Hogy részvéttel vette tőle a nő,
S olvasá, amit nemtője írt.

S meghallgatta hervadó barátját,
Kit nem hallgatott meg szebb napon,
És a szellő, mint az ősz aráját,
Megcsókolta a lányt homlolon.

Hervadt a lány, mint új vőlegénye,
Míg az őszből tél viharja lett,
S mátkaágyat csillogó fehérre
Megfagyott, merev keblén vetett.

Ott nyugosznak. – A jövőbe' vár, hisz
A nemtő – de hajh, csalatkozik,
Mert az ágyon, melyet ő vetett is,
Ilka csak hőséről álmodik.

[82] NYÁRI NAP, TÉLI ÉJ

Nyári napnak ragyogó hevében
Nyugszik Andor, hűvös bükk alatt,
S elmerengve, színes lombon által,
Nézi a játszó sugárokat.

S ím, megnépesül körötte a tér,
Jőnek fürge, kisded szellemek,
Hall zenét, hall suttogást a lombban,
S táncot lát, melyben keringenek.

Rózsa kelyhében reng ott a tündér,
Itt szivárvány nő a gyep felett,
Mosolyogva hív ez a sürűbe,
Mert a másik pajkos cselt vetett.

Ott rovarszárny kisded csolnakában
Szállnak által a légtengeren,
Itt a napsugár fényes szalagján
Lejtnek fel-le, fürgén, sebesen.

Harmatcseppben, mely virágon állt meg,
Mossa keblét pici kisleány,
Csipkés pókháló törülközője,
És ruhája tarka lepkeszárny.

Vágytól égő szemmel les feléje
Pajkos szellem a lombok mögül,
És előbb, mintsem felkészülhetne,
Már forróan öleli körül.

A csermelynek habzó tűkörénél
Fésülködnek tündér alakok,
S ékül kapkodják a gyöngyöt, mellyet
Partra szórnak a zúgó habok.

Fent, a fának sudarán, enyelgve
Csalogatják a kis gerlicét,
És kacagják, hogyha jő, s párjáért
Hasztalan, hiába nézdel szét.

Majd a bankát csalják fáról fára,
S ugatással ismét elverik,
Majd az elfogott méh kis lábáról
A mézet rabolva eleszik.

És eljönnek szunyadó Andorhoz
Is, tipegve lépdesvén körül,
Majd repülve donganak felette,
Vidám kedvvel, ernyedetlenül.

S hullatnak rá friss virág-, levélkét,
Súgnak néki szép tündérdanát,
Majd virágnak szirmával csiklandják,
Majd csókdossák forró homlokát.

És amint szellőként elsuhognak,
Lát Andor száz bájos alakot.
Rosszúl óvott hókebelnek halmát,
És ki tudja, mit nem láthatott.

Hévvel nyújtja karjait utánuk,
Hasztalan, mind elsikamlanak,
Míg pajzán cirógatásaikkal
Vissza-visszatérnek újolag.

„Most, most megvagy” – mond Andor, felébred,
S kedvesének nyugszik kebelén.
Hő csókkal hajól ez homlokára,
S napsugár reng a bükk tetején.

*

Téli éjjel tomboló viharban,
Andor ismét ott a bükk alatt,
Vándorbot van reszkető kezében,
Elméjében száz bús gondolat.

És az erdő kezd szörnyen recsegni,
Eltördelve hull alá az ág,
Ordít a vad, fú, üvölt, szól a kürt,
S fent a légben hajtnak a kutyák.

Messzebb, messzebb már a rémvadászat,
S hallik sírás, fájó, reszketeg,
A fák sudarán vonulnak végig,
Mint szél, születetlen gyermekek.

A sirásra rémkacaj felelget,
Légi úton a boszorka száll,
S merre elmegy, a farkas vonít rá,
S a bagoly odván huhogva vár.

Mostan távol falvak éjharangja
E vadonba rezgő szárnyon jő.
Megszűn a vész, s a halál csillagja
A halvány hold kél mint gyászos nő.

Szemfödőt terít ezüst szálakból,
S fest reá száz rémes alakot,
Száz kisértet reng fehér palástján,
Mellyet a sötét éjre adott.

Kezd a föld reszketni, ingadozni,
Sírok nyiladoznak mindenütt,
És kilép, ki tegnap ment aludni,
És ki ezredévig ott feküdt.

Ennek még fogát ajak borítja,
Koponyáján leng még ritka haj,
Annak kígyó űl üres szemében,
Rothadó bűz ajkán a sohaj.

S kezdenek dalt, táncot a halottak,
Daljok hörgés, táncuk csörtetés,
E tivornya a velőt fagyasztja
Andor csontjában, ki némán néz.

A középen mostan domborult fel
Új sír, rajta ifjú lányka űl,
Arca halvány, mellén vérző seb van,
Kebelére kisded gyermek dűl.

Oly hideg kép, ollyan szótlan és bús!
A nő reszket és Andorra néz,
Míg körűle kacagó rémkarból
Nyúl feléje száz velőtlen kéz.

Árnyék-bort kinál ez, árny-pohárból,
Míg amaz táncsorba vonja őt.
Andor szíve mozdul, s védni indul
A felejtett régi szeretőt.

Ráborul, hogy keblével fedezze.
Eszmél, s ím kopár síron hever,
Téli éjjel, halvány holdvilágnál,
Lelkének ezer rémeivel.

[83] A VÁMPÍR

„Esküdjél nő, esküdjél Istenre,
Hogy hiven megőrzöd szívedet,
Nyerjek bár a harcdúló Tiboldon,
Essék bárhogy, a sír eltemet.

Jól gondold meg esküdnek szentségét,
Zálogul hajfürtöd add velem,
Isten véled aztán – tán utószor,
Így int rejtélyes, bús sejtelem.

A halálnak érintett meg szárnya,
S ím, hogy megcsókollak homlokon,
Ó, nem érzed-é, miként szellemkéz
Köztünk halvány síri leplet von?”

Jerta borzad, s remegő ajakkal
Esküt suttog, búcsúcsókot ád,
Ármán indul, zálogul magával
Vívén hölgye egy fürt éjhaját.

Lóra ül, s a várhidon amint megy,
Horkol a ló, s vissza-visszavág,
Míg az udvarból utána rémes
Jóslattal vonítnak a kutyák.

„Menjünk! menjünk!” – ordít nyughatatlan
A hős, és vezetni kell lovát,
„Vígan szóljon a kürt” – mond, s megcsendül,
Hej, de tompa, síri hangot ád.

És amint a völgyön messzebb száguld,
Nyomdokában kettes árnyat lát,
Néz, ki sincs mellette, újra indul,
S mindkét árnyék követi nyomát. –

Jő az éj varázsoló csendével,
Jőnek véle a kis csillagok,
Megcsendűl a szellemek zenéje,
Zokogó szél, csevegő habok.

Minden oly bús, s mégis ollyan vonzó,
Jerta is még erkélyén mereng,
S ím, a szellem-szó közül feléje
Jól ismert hang illyen szókat zeng:

„Fegyver csattog váram kapujánál,
Büszke bajnok kéri életem,
Hadd vesszen Tiboldnak híve, vára
Dűljön el, én nem védelmezem.

Büszke bajnok, váramat ki vívod!
Hőshöz illő férfi harc-e ez?
Elrablál előbb mint éji tolvaj
Mindent, ami örömet szerez.

Elrablád éltemnek csillagzatját,
S azután jössz karddal éltemért,
Jól tudod, könnyű lesz így győzelmed,
Mert hogy védjem azt, nincs már miért!

Csillagom most néked ég s mosolyg csak,
Mely rám egykor tetterőt lehelt.
Hasztalan kérdem, hogy éljek-é még,
Haljak-é érette, adjon jelt.”

Jerta hallgat, könny tódul szemébe,
Szédül, szédül, keble elszorul,
Karja reszket, s íme, erkélyéről
A dalnok lábához rózsa hull.

*

Hólepel borítja a vidéket,
Hólepel alatt magányos sír,
Fent az égen csillagok reszketnek,
Lent a földön zokogó szél sír.

A fagyos sírban tátongó sebbel
Fekszik Ármán, s édes álmot lát
Jertájáról, s szorosabban zárja,
Mit keble hord, a nő éjhaját.

„Bírom esküdet – mond –, zord tanyámra
Ez hoz életet, hoz meleget.” –
Ó, ha tudnád, hogy magas váradban
Jerta téged rég elfeledett!

Ottan áll, fényes meleg szobában,
Lágy párnákkal gazdag mátkaágy.
Mellyen a kéj a perc mámorában
Lelkünknek kivánni mit sem hágy.

Ott álmodnak mennyet Jerta s Tibold,
Egymás keblén amint nyugszanak,
S ébredvén ott lelnek szebb valóra,
Mint a menny, melyet álmodtanak.

„Elhervadtál – mond Tibold álmában –,
Ah, de mindegy, kedves rózsaszál,
Lelkeinkből illatod már úgyis,
A boldogság többé el nem száll.”

Éjfélt üt, reng még az érc visszhangja,
Mint kebelben elmúlt bús idő,
S ím a folyosón mindég közelgve,
Súlyos léptek hangos zaja jő.

Éjszak fénye néz az ablakon be,
Véresen. Vonítnak az ebek,
Tibold alszik, Jerta megdermedve
Szólana, s szavai nincsenek.

Csattogással tárul az ajtó fel,
Jerta félkönyökre dűlve néz,
S ím, a mátkaágy függönyvédőit
Lassan vonja szét halotti kéz.

Ármán áll ott, csillogó szemekkel,
Keblén Jertának hajfürte van,
S a fürtnek mellette tátongó seb
Vérzik, vérzik szörnyen, zordonan.

„Jerta, Jerta! most az én órám jő,
Hosszú a nap örömeidnek,
Míg én lent fázom hideg tanyámon,
Legalább hát most melengess meg.

Látod-é e hajfürt ép, enyém vagy,
Az nem hervad, mint a rózsaszál,
S tudod-é nő, hogy csak szíved vérén
Melegedhetik fel a halál.”

Ezzel vad, lángtól kigyúló arccal
A nő védtelen keblére dűl,
Míg ez szótlan párnájára roskad,
Érzéketlen, eszméletlenül. –

Szürke reg derűl a szörnyü éjre,
Tibold ébred, csókkal ajakán,
Símul Jertához, de visszaretten,
„Hah! – kiált –, mért vagy oly halovány?

Mért vagy oly hideg, nincs-é benned vér?
Jerta, szólj!” – ez búsan mosolyog.
„Ó, egy élő s egy holt kedvesének
Egyidőben lenni, vajh mi sok.”

„Millyen eszmék, kedvesem, beteg vagy,
Légy nyugodt, űzd szét e rémeket!”
„Ott nyugszom csak én meg – mond szelíden
A nő –, hova e vérnyom vezet.”

Tibold felkél, s íme hajmeredve
Vérnyomot lát végig a szobán,
Fut mint őrült, a havas vidéken
Ármán sírjaig, a vér után.

Jő más éj, s a régi vendég véle,
Jerta a hónál fehérebb lett,
S minden reggel, lábnyomok nélkűl, a
Hóült sírhoz vérszalag vezet.

S a hajnallal többé fel sem ébred
Végre a nő, nincs már benne vér.
Ó, a rózsa hervad, míg a hajfürt
Hervadhatlan zálogképpen él.

[84] A RAB CSALÁD

Reng a tengeren ezüst hab
Csendes nyári éjszakán,
S mormogó dallal törik meg,
Rejtélyes tündéri ének,
A part tarka kavicsán.

Fent az éj ezüst rózsája,
Lent lángképe a vizen,
Fent dalos daruk repülnek,
Lent az illatos szellőnek
Szárnya suttog, csendesen.

Tengerparti pálmafák közt
Súgár tornyu büszke vár,
Kúpja csillog dús arannyal,
Tűkörsíma a márványfal,
Benne tán az éden vár. –

Tenger habján ússz a gálya,
A hajós nép zajg, örül,
S rejtélyes szellem beszélget
Nyúgodalmat és szerelmet
Fent, az árbocok körül.

Ó, de a hajó gyomrában,
Láncra verve ifjú s lány,
Velök a vén ősz családfő:
„Elhagyál tehát, teremtő!” –
Mond, s felhő van homlokán.

„Ládd, ládd, itt van a szeráj már,
S ablakán mi lant az, hajh?” –
Mond a lány. „Testvérid dalja,
Rabságukban meggyalázva,
Isten- s honhoz szent sohaj.”

„Hát az millyen tompa jajszó –
Mond az ifjú –, lánc vagy kard?”
„Bajtársidnak cseng bilincse,
Rajtuk a harc nem segíte,
S szolgaságuk tartva tart.”

„Ott meg zsákot dobnak vízbe –
Mond a lány –, ó, rettegek!”
„A vén nem való dologra,
Istenét meg nem tagadta
Az, kit ott megöltenek.”

„Nézzetek csak vissza, vissza,
Hogy kigyúlt a láthatár,
Kis falunknak szentegyháza,
Legalább meg nem gyalázza
Hamvát a hitetlen már.”

Néznek, néznek elmerülve,
Gondolatban, szótalan,
A vén gondol Istenére,
A leányka szerelmére,
50 És az ifju – harcba' van.

„Nem gyalázza meg hamvában" –
Mond mindhárom, s összenéz,
Értik egymást. A vén áldást
Ád, a lány csókot, nem bír mást,
55 S tőrt szorít az ifju kéz. –

A vár háremablakában
A rab hölgy még énekel,
Dalja fent száll, és a darvak
Tőle messze elmaradnak,
60 Mert Istent s hont idvezel.

S három csillagot lát esni
A tengerbe, zajtalan,
„Isten – mond –, könyörülj rajtok!"
Aztán búsan néz utánok,
65 S elfelejti csakhamar.

A szerájnak híre, fénye
Változatlan, máig él,
Habsírján a kis családnak,
Elpusztult helyén falvának,
70 Nyom nélkül sír el a szél.

Fent az ég ezüst rózsája,
Lent lángképe a vizen,
Fent dalos daruk repülnek,
Lent az illatos szellőnek
75 Szárnya suttog, csendesen.

[85] AZRAEL

Mért piroslik ott a messze róna,
Alkony festi-e, vagy drága vér?
Vajh, mi sír felette oly zokogva;
Haldokló sohaj, vagy esti szél?

5 Harcmező az, néma és kietlen,
Elvirágzott rajta már a vész,
S a dicsőség ágyán dermedetten
Álom nélkül alszik sok vitéz.

Vajh ki az, ki hol legtöbb halott van,
10 Oly nyugodtan, büszkén térdepel?
Bájos nőalak, fehér ruhában,
A halál nemtője, Azrael. –

„Bírlak végre, szívem vágya, üdve!
Bírlak végre, bajnok Aladár,
15 Ó, mi régen várok már e percre,
Szinte, szinte kétségbesve már!"

Mond – s a kéjtől égő arculattal
Ifju hős vérző keblére dűl.
Csókod is hiába tán, ah, angyal!
20 Fekszik az, oly érzéketlenül. –

Hogy tágúl e szív, mi vágy uralja;
Önmagamra alig ismerek,
Pusztítás volt lelkem gondolatja,
Kéjem kínvonagló emberek. –

25 Most egész világot átölelném
Üdvömben, hogy részesem legyen,
Engedd ég, hogy én, a rettegett rém,
A bút is ma boldoggá tegyem! –

S íme, íme hallom sóhaját már!
Szőke lányka közeledve jő,
Rengő térddel, holtaknak sorával
Futva, míg az éjnek árnya nő. –

„Állj, leányka! mondd, mi bántja kebled?
Nézz fel, ím én Azrael vagyok;
Úgye, úgye kedvesed keserged?
Szólj, s reá új életet adok.”

„Ó, ne űzz játékot a keservvel,
Halhatatlan kebled mit nem ért! –”
„Esküszöm, ma boldogítanom kell,
Oly nagy a boldogság, mely ma ért! –”

„Itt van, itt van!” – mond a lány legottan,
S Aladárra hévvel ráborul,
Azrael felettek ámulatban,
Nem beszél, s szemébe könny tolul. –

„Életet hát, éltet e kebelbe!
Nézd, amily szép, oly hivem vala,
És megértheted, szivem keserve
Mily nagy, Isten hogyha szűt ada!”

„Értem – úgymond a nemtő merengve –
És szentül betöltöm eskümet,
Ámde hátha, hátha ébredezve
A halált választja, lét helyett?”

„Akkor, akkor” – mond a lány sötéten,
És zokogva hangja elakad –,
Azraelnek arcán végreményben
Egy mosoly sugára átszalad. –

„Kelj fel!” – úgymond aztán és letérdel,
„Győztünk-é?” – mond Aladár s felül. –
„Minden elveszett! Mért ébredék fel
Álmomból hát ily kegyetlenül?”

S hátraroskad – ámde a leányka
Izgatódva lábához rohan:
„Anikód meg hervadjon magában,
Szeretet nélkűl és csóktalan?” –

„Aladár! – mond Azrael felállva –,
Élned, halnod egyaránt lehet,
Mézet ád az élet rózsaárja,
Míg mint lepkét a tél eltemet.

Ezredévet él neved keresztül,
Hogyha halsz, dijad dicső babér.” –
Aladárnak lelke összerezdül,
Száz érzése vad csatára kél. –

Ajka mozdul… Hah, mi a határzat?
Anikó tovább nem tűrheti,
Felsikolt, elröppen a varázslat –
„Élni, élni érte és neki!”

Átkarolja kedves Anikóját,
Halvány arcát csókkal élteti,
Azrael, hogy könyeit ne lássák,
Elfordul, szemét meg elfödi. –

S míg a boldog pár gondol reá is,
Ő tőlük már messze, messze van,
Eltemetni a bút, mit szivén visz,
Sorsa szörnyű viharaiban.

Elszáll döghalálos városokba,
Vérázott harctéreket keres,
Ott van, a szerencse mosolyára,
Száz halál mohó szemmel ha les.

És öl és kacag, hő szív ha vérzik,
Ah, s megölni egyet mégse bír,
Átka az öröklét, s rajta végig
Az ő szíve Aladárért sír. –

[86] A BETYÁR

Bujdos az ezüst Hold halvány fellegek közt,
Míg alatta a nyír csendesen terűl el,
Itten árny, sugár ott, éles körvonallal,
Számtalan ábrándos alakot idéz fel.

Reszket a fehér nyír – a sötét bokor zúg,
Messziről dübörgve hallik ló futása,
Néha-néha csendül, szikra pattanik fel,
S mint fehér kisértet, felhő száll utána.

Éjsötét a ló, úsz lobogó sörénye,
Ámde még sötétebb a lovas alakja,
Csak kettő ragyog rajt: a fegyver kezében,
S mint baljóslatú tűz, barna szeme párja.

Puszta halmot ér, ott nyújtózik sötéten,
A bitófa kettes ága meredezve,
S a szokatlan zajra a bagoly kireppen,
És vijjog – csapúdik –, kört írván felette.

Horkol, tüsszög a ló – borzad a lovas is,
Ámde sarkantyúba kapja, s messze vágtat,
Hátranézve többször, hogy vajon felhő-e,
Vagy halvány kisértet, mit nyomában elhagy.

Csakhamar csendes kis helység áll előtte,
Mindinkább szelídül a lovasnak arca,
S mintha a betyárnak tudná gondolatját,
Csendesülni kezd a hű ló is alatta.

Ugatás köszönti, felnyerít fogadva,
Míg gazdája egy kis mécsvilágra néz csak,
S úgy megértik egymást egy kicsinyke háznál,
A falucska végén, önként hogy megállnak.

A lovas lepattant, arca mosolyog most,
Ablakhoz siet, nincs fegyver a kezében,
Furulyát keres ki a szüre ujából,
Bétekint – mi lelte? –, hogy megáll meredten.

Csak néz, néz sokáig, míg izmos kezével
Haragos szemében egy könyet fakaszt szét,
A kicsiny tilinkót ablakon felejti,
S nyalkábban mint egykor, üli újra nyergét.

Vígan fütyörészve vágtat el legottan,
Hetykén félretolja süvegét szemébe,
Lelkének viharját csak lova gyanítja,
Mert hogy most erősebb sarkantyú-döfése.

„Lány, nem bántalak, nem – mormogá magában –
Hisz te ollyan gyenge, oly haszontalan vagy.
Onnan a csárdából halld, mint mulatok ma,
És ne örvendezz, hogy tán bizon sajnállak.

Ámde most jöjjön már a pandúr előmbe,
Ha veszek, hát vesszek, vagy miért is élek!
Hej, de bosszut állok e hitvány világon,
Melyben a leány is illyen törpe lélek.”

III. LEGENDA ÉS REGE

[87] AZ ELSŐ HALOTT

Ifjú volt a föld, és bútalan még,
Mint szü, melynek első lángja most ég,
S kedvesétől még nem éle válva;
Mert nem jött még a halál világra.

S mert hogy ember még nagyon kevés élt,
Boldogság tölté el az egész tért,
S Isten is mulatni járt körébe
Sokszor, és nagy angyalhad kisérte.

Két szomszédos ormon áll az oltár,
Mindkettőről égbe áldozat száll –
Ábel és Kajn állanak felette,
Az hódolva, ez meg elmélkedve.

A magasból Jehova lenézett,
S hogy megérté, mindenik mit érzett,
A hivőre jókedvvel mosolyga,
Kétkedő Kajn mennykőtől lesújtva

Dűl a földre, oltárában egyben,
Míg feleszmél és feláll sötéten.
„Ó, vagy-é tökélyeknek te telje,
Sóhajunk trónod miért keresse?

Aki első testvér emberek közt,
Véded ezt, a másikát hogy üldözd?
Vétettem talán, ha elmélkedtem,
Mért hagyál hát lélekkel születnem? –

Jó, ha elhagysz, én is elfeledlek,
E köszöntést, íme, kedvesednek!” –
S felragadva egy égő hasábot,
Vad haraggal testvérére vágott.

*

Fekszik Ábel oltár zsámolyánál,
Oldalánál Kajn borongva ott áll,
S míg csorogva foly testvére vére,
Kárhozat száll a gyilkos szivére.

„Kelj fel, kelj fel – úgymond – jó fivérem!
Szörnyü kebled e nyugalma nékem.
Üss te is, türöm, habár hiába,
Mert ez is csak annak a munkája.

Aki most is tart talán lekötve,
Hogy ne jöjj békélten e kebelre!”
Ámde Ábel némán ott hever csak,
Kajn lelkében rémeszmék fakadnak.

Végignéz a nevető világon,
És borzadva áll meg a halálon.
„Hátha, hátha a halál ez lenne –
Testvérvérben, íme, megszületve?!

Hogy mig éri a végetlenet vég,
Minden élet csak neki szülessék.
Ó, de nem, nem, arca ily szelíd-e,
Nyúgalom von-é mosolyt fölébe?

Úgy meghalni jó, s csupán az érzi
Kínjait, ki a holtat tuléli.” –
S ím, Zenő jő, lassan lépve, halkan,
Kedves Ábelére így találván,

S friss füzért tesz halvány homlokára,
Hajtva gyönge szelletet reája.
„Illik-é az – mond a nő szelíden –
Így aludnod, ó, te feledékeny?

Délen a Nap s hölgyed és az oltár,
Gondjaidra mind haszontalan vár!
Majd lakolsz, de hogy bajod ne essék,
Addig is virasszon női hűség!

Ah, hisz úgyis jól tudom, ha álmod
Édes, akkor nődnek arca áll ott!”
Kajn sötéten néz Ábel nejére,
Mint kigyóhoz, úgy kap a szivébe.

Fut lakatlan messze pusztaságra,
S a halál zúg mindenütt utána.

*

Űl Zenő Ábelnek oldalánál,
Várva várja: vajh ha ébred-é már.
A Nap elhúny, a Nap újra felkél,
S benne új hit, benne új remény él.

Jő a tél, hideg hó fátyolával –
Oly rokon szép gyászolónk bájával,
Égre néz, és megnyugodva mondja:
„Ó, e rút időt csak átaludja.

Majd ha a természet újra éled,
Vele hívem is mosolygva ébred.”
S jő tavasz, ragyogva néz le a Nap –
Tarka lepke, Ábel sírjához csap.

És Zenő mosolyg könnyes szemekkel,
Ámde várni, várni mégsem ún el.

*

Fagylaló ész, férfi vizsga keble
Volt, mely az embert sírjába tette,
Érző szív és nő hivő szavára
Szállott lelkünk örökös honába.

[88] ANGYAL ÉS LÁNY

Szebb a lány mindennél, ami csak van,
Szebb bizonnyal, mint a mennyek üdve,
Vagy mért jöttek volna hajdanában
Lányt szeretni égből angyalok le?

Otthagyák az égnek csillagékét,
Pillantásaért a lány szemének,
Otthagyák a csillagok zenéjét,
Lány ajkán ha megzendült az ének.

Ázor angyal is otthagyta a mennyt,
S ifju napsugáron földre szállott,
Szárnya vitte, mígnem egy kicsiny kert
Harmat ékben, hajnalpírban állt ott.

Reng üdén a lég, a csalogány szól,
Meglepetve áll meg Ázor angyal,
Mind e bájat már ő ismeré jól –
Más varázslat rengi őtet által.

Hárslugasban összesímul az ág
Közt egy tünde súgár szőke lányka,
Meglesést nem félő gondtalanság
Ígézet gyanánt ömöl reája.

Harcra lép korlátozó szemével,
Termetének minden moccanása,
A szellő is mézet lopni jő el,
S csillan a báj egy-egy új világa.

Hasztalan védik fehér karocskák.
Hogyha csillagot csillag takar be,
Hogyha keccsel fedjük a kecset, hát
Ez ragyog most a másnak helyette.

Gyermekarcán a menny tükre látszik,
Tiszta szíve szerelem világa,
Sejtelemként még ha vele játszik,
Rózsaszínű álom száll reája.

Ázor angyal nézi, nézi – végre
Láthatatlan kéz vonja, és letérdel.
Szárnya lágy szellőt legyint feléje –
Megcsókolja, s mint villám repűl el.

Felveté szemét a lány – mi érte?
Messze szélén a kék láthatárnak,
Látja még az angyalt percenetre,
Mint éjjel, ha csillagok szaladnak.

És az angyal csókja fáj, de édes,
Száz virág kel tőle a kebelben,
A világ mosolygóbb, kedvesebb lesz,
A titoknak fátyola lelebben.

Értelmet nyer a szelek zugása,
Alakot nyer a gyors reptü felleg,
Nincsen a földnek rideg magánya,
Elborítván tündér tarka szőnyeg.

És az estve újra béköszöntött,
Ázor elhozá megint a csókot,
Szép Árára büvös álmot öntött,
Mig a hajnalpírral messze szállott.

Ó, de szűnknek nincs megnyugovása,
Mely betöltse, nincsen üdv elég nagy,
Még a mennynek is lehull varázsa,
Teljesűletlen vágyat ha nem hagy.

„Teljes fényben egyszer lássalak csak,
Amint állasz Isten trónja mellett –
Vesszek aztán, hogyha kell, e vágynak
Kínja öl meg így – úgy hő szerelmed.”

„Pórkebellel e látványt ki bírja?
Vonz a láng, s a pille összeporlad.
Ó, Arám, nem, nem!”– sír a leányka,
Lány könyűje angyalt is megingat,

„Hát legyen!” – s elfordult arculattal,
Dics-ragyogva, szárnycsattogva ott áll,
Felsikolt a lány, ledűl, s az angyal,
Mint a villám, már felhők között jár.

Nem jő többé csókkal látogatni,
Szende álom szűz kiséretében. –
S a leányka sokszor véli látni,
Fájó kéjjel a jövő ködében.

Űzi őt világtalan világig,
Őrülettel esd, kiált utána.
A világ zománca szertemállik,
Elhagyottság súlyosul reája.

Végig sír a pusztán, néha-néha
Békopogtat emberek lakánál,
Majd felordit – és bömböl, haragja
Tengerekkel hogyha zord csatát áll.

És ez átokverte útazásban
Nem marad csak hangja, többi elvesz,
Ez röpül, röpül, nem tudni honnan,
Vagy hogy a mindenségben hová lesz.

Ó, de szél-árát ki sírni hallja,
Megmeredve, elborzad magában,
Mintha érintné őrűlet árnya.
S értené, hogy abban mennyi jaj van.

*

Ezredévek múltak – néha-néha
Mostan is jő még angyal le hozzánk,
Boldog az, ki messze nem riasztja,
Kő a sziv, angyal melyhez sosem szállt.

[89] NABUKODNOZOR ÁLMA

Bíbor trónon nyugszik Nabukodnozor,
Forró homlokára rab leány hajol,
Csilla, ámde ajkán míg mosoly lebeg,
Könnyben forrnak a szép éjsötét szemek.

Távolabb karének zeng, aztán eláll,
Mert elszenderűle trónján a király. –
Ah, de hát mi lelte, szörnyen felkiált,
Görcsösen hánykódik, verve homlokát,

Majd meg lelkendezve izzad, tőrt ragad,
Lássuk színről színre a rémálmokat! –
Hírnök jő vágtatva, s mond: „Uram, király!
Legszebb országod nyílt lázadásban áll!”

„Nincs-e hősi sergem, fel hát, fel velek!
Pusztítsák el mind, kik pártot üttenek!”
És jő másik hírnök: „Irgalom, uram!
Minden országod már fegyverezve van!”

„Úgy hát vesszenek mind, mind, ha pártosok,
Vérrel írom rájok, hogy király vagyok!”
S harmadik hírnök jő, sápadtan liheg:
„Sergünk tönkre verve semmisűle meg!

Halld, ó, halld király, mint zúg a nép dühe,
Már a vár bástyáit dönti, rontja le!”
„Úgy tehát Isten vagy ördög, bármi légy,
Aki népet fékez és koronát véd,

Jöjj, segíts te, hogyha minden elhagyott,
Mert még szolga had hoz ránk gyalázatot.”
S a trón mellett, ím, egy szellem megjelen,
Arca hajmeresztő, ollyan idegen,

S túlvilági hangon ekképpen beszél:
„Rendelj s megleszen mind, amit rendelél!”
„Irts ki, irts ki, kérlek, minden pártütőt!”
Gúnymosollyal hallja a védszellem őt.

És a felkelt népre szór villámokat,
S a nép halva fekszik a bástyák alatt.
Megkönnyült kebellel néz szét a király,
Amint védnökével a várormon áll:

„Mondsza, drága szellem, nyugtom lesz-e már,
Vagy megint új küzdés új veszélye vár?”
„Nem pihensz meg, amig élnek özvegyek,
Új boszúlót s pártost hogy neveljenek!”

„Ó, hát rajta, rajta, sújtsd le őket is,
Látod – mond a zsarnok –, szűm csak benned hisz,
Majd ha országom mint nyílt koporsó áll,
Melyből csontüreggel néz ki a halál,

Trónom biztosan lesz, nem kél ellene
Senki.” S amint mondta, minden úgy leve.
Elvadult megyéken ember nem lehel,
Szürke égbe száll a sírnak bűze fel,

Légi útjából a kis madár lehull,
Mérges dudva nő a kert virágaul,
Mint halotti ének, zúgva sír a szél,
Pusztákról, ha hangos házsorokhoz ér,

És hol a jólétnek csendes fészke állt,
Most vérengző vad tart ronda lakomát. –
A zsarnok végig jár országán, vele
Biztató gyanánt megy védő szelleme,

Minden lépten sárga csontba botlanak,
Mellettök zörejjel hullnak a falak,
Ámde a vadaknak tápjok elfogyott,
S dühhel támadják meg a vad zsarnokot.

Jó, hogy a védszellem helytáll, és legott
A vérengző csorda halva összerogy.
Majd messzebb ballagnak szótlan, csendesen,
Fázni kezd királynak lelke mélyiben. –

Most bércekhez érnek, ott a visszhang él,
S a jövők léptére álmából kikél.
„Gúnyolsz tán?” – kiált az ingerült király.
A szellem legyint, és a visszhang eláll.

Dermed a király, és már-már félni kezd:
„Menjünk – úgymond –, lelkem már nem bírja ezt!
Nézd, merő halál van, ahol úr vagyok,
S fent gúnnyal ragyognak a Nap s csillagok.”

S ím, alig hogy mondta a szörnyű szavat,
A Nap elborúl, a csillag elszalad,
S míg őrjöngő szemmel bámul felfele,
Űrként tátong rá az ég végetlene.

„Vissza, vissza – ordit a megtört király –,
Dísztermemben engem bíborpárna vár,
És hű udvaronchad elmosolygja majd
Homlokomról mind e fejedelmi bajt.”

Ám hiú szavára a szellem nevet,
„Amit vágysz, aligha ottan megleled!” –
„Szellem! Légy kegyelmes, kérlek térdemen,
Hogyha rosszak is, hagyd őket meg nekem,

Vagy trónomnak átkos, bíbor pamlagán,
Kínzóbban mint ellen, öl meg a magány.”
„Késő – mond a szellem –, ím itt fekszenek,
Téged oltalmaznak felsőbb végzetek.”

„Ó, szörnyű kegyesség, ó, jaj hát nekem,
Ah, de nincsen-é meg Csillám, kedvesem?
Ő hivem, tudom, nem csalnak ily szemek,
Nála egy világért kárpótlást lelek.” –

Mond és Csillájának hó ölébe dűl. –
Hah! De mit sikolt fel oly kegyetlenül?
Míg rengő térdekkel eszmél újolag,
Csilla ellebbent már, mint fátyolszalag.

S áll busan magában, pusztaság között
A király, csontokból épült trón fölött,
Kér társul magának kígyót, tigrist kér,
Csakhogy bármit lásson, ami véle él.

Hasztalan! Védője is elhagyta már,
Nincs, mitől még óvja, trónja bizton áll.
És nem mer kivánni, tudja, minden vágy
Épp oly vérnyomot, mint rabló tőre hágy.

Összerogy, de a föld, melyet átölel,
A szörnyű fiúnak nem anyakebel.
Megrendűl alatta, és nagy hirtelen
Óriás koporsó űrjévé leszen,

Végtelen eséssel szállva véle át,
A csillagtalan, nem múló éjszakát.
S hasztalan zokogva kér enyészetet:
Őt védik hatalmasb, felsőbb végzetek.

[90] ÜSTÖKÖS ÉS CSILLAG

Két hatalmas ország áll a túlvilágon,
S bár határt közöttük egyetlen folyó von,
Úgy különbözik e két ország egymástól,
Mint a nyár a téltől, mint az éj a Naptól.

Egyik a tündérek édeni világa,
Hervadhatlan ott az ifjuság virága,
Örökös tavasz van, hogy hozzája képest
Legbájosb tavaszunk őszi borongó est.

A madárdal néhány hangját, mit kilesnek,
Zengik el költőink a bámúló földnek. –
Ami édes üdvként száll le olykor hozzánk,
Kétes árnya annak, ami ott valóság.

S mig itt minden élet csak unalmat s undort szül,
Új gyönyör merül fel ott minden gyönyörbül.
Hej, de mind e bűbáj elsápad szerényen,
Mint csillag, ha a Nap tűnik fel az égen,

Ha arany hajával megjelenik Zolna,
A tündérországnak legszebbik leánya.
Mért hát mégis oly bús, környezve gyönyörrel?
Fájó lelke abban örömet mért nem lel?

Ott szeret csak járni a folyónak partján,
Melly a két országnak zúg közös határán.
Átnéz, át, epedve a kékellő partra,
Annak titkain függ lelke minden vágya.

S minden boldogságért szívesen cserélne
Egy pillantást, annak hallgató ködébe.
De nem tágul a köd örökös homálya,
Mert a szomszéd ország rémeknek hazája.

Itt-ott tűnnek csak fel óriási képek,
S kétes alakukkal újolag eltűnnek,
Nincsen ott tavasz, nincs a Napnak sugára,
A tűznek melegje, a földnek virága.

Nincsen árny, nincs visszhang, s hogyha volna is tán,
Nincs, aki felköltse a megdermedt pusztán.
Hábor e vidéknek rettentő királya,
Vad, kietlen ő is, mint minő országa,

Tűzokádó hegynek ormán, ha vihar van,
Tán akkor hasonlít leginkább alakban,
Most indult, hogy végig járja bé országát,
Valamely vidékén nem talál-e csorbát.

S míg előtte bolygó tűz szalad inogva,
Mint gyászos palást, úgy húzódik utána,
Száz alakja régen elsüllyedt világnak,
Száz ábrándos képe a rémek honának.

S bár gyorsan nyargalnak, felhőként viharban,
Léptöket nem hallod, léptök oly zajatlan.
Végre megnyugodnak a végső határon,
Zolna éppen ott áll a túlsó vízparton.

Néznek elmerülve hosszúdan egymásra,
Egymás örömére, egymásnak kínjára,
Vonja őket titkos érzemény egymáshoz,
Háborhoz erő és szende báj Zolnához.

Közelednek mindég, öntudatlanul bár,
Míg midőn eszmélnek, egymásnál vannak már,
S ott lebegnek síma tükörén a víznek,
Rózsás fellegén a forró szerelemnek. –

Épp a két országnak ottan vált határa,
Addig szivárvány volt a folyónak árja,
Onnantól árnyékvíz habzott, bús sötéten,
Nedvesség nélkül a végtelen mélységben.

„Zolna, Zolna, édes! ó, hajolj át hozzám!
Én nem törhetek bé Édened határán,
Adj egy csókot, s tüstént nálam lesz az Éden,
S nélküled hazád lesz a rémes sötétben.”

„Hábor, Hábor, édes! hogy hajoljak én át,
Nem fognám elbírni szellemed hatalmát,
Elbukom galambként, mely Naphoz repül fel,
Elvesztesz mint lepkét, a tűznek hevével.

Hah, de milly erő vonz? Ó, megyek, megyek már!”
S áthajol Háborhoz csókkal égő ajkkal,
Csókja csak vihardús zúgó felhőt ére,
S felsikojtva szédült a víz örvényébe. –

A tündérek fényes fejedelme látta,
Mint járt országának legkedvesb’ leánya,
Megsajnálta, bármi súlyos volt is bűne,
Felkölté, és aztán számüzésbe küldte.

„Ott leszesz, leányom, míg őt elfelejted –
Mond –, s addig hatalmam őrként lesz feletted.”
Zolna ment, sírt bűnén, tudta, hogy hibázott,
Haj, de hogy felejtsen, ahhoz mégsem bízott!

E földön belőle rózsa lett a kertben,
Ámde hogy megtudta Hábor, egyszeriben
Elhagyá országát, s lett belőle szellő,
A rózsának kelyhén titkosan enyelgő.

Hogy Hábor csókjától a leányt megmentse,
Tündérek királya Zolnát szirtté tette,
Ámde a szellő is változott viharrá,
És vad öleléssel a szirtet megrázá.

Zolna mostan röpke, megfoghatlan hang lett,
S Hábor visszhanggá vált, így is bírva őtet.
Majd ismét Zolnából lőn Holdnak sugára,
S Hábor újra ott volt, mint az éjnek árnya.

A tündérkirály ezt nem tűrhette többet,
És a szép Zolnából ragyogó csillag lett,
Hábor üstökössé vált az égi bolton,
Ott barangol végig, végtelen határon.

Ég arcán harag, mert hasztalan küzdelme,
Zolnának jöhetni kedves közelébe.
S hogyha már elfárad, messze bujdokol el,
Hol maga marad csak kínos szerelmével.

Hol már elfogyának Istennek világi,
Hol éltet, hol súgárt többé nem találni.
S századok múltával, hogyha eljön újra,
Nézni, ott van-é még egyetlen Zolnája,

Reszket minden csillag kínos félelmében,
A haragtól, melly ég Hábornak szemében,
Reszket Zolna is, de nem féltében reszket,
Csak mert tudja, bűnös, és mégsem felejthet.

[91] JERIKÓ RÓZSÁJA

Jerikónak fűves rónaságán
Állt tudós Zádornak büszke vára,
Borzadállyal látták karavánok
Aranyos tornyát, ki a pusztára.

Mert azt hitték, hogy tudós Zádornak
Szellemekkel van szövetkezése,
S a leány is, kit magáénak vall,
Tündéreknek legszebbik testvére.

S bár keletnek fényesebb sugára,
Édesb’ dalja, pirosabb rózsája,
Mint miénk, mindennél százszor szebb is
Volt a vén várúrnak barna lánya.

Vén volt Zádor, hófehér szakállal,
Az idők súlyától meggörbedve,
Ingó lépteit mankó gyanánt csak
A kedves lány, szép Dalár vezette.

Ámde hogyha az éj földre szállott,
És mosolyga csillagos szemével,
Ifjodottan égni látszott arca,
Kebelét erős szellem fogá el.

Felment vára lapos fedelére,
Néze az éj leplezett titkába,
Míg mellette őrangyalként állott,
Enyelegve játszott szende lánya.

Így merengett át ismét egy éjet,
Keleten már a hajnal derűle,
Kezdett már a harmat is peregni,
S míg egy csillag hullt alá földünkre,

Zádor arca édesbben mosolygott,
Vágyó karját széljel terjesztette,
Mintha rég várt kedvesét ölelné,
„Nézd, lányom – mond –, csillagom most tűnt le.”

A leány sikojtva fogta őt fel,
Szólitotta édes, lágy hangjával,
Atyja hidegen hanyatlott hátra,
Szellő játszott szétbomlott hajával. – –

Ott állt a lány megdermedve, mint kő,
S őrizetlen percét felhasználva,
Odasuhant szelleme az éjnek,
S eljegyzésül lopva megcsókolta.

Rászövődött a Holdnak sugára,
S elhalványult a világ előtte,
Őt is már csak az éj titka vonta,
S a rideg Hold ábrándos szerelme.

*

Szép Dalár fent állt a várerkélyen,
Csillagokkal volt találkozása,
Fájó kéj rengette végig lelkét,
Nézvén a merengő holdvilágba.

Lent a kertben állt dalnok-királyfi,
Elmerülten a magasba nézve,
Pillantási a lányon tapadtak,
S pillantásiban ott ége lelke.

„Holdvilág! Ó, testesült ábránd, te,
Hallgatag zenéje bús szivemnek,
Árjadó sugárod, ó, miért vonz,
S hogyha nem bírhatlak, mért szeretlek?”

Így beszél Dalár, és a királyfi,
Hallván őtet, így felel szavára:
„Ó, ne vesztegesd reá szerelmed,
Meg nem ért a Hold hideg sugára.

Itt van egy szív, forró mint tiéd, lány,
Benne egy menny s egy pokol küzdése.
Mellyik győzzön, az csupán tőled függ,
Lelkem álma, sorsom istensége.”

És Dalár hideg mosolygással néz
Dalnokára, s nemmet int fejével,
És a Hold hideg mosolygással néz
A leányra, halovány képével.

„Van dús országom – mond a királyfi –
Gyöngy- s gyémántnak gazdag halmazatja,
Mind tiéd, a nép porban hódoljon,
Csak szeress, szeress kedves leányka!”

És Dalár mond: „Fiatal vagyok még,
Éltemnek lehet sok édes perce,
Mindenről lemondok, életemnek
Vesszen el reménye és emléke!

Egy virág se jusson már siromra,
Hagyjon el minden, mi örömet hoz,
Meg ne értsem szerelemnek hangját,
Csak emelj, Hold, egy percre magadhoz!”

És a Hold a lánykának szavára,
Megrendül mint hogyha fájna néki,
Koszorút fon legszebb súgárából,
S a lány halántékira keríti.

Lejjebb száll, ezüst szélű felhőkön,
Mosolyogva int aztán Dalárnak,
S ennek, égi kéjek mámorában,
Érzeményi, vágyai elállnak.

Nincs számára föld és nincsen élet,
Az éj lelkének dicsőn tárul fel,
Vonják, vonják őt ezüst sugárok
A magasba, túlföldi erővel.

És párkányról más párkányra hágva,
Megy mindig feljebb, mint tünde szellem,
Mígnem a toronynak végső csúcsán
Áll már mint szobor, fehér merően.

Leng a fátyol a szélben fejéről,
A királyfi borzalommal látja,
S örjöngő szerelmének hangjával,
Kétségb'esve a nevét kiáltja.

A lány szívének egyetlen húrja,
Mely míg élt, felébredett e hangra,
Végigreszketett egész valóján,
Elszédült, és a mélységbe hulla.

*

Nyugszik a lány, fűves sír ölében,
A királyfi ott viraszt mellette,
Arca halvány, míg a holdvilágnak
A sírormon ragyogóbb ezüstje.

Vágyó karját hasztalan terjeszti
A királyfi szét a néma sírnak,
Hasztalan von kardot, vad haraggal
Vágytársára, a Hold mosolyog csak.

És a sírból röpke kis virág kél,
Fel-felkúszik a torony ormára,
S báj-illatját holdvilágos éjjel
Leheli – a Jerikó rózsája.

A királyfi meg addig danolta
Bús szerelmét, mígnem csalogány lett,
S most is legkedvesebb virágánál,
Holdas éjjel zeng legkeservesbet.

[92] AZ ELŐŐRS

Mint viharnak, mely mindent lerombol,
Messze földre elhallik zugása,
Úgy a honvédtábort megelőzte,
Hírnevének büszke szárnyalása.

Eljutott a Kárpátok aljáig,
S fenyves rejtekében felkereste
A tornyos kastélyt, hol ősz Berenddel
Barna lánya, szép Piroska éle.

Olykor-olykor vendég jött a házhoz,
S estve lángjánál a kandallónak,
Mondott a honvédről hős regéket,
Mellyek oly fellengzőek, csodásak,

Millyenek csak ős mesékben élnek,
Agg Berendnek arca felpiroslott.
Feltekintett rozsdaett kardjára,
S még egyszer megifiodni vágyott,

Míg Piroska földre hajtott fejjel
Hallgatott, és borzadott magában,
Mily szivetlen, vad lehet a honvéd,
Dúló villám a sorsnak karában. –

S ím, a szomszéd völgyben nagy véletlen,
Mint vihar, honvédtábor jelen meg,
S a seregnek hírhedett vezére
Lesz vendége az öreg Berendnek.

Hol van nő, kiváncsiság kit nem bánt?
Érezé ezt szép Piroska is jól,
Látni vágyott a rettentő tábort,
Melynek félt már híre hallatától.

Ellopózott erdei ösvényen,
A szomszéd hegy legmagasb' csúcsára,
Onnan, gondolá, a harci képet
Kényelemmel majd végig belátja.

A hegynek csúcsán előőrs állott,
„Állj, ki vagy?"– kiált a barna lányra,
Felsikojt ez, és alélva roskad,
Szőke tisztnek felfogó karára.

Szörnyü képek népesítik álmát,
Durva arcok, vérfestett kezekkel,
Nem meré szemét soká kinyitni,
Érzé, érzé, kínosan mint vész el.

Végre eszmélt, ott feküdt gyepágyon,
Mintha angyalkéz ápolta volna,
Oldalánál védszellemként a tiszt,
Térden állt, szelíden mosolyogva.

Oly csengő, oly biztató volt a hang,
Mellyel szólt az ébredő leányhoz,
És a kard is, mint fényes játékszer,
Úgy simult csak karcsu derekához.

Hogy Piroska csakhamar megnyerte
Önbizalmát, elbeszélve híven
Sétáját, és a szó szót igényelt,
Mígnem elmerültek a beszédben.

Mit mondtak, mit nem, minek leírnom,
Tán magok sem tudták a beszédet,
Ámde a beszédből szíveikben,
Mint az illatos virágból, méz lett.

S búcsuzásul homlokán a lánynak
Félig orzott, s mégis édes csók ég,
S a tiszt mellén erdei nefelejts
Minden érdemjelnél kedvesebb ék. –

Milly eszméket forralt szép Piroska
A magányos ösvényen hazáig! –
„Honvéd volt ez? ó, nem így néz az ki,
Aki mint oroszlány, úgy csatázik.

Az én ifjam szende, bús arcával
Hogy tudhatna vétni ellenének? –
Istenem, csak baj ne érje ottan,
Ily szemek nem ölnek, csak szeretnek."

Ekközben tornyos lakába ére,
S édes titkul tartá meg kalandját,
Bár gyakorta mintha vétkes lenne,
Áruló pír véletlen futá át.

Ősz Berend együtt ült a vezérrel,
Kit nehéz gond vad haragja bántott,
Míg parancsosztó szavát hallgatva,
Ifju honvéd katonássan állt ott.

„Mellyet mondtam, az előőrs rögtön
Induland a vészes hegyszorosnak,
S ottan áll a végső emberig, míg
Holnap sergeim általvonulnak.

Hogyha mégis súlyosb' lenne a baj,
Mint a hősi elszántság szivökben,
Kérjenek segélyt!" – mond gúnyos hangon,
S a honvéd eltávozik sötéten.

Mily kínzó kétség, minő előőrs,
Csak nem ifjam, gondolá Piroska,
Véle ily veszélyben mit tennének?
Kérdezné, és mégis néma szája.

Éjen át harclárma, ágyudörgés,
Fegyvervillám tölté a vidéket,
Megzavarva, mellyet a leányka
Álmodott, a tündér édes képet.

*

Bércek ormán a hajnal piroslik,
Útra készen áll a hős vezér már,
Ősz Berend egyetlen gyermekével,
Búcsút mondva a ház kapuján áll.

S ím futár jő, vérző, füstös arccal,
Ajkán sóhaj, győzelem szemében. –
„Mit jelent az éji harci lárma?"
„Túlerő kerített meg véletlen.

Hogy lőhessünk, még előbb szuronnyal
Kellett ágyuinkat visszavenni,
Hogy mozdulhassunk, melly elnyomott majd,
Ellenségink közt kellett rézst törni.

Kapitányunk vitt zászlót előre,
S a vak éjben útat az jelölt csak,
Kapitányunk kardja tisztitott rézst,
Mellyen bátraink aztán haladtak.

Hangja volt a kürt, melytől megértők,
Merre menjen, aki győz, avagy hal,
S győztünk, a megritkult ellentábor
Elfutott a legvadabb futással.

Összeszámolók magunkat, s láttuk,
Ellenünk, hogy épp jókor futott el,
Mert különben nem marad közűlünk,
Aki jöjjön győzelmünk hirével."

Szép Piroska némán hallja mindezt,
Borzalomtól halványúl arcája,
Gondolván, ez volt egyik közűlök,
Kiknek hírét hordja a hír szárnya.

Millyen lehetett e szörnyü férfi,
Akinek kő nőtt helyén szivének,
Hej, az én ifjam felől, tudom jól,
Legfeljebb csak bús lányok beszélnek.

„Hát miért nem küldtetek segélyért?"
A honvéd mosolyg rá keserűen.
„Mert hogy nem volt súlyosabb még a baj,
Mint a bátorság volt szíveinkben."

„S mért nem hozza tiszted a jelentést?"
„Egy tévedt golyó találta szíven.
S már alig suttogta: Semmi baj nincs
E ponton, vezéremnek jelentem."

Csendesség lőn a kicsinyke körben,
S hallik súlyos léptek dobogása,
Bajnokok ravatalon halottat
Hoznak, elvett zászlókba takarva.

A vezér felhajtja a sírleplet,
Szőke ifjú tiszt szunnyad alatta,
Mellén két virág, a szerelemnek
Nefelejcse, s a hír vérrózsája.

Ősz Berend könyet törül s letérdel,
A vezér kardjához kap, haraggal,
A lány nem sír, és boszút nem érez,
Ő csak földre roskad egy sohajjal.

[93] FÉRFISZÓ

Az Aldunának szirtes partjain
Egymással szemben áll két büszke vár,
Közöttük a hab is jobban szalad,
Mint aki éjjel temetőben jár.

Itt válik a török s magyar határ,
Mi az mégis, hogy mindkét várfokon
Egyenlő zászló leng, bár a két vár
Különbözik mint éj s nap, oly nagyon.

Amaz mint rém, sötét és hallgatag,
Vonóhídját magas gaz nőtte be,
Csak éjjel zördül fegyver vagy bilincs,
S az őrkiáltás zúg tornyáról le.

Nem látszik ott ember, csak néha jő
A várfokára egy sötét alak,
Fehér szakállát a szél lengeti,
Szemében látszik rég forralt harag.

Néz, néz sokáig, végig a Dunán,
Aztán öklével általfenyeget,
Szemébe könny gyűl, mígnem felriad,
S büszkén a vár mélyébe lépeget.

A másik vár népes, vidám, zajos,
Éjjel-nappal tivornya, vígalom,
Ott összegyűl, mi örömet keres,
Ottan lakik, mi csak gyönyör vagyon.

S miért lakói mégsem boldogok?
Ámbár ifjú, ámbár szerelmespár.
Felettök kínzó sejtelem gyanánt,
Nehéz sorsnak Damoklesz kardja áll.

Tabán, a várúr halvány és szikár,
Fájó mosolygás reszket ajkain,
Sötét szeméből vad láng tévedez
A távolban, de nem tudhatni, min.

Csak hogyha zaj, vigasság környezi,
Csak hogyha bujdosik habzó pohár,
A mámorban látszik csak boldognak,
De akkor is sokszor rögtön feláll,

Fut a várfokra, halványan mint rém,
Merően lengő zászlójára néz,
S megborzad, hogyha egy-egy darabot
Ismét magával vitt az éji vész.

Lent Dalma várja. Millyen bájalak!
Megtestesült szerelmi élvezet.
De rajta is bánatnak fátyola
Hullámzik, mint felhő a Nap felett.

Nem tudja senki, honnan van, ki ő.
Távól utából hozta őt Tabán,
De hogyha kérdik a nő s út felől,
Sötét felhő a válasz homlokán.

E pár egymáson szenvedéllyel függ,
Egymás karán lelnek csak életet,
S csókjoknál mégis Dalma könnye reng,
S Tabánnak ölelő kara remeg.

S a büvös világba elmerűl,
Mely a nőnek sötét szemében ég,
Ha függ a szűn, melynek hullámai
Több élvet rejtnek, mint a magas ég.

Egyszerre mint eszmélő felsikolt
A nő, s Tabán a vár fokára néz,
Hogy a zászlóból egy-egy darabot
Ismét magával vitt az éji vész. –

*

Éj van, vihar süvölt a vár felett,
S talapzatát dühös habok vívják,
Bent vad gyönyör s rivalgó kedv között
Dombéroz a féketlen társaság.

Tabánnak arca lassanként kigyúl,
Túlizgatságtól, mely lelkében van,
Dalmának ajka kéjszomjtól pirul,
Könye kiszárad a szem lángiban.

S im a várfokról egy hang így sikojt:
„Zászlónknak vége, elsodrá a vész!”
Tabán és Dalma kővé merevül,
S a társaság aggódva összenéz.

„Hadd jöjjön dalnok! – mond egy cimbora
Föleszmélvén – pajzán dalt zengeni,
Tréfáira majd elriadnak tán
Az éjfélnek kisértő rémei.”

S kinyíl az ajtó, dalnok jő be rajt,
Megrázva ősz fejét a húrba nyúl,
Végigfut rajta mint a fergeteg,
Danolni kezd, s aggott arca kigyúl.

*

Volt hajdan egy basa,
Sok nép uralta őt,
De számolt épp ezért
Még több irígyelőt.

Ezek nagy titkosan
Rá vészt esküdtenek,
S orvúl egy éjszaka
Váránál termenek.

Megmászták csakhamar
Védetlen sáncait,
S koránti örömük
Mindent végzettnek hitt,

Midőn az agg basa
Egy vészjelt gyújtatott,
S hű frígyes társa mint
Villámlás terme ott.

Két tűz közt a zsivány
Talált így méltó bért,
Ki hírt vigyen haza
Közűlök, egy sem tért.

Társát most a basa
Vendégül kéri fel,
A hála s tisztelet
Ezernyi jelivel,

S átadván zászlaját
Igy szól: „Akármi ér,
Lengesd zászlómat, és
Mig van szivemben vér,

Avagy megvédelek,
Vagy érted meghalok,
Kincsem, váram tiéd,
És én szolgád vagyok.” –

Nehány nap tűnt le már,
Még folyt a vígalom,
Éj volt, magában járt
Az őr a várfokon,

S míg fényár, víg zene
Töltött el minden tért,
Az őrhöz a hárem
Felől ily szózat ért:

„Ó, nő, ily gazdag fényt
Nem adhatok neked.”
„Hideg a fény nekem,
Megyek ifjú, veled.”

„Ó, nő, ezer veszély,
Átok kisér velem.” –
„Mindegy, karodban majd
Megvéd a szerelem.”

„Ó, nő, ha megbánnád
Még egykor léptedet.”
„Ki a jövőre néz
És számol, nem szeret.”

Az őr most jelt adott,
A basa ott terem,
Harcedzett népe gyűl
Körűle hirtelen.

Kis sajka látszik a
Dunán, benn ifju s nő.
„Tűz!” – ordit a basa,
S száz cső utána lő.

„Evezzetek, fiúk!”
– Mond és csolnakban áll.
„Tovább, tudjátok, a
Hű nálam díjt talál.

Mentsétek ősz fejem
Azon szégyentől meg,
Hogy nőmmel bűntelen
Haramja kéjeleg.” –

A két csolnak repül,
Mint sas s kicsiny madár,
Ez kétségb’esve, az
Vérző zsákmányra vár,

S a két csolnak között
A tér mindinkább fogy,
Az üldöző hevül,
Az üldött összerogy.

„Nincs többé menedék –
Mond a rabló lovag –
Kardommal kell legott,
Hogy nő, kivívjalak.”

S felfogva kedvesét,
Kopár szigetre hág,
Egy perc még, és a két
Vetélytárs összevág.

Rettentő lett a harc,
Két órjás küzde ott,
Két fergeteg vala,
Amely találkozott.

Mindkettő lankadt már,
De győztes egy sem lett,
S csodálta mindkettő
A hős ellenfelet.

„Basa! – mond a lovag –
Így nem mégy semmire,
Ott állnak emberid,
Gyilkolni hívd ide!”

„Lovag! – mond a basa –
Én gyilkos nem vagyok,
Menj, s hadd e hűtlen nőt,
Tudd, én a férj vagyok!”

„Úgy vívjunk hát tovább!”
S a két kard újra kész,
Midőn hegyek mögűl
A holdvilág kinéz.

Csak most isméri meg
A megdermedt basa,
Hogy a vendéglovag,
Ki hölgyeért viva,

S mellette látja a
Zászlót, melyet kinyert.
„Megállj! – mond hirtelen –,
Amit fogadtam, szent!

Zászlóm véd, csak vigyázz,
Hogy védjen szüntelen,
Mert hogyha nem lobog,
Vérbosszúm megjelen.” –

„A zászló nem lobog,
Vérbosszúm megtalált,
Álnok bán, ismerjed
Meg bennem a basát!” –

*

Tabán és Dalma még most is meredt,
Arcok fehér, mint síron holdsugár,
A társaság ijedten összenéz,
S a vén dalnok méltósággal feláll.

„Üssétek által tőrrel kebelét!” –
Mond felriadva egyik cimbora,
És tőr után kap száz kéz hirtelen,
S erőtlen hull le mindnyájok kara.

Mi bűverő bilincselhette le?
A dalnok büszkén lép közöttük el,
Nem tudja senki mért, de tántorog,
És elszorul s retteg minden kebel.

Vad lárma zúg kívülrül, ég a vár,
Tolongva döbörögnek seregek,
A fegyver csattog, s kétségbeeső
Nőhangok kegyelemért esdenek.

Végtére minden csendes, néma lesz,
Csak füstölő rom már a büszke vár,
Elállt a vész is, és a várfokon
Az ősz basa még elmerülten áll.

Néz, néz az éjbe, rengő holdsugár
Van a Dunán, mint halvány sírlepel,
Körötte kormányzatlan sajka úsz,
S szellő enyelg két hulla fürtivel.

[94] A ROM SZELLEME

Ordít a bérc, üvölt a fergeteg,
Villámot szórnak barna fellegek,
Az éj széttárja holló szárnyait,
Jaj, kit most útja rengetegbe vitt! –

Sötét bikkesben szirttaréj felett,
Komor vár romja ég felé mered.
Ki az, ki egyedül feléje tart,
Nem félve az éjt, és nem a vihart?

Egy ifju, napsütött és halavány,
Távolról jő, látszik lankadt lován,
Mellén kivarrva véres feszület,
És véres sebhely homloka felett.

Az ifju ernyedetlenül halad,
Villám deríti csak fel az utat,
Mely majd bozót és szirt közt tévedez,
Majd bérci zuhatag árjába vesz.

A bérc kúpjánál, lombos bikk alatt,
Vén pásztor kis tűz mellett szúnyogat.
És a lovag zajára hogy felnéz,
Jó estvét kíván, s mond: „Uram, vitéz!

Megállj, maradj tüzemnél reggelig,
Ládd, a pokol miként viaskodik,
Feldúlni mind, mi szent, Istent dicsér,
S előtted az út rengetegbe tér.

Nincs ott hajlék, hova fejed letedd,
És átkos a vár, ott a bérc felett,
Kerüld, ifjú, mert aki belemegy,
Nincs azzal irgalom, nincs azzal kegy:

Vagy meghal ott szörnyű látvány miatt,
Vagy mint őrült, világvégig szalad.”
E szókra a lovag szeme kigyúl,
Megkapja lelkét mondhatatlanul.

Mig érdektől reszketve így felel:
„S a büszke vár miért pusztúla el?”
„Igaz – mond a vén –, e vár büszke volt,
Mig udvarában szép Jolán honolt,

De kebelében nem volt női szív,
Mely érzetével mindhiába vív,
Elutasítá a legjobbakat,
És hidegen szűz pártában maradt.

A megvetettek nemzetségei
Megesküdtek, fényét megejteni,
S mit hősien védett a büszke vár,
Most szép Jolánnak síremlékül áll.”

E szókra a hős már nyeregben ül,
S haragvó arccal a várnak repül.
Haszontalan kiált a pásztor s kér.
Szavát elhordja a sivító szél.

*

A várteremben, roskadt bolt alatt,
Kőpárnán nyugszik az ifjú vitéz,
Kezében kard, arcán sisakrostély,
S bedőlt rézsen ki, a vak éjbe néz.

Elfáradt a vész, ködfátyol közűl
Ábrándos arccal kél a holdsugár,
Bagoly huhog roskadt toronytetőn,
S a termen végig gyors denevér száll.

A völgyfenékről farkashad vonít,
S távol kakasszó éjfelet jelel,
Midőn rezgő halvány fény közeleg,
S megáll, a felriadt hőshöz közel.

A fény mögött leng tünde nőalak,
Fehér ruhában, homlokán füzér,
És arca oly bús, arca oly hideg,
Mig esdő karja tán részvétet kér.

„Mig éltem, szép Jolán volt a nevem –
Mond síri hangon a vár szelleme –,
Nem egy szívben gyúlt értem szenvedély,
S hiúságom miatt mind elvesze.

Játékul néztem legjobb hőseink,
Ők esdekeltek, és kacagtam én,
Ők őrjöngöttek, én enyelgettem,
Hogy vívjanak ki a harc mezején.

Elmentek mind, szó nélkül mentek el,
De tetteikről bajnok hír beszél,
Elestek mind, hősökként nyugszanak,
De mindnyájok halála szűmben él.

A messze szent sír pusztaságiról
Mind visszatért egyenként, szellemek,
Átszállva a tengert, forró fövényt,
Hegyormokat, mint zúgó fergeteg.

És megjelentek egyenként nekem,
Vérezve, halványan bús éjfelen,
Súgván fülembe szörnyű jóslatot,
Melytől lehervadt árva életem.

Pártában halsz meg – így beszéltek ők –,
S nyugalmad még a sírban sem leszen,
Mig a rideg ágyon jégkebledet
Fel nem melengeti hő szerelem.

Csak egynek nem jelent meg szelleme,
Feledt-e, vagy csak ő szerete tán,
Azt nem tudom, de ő volt egyedül,
Kit megsirattam, menni hogy hagyám.

Ó, bajnok! bajnok! kérlek hát, szeress,
Melengesd meg kebleddel keblemet!”
És szép Jolán az ifjuhoz simul,
S mosolygva vet reá könyes szemet.

Hideg karokkal általfogja őt,
S hogy csókkal érinthesse ajakát,
Feltolja a sisakrostélyt. De ím,
Hogy felsikojt, mi az, mit ottan lát?

Ah, ő az, ő, akit megsiratott,
S kinek nem szállott vissza szelleme,
Ki rémület- s gyönyörtől részegen,
Mostan szemét lankadtan zárja le.

Nem tudja, eszmél-é, vagy álmodik,
Érzékeit varázs vevé körül.
Azt véli, a múlt újra megjelent,
Mig a jelennek kénytelen örül.

Jolán zokog, majd ismét felkacag,
Régtől elállott keble feldobog,
Körűlök az egész föld elborul,
S szerelmükben egy percre boldogok. –

Hajnal hasad, feleszmél a lovag,
Sikojtva ugrik fekhelyéből fel,
Forró karában csontváz meredez,
S a földre hullva ízzé porlik el.

Holt mátkájának sírt ás Latabár,
Melléje fából kis keresztet tűz,
S rohanva nyargal a várból alá,
Mint akit éjfél rémes hadja űz.

Jolán sírjában nyúgalmat talált,
De Latabárt bús képzet üldözi,
Ha lányt ölel, a csontvázt látja csak,
Ha csókot nyer, sír bűzét érezi.

Arcán ugy ég, mint túlvilági jegy,
Szemével a holt mátkát keresi,
És fogyton fogy, mig az irgalmas sír
Megszánja végre kínját, s elnyeli.

[95] AZ ANGYAL ÚTJA

„Szállj le, hívem, szállj le, Gábor angyal,
Nézd körűl egy kissé a világot,
Hogy dicsérik-é kellőn hatalmam,
S mit lelsz többet, bút vagy boldogságot.” –

Mond az Úr, hallgatja Gábor angyal,
És az égnek ajtaja kitárul,
Gyors felhőn útjára tér a hírnök.
Lássuk, mit lát égi pályájárul.

*

Végtelen tenger terűl előtte,
Ámbár veszteg, örökös mozgásban.
Ámbár egyenlő, egyhangú mindég,
Mégis mindég új, minden habjában.

Szörnyü a mély, csillogó szemekkel
Száz rém űl ott, martalékra várva,
S minden kis csepp száz kis teremtésnek
Mindensége és boldog világa.

Száll az angyal, s szelletét megérzi
A mély szörnye rémes agyarával,
És megérzi a kis csepp lakója,
S feltódul mind, háládó imával.

Csak az ember dacol Istenével,
S a habok közt önhitten vitorláz,
És nem érzi Gábor angyal szárnyát,
Melyről harmatoz le égi áldás.

S ím, megszólal a vész harsonája,
Felzavarva bőg a tenger mélye,
A hajó inogva kezd recsegni,
Verve éles szirtek ellenébe.

„Isten! Isten!” – ordít a hajósnép,
Gábor angyal mosolyog feléjek,
A vész elhal, a hírnök továbbszáll,
Büszke szárnyán útas fellegének.

*

Ér országot, egykoron virúlót,
Égbe meredeztek fel gúlái,
Szolganép véres verejtékével,
Önhitt gőgnek áldozott munkái.

Palotái márványtól ragyogtak,
Óriás faj épitette tán fel,
Síremléki a halált kacagva,
Harcra keltek ezeredévekkel.

Messze terjedt a király hatalma,
Mert volt néki próbált harci népe,
És kegyelmet, avagy átkot küldött
Mint Isten, száz nemzetnek fejére.

Elveszének a népek s királyok,
Nevöket is régen elfeledték,
Palotáik, büszke síremlékik
Sárga porban, romban fekszenek rég.

Száll az angyal, s a vadon királya,
Az oroszlány és a karcsu zerge,
Látják őt és érzik, a pusztának
Ők, s a puszta nékik van teremtve.

S érzi szárnya hűsitő szelét a
Beduín is vándor sátorában,
S tisztább hálát küld fel Istenéhez,
Mint hajdanta kelt a palotában.

*

Száll az angyal, s lát két büszke tábort,
Harcra készen, vért vágyó szemekkel,
Lát megettök falvakat leégve,
És mezőt, mit harci mén tiport el.

S mindkét tábor zászlaján lát írást:
„Szent ügyünk, s győzelmet Istenünk ád.”
Köztük áll az angyal, s egy sereg sem
Érzi szárnya büszke csattogását.

„Itt nincs szent ügy, itten nincsen Isten” –
Mond az angyal, és búsan továbbszáll,
Mígnem röptét csakhamar feltartja
Lomb árnyékban, csörgő kis forrásnál.

Sebesültet ápol ott a lányka,
Hála ég a kórbajnok szemében.
Gábor áldást hint le, és ez írrá
Lesz a sebben, üdv a lány szivében.

*

És az angyal messze Indiákhoz,
Szent mirtusznak kérkedő honába,
Hegyeket lát templomul kivésve,
Egy-egy szikla az istenség szobra.

A bálvány egy-egy szeme mesés kincs,
Dús oltárán ember, állat vérzik,
S hol van a nép, mely térdre boruljon?
Hol van a pap, aki itt áldozik? – –

Elveszett mind, a bálvány nevével,
Istennek nem tölt mindebben kedve,
Kígyó fészkel a templom boltjában,
Az oltárt meg vad haraszt felverte.

S a gór bálvány lábához ragasztva,
Mint kis fecskefészek, szűk gunyhó áll,
Dús kenyérfa árnyékozza azt be,
Méltóbb szentély a véres oltárnál.

Pária családé a kicsiny lak,
Benne gyermek egy kutyát kötözget.
Drága bajtárs, csak nyugton feküdjél,
Értem nyert sebed majdcsak behegged.

Hálásan néz a fiúra az eb,
E hű társ, ki Éden kertéből már
Számüzött apánkat elkisérte,
S oldalánál bú s szerencse közt jár.

Megnyugodva száll el Gábor angyal,
Látja, Istent itten is dicsérik,
S romló művén dőre embereknek,
Egyszerű szent íge magva érik.

*

Ér legottan a jégnek honába,
Szürke égről halvány Nap néz ott le,
Küzdve él csak minden, nincs virága
A mezőnek, a fának gyümölcse.

Féléves éj, melyben nem világol
Más, mint éjszak fénye és hideg hó.
A jégmedve ott kushad magában,
Jégtáblával úsz a tengeri ló.

Gyéren száll fel itt-ott egy madárka,
Felveretve a jégropogástól,
„Hogy vagytok?” – mond a hírnök hozzájok,
„Hála a nagy Istennek, igen jól!

Ollyan csendes, ollyan szép világunk” –
Mondanak az állatok, így, hanggal.
S Gábor angyal egy szirtnek tövében
Kis gunyhót fedez fel bámulattal.

Amint bénéz, lát tűznek körében
Melegedni boldog kis családot,
Gyermek játszik, hölgyek sürgölődnek,
Nyugszik a férj, mert előbb halászott.

Szentirást olvas fel a családfő,
Elvonultan űl egy szerető pár,
Mindnyájok közt, mint mosolygó szellem,
A szegénység s megelégedés jár.

Gábor angyal néz csak, néz sokáig,
Míg eszébe jő, hogy égbe szálljon,
S nem kincset visz, csak nehány virágszált
Jehovának, amit bémutasson.

[96] LÓT

„Térj meg, térj meg végre, megrögzött, gonosz nép,
Istennek haragját hirdetem tinéktek,
A viharnak szárnyán jő már, jő a felhő,
És halál villáma a felhő kezének.

Nem halljátok-é, mint zúg szörnyű utában,
Erdőket forgat ki százados gyökéből,
Láng leheletétől a tenger kiszárad,
S a puszták királya, az oroszlány eldől.

Térjetek meg, végszer intlek, térjetek meg!” –
Így szól Lót próféta Szodoma népéhez.
Haj, de a magasból suttogott tanácsot,
Csak gúnnyal fogadja, és hitetlenűl ez.

„Jöjj hát, jöjj, s kövess te! – mond aztán nejéhez –
Jehovának súlyos karja fekszik itten,
Elpusztúl e város, elvesz a hely is, hol
A próféta hangját gúnyolák merészen.”

„Jaj! – mond ez – hazátlan vándoroljak-é el,
És egész világom veszni hagyjam-é itt,
Társnéim, virágim, a szülőknek sírját,
S gyermekéveimnek játékos vidékit?

Itten hagyjam-é a tűzhelyt, csendes házat,
Vesszen-é múltammal a jelen s jövendő,
Amin e kebel függ, minden, s számüzésben,
Színvilága nélkül mit tegyen hát a nő?

Nem, nem, menj magad, Lót, néked élned kell még,
Téged Isten szentelt eszközül választott,
Prófétája lettél, s hogy hirdesd az ígét,
Mellyet a sors rád mért, tűrnöd kell a sorsot.

Ó, de engem hagyj itt!” „ Jőnöd kell!” – felel Lót.
S a nőt átkarolva vonja el magával.
Küszöbön vannak már, s még egyszer lezárja
Mindkettőt honérzet rejtélyes pántjával.

Egy percig könyű ég Lótnak is szemében,
Nem szól, és kis házán, kis kertén körülnéz,
Aztán összeborzad, s újra menni indul,
Mintha mély álomból rázná fel erős kéz.

S ím! mely a próféta csarnokán épített,
Mintha könyörögne, zengni kezd a fecske,
Távol a felhő zúg. „Menjünk, menjünk!” – mond Lót,
Vonszolván a nőt, ki mégis küzd remegve.

„Ó, mint dúl, ó, mint forr az egek tüzárja,
Halld a nép őrjöngő, elhaló sirását!
Lángtenger már minden, itt-ott egy torony még,
Mint sötét kisértet, tartja fel folyását.”

„Hát fecskénk – mond a nő –, a dalos kis állat
Elvesz-é az is? Hejh, Isten őt mért sújtja?”
„Ahol esni kell a büszke palotának,
Ott a fecskefészek a sors áldozatja.

És midőn felírják a toronynak estét,
A fecskére nincs gond, az el van feledve.
Ó, de jöjj, kövess nő, s hátra ne tekints, mert
Kebled a rettentő képtől megmeredne!”

„Hadd meredjen, s vesszen együtt kis körével,
Hadd feledjék azt is, mint a fecskefészket,
Csak te élj, és szenvedj mint igaz próféta!” –
Ezzel hátrafordult, s iszonytól kővé lett.

[97] AZ ANYA OSZTÁLYA

„Sok kincsem van, sok drága birtokom,
Elosztom azt fiaim, köztetek,
Én már öreg, erőtlen nő vagyok,
Próbáljátok meg önerőtöket!

Ha védelem kell, mert baj fenyeget,
Ha kell kenyér, midőn éhes vagyok,
Hozzátok térek, kedves gyermekim,
S ti tőlem azt meg nem tagadjátok.

Földem hát, mely terem arany kalászt,
Tiéd legyen, te munkabíró vagy,
Te kincsemmel, mint gondos iparos,
A gazdagúlás ösvényén haladj!

Neked hagyok müvészet- s túdományt,
A halhatatlanságnak dícsivel,
Neked hagyom hatalmamat, kezeld,
Mint az erősnek azt kezelni kell!

Ez osztályrészetek. Még egy fiam
Él, messze tőlem, vándor életet,
Ő elhagyott, őt én is elhagyom,
Kitagadom a hűtlen gyermeket!

Most gyermekim, áldásom rajtatok.” –
Mond az anya, s áldása sikeres,
A négy fiú mind egyre gyarapul,
És öröke virágzóabbá lesz.

*

Jő az anya: „Adj kenyeret, fiam!” –
Mond, s a gyermek durván kiűzi őt.
„Adj kincsedből te, ládd, rongyos vagyok!” –
S a más gyermek kikacagja a nőt.

„Te védj hát, hisz hatalmas vagy fiam,
Gonosz testvéreidnek ellene!” –
„Ah – mond ez –, a vén mind panaszkodik.”
Feszűl e szóra a nő kebele.

„Ah, látom, látom, túléltem magam,
Jöjj, jöjj halál hát, ah, de síromra
Te ádsz dicsedből, úgye egy sugárt?”
„Nem ismerlek!” – mond negyedik fia.

E súly alatt leroskad az anya,
„Sem életem, sem síromon sugár!”
S imé, a Nap kisüt. – „Ah – mond a nő –
Vándor fiam értem imádkozál.”

[98] REGE AZ IBOLYÁRÓL

Csodaszép leány volt kékszemű Ibolya,
Hej, de nem kevésbé nagy volt hiúsága,
Epedett miatta sok bajnok levente,
Míg ő a szerelmet csak névről ismerte.

S így szólott hozzájok: „Mint a milljó csillag
Elvész súgárában a királyi Napnak,
Akként halványulnak el egyéb leányok
Ott, hol bájaimmal én közöttök állok.

És ezért kezemre vágyni ki merészel,
Annak végbevinni csoda dolgokat kell.”
S űzi szeretőit szerte a világba,
Hétfejű sárkánnyal küldi azt csatára,

Azt aranyalmáért tündérek kertébe,
Hajnal csillagáért ezt, ékül fejére.
Mennek a leventék, mennek elbusultan,
Ez ledűl embert nem illető csatában,

Azt siker nélkűli fáradság emészti,
Ez kétségbesésből önmagát kivégzi.
Így pusztulnak mind el, éppen a legjobbak,
Egy szeszélye végett a hiú leánynak.

Látja eztet a Nap, e hatalmas tündér,
Földünkön ki mindent őrszemekkel kísér,
Lovag alakot ölt s kész tervvel szivében,
Megy szép Ibolyához, ő is kérőképpen.

Nem méltatja őt egy pillantásra a lány,
Ez sem érhet többet másnál, úgy gondolván,
És mond: „Hozd el legszebb ékét tündéreknek,
S lábamhoz, ha tetted, akkor majd megnézlek.”

A Napnak tündére erre szótlan elmegy.
A leány mosolygva rója fel: megint egy!
Hej, miként elbámul, hogy kevés vártatva,
A lovagnak visszaérkeztét meghallja,

Gyöngyöket, gyémántot, szalagot, fátyolt hoz,
Tündérföldről, s rakja a leány lábához.
Mostan nézi csak meg rejtélyes lovagját,
S szívén még nem érzett vonzalom hevűl át.

„Kezemet sok és nagy tettekkel kinyerted,
Ah, de legnagyobb, hogy szívemet legyőzted.” –
Mond a lány, de a Nap mosolyog szavára,
Válaszolván: „Ó, te Föld hiú leánya!

S véled-é, hogy aki ily tettekre képes,
Annak boldogsága a lányszerelem lesz?
Tartsd meg ékességét a tündérvilágnak,
Engemet feledj, kit más örömek várnak,

Válassz földi mátkát, aki hoz szerelmet!”
S eltűnt, míg Ibolya szavain merengett.
Majd eszmél, könyörög, sír, de mindhiába,
Mosolyogva néz le a Nap bánatára. –

Most a lány kesergve csak keres, csak keres,
Tündére szivére hogy legyen érdemes,
Míg örjöngve bűvös gyöngyét szerteszórja,
S e gyöngyökből vált a zöld mezők harmatja.

Messze, messze hányja a gyémánt köveket,
S mindenikből hulló csillag, fénybogár lett.
Fátyolát ereszti a szellő szárnyára,
S abból vált a puszták fényes délibábja.

Míg szalagja, mellyet tündérek szövének,
Szivárványa lőn a felderűlő égnek. –
„Most, ó, most szeress már! – mond a lány kesergve –
Látod, tündérföldnek nem kell semmi éke,

Csak te vagy magad, kit esdve óhajt lelkem,
És megöl nélküled epedő szerelmem!”
Ah, de esdeklése mostan is hiába,
Mosolyogva néz le a Nap bánatára.

„Majd ha meghalok, majd akkor látod által,
Hogy kegyetlenség volt, amint vélem bántál.
S mondod, mégsem volt oly rossz, milyennek hittem,
Mert meghalt inkább, mint éljen megvetetten.

Hej, de küldesz-é, ó, küldesz-é siromra
Legalább egy sugárt majd látogatóba –
Mond a lány a Naphoz –, már ha itt nem kellek?”
„Küldök! – mond ez –, ámde lány bútól nem hal meg.”

És csalódott a Nap, mert meghalt Ibolya.
Sírjára sugárt küld a Nap, mint fogadta.
Érzi e sugárt a lány a sírfenéken,
S fölkél a sír ormán, kis virág képében.

Oly szerény most, egy kis sugárral beéri,
S érte illatát a Nap felé lehelli:
Ő köszönti első a tavasz hírére,
S a Nap tündérének is megesik szíve.

A kicsiny virágot kedvébe fogadja,
Kit minden salaktól szerelem varázsa
Tisztított meg, hogy ki volt, bűnös, hiú lány,
Most a naptündérnek kéjeleghet csókján.

[99] VIHARKIRÁLY

Ott, hol a féléves éjnek sivatagját,
Mint órjás lángkéve, éjszakfény virasztja,
S fényében csillámló jéghegyek tövénél,
A tengernek szörnye tagjait nyugasztja,

Ott, hol küzdni már az ember is kifárad,
S a szűktápú jávorszarvas már nem él meg,
Hol földet lakó hófelhőkön nem látott
Tárgyak ábrándos, bús árnyakat tükröznek,

Ottan állott trónja a viharkirálynak,
Nagy volt birodalma, nagy volt a hatalma,
Hej, de e nagyság mind, mind nem mérte még fel
Azt a sorsvégzést, melly árva lelkét nyomta.

Nem szerette semmi, kerülte, futotta,
Minden, ami érzett, ami élt és lehelt.
Holtan roskadt össze vágyódó csókjától,
Amit meglepett, és erővel megölelt.

S a viharkirály, hogy boldogsága nem volt,
Nagyravágynak adta a szivét egészen,
Bé nem érte többé földi országával,
Úrrá kívánt lenni, ott fen is az égen.

S jéghegyet halmoz fel, annak türelmével,
Akinek előtte egy örök élet van,
Századok gördülnek, míg hágcsója készül,
Egy lépés még, s ott áll Isten országában.

Látja ezt Jehova, s a harcot kerülve,
Így szól a királyhoz: „Mit bolygatjuk egymást,
Akik oly sokáig éltünk békességben,
Kössünk frígyet, kárát nem vallod, majd meglásd!

Több ország kell? Vedd el a Földet egészen!”
„Nem, nem alkuszom, hadd bukjék egyikünk meg!”
„Kell dicsőség? Válassz milljó csillagimból!”
„Nem, nem alkuszom, harc kell szomjú lelkemnek!”

„Nézz hát, nézz keletre, legkedvesb leányom,
Szép Virár, mosolygó tündére a tájnak,
Őt adom mátkádul, békezálogképpen,
Véle a megnyugvás élvezési járnak.”

A viharkirály lenéz a hegytetőről,
Szép Virár enyelgve lent áll, lába mellett,
Felmosolyg kacéran a viharkirályra,
Ajka kéjt sugároz, és szeme szerelmet.

Láttán elfelejtni minden nagyravágyát
A király, csókjáért megy, rohan a lánynak,
Még csak recsegést sem hall, amint nyomában
Százados művei szerteszét omolnak.

Megy, rohan, s amint már ajakán ég a csók,
S szétterjeszti karját mátkaölelésre,
Szép Virár elsurran tünde álomképpen,
S ott mosolyg kacéran, ismét messze tőle.

Mostan jő eszébe a viharkirálynak
Az a sorsvégzés, mely árva lelkét nyomja,
„Mindegy – mond –, kivívom őt, vagy elenyészek,
Örök életemnek és sorsnak dacára.”

Felkészül hát újra, és szilaj szárnyakkal,
Zúgva megy nyomában a bájos Virárnak,
Mosolyogva leng ez mindenütt előtte,
Véle kis virágok, hímes pillék szállnak.

S hogy végképp megtörje a királynak szívét,
Énekes madárkák lesznek udvarlói,
S míg a bérc visszhangja válaszol dalukra,
A sík délibábja kéjöket lefesti.

Rettentő harag gyúl a király szivében,
Forró érzetének e szilaj gúnyára,
Megfeszité minden erejét, előre
Nyargal. „Most megvagy hát!” – mond, de mindhiába.

A madár és pille elreppent előtte,
Földre rejtezének a félénk virágok,
A tündér távolról mosolyog rá ismét,
Hull, hull a falomb is, és szalad utánok.

A visszhang marad csak helyt a délibábbal,
Ámde az zokog, sír, hogy saját bújára
Ismer a király, s mond: „Téged nem bántlak, bár
Véle vígadtál, mert vélem sírsz utána.”

Ez meg ködfátyollá lőn a tar mezőkön,
S mint halvány kisértet, a légben tévedez.
Nem bánthatja azt sem, szomorú ködfátyol
Oly jól áll kesergő, szerető szivéhez.

Hol leljen hát tárgyat, min dühét könyítse,
Mély gyásszal csordultig megtelett szivének?
Itt egy fiatal fát, szárnyszegett madárkát,
Ott meg egy elkésett kis virágot öl meg.

De amint örülne lelke a rontásnak,
Messze, messze földről tompa zokogást hall,
Társai siratják a madárt, virágot,
És a fiatal fát részvét harmatával.

„Hát mindent szeretnek, hát mindent siratnak,
S általam mindennek meg kell mégis halni!
Nékem kell csak élnem végtelen örökké,
Héj, pedig utánam nem könyezne senki!

Ó, Virár, lemondtam érted a mennyekről,
Örökös dicsőség volt szerelmed bére,
Állj meg, állj egy percre, adj egyetlen csókot!” –
A tündér pajzánan válaszol: „Jöjj érte!”

„Jól van, jól, gúnyolj csak, bájos röpke tündér,
A sorsnak végzését mégis én győzöm meg,
Életem már csak bú, hogyha azt kisírom,
Úgy végét szakítom örök életemnek.” –

Mond viharkirály, és sír, sír, míg keserve,
S a keservvel élte fellegként oszol szét,
Haldokolva tér meg ősi országába,
Hegyein végzendő örökös életét.

Ah, de sorsvégzéssel Isten, ember nem bír,
Örök éltét ő se bírja hát legyőzni,
Amint honja földét éri, életét és
Ezzel szenvedélyét érzi visszatérni.

Hogy megint induljon, küzdjön szép Virárért,
Tűrjön mély keservet, szenvedjen hiába,
S örök életének e tündér szerelem
Legyen boldogsága, legyen örök átka.

[100] A FECSKÉRŐL

Messze, messze, messze, szép kelet földéről,
Honnan a Nap jár el látogatni minket,
Hol minden virágért nem kell harcra szállni,
Mert még édes frigyben él ember, természet.

Hol rózsáknak kelyhén tündérek ringáznak,
És virágharangok közt dalt suttog a szél,
Hol még Éden álma nem tűnt el egészen,
S a költők dalában, nők szemeiben él.

Hol szent hagyományként tiszteletben áll fenn
A lélekvándorlás egyszerű, szép tanja,
És a büszke embert édes jó anyjához
Még szelíd költői pántokkal csatolja.

Onnan hozta e dalt egy dalos madárka,
Meglesvén, hogy nyári éjjel énekelte,
Bár zománca eltűnt, amint átfordítám
A költőietlen emberi beszédre.

*

Kedves kis hajlék állt pálmafák árnyában,
Nyúgalom s jólét volt benn a házi isten,
Küszöbén a puszták lankadt vándorának,
Enyhülést mosolygó szív hozott serényen.

A szép Hermione volt a ház úrnője,
Kora özvegységre hagyta férje őtet,
Két kisgyermekével házi gondok súlyát
Bízva rá, s a sírnál gyászoló keservet.

De a bú erősebb volt, mint Hermione,
Hervadt, hervadt, mígnem ősi sírba szállott,
És virágai közt, mellyeket nevele,
Kis kertében alvá az örökös álmot.

Férjével volt hát most, ah, de szive ismét
Vissza-visszavágyott kis gyermekeihez,
Jehova fecskébe költöztette lelkét,
S jól ismert házának csarnokán fészkelt ez.

Ott virasztá kedves árváit, s könnyülten
Vissza-visszaszállt a férjhez messze földre,
Hamvából meg ciprus nőtt, és árnyékával
Gyermeknek, virágnak lett enyhadó őre.

Így folyt ez soká, nőtt a fiú és a lány,
Ismerték, szerették a kis házi fecskét,
Ez költé fel őket reggeli dalával,
S vídáman viszonzák édes csevegését.

S hogyha a kis kertben, pajzán játékok közt,
Elhevülve dűltek anyjuknak sírjára,
Homlokuk letörlé, s enyhe szelletével
Felüdíté őket a ciprusnak árnya.

Ifju lett a gyermek, hajadon lett a lány,
Azt ki a világba, tetterő üzé el,
Ennek kebelében szunnyadó világát,
Szerelem bűbája mostan ébreszté fel.

Ott ültek merengve, anyjuknak sírjánál,
Rejtélyesen rengett a ciprusnak árnya,
Mintha mondaná, hogy féltve félti őket,
S fájva kérné, hogy ne hagyják őt magára.

És a csarnokról a fecske is megszólalt:
„Lányom, szent érzés az, mely szivedben ébred,
Szent, de veszedelmes, kéje üdvözítő,
S kínja öl, ládd, engem is siromba ez tett!

Ó, fiam! bejárom én is a világot,
S látod mégis mindég, mindég visszatérek,
El ne menj, erődet, szívedet hagyod majd
Útadban, s párját nem leled e fedélnek!”

De az ifju és lány csak mereng tovább is,
Új tündérvilágért epedez, epedez,
S elbusultan, hogy már gyermeki sem értik,
A kis fecske elszáll, mint szokott, férjéhez.

Nap megy nap után, s hogy visszatér fészkéhez,
Messze földön jár már vándorúl az ifjú,
Sorsnak sújtó karja nehezült a házra,
Külsején romlás van, belsejében a bú.

Fű nő küszöbén, beroskadt fedelére
A galamb nem ül már, kerte dudvát terem,
Minden elkerűli az átkozott házat,
Minden odahagyja, csak a kis fecske nem.

Megkeresi fészkét, csarnokán a háznak,
S ím, meglátja lányát a ciprus árnyában,
Mostan is mereng, mint egykor, ah, de arcán
Most nem tündér álom, de nehéz keserv van.

Halvány epedéssel, messze-messze vágyó
Pillantása könnyűn által nézi, nézi,
Merre a hűtlen ment, átkot küld utána,
S megvetést, de titkon áldja és reményli.

Résztvevő bánatként lengi őt körűl a
Ciprusárny, vigaszt zeng a fecske feléje,
Most megérti a lány, jólesik szívének,
Hej, de búját mégse adja ő cserébe!

Látja ezt a fecske, s újra útnak indul,
Gyermekét, az ifjat, s a hűtlent keresni,
Hogyha visszahozza őket a tűzhelyhez,
Felvirul még háza, titkon úgy reményli.

Holnapok múltával megtér az ifjakkal,
Ah, de alig ismér már az ősi házra,
Olly egészen más az, fényesebb, virágzóbb,
És mégis hidegebb, idegen nép lakja.

Semmihez nem vonja ezt gyöngéd kegyelet,
A kis fecskefészket sem hagyá zugában,
Hasztalan keresi hajdani lakója
Mindenütt, múltjának sírján új virág van.

Aki elhagyá a lánykát, most porából
Nőtt kicsiny virágot visz el mint ereklyét,
A fiú meg anyja hamvából nőtt ciprust,
Vágja vándorbotnak mint végső örökjét.

Az kiséri őt el viharos éltében,
Védi lépteit, mint véd az anya-áldás,
S támaszául áll még, amidőn elhagyta,
Amidőn megcsalta őt minden, minden más.

S a fecske is elszáll, száll másodmagával,
E házhoz már többé semmi sem csatolja.
S amint száll, társától kérdi: „Merre lányom?”
„Rakjunk fészket – mond ez – a megtért házára!”

[101] A NŐ TEREMTETÉSE

Szerelem! te vagy, te, az egész teremtés
Legnagyobb fejdelme, legidősb’ leánya,
Még milljó világink meg sem születének,
Jehováé mellett trónod is már álla.

A nagy Elohímok meghódoltak néked,
Közülök Lucifer maga sem hiányzott,
És ki Jehovának is dacolva hódolt,
Rózsaszál vessződnek szinte térdet hajtott.

Hajna volt szerelme, Hajna volt imája,
Ifiú tündére a mosolygó bájnak,
És nem volt előtte más gyönyörűsége
Más reménye nem volt a szellemvilágnak.

Jehovának jött egy pajkos gondolatja,
A végetlen űrben, hogy földünk teremtse,
Játékául az ős szellemeknek, és ím,
Gondolatját menten a tett is követte.

„Szellemek, hű társim! jöjjetek, jöjjetek,
Mindenki teremtsen, mint szeszélye súgja,
Közösen készítsük el a porvilágot,
Majd meglátjátok, mi jót nevetünk rajta!”

S alkot minden szellem, ez sugárt, az árnyat,
Ez virágot, az meg a virágba férget,
Ez dalos madárkát, játszi pillangókat,
Az kietlen pusztát és lánggyomrú bércet.

*

Jehova teremtett önképére férfit,
Mint bábot készítünk a gyermekszínpadra,
Mellyen ollyan furcsa méltósággal játszik,
Szem elől elrejtett sodronyán vonatva.

„Készen áll a Föld, most kormányozzuk együtt!” –
Szólott Lucifer. „Nem, az csak engem illet! –
Viszonzá Jehova – vagy nem-é teremtém
A Földnek királyát?” – s amint mondta, úgy lett. –

A szelídebb lelkek megnyugodtak benne,
A meghódolók közt első volt szép Hajna,
Csak nehány törhetlen volt még Luciferrel,
Amint a hüséget büszkén megtagadta.

Folyt a harc. Csupán őt vágyott megnyerhetni
Jehova, s csábítá kedvese kezével,
Ámde az, kinek nem volt üdve csak e kéz,
Békedíjul mostan mégsem fogadá el.

„Nem, soha ne bírjam inkább szeretőmet,
És bolyongjak kósza lélekként az éjben,
Minthogy bírjam őt, de ily gyáván odadjam
Önbecsem érzését, érette cserében.

Bírok én alkotni még egy új világot,
S Hajna lesz világom áldó istensége,
Vagy birom tiédet, Jehova, megrázni,
És ismét csak Hajna lesz kegyelmem bére.” –

Szólott Lucifer, s folyt a harc új erővel,
Míg végtére győzött Jehova hatalma,
S mint mindég, ugy itt is a vesztő lett vétkes,
S a győzőé lőn az érdem koszorúja.

Lucifer száműzve, búsan elbolyongott,
Átok- s kárhozattal megtörött keblében.
Megveté a boldog meghódoltak sorsát,
Üdvét elfeledte, csak szép Hajnáját nem.

És midőn az éj jött, gyászos hollószárnnyal
Vissza, ellopózott a menny ajtajára,
Egy tekintetért a szép Hajna szeméből,
Egy pillantásért a régi boldogságba.

Hajna éppen ott állt a menny ajtajában,
S búsan elmerülve a vak éjbe néze,
Számüzött hivének gondola sorsára,
Nagyszerű buktára, forró szerelmére.

Lucifer átfogta, csókot égetett rá,
S ő nem tudta, álma folytatása-é ez,
Vagy való, azt érzé csak rengő kebellel,
Hogy bár fájt, mit érzett, mégis ollyan édes.

És midőn felébredt Lucifer karában,
Az égből száműzve, itt, Földünkön volt már,
Megfertőzteté őt kedvesének csókja,
Rá többé bocsánat, rá többé üdv nem vár.

Lucifert ellenben megszentelte a csók,
Pártos társaihoz már többé ő sem fér,
Nincs hát maradások égben vagy pokolban,
Csak Földünkön, köztök, mely közömbös harctér.

És az ölelésnek mennyek ajtajánál,
Lányka lett gyümölcse – ördög, angyal lánya,
Felfogák szülői, elvivék, s letették
Az alvó Ádámnak vágyteljes karába.

Ádám ébredt, titkos vágy voná a lányhoz,
Úgy érzé, mint hogyha oldalából lenne,
Nem tudá, hogy angyal- s ördögnek csókjából
Lőn kínúl és üdvül a leány teremtve.

Ámde Lucifer, a zord, és szende Hajna
Csakugyan világot alkotott magának,
Mert mióta nő van, áldást, átkot szórva,
A szívnek világán benne uralkodnak.

[102] KARÁCSONYKOR

Zúgva nyargal a szél, hordja a havat,
Mindenekre tiszta fénypalástot ad.
Egyiránt borít el bércet, völgyeket,
Tán az egyenlőség tart ma ünnepet. – –

Ünnep van valóban, ím, a büszke vár,
Dús világitásnak özönében áll,
Fényes csarnokáról hangzik a zene,
S vad dombérozásnak hangja jő vele.

Vár alatt, útfélen ül kolduscsalád,
Férj s nő átkarolva tartja magzatát,
Keblök melegével óvják gondosan,
S rájok elterítve egy rossz gúnya van.

Így ülnek sokáig, némán, reszketeg,
Míg a férjnek ajki szólni kezdenek:
„Már ma van karácsony szentelt ünnepe,
A nép megváltója már ma születe.

Jó, hogy ez egy emlék megmaradt reánk,
Mert feledtük volna, hogy megváltatánk.
Ó, hatalmas Isten, hát miért, miért
Ontatál fiaddal értünk drága vért?

Hogy dombérozásra több ünnep legyen,
S a nép rab maradjon véges-végtelen?
Cél után fáradni, küzdeni dicső,
Elfeled minden bajt, aki célhoz jő,

Ah, de én mért hordom a szörnyű igát,
Csak hogy életemet nyomorogjam át,
S amelyet kiküzdök, életem minek,
Hogy legyen igámat hordani kinek?

Rettentő körút ez, melynek vége nincs,
Egy kétségbe ejtő, örökös bilincs. –
Vagy nagy ég! meg volnánk váltva általad,
És igába' tart csak zsarnok akarat?

Úgy még jő idő, mely újra törvényt tesz.
S a Megváltó újra gunyhó sarja lesz. –
Hátha e biró még gyermekem lesz tán,
Ó, takard, takard nőm, édes gondosan.

Jöjj, jöjj közelebb, így, hajtsd reám fejed,
Hadd tomboljon a szél rossz szűrünk felett,
Szálljon a hó, itten vad dühe nem ér." –
S ím, leszáll közéjök enyhadó tündér,

Édes álomképet sző rájok keze,
S boldogak mindhárman, férj, nő s gyermeke.
S hogy ne verje őket zord valóság fel,
Lassan eltakarja őket hólepel. –

A várból öröm száll – zúg a téli szél –
A család helyén csak kis hódombot ér.

[103] AZ UTOLSÓ ÍTÉLET
(Török legenda)

Elfogyott a napfény, fagy jött és setétség.
A forrás elállott, s tó gyanánt penészlik.
A zajos tengernek nincsen már hulláma,
Fergetegje nincsen, símán, holtan fekszik.

Nem emel gályákat, mintha fáradt lenne,
A szél meg nem tölti a lógó vitorlát,
Döghalálos bűzt hord, melly egykor feszíté
Énekes madárnak eddig fürge szárnyát. –

A földben megrothad minden termő csíra,
Moh s penész tenyészik hajdan dús határban,
A vén cser kifordul százados gyökéből,
A szirt összeporlik ereje hagyottan.

Véres arccal néz csak még egy üstökös le,
Mint haragvó isten bosszuló vesszője,
Kétségbesve néz rá a beroskadó föld
Végveszélye ellen daccal küzdő népe.

Sárga arccal óvja és véres kezekkel,
A barát utolsó tápját a baráttól,
Megtagadja szíve kedvesét az ifjú,
Messze-messze futván, űzve életvágytól.

Ott meg a futamló zerge, síma kígyó,
A védetlen gyermek és erős oroszlány,
Reszkető tagokkal összebújú csomóba,
Megbékélve híven a közromlás napján.

S ím megnyílnak az ég kapui hirtelen,
Végig a világon száll tüzes pallossal
A halálnak lelke, és utána minden
Elpusztul, lehervad, összedűl és meghal.

Puszta völgy lett a Föld, néma és kietlen,
S másodszor megnyíl az égnek ívezetje,
Trombiták harsognak, s fénynek özönében
Száll le angyaloknak dicsőült serege.

Feltűn Jehovának trónja a magasban,
S áldásos jobbján az angyalok megállnak,
Balján villámterhes, barna fellegek közt
Leskelődik lelke a vak éjszakának.

És a trombitának harsogó szavára
A sirok kiadnak minden martalékot,
Mellyet ezredektől fukaron gyűjtöttek,
S ím, az ős meglátja a késő utódot.

Eltűnt köztük a kor, minden egyidős most,
Gazdag és szegény közt nincsenek korlátok,
Elmúlt fejedelmek uralomvágyása,
Népek versenygése, kisszerű viszályok.

*

Gábor angyal int, a trónnál szőrruhában,
Mártir arculattal híres fakír lép fel,
S szinte megdöbben, hogy szól hozzá harsány szó:
„Mielőtt tovább mégy, éltedet beszéld el!”

S elbeszéli, mily hűn hirdetett szent ígét,
A hitetlenek közt mint dúlt tűzzel-vassal,
Mígnem elpusztultak álmüveltségökkel,
S győzelem egyesült a dicső félholddal.

Mindezt nem tevé, mond, dics- s haszonlesésből,
Távol volt szivétől a Föld hiusága,
Böjt, sanyargatás közt élt, hitvány odúban,
Senyvedő testét csak daróccal takarva.

S ím, amint elnémul, Jehovának arcán
Szent harag gyulad ki, s mond: „Hiú ember, te,
Hitted-é, hogy szentelt célomat kivívni,
Szükségem lehetne rád, gyarló eszközre?

Emberek kedvéért küldék én Prófétát
Nem hogy Prófétámért az ember szenvedjen,
Milly önzőnek tart majd engem a Föld népe,
Menj, menj el szememből, megszennyeztél engem.”

E szigor befutja, néma rémülettel,
Az egész kört, senki nem mer már kilépni,
Míg a sokaságból, hosszú, úszó hajjal
Gábor angyal halvány bajadért idéz ki.

Térdre hull ez, és így szól csengő szavával:
„Én nem hozhatok, hej, érdemült erényt fel,
Könyörületért esd hozzád sóhajtásom,
Lányodat magadtól, alkotóm, ne lökd el!

Nem hivém az Istent, ámde rossz szándékkal
Bűnt nem mívelék, csak áldásid élveztem,
S egyben teljesítém mindég hűn parancsod,
Sőt, tán kelleténél jobban, hogy szerettem.”

S íme Jehovának arca felmosolygott,
S mond: „Kelj fel, leányom, gyönge minden ember,
Boldog, akit nem nyom tettek öntudatja,
Mellyeket gazság szül és erényül ád el.

Hogyha nem hittél, az nem nekem volt káros,
Csak magad voltál úgy a Földön elhagyott,
Hogyha élvezéd, mit én nyújték, örűlök.
És szeretni is jó – de az a te dolgod.”

S Gábor angyal újra int, padisah lép fel,
Vállán még bibor van, önhittség szemében,
„Mondd el – szól Jehova –, mint éltél a Földön?”
„Képedet mindvégig méltóan viseltem.

Fékezém a népet, mely reám ruházott,
Szent hatalmadon még csorbát ejtni vágya.”
„S hát te, nem bitorlád-é az én hatalmam,
Gőgös lépteidre nevemet ruházva?

Büntettél nevemben, gyarló felfogással,
Kebledben nemednek minden gyöngéjével,
Más az ég törvénye, mint Földön tiétek,
Hol gyakorta a bűn, büntelent itél el.” –

Mond az Úr sötéten. „S most, ha képmásom vagy,
Menj, menj, országomban ketten nem férünk el,
Szégyentől pirúlok, látva mint veszítik
Hitelem, kik Földön kérkednek nevemmel.”

Most egy szpáhi lép fel, roncsolt kacagányban,
Katonás léptekkel, büszkén a középre,
És előbb mint szólna, jól ismert hangot hall,
Jehova kiált rá: „Fel fiam, előre!

Mit veszítjük a szót, aki értem halt meg,
S értem halt meg, aki a jogért elvérzett,
Az lerótta bűnét, annak oldalamnál
Készitettem én már mindöröktől széket.

Mind, mind menjetek hát szó nélkűl az égbe,
Kiknek hősi mellén csókom seb gyanánt ég.”
És megáll szavában, mert jancsár és szpáhi
Nem mozdul, mint hogyha valamit várna még.

Most folytatja az Úr: „Jól értem, mi búsit,
A jancsár égben sem válhat meg lovától,
Hát futó csillaggá lesz az is, s a szpáhi
Fél a hosszú béke kínos únalmától.

Jól van, jól, fiúk, ti fogtok majd csinálni
Szívárvány zászlókkal égiháborúkat,
Ámde csak csínján, hogy fel ne forgassátok
A most épitendő új világgolyókat!

Most tovább, végezzük, ami hátra van még,
Vígadhattok ott ben addig is, az égben,
Vígadok majd én is, hogyha harcotoknak
És dicsőségteknek menetét megértem.”

IV. TÁBORI KÉPEK

[104] A HÁROM HUSZÁR

Cseng a pohár, a sarkantyú pereg,
Nyerít a harcmén, pajzán dal zeneg,
Kackis leány és zordon katona,
Mi volna más – huszárok tábora.

Kis tűz körül miért tolongnak ott,
És hallgatják három bajtársukot?
Kik furcsákat mesélhetnek nagyon,
Láthatni torzonborz bajúszokon. –

„Oszt’ – mond az egyik, folytatván szavát –,
Sohsem néztek még vásáron csodát
Olyan mohón és ernyedetlenül,
Úgy jobbrúl, balrúl, hátul és elűl,

Mint minket az ellenség néz vala,
Hogy összecsődült szinte tábora.
Hát illyen-é az a hires huszár –
Mondák –, kinek neve oly messze jár.

Ő sem jobb, mint népünk bármellyike,
Aztán nevettek, hogy sírtak bele.
Tán érezték, hogy még találkozunk,
S náloknál mégiscsak jobbak vagyunk.

Aztán bort adtak, s mondák: »Kamarád,
Elvenni illik mástól, amit ád!«
Megittuk hát a bort, mi illeti,
Barátságát – mondám – megeheti.

Már nem tudom, értették-é szavam,
De bár kigúnyoltuk oly csúfosan,
Mégis, midőn átlépdesők a tért,
Jobbról és balról messze, mind kitért.”

„Most elbeszélem – mond a más vitéz,
És öntudattal, büszkén szertenéz –,
Hogyan írják le a huszárt, ott át.” –
Ezzel köhint, s megpödri bajuszát:

„Nem látsz – úgymond – semmit, sík a mező,
A láthatáron messze felleg jő,
A porfellegben valami sárkány,
Fején taréj – és négy szem homlokán.

Négy karja van, egyikben éles vas,
S midőn még bámulsz, s kérded, hogy mi az,
Midőn még nem tudod, hogy merre jő,
Fejed felett, mint mennykő csap le ő.”

Sokat beszélne még a jó huszár,
De agg vezére, ím, mögötte áll,
És néz a három társra mérgesen,
Hogy földre néz a máskor büszke szem.

„Hát szedte-vette – mond –, hol jártatok?
Az ellenségnél mit csináltatok?”
„Nem egyebet, de tegnap hirtelen,
Vagy száz német lovas körülveszen.

Mit volt mit tenni, foglyokúl esénk,
S az ellen táborába viteténk.
Ott a vezér magához hívatott,
Mindenikünknek egy tallért adott,

S mondá: »Vezértek régi cimborám,
Mondjátok néki, emlékezzék rám,
Ím, visszaküldlek néki, s azt hiszem,
Többé nem harcol ő sem ellenem.«”

E szókra nem felelt az ősz vezér,
De arca úgy kigyúlt, miként a vér,
Kardját szorítá, s hozzá mormogott,
Nem tudjuk mit, csak hogy haragudott.

„Ezt mondta ő – folytatja a huszár –,
De aligha eszében más nem jár.
Attól tartott bizonyosan szegény,
Ha ottan tart, a tábor közepén,

Kedvünk kerűl, és apraját-nagyját
Leaprítjuk mind, egész táborát.”
E szókra a vezér mosolygni kezd,
De hogy huszárjai ne lássák ezt,

Elfordul és nagy mérgesen beszél:
„Jaj ősz fejemnek, illyen szégyen ér,
Hát nálatok, korcsok, veszély-e az,
Három huszárra száz német lovas?!

Most csak pardon – de a huszár nevet –,
Más ily szégyentől Isten óvja meg!”
Ment. És a három bajnok összenéz,
Szemében szégyen, és szemében vész.

„Átlátjuk – mondják –, hogy gyávák valánk,
De többé ily szégyen nem jő reánk.”
Három huszár tevé e fogadást,
S egész huszárság megtartotta azt.

[105] AZ ÚJONCOK APJA

Éj van, fent az égen csillagok ragyognak,
Lent tábortüzeknek látni pislogását,
S a közelgető vészt, melly a felhők közt jár,
A tábornak vídám zaja kiáltja át.

Ottan ül kis tűznél vén huszár Barangó,
Ő, ki már ezerszer nézett farkasszemet
A halállal, és így jól tud elmesélni,
Nem csak egy furcsábbnál furcsább történetet.

Ül most is körűle kíváncsi ujonchad,
Melynek ő tanácsban, tudományban atyja,
Ez bort kínál néki, míg amaz tüzet szít,
Kívánván a vénnek, bár kedve szottyanna.

És a vén huszárnak kezd szeme szikrázni,
Majd kiolvad a szó nyelvének fagyából,
Társai fülelve mind odább szorulnak,
Amidőn Barangó végre ekképpen szól:

„Régen volt, de mégis volt, hogy újonc voltam,
Akkortájban épp a francia had állott,
S úgy esett, hogy engem ütközetbe vittek,
Mielőtt még kaptam volna egy petákot.

Fák alatt állottunk, állottunk sokáig,
S a golyók egyszercsak sűrüen jövének,
Tört az ág felettünk, lovaink szilajan
Vágva, ágaskodva egyre tüszögének.

Tétlen állni, és nem látni ellenséget,
Míg az ágyu bömböl, és süvölt golyója.
Gondolhatjátok, hogy nem legszebb kezdet volt,
Az eke szarvától most került ujoncra.

Vén hős volt szomszédom, illyen mint én most, la!
Ez sejtett mit azt, mert ily szót ejte hozzám:
»Úgy-e, szép mulatság? – Hát mért nem gyútasz rá,
Szép öcsém! – Vigan nézz, nosza itt a pipám!«

Kezdtem én pipázni, de pipám kihamvadt,
S úgy járt a fogam közt, mint az óra nyelve,
A huszár rám nézett, és fejét csóválta.
Nem tudom – mondám én –, e pipát mi lelte.

S ím, egyszerre csak kezd pengni a sarkantyúm,
Merthogy a kengyelben a lábam reszketett,
»Látom, alig várod – mond szomszédom újra –
A táncot, már úgy megkedveléd zenénket.

Vagy félsz?« Nem biz én, csak a hideg borzongat –,
Mondtam én. »Úgy jól van, hát majd azután csak,
Hunyd be a szemedet, és vágj jobbra-balra,
A többit eszére bízzad a lovadnak!«

Hej, ez mind jó volna, hogyha az ellenség
A kezét zsebében tartná – szóltam félve –,
De én parérozni sem tudok. »Te vágd csak,
A parérozását bízd az ellenségre.

A huszárt nem fogja a golyó, ha bátor,
Aki elhull, mind csak félelmében hal meg,
Ritkán téved csak el… a golyó, hogy öljön,
Mint Isten nyila, ha istenházat gyújt meg.

Most imádkozzunk hát, mondd utánam, gyermek!
Istenem! nem kérlek, hogy segíts harcomban,
De az ellenséget se segítsd, csak nézz le,
És amit fogsz látni, gyönyörködjél abban!«

S ím alig végeztük e rövid sohajtást,
Trombiták harsogtak, mentünk viadalra,
Én, amint mondotta, a szemem bezártam,
És egész elszántan vágtam jobbra-balra.

Hol jártam, mit tettem, nem tudom maig sem,
Csattogás, tolongás, jajszó elkábított,
Csak midőn érzettem, hogy vállamra csapott,
Mondá a vén bajnok: »Tedd le már a kardot!

Ember vagy, de minket csak ne kaszabolj le!«
Felnéztem s nem láttam ellenség nyomát sem,
Jött a tiszt, érdemjelt tűzött a mellemre,
S megköszönte hősi tettemet, nagy szépen.

Én ámulva félrehívtam a vén bajtárst,
S kértem, mondaná meg, a tiszt nem tréfál-e?
Ő felkacagott, és kebléhez szorított:
»Mondhatom, kardoddal szép tréfát tettél te!«”

Némán hallgatják még jó soká Barangót,
Amidőn beszéde már régtől elállott,
Aztán elsompolygnak, száz nagy gondolattal,
Mert látják, a tűzzel ő is elszunnyadott.

[106] A HONVÉD

Szemben áll egymással két előőrs,
Itt honvéd, ott császár katonája,
És sokáig nyugtalan harcvággyal,
Bár szó nélkül néznek át egymásra.

„Hej, pajtás! – így szól a német végre –,
Hát miért is kötekedtek velünk,
Nézz magadra, amilyen zömög vagy,
Mi itt túl, oly falatokkal élünk.

Látszik rajtad hét sovány esztendő,
Nem volt eső, amidőn születtél,
És ruhádon, mint cigány hálóján,
Úgy dudolhat csak keresztül a szél.

Nézz meg engem, ez már termet és szín,
Nézd ruhámnak ékes csillogását,
Vágd el azt a fegyvert, melly agyonnyom,
Melyhez nem tudsz, és jóllakni jöjj át!” –

„Ejnye, sógor! termetem kicsinyled –
Mond a honvéd. – Láttam én nem egyszer
Kis golyót, mely a nagy Góliátot
Jól ellátta utolsó kenettel!

Rút a külsöm, és rongyos ruhám is,
Épp azért nincs rajtok mit kiméljek,
Míg te a szép mezt, s piros pofádat
A harcban fogod kimélni, félek.” –

És a német kezd fennen kacagni,
„Tudod-é – mond –, mennyi katonája
Van császáromnak? – Ládd, mint amennyi
Szem köles fér egy igaz vékába.”

„Ez kevés – mond a honvéd kevélyen –,
Nem soká tart az három kakasnak,
S e kakasok, akik felemésztik,
Mind a hárman táborunkban vannak.”

Folytatnák még tán a párbeszédet,
Ámde a dob vígan kezd peregni,
Szól az ágyú, fegyverek csörögnek,
És jő a szél zászlókat emelni.

S a széllel jő honvédek vezére,
Harcvágy ég naptól barnított arcán,
És midőn szól apa is, vezér is
Tréfásan szól, és mégis mogorván.

„Fiaim! – mond – úgyebár éheztek,
Rút idő van, szállás is elkelne,
Ott a város, ott mindent találunk,
Hogyha az ellenség nem lesz benne.

S nem lesz benne, amikor akarjuk.
Hát előre! – aki a puskával
Nem tud bánni, az fordítsa azt meg,
És parasztosan, csak az agyával!”

Úgy lett. – A városba bétörének.
Fut a német. Ordít a nép: „Éljen!”
A honvéd pihegve és üldözve
Mosolyog, s köszöntve mondja: „Éhen.”

[107] A ZÁSZLÓŐR

Zúg az ostrom, dűl a bástya,
Mind előre, feltarthatlan,
Gáttörő folyamként zúdul
A honvéd – mig a falon van.

Jobbra-balra hullnak társi,
Sok, mely elfolyt, a szentelt vér,
Retteg minden, hogy kegyelmet
Nem is oszt az, aki nem kér.

Nincs már mentség, nincs erő, mely
A gyözelmet feltarthassa,
S kétségbejtő és halálos
A vesztőknek gondolatja.

*

Elviharzott a sötét nap,
Győztes zászló leng a bástyán,
Szerte zeng gyözelmi ének,
S mért szól mégis oly mogorván?

Némán jár a zászló mellett,
Halvány arccal annak őre,
Melle vérzik, búsan eszmél,
Hányat vittek temetőre. – –

S amint eszmél, amint vérzik,
A zajatlan éjszakában,
Embert vél mozogni látni,
Oldalvást egy csatornában.

Két alak jő most elébe,
Éhenholtan, kétségbesve,
Kulcsolt kézzel térdre hullnak,
Ily kérelmes szókat ejtve:

„Ó, kegyelmezz, ó, kegyelmezz,
Sorsunkat kezedbe rakjuk,
Rejtezénk, de az éhséget
Már tovább el nem bírhatjuk.”

S a honvéd legott elfordul,
Hogy ne lásson térden embert,
Kezd nagy mérgesen beszélni,
És keres, keres, tán fegyvert:

„Hát így kelletett-e – úgymond –
Szedte-vette, gyáva népe
Nyomorognotok, nem bízva
A magyar nagylelküségbe!”

S a tarisznyából e szóra,
Feltálalja, amije van,
Ellenének, s zászlójánál
Fel-le jár némán, nyugodtan.

[108] A TÜZÉR

Mily szokatlan élet e rongyos csárdában?
Füsttől barna arcok, lángszemű vitézek.
Itt sebet kötöznek, ottan ivogatnak,
S a harcról mesélve zajjal jőnek-mennek.

Csak az asztal végen ül két ifjú tűzér,
Szótlan hallgatásban mélyen elmerülten,
Míg kancsója mellől harmadik bajtársuk
Ekként szól, régebbtől megkezdett beszédben:

„Már az szent, táborban nem sok hasznát vettük,
Csüggeteg fővel járt, elvonult magába,
Hogyha hozzá szóltál, rád meredt, megborzadt,
S dadogott, mint hogyha akkor ébredt volna.

Kérdeztem múltjáról, kedvesről, barátról.
Tompán mondta: »Nincsen múltam, sem barátom,
S kedvesem – folytatta hirtelen felkelve –,
Ah, ti bajtárstokkal tréfát űztök, látom.«

Hívtad őt vigadni, kacagott s ment véled,
Ah, de kacagása elrontá vigalmad,
Oly fagyos volt, oly vad, s keserűségét csak
Növelé még a bor, mely másnak kedvet ad.

Azt hitted, százig se tud szegény olvasni,
S megszólalt az ágyu, akkor láttad volna!
Megnőtt egy araszttal, szemei szikráztak,
Felhevült, mint harcmén a trombitaszóra.

Egy szökéssel ott volt kedves ágyujánál,
Tombolt örömében, és táncolt körülte,
Száz édes szót mondott, száz hizelgést néki,
S lázasan, mint kedvest, csókolta, ölelte.

»Rózsa! Rózsa! – mond, mert így hivá ágyúját –,
Hallod-é nászunknak nagyszerű zenéjét?
Most együtt veszünk el, avagy együtt győzünk,
Hogyha egy világot kell, hogy zúzzunk is szét!«

És rohant a harcba, mindenütt elől járt,
És ahol veszély volt, ott szólt Rózsa hangja,
Már ma is nem-é ő dönté el győzelmünk,
Önmagát érettünk hősien odadva.

Láttam Dávidot még az utolsó percben,
Amint már gyalog volt jó Rózsája mellett,
Láttam őt mosolygni, hogy nem volt menekvés,
Kardja kettétört már, s keble sebje vérzett.

Láttam őt, ágyúját végre átkarolva
A hídról zuhanni – békesség hamvának,
Mindenével, ami kedves volt előtte,
Menekült köréből emberek karának.

Sokszor meglesém őt, amint kebelébe
Rejtett egy hajfürtöt, az is osztja sírját,
S ím, társim! szivének és dicsőségének
E rossz csárda hallja csak végső visszhangját.”

* vége *
*

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Rövidítések és jelölések

K kézirat. OSZK kézirattára.

GYP *Madách Imre összes művei – Lyrai költemények* (I. kötet, 5–279. Bp., Athenaeum 1880, sajtó alá rendezte: Gyulai Pál).

HG A költemények első teljesnek szánt kiadásának szövege. (*Madách Imre összes művei.* I–II. kötet, Bp., Révai, 1942. – Második kötet 5–851. Szerkesztette: Halász Gábor.)

Ko Koszorú (Arany János által szerkesztett, hetente kétszer megjelenő szépirodalmi folyóirat, 1863–1865)

FL Fővárosi Lapok (szépirodalmi napilap, 1864–1903)

Rk Részvét könyve (szerkesztette: Gyulai Pál, Pest, Magyar Írók Könyvműhely, 1863).

M Madách Imre.

M jav. Madách Imre javítása a kéziraton.

MIKL *Madách Imre kéziratai és levelezése /katalógus/,* összeállította: Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária, PIM, Bp., 1992.

MIT Madách Irodalmi Társaság. Honlapja: www.madach.hu

MK Madách Könyvtár Új folyam. A MIT könyvsorozata.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

PIM Petőfi Irodalmi Múzeum.

sh sajtóhiba.

áth. áthúzott, áthúzva.

fsz főszöveg (a költemény általunk gondozott, létrehozott új szövege).

jav. javítás, általában helyesírási korszerűsítésre utal.

ld. lásd!

pl. például.

<...> Ha a kéziratban a szerző áthúzott, vagy átírt szövege olvasható, a szavakat dőlt betűvel ékzárójelben közöljük.

<<...>> Áth. szöveg a kihúzott szövegrészen belül.

[5] Egy adott költemény sorszáma. [Ez pl. a FEHÉR RÓZSA című versé.]

5, 7, 25 Utalás a versek sorszámaira.

∪ – / ∪ – / Rövid és hosszú szótagok jelzése, ahol a versritmust is elemezzük a szövegváltozatokban. A példa két jambus jelzése, emellett gyakori a trochaikus lejtésű (– ∪) vers is.

<.....> Az olvashatatlan áthúzást, átírást pontokkal jelöljük.

..... Kihagyás az idézett szövegben.

„…” Az epikus versekben Madách nem jelölte kéziratában a párbeszédeket, mi főszövegünkben Halász Gábor kiadásának példáját követtük, és idézőjelet használtunk. Pl. „Álljatok meg, álljatok barátim, /
Itt vagyok honn” – szólt Bogdány vitéz, (*Erős akarat*)

»...« Úgymevezett *belső idézet*. Ha egy versben több megszólaló van, az első szavait idézőjellel különítjük el az elbeszélő részektől, de ha a második megszólalást az első idézi, ezt az *idézeten belüli idézetet ezzel az új jelzéssel, egy másik idézőjellel* (»...«). (Ld. a *Tábori képek* ciklus néhány versét!) Ha egy versben több megszólaló van ugyan, de azokra *csak* a történetmondó utal, akkor a párbeszéd minden megszólalása normál idézőjelbe kerül. (Ld. pl. a *Karácsonykor* c. verset!)

EV Első változat. Általában külön kézirat alapján.

Megkülönböztetésül a főszövegek alapjául szolgáló kézirattól, ezeket a versváltozatokat teljes szöveggel, betűhven, 8 pontos garamond kurzívval közöljük, gyakran két hasábban.

[...] Kiadásunkban a szövegváltozatok gondozóinak [Bene Kálmánnak és Andor Csabának] megjegyzéseit szögletes zárójelbe tettük.

[1] SÁRGA LOMB

K: MIKL 341. – OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1397. [A továbbiakban: FH 1397.] 79. fólió rektó, verzó

[Madách tervezett kötetének prológja. GYP kiadásában nem itt, hanem a *Benső küzdés* ciklus utolsó verseként szerepel. GYP kiadása minden verscímet ponttal zár, ezt a későbbiekben nem jelezzük.]

Cím K: <*Őszi*> Sárga lomb. ♦ GYP, HG, fsz: SÁRGA LOMB

1 K: [Először:] <*nyárnak*> bőségében, ♦ [Majd:] bőség<*ben s nyaraink*>, [Majd:] bőségében nyar<*unk*>nak, ♦ [Végül:] bőségén a nyárnak. ♦ GYP, HG, fsz: bőségén a nyárnak

2 K: fel se<*m*> ♦ GYP: fel se*m* ♦ HG, fsz: fel se

3 K: gyönyört <*nyújt*> ad – ♦ GYP, HG, fsz: gyönyört ad –

5 GYP: Mig az ősz ♦ HG, fsz: Míg az ősz

7 K: S múlt idők emlékeűl ♦ GYP: S m*u*lt idők emlékeül ♦ HG: S m*u*lt idők emlékeűl ♦ fsz: S múlt idők emlékeül [jav.]

9 K: *Öszve szedjük* ♦ GYP, HG, fsz: Összeszedjük [jav.]

10 K: <*Fájó édes*> *emlék képen* – ♦ [Majd:] Édes bú *emléke képen* – ♦ GYP, HG: Édes bú *emlékeképen* – ♦ fsz: Édes bú emlékeképpen – [Helyesírási jav.]

11 K: Egy-egy napnak <*bóldogsága*> érzeménye ♦ GYP, HG, fsz: érzeménye

12 K: <*Van írva*> Írva van ♦ GYP, HG, fsz: Írva van

13 K: <*Mindenik dal sárga lomb, melly*>, ♦ [Majd:] <*Mindenik dalom egy-egy lomb*> ♦ [Végül:] Egy-egy lomb minden dalocskám, [Ez GYP, HG és fsz sora is.]

14 K: <*Múlt vágyakban szépen nyílott*>, ♦ [Majd:] <*Mely a múltban szépen nyílott*>, ♦ [Majd:] Mely a múltban éle-nyíla – [Ez fsz-ünk is.] ♦ GYP: Mely a m*u*ltban *élt* és *nyílott*, – ♦ HG: Mely a m*u*ltban

15 K: Ez kertben, <*amaz*> m*i*g az ♦ GYP: mig az ♦ HG: m*í*g az ♦ fsz: mig az [A vers trochaikus: Ez kertben, mig az vadonban]
– –/ – ∪/– ∪/– ∪/

16 K: Ez lányszűt, az s*i*rt vir*a*szt<*ott*>va. ♦ GYP: Ez *ly*ányszűt, az s*i*rt virasz*t*ott. ♦ HG, fsz: Ez lányszűt, az sírt virasztva. [A két utolsó versláb a K helyesírásával marad trocheus!]

19 GYP: *A midőn* a dalt ♦ K, HG, fsz: Amidőn a dalt

20 GYP: *könnyes* szemekkel. ♦ K, HG, fsz: könyűs szemekkel.

I. SZERELEM

[2] KIS LEÁNY

K: MIKL 242. – FH 1397. 2. fólió rektó [GYP válogatásában nem szerepel a vers.]

1 HG: D*í*szes ♦ K, fsz: Diszes [A jambus helyreállítása. A ciklus verseiből 39 jambikus, 25 trochaikus lejtésű.]

2 K: <*Ott á*>Áll egy <*kis*> kicsiny leány, ♦ HG, fsz: Áll egy kicsiny leány,

3 HG: o*ly* ♦ K, fsz: olly [A jambus helyreállítása.]

4 HG: o*ly*an ♦ K, fsz: ollyan

7 K: <*Ha csak hallgatná szivemet*> Megmondjam-e, kitárjam-e
[Ez utóbbi HG sora és a fsz sora is.]

8 K: <*Mint nyugtalankodik.*> Szivem reményeit. [Ez a fsz sora is.]
HG: Sz*í*vem [HG javítása megszünteti a jambust.]
[A 8. és 9. sor között a K-ban Madách áthúzott egy strófát:]
<*S meg értené, hogy ollyan ő*>
<*Minőnek álmodám*>
<*Jövendőbéli kedvesem*>
<*Sok édes éjszakán.*>

9 K: De *hát ha* meg nem érten<*é*>e, [Az é ékezete áth.]
GYP, fsz: De hátha meg nem értene, [Helyesírási jav.]

11 K: Még <*De*> nem tanúl és <*még 's*> szíve csak
HG, fsz: Még nem tanúl és szíve csak

13 K: nélkűl ♦ HG, fsz: nélkül

15 K:A *n*ap csókjától <*pirosat*> égnek úgy ♦ HG: A *n*ap … ♦ fsz: A Nap csókjától égnek úgy

16 K: Lengő <*virágai.*> ♦ [Majd:] Lengőke kelyhei. [Ez HG és a fsz sora is.]

18 K: <*Megért ugy engemet*> Ugy engem is megért, ♦ HG: *Ú*gy engem is ♦ K, fsz: Ugy engem is [A jambus helyreállítása.]

19 K: <*S füzére*<*m*> *estve ott virúl*> S hervadni látom estve majd
[Ez utóbbi HG és fsz sora is.]

20 K: <*Szép homloka felett.*> Hó keblén a füzért.
[Ez utóbbi HG és fsz sora is.]

[3] HÓDOLAT MÁRIÁNAK

K: MIKL 204. – FH 1397. 2. fólió rektó [GYP válogatásában nem szerepel a vers.]

Cím K: Hódolat Máriá<*m*>nak. ♦ fsz: HÓDOLAT MÁRIÁNAK

1 HG: sz*í*vem ♦ K, fsz: szivem

3 K: Te nap <*vagy,*> én meg a*'* <*virág*> füszál [*Te* után *a* M toldása.]
HG: Te a *n*ap, én meg a f*ű*szál, ♦ fsz: Te a Nap, én meg a füszál,
[Helyesírási jav. és a jambus helyreállítása.]

4 K: Me*lly* nyíló ♦ HG, fsz: Mely nyíló [Helyesírási jav.]
7 K: Minden fűszálnak <*hogy*> nyíl<*jon*>nia
HG, fsz: Minden fűszálnak nyílnia
8 K: A *n*ap is *meg engedte*. ♦ fsz: A Nap is megengedte. [Helyesírási jav.]
10 K: Löve*l* ♦ fsz: Lövell [Helyesírási jav.]
11 K: kevés*bb*é ♦ fsz: kevésbé [Helyesírási jav.]
13 K: Nem mondom én se<*m*>, ♦ fsz: én se,
15 K: *virág ként* ♦ fsz: virágként

[4] A BOKRÉTA
K: MIKL 4. – FH 1397. 2. fólió rektó
[GYP válogatásában nem szerepel a vers.]
1 K: [Az első versszak utólagos betoldás. Az 1. sor után és a következő sor előtt áth. sor: <*S mint a csillag elvész hogy ha kél a nap.*> Mért hervad le a bokréta kebleden; [Ez HG és a fsz sora is.]
4 K: Mint a csillag *hogy h*a *n*ap felderül ♦ HG: Mint a csillag, hogyha a *n*ap felderül? ♦ fsz: Mint a csillag, hogyha a Nap felderül? [jav.]
4 és 5 között K: [Egy soronként áth. versszak következik:]
<*Hej leányka! kebled halmain*
Mért hervad le a' bokréta?
Tán fájlalja dús kecseidet
Már emelni, hogy nem bírja.>
5 K: Vagy <*Tán*>meleg van tán leányka kebleden [M jav.]
6 K: < *S a virág attól hervad le hirtelen*> ♦ S attól hervad a virág o*lly* hirtelen. [M jav.] ♦ HG, fsz: oly [Helyesírási jav.]
7 K: T*ü*zz kebled<*hez*>re más bokrétát úgy leány
HG, fsz: Tűzz kebledre más bokrétát, úgy, leány, [Jav.]
8 K: Melynek meg nem árt a sziv melegje tán. fsz: szív [Jav.]
[A 8. sor alatt további áth. sorok:]
<*Sőt még szebben fog kinyilni attól / Mint virág a' nyári naptól.* >
9 K: I*lly* bokréta lenne <*kebelem*> <*keblem*> e sziv hidd nekem
HG, fsz: Ily bokréta lenne e szív, hidd nekem,
11 K: Bájaidra sem lesz irigy <*angyalom*> jól tudom
HG, fsz: Bájaidra sem lesz írigy, jól tudom,
12 K: [A sor alatt áthúzott sorok és sorkezdetek:]
<*Tűzd szívedhez őmelléje hirtelen*>,
<*Fel nyilandnak meglátod majd*>,
<*Bájaidra sem lesznek irigyek,*>
<*Sőt értük még jobb szeretnek.*>

[5] FEHÉR RÓZSA
K: MIKL 178. – FH 1397. 2. fólió rektó
[GYP válogatásában nem szerepel a vers.]
4 K: kedvességben *ál* ♦ fsz: kedvességben áll. [Helyesírási jav.]
6 HG: Illatj*á*ért ♦ K, fsz: Illatjaért nekem, –
[A jambus helyreállítása a K nyomán.]
7 K: Leánynál illat*ú*l ♦ HG, fsz: illatul [Jav.]
8 K: Van <*a szűz*> tiszta szerelem.
9 K: Óh lány*!* ha rózsa vagy ♦ HG: *Oh lány!*
fsz: Ó, lány, ha rózsa vagy, [Jav.]
10 K: Tan*ú*lnod tőle kell, ♦ HG, fsz: Tanulnod [Jav.]
11 K: S <*Ez*> az illatát csupán ♦ fsz: S az illatát csupán
13 K: Mert *hogy ha* <*sirba szál*> elröp*ű*l
HG: hogyha elröp*ű*l. ♦ fsz: elröpül [Jav.]
14 K: A rózsa <*s*> szerelem ♦ fsz: A rózsa-szerelem,
16 K: Leány mi lesz velem? – – ♦ fsz: Leány, mi lesz velem? – –

[6] ELSŐ CSÓK
K: MIKL 161. – FH 1397. 2. fólió rektó és verzó
[GYP válogatásában ez a *Szerelem* ciklus első verse. A kiadás négysoros strófákra szabja át a költeményt.]
4 K: O*lly* szívesen ♦ GYP, HG, fsz: Oly szívesen. [Jav.]
9 K, GYP, HG: De szív! ki érti ♦ fsz: De szív, ki érti [Jav.]
13 K, HG: Most már midőn int ♦ GYP, fsz: Most már, midőn int [Jav.]
14 K: A béke part, ♦ GYP, HG, fsz: A békepart, [Jav.]

[7] ELVÁLÁSKOR
K: MIKL 162. – FH 1397. 2. fólió verzó
[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 2. verse.]
Cím K: Elváláskor <*Máriától*>. [A név piros ceruzával áth.]
fsz: ELVÁLÁSKOR
1 K: A búcs<*ú*>u inte [Az ékezetet M áthúzta, így lett a versláb jambus.]
GYP, HG, fsz: A búcsu inte
2 K: Meg<*El*> átkozám az <*érzést,*> ádáz végzetet,
GYP, HG, fsz: Megátkozám az ádáz végzetet,
5 K: <*Könyemnek harmatától.*> Egy kö*n*y ragadt szememéből
GYP: Egy könny *f*akadt ♦ HG, fsz: Egy könny ragadt szememéből
6 K: <*Csillámlott arczrózsája*> ♦ Piros kicsiny arczára,
HG, fsz: Piros, kicsiny arcára.
7 K: <*Hej jól*> ismer<*tem*>em <*én*> már <*akkor*> a' világot. [A sor többszörösen javítva. A *Hej* utóbb talán *Ah* lett. A sor végül:]
Tudtam, mert ismerem már *a'* világot ♦ GYP: Tudtam, mert *ismertem* már a ♦ HG, fsz: Tudtam, mert ismerem már a világot,

8 K: <*Nem vártam a jövőtől boldogságot.*> Örvénye nyel s nem ad ki boldogságot. ♦ GYP: Örvénye *nyel, nem* ad ki ♦ HG, fsz: Örvénye nyel, s nem ad ki boldogságot.
10 GYP, HG: *Ú*gy álltam ♦ K, fsz: Ugy álltam
12 HG: H*í*vőn ♦ K, GYP, fsz: Hivőn
13 GYP, HG: Kö*nny*ében is ♦ K, fsz: Könyében is
[A három utóbbi sorban jav. a K nyomán, a jambus helyreállítása.]
15 K: <*Meg nyugtatólag őrangyalként*> szóla
S szent hittel ollyan meg nyugodva szóla: ♦ GYP: *Oly szent hittel mondá e szavakat:* ♦ HG: o*lya*n megnyugodva ♦ fsz: S szent hittel ollyan megnyugodva szóla:
16 K: Az *i*sten jó, 's <*végzése int bucsúra.*> [Majd:] ♦ Hisz jó az *i*sten, *'s* ő vezet bucsúra. ♦ GYP: *„Isten választ el, isten visszaad."* ♦ [Gyulai Pál az utóbbi 2 sorban átírta Madáchot!] ♦ HG, fsz: Hisz jó az Isten, s ő vezet bucsúra. [Jav.]
18 K: Szebb v*ó*lt világom *akkor jobb* szivem,
GYP, HG, fsz: Szebb volt világom akkor, jobb szivem,
[Alatta két további áth. sor:]
<*Mi szép megnyugvás, milly szent érzetek,*
Én bennök jobb múltamra ismerek>
20 K: Is még a<*z élet képe*> létnek arcza
GYP: *Még az életnek arcza,* ♦ HG, fsz: Is még a létnek arca,
21 K: Melly tűkör<*ként úgy néz ránk*> Me*ll*y most tükörbe néző ♦ GYP: *Mely, mint tükör, benéző,* [Sic!] ♦ HG, fsz: Mely most tükörbe néző
22 K: <*A mint nézünk beléje*> Magunkat adja vissza. [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: vissza*;*
23 K: <*Nekem villámtól oszlik már csak gyásza,*> ♦ Amíg gyászomra csak villámot öltöz, [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *S a mig* gyászomra…
24 K: Neked hajnalt, <*virágot*> tűkröz <*vissza*>
Neked hajnalt, neked virágot tükröz. [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
26 K, fsz: Lelkünknek, mellyet ♦ GYP, HG: Lelkünknek, me*ly*et [Jambus!]
27 K: <*S*> keblünket szentesítve ♦ GYP: Keblünket szentesítve
HG, fsz: Keblünket szentesítve
30 K: Me*ll*y szépségben ♦ GYP, HG, fsz: Mely szépségben [Jav.]
33 K, HG, fsz: S ha egykor sír borúl
GYP: S ha egykor s*i*r bor*u*l ♦ [GYP gyakran elrontja jambust.]
35 K: Sirodra <*az isten*>még a szent csók<*ja*> ♦ GYP, HG: S*í*rodra
fsz: Sirodra még a szent csók
36 K: Míg <*báj*> büvös virágot hint el ♦ GYP, HG: B*ű*vös
fsz: Büvös virágot hint el,
38 K: Borúl kopár ♦ GYP: Borul kop*a*r, [sh] ♦ HG, fsz: Borul kopár [Jav.]

[8] EMLÉKSZEL-É?
K: MIKL 167. – FH 1397. 2. fólió verzó
[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 3. verse.]
Cím GYP: Emlékszel-*e*? ♦ K, HG, fsz: EMLÉKSZEL-É?
1 GYP: Emlékszel-*e* a ♦ K, HG, fsz: Emlékszel-é a
2 K: Midőn o*lly* b*ó*ldogak ♦ GYP: Midőn oly boldog*o*k
HG, fsz: Midőn oly boldogak [Jav.]
3 K: És minden o*lly* szép öszhangzással ♦ GYP: És minden oly szép öszhangzással ♦ HG, fsz: És minden oly szép összhangzással [Jav.]
6 K, GYP, fsz: Hallgattuk a pacsirta dalját, ♦ HG: *dalát* [Bár a *dalát* természetesebb, de elrontja a jambust. Meghagytuk M eredeti szavát.]
12 K: Szerelm<*ün*>em <*volt*> a pacsirtaszó ♦ GYP: *Szerelem* a pacsirta-szó
HG, fsz: Szerelmem a pacsirtaszó.
16 GYP: Folytatja-*e* azt, *ly*ány, szived még
K, HG, fsz: Folytatja-é azt, lány, szived még
17 K, HG, fsz: Mit csak neked danoltam én? ♦ GYP: da*l*oltam én?
18 K, HG: Ha nem, – dalával e szegény szív
fsz: Ha nem – dalával e szegény szív
GYP: Ha nem, – dalával *szivem is hajh* [GYP ezt a versszakot is átírta!]
19 K, HG, fsz: Is halni mén, ♦ GYP: *Elhalni* mén [!]
21 K: Nem zeng<*tek*> fel újra mint pacsirta, ♦ GYP: Nem zeng fel *u*jra
HG, fsz: Nem zeng fel újra,
22 K, HG, fsz: A szívre nem jő ♦ GYP: A sz*i*vre nem j*ön*
23 K: 'S <*ez árva szivnek*> számomra benned óh leányka
GYP: *Számomra* benned, óh ♦ HG: S számomra benned, *o*h
fsz: S számomra benned, ó, leányka,
26 K: 'S ha <*zeng*> mondok is dal<*om*>t <*még*>, őszi szél az
GYP: őszi szél *lesz* ♦ HG, fsz: S ha mondok is dalt, őszi szél az,
27 K: Me*ll*y hord ♦ GYP, HG, fsz: Mely hord
30 K, HG, fsz: Mint feledél. – – ♦ GYP: *Ha* feledél.

[9] KERTBEN ETELKÉHEZ
K: MIKL 236. – FH 1397. 2. fólió verzó
[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 4. verse.]
1 K: Rózsá<*s*> kertben testvér<*id*> közt ♦ GYP: *Rózsás* kertben
HG, fsz: Rózsakertben, testvérek közt
2 GYP: Ültél *ly*ányka ♦ K, HG, fsz: Ültél, lányka,
4 K, GYP: remé*nyny*el. ♦ HG, fsz: reménnyel.
5 K: Jöttem, <*ajkad*> édes <*....jának*> ajkaidnak [A 2. áth. szó olvashatatlan, talán *valójának.*] ♦ GYP, HG, fsz: Jöttem, édes ajkaidnak
8 K, GYP, HG: Forró *n*apnak ♦ fsz: Forró Napnak [Jav.]
9 K: *I*gy fo<*l*>lyjon ♦ GYP: *I*gy folyjon
HG, fsz Így folyjon

10 K: Testvérek közt *tsendben* <*körben*> ♦ [Majd:] játszi *t*sendben
GYP, HG, fsz: Testvérek közt játszi csendben,
11 K: öszv*e* ♦ GYP, HG, fsz: össze
12 K: Hit reménység és szerelem. ♦ GYP: Hit, reménység
HG: szerelem*!* ♦ fsz: Hit, reménység és szerelem!

[10] NYILVÁNOS TITOK
K: MIKL 303. – FH 1397. 2. fólió verzó és 3. fólió rektó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
3 K: jó sem vagy <*leány*> talán, ♦ HG, fsz: jó sem vagy talán,
4 K, fsz: szivedbe. ♦ HG: szívedbe. [HG helyesírási javítása elrontotta a trocheust.]
[A sor után a K-ban áth. strófa:]
<*Mondanám, hogy szépem tégedet,*
Én bizon nem is szeretlek,
Hogy ha nem nézhetnél lelkemíg
'S nem láthatnád <*azt*> <*ott*> *mit benne rejtek.*>
[A *'benne'* szó az áth. sorba utólag betoldva.]
5 K: <*De*>És ha tűk<*ö*>röd *'s* szűd daczára még
HG, fsz: És ha tükröd s szűd dacára még
6 K: Nem tud<*ná*>od ♦ HG, fsz: Nem tudod,
8 K: o*lly* nagy. ♦ HG, fsz: oly nagy. [Jav.]
9 K, HG, fsz: Mondanám, hogy lelkem nem szeret, [A sor után áth.:]
<*S hogy ha nem tudod szerelmemet*>.
10 K: Mit mosolygsz – óh ha*l*ga, ha*l*ga! [A sor alatt áth.:] <*Azt sem mondom el leányka*> ♦ HG, fsz: Mit mosolygsz – ó, hallga, hallga!
11 K: Hadd maradjon <*édes* ..... [kiolvashatatlan szó]> ♦ [Majd:] <*ez a szerelem*> ♦ [Végül:] szíveinknek ez.
HG, fsz: Hadd maradjon szíveinknek ez
12 K: <*Szívünk*> *n*yilvánságos <*édes*> drága titka.
HG, fsz: Nyilvánságos drága titka!
13 K: B*ó*ldogíts <*hát*> b*ó*ldogíts csak tovább,
HG, fsz: Boldogíts csak, boldogíts
14 K: <*Annál* .... [Bizonytalan olvasat: *leány*?] *hogy azt csak*> sejted,
HG, fsz: És ne tudd – elég, ha sejted,
15 K: <*És ne tudd, miként*> Mint a gyöngyház <*gyanánt*> oly önkénytelen
HG, fsz: Mint a gyöngyház, oly önkénytelen
16 K: Kedvem gyöngyeit <*te*> ha termed. ♦ [A *te* szót M vastagon átírta.]
HG, fsz: [Egyezik a jav. K-tal.]
[A sor alatt 3 áth. versszak:]

<*Hisz csak addig ígéző a' nő?*
Míg érzést isten külde rája,
És valóját mint a' csolnakot,
A kedélynek árja hányja.>

<*Míg mint domb tetőn a napsugár*
Játszik rajta szűz kedélye,
Melly keresztűl színes ablakon
Csak hideg templomba néz be.>

<*E' báj az mit adni nem lehet*
A leg szebb csinált virágnak,
Melly nem csak ragyog, de éltet is,
Úgy miként a' napsugárak.>

17 K: <*De ha boldogságom tőled is*> Ah, de balga én, ha tőled is
[Ez HG és a fsz sora is.]
18 K: Rejtem, <*már mint tudjad azt*> ki? ♦ [Majd:] Rejtem, üdvöm mért <*is*> fecseg<*em*>ni? [A *'ki'* az első változat végén szerepel, s bár (valószínűleg feledékenységből) nincs áthúzva, mégsem tartozhat a végső változathoz, mivel így a ritmus és a szótagszám is hibás lesz.]
HG: Rejtem üdvöm, mért fecsegni *ki*?
fsz: Rejtem, üdvöm mért fecsegni?
22 K: Hogy csak <*az*> <*í*>irigyel<*t*>ve b*ó*ldog, [M ritmikai jav.]
HG, fsz: Hogy csak írigyelve boldog,
24 K: A l<*e*>ány keblén, és mosolygok. – [Az *e*-t átírta *á*-ra M.]
HG, fsz: A lány keblén, és mosolygok. –

[11] BÚCSÚÉRZETEK
K: MIKL 96. – FH 1397. 3. fólió rektó
[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 5. verse.]
Cím K: Búcsú érzetek ♦ GYP: Búcsú-érzetek. ♦ HG: Búcsúérzetek
2 K: Vándorbot v*ó*lt ♦ GYP, HG, fsz: volt
3 K: <*De vidultam, gondolván*> Ámde felvidultam, mert a férfi [A jav. sor HG és a fsz sorával azonos.] ♦ GYP: Ám *én* felvidultam,
4 K: [Először: <*mennyen*>, a kettőzés az 'n' föléhúzásával lett jelezve.] menjen.
7 K: Búcsúz<*ta*>ám gyöngéd szivű [A *ta* betűket *á*-ra írta át M.]
GYP: Búcs*u*zám gyöngéd szivű [GYP kiadásának jav.-a ugyan trocheusra változtatta a spondeust, de maradtunk a K spondeusánál.]
HG: Búcsúzám gyöngédszívű ♦ fsz: Búcsúzám gyöngéd szivű anyától,
9 K: <*Óh*> Ah [Az indulatszót átírta M.] <*de, hogy ki száljon a' fészekből*> ♦ Ah, de hisz hogy fészkéb*ö*l kiszálljon
GYP: *Hogy* fészkéből a *fiu* kiszálljon, [Gyulai átköltötte a verssort.]
HG, fsz: Ah, de hisz' hogy fészkéből kiszálljon
10 GYP: *Mindig* ez vár *a szegény* szülőre. [Átköltés!]
K, HG, fsz: A fiú, ez vár minden szülőre,
12 GYP: *Mily* öröm lesz a kedves szül*é*nek.

HG: *Mily* öröm [Így piricchiusra rontották a trocheust!]
K, fsz: Milly öröm lesz a kedves szülőnek.
14 K: Hej <*Oly*> nehéz *vólt* e' perc*z* életemben, ♦ GYP: Hej*h* nehéz volt e' perc életemben*!* ♦ HG, fsz: Hej, nehéz volt e perc életemben,
15 K: <*Nem mondom, mert nem lelek reá szót*> ♦ K, fsz: Ah, de ollyan önző lett-e e szív, ♦ HG: o*l*yan ♦ GYP: Ah de o*l*yan önző lett-e szív*em?*
16 K: <*Milly keserv volt a mellyet szenvedtem*> Gondolám <*hogy*> és szinte szégyeneltem ♦ HG: Gondolám, *hogy* szinte ♦ GYP: és szinte szégyeneltem*!* ♦ fsz: Gondolám és szinte szégyeneltem.
17 K: <*Ámde vigasztalt annak tudása,*> Életpálya nyilt a jóbarátnak,
GYP: Életpálya nyilt ♦ HG, fsz: Életpálya nyílt a jóbarátnak,
18 K: <*Hogy barátomnak nyilt életpálya*> ♦ Ez vigasztalt, s kön*y*eim elálltak.
HG, fsz: > Ez vigasztalt, s könnyeim elálltak. [Efogadtuk HG ritmikai javítását: – ∪ / – – / – ∪/ – ∪/– ∪ /]
19 K: Válnom kéne <*a*> kedves leány<*tól*> ♦ [Majd:] leány<*ka*> tőled.
GYP: Válnom *kell most* – kedves *lyányka*, tőled, [Gyulai itt is átír!]
HG: Válnom kéne, kedves *lányka*, tőled, ♦ fsz: kedves lányka, tőled,
20 K: <*Újra érzem mind e' bucsú kínját,*> ♦ [Majd:] <..... ... [Két olvashatatlan szó.] *hogy néked pálya nyíla*> ♦ S nem vigasztal pályád ragyogása, [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: pály*á*m ragyogása*;*
20 K: [A sor után 6 áth. verssor:]
<*S az elrezgő vég istenvelednek*>
<*Félek, félek, el sem bírom súlyát*>
<*Mert mi más bucsúkkor íromúl volt*>
<*Mostan búmhoz még csak újabb bút told.*>
<*Nem vigasztal a' bucsú perczében*>
<*Hogy neked nyíl fényes életpálya,*>
21 K, fsz: Hisz neked, nélkűlem drága lélek, ♦ GYP, HG: nélk*ü*lem
[A ritmus miatt a K archaikus helyesírását választottuk. Így a 3. versláb nem változik ellentétes lejtésű jambussá.]
22 K: Istennek sem <*kéne mennyországa.*>, kellene <*országa.*> világa. ♦ [A *kéne* szót írta át M *kellene* szóalaknak.] ♦ K, GYP, HG, fsz: Istennek sem kellene világa.
25 K: hogy <*a' sors*> sorsunk ♦ GYP, HG, fsz: sorsunk
32 K: Lankad e' kar, <*vérzik mellem sebje*> és lelkem szerelme,
GYP, HG, fsz: Lankad e kar és lelkem szerelme,
33 GYP: *l*yány, ♦ K, HG, fsz: lány,
34 K: S majd <*És*> öled ♦ GYP, HG, fsz: S majd öled
36 K, HG, fsz: Lány, tavasz, ifjúság ♦ GYP: *Ly*ány, tavasz, ifj*u*ság

[12] A HŰTELEN
K: MIKL 22. – FH 1397. 3. fólió rektó
[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 6. verse.]
1 K, GYP, HG: Korán s*u*jtott ♦ fsz: sújtott [Jav.]
2 K: <*Míg*> Más gyermek <*társim*> vígadának, ♦ [Majd:] Más gyermekek míg vígadának, [Ez a HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: Más gyermekek m*é*g
6 K: Me*l*lyből <*irígyen néz az*> óhajtva vissza-vissza.
GYP, HG, fsz: Melyből óhajtva vissza-vissza
7 K: <*Keservemre, melly akkor sujta*>. Tekintsek könnyre néma s*i*rra
GYP, HG, fsz: Tekintsek könnyre, néma sírra, [Jav.]
9 K: S úgy lett, <*mert*> mit *üdvnek* nevez ♦ [Majd:] S úgy lett, mit üdvének nevez[Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: S úgy lett*!* mit üdvének nevez
10 K, HG, fsz: Szivünk, csak két rosszból a kisebb,
GYP: Szivünk, csak két roszból a kisebb*;*
11 K: <*Most még tán fél attól és*> Mitől ma még borzadva retteg,
[Ez lett GYP, HG és a fsz sora is.]
12 K: <*Mi egyedűli kincse*> Talán egyetlen kincse lesz. –
[Ez lett GYP, HG és a fsz sora is.]
16 K: i*lly* sugár. ♦ GYP: Üdve*é*rt lenne ily ♦ HG, fsz: ily
17 K: S mi még előtte rém*ű*l<*ként*> ál*t*, ♦ GYP, HG, fsz: rémül állt, [Jambus!]
20 K: fenékre szá*l*t. ♦ GYP, HG, fsz: fenékre szállt. [Jav.]
21 K: Óh <*ah*>, *hogy ha* vólna nékem is [Alatta áth.:] <*Mint esdem én is vissza majd*> [Lehetne fordított irányú is a jav., *'ah'*-ról *'óh'*-ra. Nem teljesen egyértelmű tehát, hogy melyik variáns érvényes. GYP és HG értelmezését fogadtuk el.] ♦ fsz: Ó, hogyha volna nékem is
22 K: Kön*y*em, de férfiköny kiszárad, [Alatta áth.:] <*A könnyet, melly kelt* .... [két olvashatatlan szó]>. ♦ GYP: Könnyem! de férfi kön*y* ♦ HG: Könnyem*!* de férfikönny ♦ fsz: Könnyem, de férfikönny kiszárad.
23 K: Nem enyhül többé tőle bánat, [Ez GYP, HG, fsz sora is. Alatta áth.:]
<*Mint harmat hervadó virágon*>
24 K: S ki nem sír, az vigaszt se hisz. [Ez HG, fsz sora is. Alatta áth.:]
<*Atyámért enyhűlvén a' kínt.*> ♦ GYP: S *a ki* nem sír, vigaszt se' hisz.
[GYP ismét átírt egy sort.]
24. sor után [a K-ban két áth. strófa:]

<*Kívánom vólna sírom bár*	<*De könnyem ah kiapadott,*
Most is, mellyről hogy nem felejte	*A férfi sírni el felejte,*
A szellem még felém lebegne	*S kínjától meg reped bár keble*
Ha térdelék gyász hantinál.>	*Nem nyerhet enyhe harmatot.*>

26 K: <*A hűtelen lány*> emléke ♦ [Majd:] Emlékeűl a hűtelennek ♦ GYP, HG: Emlékeül a ♦ fsz: Emlékeűl a hűtelennek, [Jambus!]
28 K: Me*l*y *öszve kötné* még velem.
GYP, HG, fsz: Mely összekötné még velem. [Jav.]
31 K, HG, fsz: Ott is, ki itt feledt, a hűtlen ♦ GYP: a hűtelen

[13] ÖNVÁD

K: MIKL 311. – FH 1397. 4. fólió rektó

[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 10. verse.]

Cím K: Önvád [A cím mellett a K-ban piros irónnal: *hátrább.* Ez M olyan szándékára utalhat, hogy a verset áthelyezze máshová. Valóban: szerelmi verseinek egyik listájában nem az Etelkához, hanem az Amáliához írt költemények között szerepel. A vers minden egyes szakaszát külön-külön áthúzta a szerző, jav. változata azonban nem ismert. Így GYP és HG után mi is felvettük a fsz-be.]

3 K: Könyelmüen csupán ♦ GYP, HG: Kö*nny*elm*ű*en csupán
fsz: Könyelmüen csupán [A jambus helyreállítása a K nyomán.]

7–8 K: Mert a me*n*yből, me*lly* ellen vétkezém, // Önakarat, önkénytesen számúze. – ♦ GYP: [Teljesen átírta e két sort:] *Önkénytesen, mert számüzém magam, / Mely ellen vétkezém, a mennyből.* ♦ HG, fsz: Mert a mennyből, mely ellen vétkezém, [Jav.]

9 K, HG, GYP: *Óh*, drága hölgy*!* álbüszkeségből mért
fsz: Ó, drága hölgy, álbüszkeségből [Jav.]

16 K, HG: Mint nap s föld közt gyászfellegi az é*j*nek. ♦ GYP: az é*j*nek*?*
fsz: Mint Nap s Föld közt gyászfellegi az égnek. [Helyesírási és értelmezési jav. GYP-nál és HG-nál is *éjnek*. Valóban, a betűszem fölötti pont látszólag egyértelművé teszi, hogy '*j*', ám ebben az esetben a javítás (a pont törlése) technikailag nem oldható meg. Ugyanakkor a betűszem vastagítása javításra utal. M észrevehette a szemantikai hibát (csak nappal látható az, ami a Nap és a Föld között van, éjszaka nem!), és nyilván ezért javított.]

18 K: Me*lly* önkeblén ♦ GYP, HG, fsz: Mely önkeblén [Jambus!]

19 K, GYP, fsz: Mig egy ♦ HG: M*í*g egy [Jambus!]

22 K, HG, fsz: Hideg számítás ♦ GYP: Hideg szám*i*tás

23 K, HG, fsz: száműzött Ádám ♦ GYP: szám*ü*zött Ádám

24 K, HG, fsz: az Édent ♦ GYP: az édent

26 K, fsz: a múltból. ♦ GYP, HG: a m*u*ltból.

27 K: útitársam*ú*l, ♦ GYP: *u*ti-társamul ♦ HG, fsz: útitársamul, [A verssor végi szótag pótlónyúlást kaphat, így mai helyesírással is a versláb jambus.]

28 K, fsz: elmúlt ♦ GYP, HG: elm*u*lt

[14] UTÓHANG

K: MIKL 370. – FH 1397. 3. fólió rektó, verzó

[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]

Cím K: *Utó hang <Etelkéhez>* ♦ HG, fsz: UTÓHANG

1 K: Mint nap der*ű*lt<*él rám*> reám [M a *rám* szót átírta *reám*-nak.] ♦ HG, fsz: Mint Nap derült reám [Jav.]

2 K: <*Tisztán*> Arczád, felhőtelen – ♦ HG, fsz: Arcád, felhőtelen –

6 K, fsz: Könyezve még kisér, [Jambus!] ♦ HG: Kö*nny*ezve még kísér,

7 K: Midőn mint <*ábránd kép*> esti fény, ♦ HG, fsz: Midőn mint esti fény,

13 K: Me*lly*ik hölgy a tiéd?
HG, fsz: Melyik hölgy, a tiéd? [Helyesírási és ritmikai jav.]

15 K: *Óh mert* már ♦ HG: Óh, mert már ♦ fsz: Ó, mert már

18 K: Látok, hogy <*le*>elesett, ♦ HG, fsz: hogy elesett,

22 K, HG: Égő *n*apom ♦ fsz: Égő Napom valál,

[15] LUJZÁHOZ

K: MIKL 270–271. – FH 1397. 4. fólió rektó, verzó [első változat], 80. fólió rektó [végső változat]

[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.] [A versnek két variánsa van, az elsőt két versre bontotta M, a *Lujzához* c. vers mellett a *Könnyelműség varázsá*nak is ez a forrása. Ezt az „összöveget" a jegyzetek közé soroltuk, és a főszöveg jegyzetei előtt itt közöljük:]

Lujzához *[Első változat]*

Mit keressz te lány e' gyógyforrásnál,
Dúsan ifjuság és kellemekben?
Bájkörödhöz a' romlás nemtője
Nem lehet, hogy közeledni merjen.

Rajtad az anyag költészetté van
Szelleműlve, mint fa a' virágban;
Szellemed meg tested csak azért van
Hogy nyilatkozhassék e' világban,

Mint angyal, ha látogatni jő le.
Hogy ha már te is szinlelsz leányka,
Akkor az egész nagy természetnek
Érettnek kell lenni a' halálra.

Hisz csak akkor meri már a' romlás
A növénynek is virágát érni,
Hogy ha a' gyökérnek és a' szárnak
Minden nedvét még előbb szívá ki.

'S mégis, mégis, sír felé hanyatlol,
Nem miként virág, melly lassan hervad,
Meteorként súgározva halsz meg,
Egy éltet költ el minden sugárad.

Tán azért mosolyod olly sugárzó
Életrabló súgár az leányka! –
Tán azért közeled olly deléjes,
S olly merengő szemeid világa

Érzed-é te, hogy jegyese vagy már
A halálnak, s élted esthajnal csak?
Azt hiszem nem érzed, kedves lányka,
Ha enyelgni és örűlni látlak.

'S még is, hogy ha el merengsz az ürben,
Kezedet kezeimben felejted,
Hozzám hajlasz ajkad ég 's megborzadsz
Mintha mélység nyílna meg előtted.

Majd mohón ragaszkodol a' perczhez
S ifju lelked röpte soha sem jár
Tündér várán a' csábos jövőnek:
Látom, érzed az nem a' miénk már. –

Hej! jól tudjuk mindketten jövőnket,
S egymástól titkoljuk el gyöngéden,
Mosoly ül ajkunkon, ám de az csak
Rózsa ágy, a' sírnak tetejében. –

'S még is még is mondhatlan varázs vonz
És daczára kérhetlen sorsunknak;
Kéjelegünk utólérhetetlen
Délibábján ragyogó álmunknak.

Mint pillangó hervatag tavaszban,
Mellyel együtt vész el érzi, tudja,
Mint ember ki gunyhót rak magának
Hol tűzaknák forranak alatta.

'S hogy ha megdördűl lábunknál a' föld,
50 *Nem akarjuk azt még hallani sem;*
Hála neked óh szent könnyelműség!
Leg szebb áldás mellyet nyujthat isten.

Hisz te szülsz minden nagyot, merészet,
Amitől a' számolás meg döbben.
Költészet, báj, általad ragyog fel
60 *Életünk fásúlt ridegségében.*

Hisz te ültetetsz az aggastyánnal
Fát, mellynek nem élvezendi árnyát;
55 *Hisz te véteted meg élte árán*
A vitézzel örök borostyányát.

Minden ember egy elitélt, és te
Mosolygni hagyod az elitéltet. –
S nékem is lesz egy nyáréji álmom
64 *Szép Lujzámról, – hála érte néked.*

Az első változat variánsai

10 K: *Hogy ha már te is szinlel leányka,* [Nyilván elírás.]
12 K: *Érettnek kell lenni <végromlásra>.*
13 K: *Hisz csak akkor meri kora romlás.*
15 K: *Hogy ha már a' gyöknek és a' szárnak.*
16 K: *Minden nedvét könytől száritá ki.*
42 K: *Hogy tudjuk határzatát a' sorsnak;* ♦ [Majd:] *És daczára kérlelhetlen sorsnak;*
43 K: *Kéjelegünk utólérhetetlen*; [a *Kéjelegünk* és az *utólérhetetlen* szavak közé betoldva: *tovább*. A szó nincs áth. vagy jav.; a szótagszám alapján azonban elírás lehet.]
44 K: *Délibábján szívünk szent álmának.*
46 K: *Mellyel együtt el vész érzi, tudja.*
49 K: *'S hogy ha megdördűl lábánál a' föld,.*
52 K: *Legszebb áldás mit nyujthat az isten.*

A főszöveg variánsai

4 K: *Téged lányka <megtámadni>* merjen. –,
[Majd:] Tégedet *<bekörnyékezni>* el takarni merjen. –
HG, fsz: Tégedet, lány, eltakarni merjen. –
6 K: *<Csak>*Hogy ♦ HG, fsz: Hogy nyilatkozhassék
8 K: *Mit* a fa ♦ HG, fsz: Mint a fa [A *'Mit'* nyilván elírás.]
9 K: *Hogy ha* már te is sírhoz *<hanyatlol>* közelgesz,
HG, fsz: Hogyha már te is sírhoz közelgesz,
12 K: *<Még is>* Még is *<Ú>*úgy van [M visszaállította az eredeti sorkezdést.]
HG, fsz: Mégis úgy van –
14 K, fsz: Meteór, mely súgározva hal meg. [Trochaikus lejtés:
∪ ∪ / – – / – – / – ∪ / – ∪
HG: Meteór, mely sugározva hal meg,
15 K: ára a *<mosolygás>* pirosság ♦ HG, fsz: ára a pirosság
18 HG: a *H*alálnak, ♦ K, fsz: a halálnak.
23 K: Hozzám sím*ú*lsz, ♦ HG, fsz: Hozzám símulsz,

26 K, fsz: S ifju lelked [Trocheus!] ♦ HG: S ifj*ú* lelked
29 K, fsz: mindkettőnk szivében, [Trocheus!] ♦ HG: mindkettőnk szívében,
31 K: *<Mint>* Mosolygva. Mintha a sötét sírt ♦ HG: Mosolygva, *mint ha* a fsz: Mosolygva, mintha a sötét sírt

[16] KÖNNYELMŰSÉG VARÁZSA
K: MIKL 250. – FH 1397. 80. fólió verzó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
Cím K: *Könyelmüség* varázsa ♦ HG, fsz: KÖNNYELMŰSÉG VARÁZSA
[A vers előzményét, első változatának szövegét ld. a *Lujzához* című költemény jegyzeteinél!]
1 K: Látom mily közelről les ránk *<a rideg tél.>* az enyészet
HG, fsz: Látom, mily közelről les ránk az enyészet,
2 K: Es szivünk vi*<r>*lága mily múló, mi röpke, [Az *r* átírva *l*-nek.]
HG, fsz: világa
4 K: *S <j>*Játszom és enyelgek, mint kertén a lepke. [A kötőszót a sor elején elfelejtette áthúzni M, miközben a *j*-t nagy betűre javította.]
HG, fsz: Játszom és
5 K: Látom *déli báb* nem forr*as a' mi* biztat
HG, fsz: Látom, délibáb, nem forrás, ami biztat, [Helyesírási jav.]
6 K: *<S szivem el eped a szörnyü szomjuságban –>* Hasztalan epeszt el e szív szörnyü szomja – [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
7 K: Haldokló szerelmed *<szerelmed>* csak csillámot adhat, [A jav. sor lett HG és a fsz sora is.]
8 K: S én *még is* követlek – *<a pa>*lányka, a vadonba. [Az áth. töredékszó valószínűleg *paradicsomba* lehetett.]
HG, fsz: S én mégis követlek, lányka, a vadonba.
9 K, HG: Ing a föld alattam, dördűl a tűzakna,
fsz: dördül a tűzakna, [Helyesírási és ritmikai jav., trocheus!]
11 K: Ott rako*<m>*k tanyát – ♦ HG, fsz: Ott rakok tanyát –
12 K: Egy *virág szönyeg* lesz – gyermek ész*<szel>* de várom.
HG, fsz: Egy virágszönyeg lesz – gyermekész, de várom.
[A *szönyeg* rövid magánhangzóját a trocheus indokolja.]
12 K: [A sor után áthúzott sorok és sorkezdetek:]
<Ültetek fát úgy gyümölcs fát mint az agg kor ültet>
<Melynek meg nem éri éltében virágát –>
<Éltemet dobom egy zöldá… [?]>
14 K: *<Bár az>* Mellyek enyhe árny*<uk>*a nem fölötte leng majd
[A 2. jav. átírással.] ♦ HG: Me*l*yek enyhe
fsz: Mellyek enyhe árnya nem fölötte leng majd.
16 K: Egy *<A>* lidércczért melyet szűm a jövőben hajt. ♦ [Felette áth. sorkezdet:] *<A kétes sugárért melyet mily* [?]>. ♦ HG, fsz: Egy lidércért, melyet

18 K: Illatot <*ki szórsz*> lehelsz hol <*számolás*> megdöbben ki számol –
HG, fsz: Illatot lehelsz, hol megdöbben, ki számol –
19 K: Mosolygva mondod hős élted<*nek*> kis – ára
[A *'hős'* szó utólagos betoldás a K-ban.]
HG, fsz: Mosolyogva mondod: hős élted kis ára
20 K: <*Hős*> A borostyánnak mely zöld<*ü*>el a' halálból. [Az *'ü' 'e'*-re átírva.] ♦ HG, fsz: A borostyánnak, mely zöldel a halálból.
21 K: *Ó'* szent konnyelműség *leg drágább* ajándok;
HG, fsz: Ó, szent könnyelműség, legdrágább ajándok,
22 K: Melyet *i*sten *e'* föld emberének <*adhat*>. [A *külde* szó a *Melyet* után betoldva.] ♦ HG: Melyet külde Isten *a f*öld emberének –
fsz: Melyet külde Isten e Föld emberének –
23 K: Egyedűl te vagy ♦ HG, fsz: Egyedül te vagy, [Jav.]
24 K: <*Ami*> Mindenen végig zend<*ül majd*> mint <*égi*> túlföldi ének.
[A *'zendül'* szó *'zeng'*-re jav.]
HG, fsz: Mindenen végigzeng, mint túlföldi ének.
25 K: <*Óh hisz*>És míg minden ember itt egy egy elitélt <*rab*>. [Az *'itt'* szó betoldás.] ♦ HG: *S* míg minden ember itt egy egy elitélt
K, fsz: És míg minden ember itt egy-egy elítélt,
26 K: <*És*> hogy *még is* mosolyghat <*engeded te*> te tanítod őtet,
HG: *S h*ogy mégis ♦ fsz: Hogy mégis mosolyghat, te tanítod őtet,
27 K, fsz: S egy nyáréji álom, hogy szivemben is kélt, [Trocheusok.]
HG: hogy szívemben is kélt,
28 K: <*Szép*> Lujzáról <*hála*> azért is, hála <*érte*> hála néked. –
fsz: Lujzáról, azért is hála, hála néked. – HG: hála néked*!*

[17] BETEG KEDVESEMHEZ
K: MIKL 83–84. – FH 1397. 4. fólió verzó, 5. fólió rektó [első változat], 82. fólió rektó [végső változat],
[GYP válogatásában a *Szerelem* ciklus 11. verse.]
[A versnek két variánsa van. Az „összöveget" a jegyzetek közé soroltuk és a főszöveg jegyzetei előtt itt közöljük:]

Beteg kedvesemhez *[Első változat]*

Nyilt ablaknál álltam beteg Lujzámmal,
A nap bucsúzva még egyszer meg állt,
'S fény özönét önté ki a' világra,
Mint az apa, ha haldokolva áld.

És mint a' ház, hol a' haldokló fekszik,
Olly csendes, olly bús az őszi vidék –
Csak a' szél suttog, mintha a' haldokló
Hogylétét résztvevőleg kérdenék.

A nap le szállt, zördűl a fák harasztja,
Mint hogyha a' szív öszveborzadoz,
És hull és hull, a' szellő el ragadja,
'S helyébe sűrű harmatcseppet hoz.

Halvány köd ül a hangatlan vidéken,
Szürkén borúl rá csillagatlan ég,
Nincsen határvonal köztük, szemünknek
Minden jól ismert tárgya eltünék.

Nagyítva fejlik ábrándos körrajzuk
Csak itt ott a' ködből, mint rémalak;
Nem ismered meg, a' víztelt lombú fák
Megannyi kísértetként látszanak.

S ím minket is, lelkünknek belseében
Együttérzés borúlata fog el,
Egymásra nézünk 's hallgatag eszménkre
Közénk repűlő sárga lomb felel.

Óh mért halványúlsz el kedves szerelmem,
Mint hogy ha arczod bájrózsáit is
Le tépte vólna az az őszi szellő
Melly most közénk hervadt harasztot visz?

Miért pirúl fel arczod újra? hisz más
Kivűlem, csókkal nem pirítja fel,
Vagy szellem száll az őszi széllel hozzád
'S magának titkon az jegyeze el?

Ah úgy e pír aranyzott őszi lomb csak,
Melly percznyi fényeért halált cserél,
Hanyatló napnak végbucsú sugára,
Virág, melly díszlik, hogy ha halni kél.

De nem, hisz néked értem élned kell még,
Csak a' haldokló ősz kábíta el.
Az már meghalhat, mert hideg lett napja
De nézd mi forró még, lány, e' kebel.

Miért választnád hát a' másvilágot?
Az míg nem ismer, könnyen nélkülöz,
De én nélkűled élni el feledtem.
Hozzád éltemmel egy fonál kötöz.

Napom vagy lány minden gyönyör forrása
Melletted más élvek csak csillagok,
El halványodnak, el bujdosnak mind, mind
Az égről, hogy ha a' nap felragyog.

'S napommal még, ha meghalhatnék én is,
Áldás leendne istentől nekem,
Hisz a' halál lesz élet hogy ha meghalsz,
'S halál lesz itt, ha elmégysz kedvesem.

De ismét elmerengek. – Drága lélek
Hadd, hadd tegyük be azt az ablakot,
Ne érje arczod az az esti szellő,
Mellytől kint a' virágcsa megfagyott.

Nem engeded? – kebled szorúl, hullámzik,
Epedve szívod a' hűs levegőt
Sovárgva nézed a' holdnak világát
Melly köd lepléből halványan kijött;

Mint messze földről a vándor sováran
Hazájának kéklő bérczére néz,
És mosolyogsz, mint hogy ha intne onnan
Jól ismert még is túlvilági kéz.

Óh lány ne nézz, ne nézz a' holdvilágba,
Beszívja szép szemed sugárait,
Irígy az ég, nem tűri el szemednek,
Hogy édesebb fényt súgározzon itt.

De jaj mi ez? kedves szemed lezárod,
Karod lankad, erőtlen dűlsz reám,
Arczád halott, csak mosolyod biztat még
És szívverésed, hogy még élsz talán.

Nem bírod-é el óriás szerelmem?
Ugy ne szeress, és én veszek csak el,
De hogy ha úgy is veszned kell, szeress csak
Egy percznig, s fedjen együtt sírlepel. –

Ajkad mozogni kezd, szemed még zárva,
Az égbe int kezed a' reszketeg,
Távol harang szól, halvány hold világit,
Fagyos szellő sír – óh lány értelek. –

45–48 K: [A versszak széle piros ceruzával megjelölve, mellette haránt, ugyancsak piros ceruzával: „*Vadrózsák I*”.]

A főszöveg variánsai

2 K: A’ <*búcsúzó*> nap <*még egyszer*> meg állt, ♦ [Majd:]
Az őszi nap utószor még megállt, [Ez HG sora is.]
GYP: *utolszor* ♦ fsz: Az őszi Nap [Jav.]

3 K: S *Be tőlt*<*v*>*e* mindent oly szelíd özönnel, ♦ GYP: *Betöltve* mindent
HG, fsz: S betölte mindent oly szelíd özönnel,

4 K: Mint a szülő <*ki*> ha haldokolva áld.
GYP, HG, fsz: Mint a szülő, ha haldokolva áld.

5 K: <*Aztán csendes lett s bús az őszi* <*tájék*> [Majd:] *vidék,*>
[Végül:] És mint körűle mind elcsendesednek,
[Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]
[GYP a 2. versszaktól eltér fsz-ünktől, mert a vers első, 80 soros, 20 strófás változatát közli kiadásában. Ezért a továbbiakban nem vesszük figyelembe itt, a fsz változatainál.]

6 K: <*Mint a ház melyben haldokló hever,*>
[Majd:] Oly néma lesz a szálló éj, felé [Ez HG és a fsz sora is.]

7 K: Csak a’ szél suttog<*ott*> – mintha a betegnek.
HG, fsz: Csak a szél suttog – mintha a betegnek

9 K: Halvány köd űl a földre <*s*> szürke árnya
HG, fsz: Halvány köd űl a földre, szürke árnya

11 K: Ábrándos rémek <*bólintanak*> <*himbálnak*> himbálnak bolintva,
HG, fsz: Ábrándos rémek himbálnak bolintva,

12 K: <*Való és* <*áb*> *álom épűl öszvedől.*> [Az *álom* előtt külön is áth. szó kezdete: *’áb’*. Ábránd?]
<*És*> Tündér liget épűl és összedől. [HG és fsz is.]

13 K: Zördűl a <*lomb – kő össze*> fák harasztja <*véle*> – borzad a szív,
HG, fsz: Zördűl a fák harasztja – borzad a szív,

14 K: <*Az*> együtt érzés borúlata fog el – –
HG, fsz: Együttérzés borúlata fog el – –

15 K: < *A’*> [Majd:] *’S A’* néma gondolatra – mely – *gyötör vív*
HG, fsz: S a néma gondolatra, mely gyötör, vív,

17 K: El sápad<*ol*>sz – tán <*talán*> a lombbal <*együtt*> egyetemben
HG, fsz: Elsápadsz – tán a lombbal egyetemben

18 K: <*Arczád rózsáit is szél hordja szét –*> [Majd:]
HG, fsz: E szél arcádról rózsaszirmot ráz –

19 K: Meg<*int*> elpi*rú*lsz – mitől – hiszen kivűlem
[Az *’el’* igekötőt betoldotta M.]
HG: Meg elpirulsz – mitől? hiszen k*ívü*lem ♦ fsz: Meg elpirulsz – mitől – hiszen kivűlem [Ritmikai jav. a K alapján. Jambus!]

22 K: Mely percznyi fényiért ♦ HG: fényeért ♦ fsz: fényiért

23 K, HG: Az elbukó nap ♦ fsz: Nap [Jav.]

27 K: Az <*halni*> veszhet – fénye, dalja elhagyá rég –, [Ez HG és a fsz sora is.]

30 K: konnyen ♦ HG, fsz: könnyen

31 K: b*ó*ldogságot ♦ HG, fsz: boldogságot

32 K, fsz: Kivűled – éltemhez <*nem más*> más nem kötöz. ♦ HG: K*ívü*led
[A helyesírási jav. itt jambusrontó.]

34 K: <*Felkelt napom s el halványúla neved*> ♦ [Majd:] Halál lesz <..... ..... [olvashatatlan áth.-ok]> élni, s élet a’ halál –
HG, fsz: Halál lesz élni, s élet a halál –

35 K: De ismét elmerengek – <*el halványult mind*> sóhaj<*á*>tól,
HG, fsz: De ismét elmerengek a sohajtól,

36 K: <*A szellőnek mely ablakunkba száll.*> Mely a virágra oly gyilkolva jár. [Ez utóbbi a fsz sora is.] ♦ HG: Mely a virág*ot*
[A 36. sor alatt áthúzott sorok és sorkezdetek:]
<*Hadd hadd tegyem be …Az élet meg a küz…*>
<*A gyilkos szélnek mely körünkbe* <*meg*>*be száll*>
<*Mely már megölte ott kinn a virágot*>

37 K: Ha<*gy*>dd ha<*gy*>dd tegyem be ezt <*az ablakot*> az ablakot lány.
HG, fsz: Hadd, hadd tegyem be ezt az ablakot, lány,

38 K: <*’S n*>Ne nézz az égre [A kisbetű nagyra átírva.]
HG, fsz: Ne nézz az égre

42 K: Mint messzi <..... [Olvashatalan szó] *honja*> honja felé <*a vándor*>
HG: Mint messzi hon felé – a holdba nézsz
fsz: Mint messzi hon felé – a holdba nézsz,

46 K: Az égbe int keszed, ♦ HG, fsz: kezed

[18] CSAK EL, CSAK EL

K: MIKL 101. – FH 1397. 5. fólió rektó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
[A versnek két variánsa van. Az „összöveget” a jegyzetek közé soroltuk és a főszöveg jegyzetei előtt itt közöljük:]

Csak el, csak el *[Első változat]*

Csak el, csak el az emberek köréből,
Jöj lányka vélem, jöj ki a’ szabadba,
Hideg kiváncsiság ne lássa búcsúnk
Szentelt könyűit, arczunkon ragyogva.

5 Hisz olly sokat élünk mások kedvéért
E búcsú perczet éljük már magunknak,
Kint a’ szép őszben, mellyben szinte úgy mint
Szivünkben búcsúérzetek zokognak.

Aludni mentek néki is virági,
10 El hangzott dalja, ő meg ért majd minket,
Jobban mint a' hiú kiváncsi ember,
Mert csak rokon keserv ért meg keservet.

Nézd millyen tiszta csendes őszi nap van,
Mint hogy ha a' nyár végbucsúkat intne,
15 Aztán hideg lesz, illy muló varázs fényt
Vet e' búcsú is lányka életemre.

Ládd a' deres mező miként csillámlik,
S itt ott felejtve még egy kis virág áll,
Ha bájkörödben még most is mosolygok,
20 Az ragyogó dér, az csak illy virágszál,

El lebben 's meg marad az árva élet,
Miként az ősz hangatlan pusztasága,
Mellyen még sárgán leng fagyos avarfű,
Emlékeztetni hajdan szebb korára.

25 Pedig nem olly bús a' kopár kietlen
Mint romja egykor nyílt kéjnek, nagyságnak,
Hervadt virágon, porladó romok közt
Még az enyelgő szellők is zokognak.

Nem volna olly türhetlen sorsom is, lány,
30 Ha nem mosolygtál volna rám szerelmet,
S nem ismerném a' mennyek üdvösségét
Mint így hogy ismerem, elválni tőled.

Nézd, hogy meg csendesűlt a' szós patakcsa,
Mellynek virágok néztek tűkörébe
35 Mintha halálnak híre volna írva
A rajta úszó sárga falevélre

Talán nekünk írá azt a' természet?
De nem, remény, hit int le a' magasból,
Ott szállnak sejtéstől vezérlett darvak,
40 Bizton regélve már ujabb tavaszról.

És nézd a' rét szivárványhálózatját,
Fent szellő játszik ragyogó szálakkal,
Mellyek tán égből nyúlnak így alá, hogy
Földünket össze kössék szebb világgal.

45 De a' szivárvány futni látszik tőlünk,
'S deres füvet hagy csak bús lépteinknek,
A fényes szálak el lebbennek ismét,
'S tán földünknek poráig sohsem érnek,

Óh lány! szerelmünk is ha illy ezüstszál
50 'S a tarmezőn csillámló szivárvány csak,
Melly égből szállt le, megbájolt 's el lebben
52 Mert nem való e' föld hitvány porának.

A főszöveg variánsai [Az első változat (rövidítés: EV) áth. strófáit csak jelezzük a fsz változatai közt, pl. a 2–8. sor esetében így: a 2–8. sornál K: [EV 2–8. áth., szövegét ld. fent!]

2–8 K: [A 7 sor áth. szövegét ld. a fent közölt EV első két versszakában! A jav. K, HG és fsz-ünk sorai megegyeznek.]

8 sor után K: [Két kihúzott strófa, az EV 9–16. sora. Szövegét ld. fent!]

13 K: Ládd, hogy csillámlik *a'* deres *mező* [EV 19. sora más szórendű. Ld. fent!] ♦ HG, fsz: …a deres mezőség [HG kiegészítését a rímhelyzet és a verselés is indokolja. Hatodfeles jambusi sorok, keresztrím.]

15 K: [EV 19. sorának megváltoztatása a biedermeieres *bájköröd* elhagyásával nagy nyeresége a versnek: A 15. sor jav. K-a, HG és fsz egyezik.]

16 K: [Ez az EV 20. sora.] csak i*lly* virágszál. ♦ HG, fsz: csak ily

17–20 K: [A három végleges sor nem olvasható ma a K-on. Előzményüknél, az EV 22–24. soránál ceruzával javított M, a sorok alatt ez olvasható:

Óh leány jobbat [m?] *is ism*[?]
Kit el veszték
Kettős kín lesz így.

A. Cs. a hiányzó sorokról: A 24. sor alatt a K-on látszik, hogy nincs folytatás, így ezek csak sortöredékek. Az új változat, alig olvashatóan, a lap legalján található. Nemcsak az a gond, hogy ceruzával írta M, hanem az is, hogy a restaurátorok meg akarták akadályozni a lap alsó részének beszakadását, s erre a célra a régen bélyegragasztónak nevezett áttetsző (de nem igazán átlátszó!) szalagot használták, így helyenként végképp olvashatatlanná vált a szöveg. Amikor a verset először leírtam, az eredeti kézirat alapján tettem, és azt sem tartom kizártnak, hogy egy-két esetben, amikor végképp nem boldogultam, elfogadtam HG olvasatát.]

21–28 K: [Ezek a sorok (két versszak) kimaradtak HG közléséből! Igaz, hogy a szerző áthúzta, de ezt az egész verssel megtette, így a teljes verset el kellett volna hagynunk. HG szövegközlésének kiegészítése mellett döntöttünk, fsz-ünk ezért 8 sorral hosszabb HG verskiadásánál. A kérdéses két strófa a K EV-ában a 25–32. sor. Fsz-ünk ritmikai és helyesírási jav.-ai:]

21 fsz: Pedig nem oly bús

25 fsz: Nem volna oly tűrhetlen

30 K: <*Mellynek*> Hajdan virágok néztek tűkörébe,

31 K: <*Mintha*> Talán halál<*nak*> hír<*erel*> vagyon beírva
[Ld. még EV 35. sor!] Talán halálhírrel vagyon beírva
[Ez HG és a fsz sora is.]

33 K: <*Talán*> Nekünk írá-e <*azt*> a' természet aztat? [Ld. még EV 37. sor!] ♦ HG, fsz: Nekünk írá-e a természet aztat?

34 K: <*De*> Nem, nem, remény <*hit*> int látod <*le*> a' magasból, [Ld. még EV 38. sor!] ♦ HG, fsz: Nem, nem, remény int, látod, a magasból,

35 K: <*Ott szállnak*> Sejtéstől <*vezérlett*> űzve szállanak a darvak, [Ld. még EV 39. sor!] ♦ HG, fsz: Sejtéstől űzve szállanak a darvak,

36 K: S *B*izton regél<*ve*>nek már *az* uj<*abb*> tavaszról. [Ld. még EV 40. sor!] ♦ HG, fsz: S bizton regélnek már az új tavaszról.

37 K: <*És nézd a'*> A rétet szivárványháló<*zatját*>, borítja [Ld. még EV 41. sor!] ♦ HG, fsz: A rétet szivárványháló borítja,

38 K: Fent szellő játszik < *ragyogó szálakkal,*> tünde fonalakkal. [Ld. még EV 42. sor!]

39 K: <*Mellyek tán*> Talán az égből nyúlnak így alá, hogy [Ld. még EV 43.!]

41 K: De a szivárvány fut<*ni látszik tőlünk*>va fut előlünk, [Ld. még EV 45.!]

43 K: A fényes szálak <*el lebbennek ismét,*>at nem vonja földünk, [Ld. még EV 47.!]

44 K: <*'S tán földünknek poráig sohsem érnek,*> [= EV 48.]
S ki tudja, merre, újra ellebegnek. –
46 K: <*'S a tarmezőn csillámló szivárvány csak,*> [= EV 50.]
Ilyen szivárvány a kopár mezőn csak,
47 K: Mely égből szállt le, <*megbájolt 's el lebben*> megbüvöl, de elszáll, [= EV 52.]
48 K: Mert nem való e föld <*hitvány*> rideg porának! [= EV 52.]
[*Fontos*: a 38., 39., 41., 43., 44., 46., 47. és 48. sor a K mellett HG és a fsz sora is.]

[19] EGY EST EMLÉKE
K: MIKL 126. – FH 1397. 5. fólió rektó, verzó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
[A versnek két variánsa van a K-on. Az „ősszöveget", az áth. strófákkal bővített első variánst a jegyzetek közé soroltuk és a fsz jegyzetei előtt itt közöljük:]

Egy est emléke *[Első változat]*

Olly rekedt meleg vólt,
Olly borús az est,
Mint szivünk, melly véle
Érezé mindezt.

5 Némán jártunk a' kert
Völgyén szerte szét,
Némán, mert értünk a'
Természet beszélt.

Lankadtan hajolt le
10 A zöld lombozat,
Nem hatotta szellő
Új élettel át,

A madár félhangon
Búsan énekelt,
15 Távolról dalára
Menydörgés felelt.

Szívünket halálvágy
Borította el,
Együtt gondolók: bár
20 Fedné sírlepel.

Végre szólni kezdtem,
Suttogott szavam,
Mint szellő, síroknak
Omladékiban,

25 Félvén fel rettentni
A halottakat.
Féltem felrettentni
Én is magamat.

Óh pedig oly édes
30 Volt mely meglepett
A halálnak vágya
Mindkettőnk felett.

Emlékezzél rám lány,
Tőlem messze majd,
35 Valahányszor a' szél
Zúgó felhőt hajt,

Valahányszor búcsút
Zeng a' kis madár,
'S válaszúl dalára
40 A vihar beáll.

Gondolj rám, mond ő ha
Látsz majd csillagot
Futni az égről, mert
Árván vala ott.

45 S addig öszve kapcsol
Igy a' képzelet,
A halál még megszán
S együvé temet.

El váltunk. – hosszú kor
50 Folyt azóta el,
Sok gyönyör ment sírba,
Sok virúla fel.

Halvány emlékemben
Él az este csak,
55 Mellyben sóvárgásim
Halni hívtanak.

De ha fel fel tűnik,
E' szem könyben ég,
Hogy halni kivántam
60 Míg bóldog valék,

'S most, hogy a' halálvágy
Szűmből el veszett,
Élni vágynám, s szívem
64 Élni elfeledt.

A főszöveg variánsai
[Az első változat (rövidítés: EV) áth. strófáit csak jelezzük a fsz változatai közt, pl. az 5–12. sor esetében így: 4. sor után K: [EV 5–12. áth., szövegét ld. fent!]
1 K: O*lly* rekedt meleg v*ó*lt, ♦ HG, fsz: Oly rekedt meleg volt,
2 K: O*lly* borús az est, ♦ HG, fsz: Oly borús az est, [Jav. a mai helyesírás nem változtat a trochaikus lejtésen.]
3–4 K: <*Mint szivünk, melly véle // Érezé mindezt.*> [EV is, ld. fent!]
Lankadt lombban a szél // Nem tett semmi neszt. [HG és a fsz sorai is.]
A 4. sor után K: [Áth. 8 sor, ld. EV 5–12.!]
7 K: Tá*v*ólról dalára ♦ HG, fsz: Távolról [Jav.]
8 K: <*Menydörgés*> Halk moraj felelt. [Ld. még EV 16!]
HG, fsz: Halk moraj felelt.
9–16 K: [Áth. EV 17–24. sor. A jav. szöveg a lapszélen. Ezek a javítások HG és a fsz sorai is.]
17 K: [EV 25, ld. fent!] S *F*élt*ű*nk *fel* rettentni
HG, fsz: S féltünk felrettentni
19 K: Féltünk <*felrettentni*> kél szivünkben
HG, fsz: Féltünk, kél szivünkben
20 K: [EV 28., ld. fent!] Életgondolat. [Ez HG és a fsz sora is.]
20. után K: [Az EV 32–48. sora áth. A 4 versszak kimaradt a fsz-ből.]
25 K: *El váltunk* – <*hosszú kor*> sok év folyt [EV 49. sorból jav.]
HG, fsz: Elváltunk – sok év folyt
26 K: <*Folyt* >Már azóta el, ♦ [EV 50. sorból jav.] ♦ HG, fsz: Már azóta el,
29 K: Halovány emlék<*em*>ben ♦ HG, fsz: Halovány emlékben
31 K: Mel*l*yben <*sóvárgásim*> *o*hajtásim ♦ EV 55.: *Mellyben sóvárgásim*
HG, fsz: Melyben óhajtásim

34 K: E szemben köny<*ben*> ég, ♦ EV58: *E' szem könyben ég,*
HG: E szemben kö*nny* ég ♦ fsz: E szemben köny ég,
[A régi helyesírással a 2. versláb trocheus marad.]
36 K: Míg b*ó*ldog valék, ♦ HG, fsz: Míg boldog valék.
39 K: Élni vágy<*ná*>om, és sz<*ivem*> űm [EV 63. sora.] ♦ K, HG, fsz: Élni vágyom, és szűm

[20] LUJZA LEÁNYTÁRSÁHOZ
K: MIKL 272. – FH 1397. 8. fólió verzó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel. HG kiadásában ez a ciklus 21. verse, mert ő idesorolta a *Szerelem* ciklusba, e vers elé a *Fagyvirágok*at. Ezzel a kivétellel a sorrend a 32. *Lélekerő* c. versig megegyezik kiadásunkéval. Ld. még a kötet bevezetését!]
Cím K: Lujza *lány*társához. [A későbbi keletkezésű 10. fólión már: *Lujza leánytársához*. Ugyanitt a cím mellett: *Amália*.]
1 K: Im <*sirhoz értünk, melly*> itt a sír szent mindkettőnk<*nek*> előtt az,
HG: *Í*m itt a sír, ♦ fsz: Im itt a sír, szent [Im ritmikai visszajav.]
2 K: Ládd érzé<*sünk lány itt*>ményünk hol találkozott. [Az *'Érzésünk'* szóban a 2. 'é' ékezete áth. Az *'itt'* szó 'hol'-ra átírva.]
HG, fsz: Ládd, érzeményünk hol találkozott.
3 K: <*Jöj*> sírjunk <*együtt,*> közösen <*szent*> ormán leányka.
HG: Sírjunk közösen ormán, j*ő*j, leányka, ♦ fsz: jöjj
4 K: S szent lesz könyünk, mely együtt <*öszve*> foly ki ott. [Ez a fsz sora is, az áth. szó nélkül.] ♦ HG: kö*nny*ünk [Jambusrontó helyesírási jav.]
5 K: S ha nő virág <*a síron*>, mi majd megismerendjük, [Az áth. szó nélkül ez HG és a fsz sora is.]
6 K: Hogy egyes*ű*lt köny<*ű*>ből keletkezett, ♦ HG, fsz: Hogy egyesült könnyből
7 K: Mint *a'* megnyugvás, me*lly* <*fel fog sejleni*> szintén föléled
HG, fsz: Mint a megnyugvás, mely szintén föléled [Jav.]
8 K: <*Szivünk*> Hiven megosztott fájdalma<*unk*> felett. [Jav. az *'-unk'* végződés átírásával.] ♦ HG, fsz: Hiven megosztott fájdalma felett.
9 K: S szent lesz szivünknek <*fájó boldogsága,*> ez édes keserve,
[Ez HG és a fsz sora is, az áth. szavak nélkül.]
12 K: Halotti csók <*mit súgarától*> az, mellyet tőle kap. ♦ HG: me*l*yet [A jav. megszüntetné a jambust!] ♦ fsz: Halotti csók az, mellyet tőle kap.
13 K: 'S ha szűm halottjai <*képei közt ott lész*> ♦ [Majd:] <*túl angyal gyanánt lész*> közt angyalul lész,
HG, fsz: S ha szűm halottjai közt angyalul lész,
14 K: <*Mint angyal, kit mosolygva küld az ég:*> [A sor alá írva:]
<*Örülendnek azok, s ha meg elégszel*> Örűlni fognak *jó* tudom neked –
HG, fsz: Örülni fognak, jól tudom, neked –

15 K: S elégedett ha lész te is helyeddel, [A sor alá írva:]
<*Te is helyeddel, én legjobban még.*>
HG: ha lé*ssz* ♦ fsz: S elégedett ha lész te is helyeddel,
16 K: Ez árva sziv leginkább az lehet. [A sor alá írva:] ♦ <*Szűm még legjobban az lesz*> ♦ HG, fsz: Ez árva szív leginkább az lehet. [Jav.]

[21] A „FAGYVIRÁGOK" FELOLVASÁSA UTÁN
K: MIKL 10. – FH 1397. 12. fólió verzó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
1 K: <*Hogy olvasám a' Fagyvirágokat*> A Fagyvirágokat felolvasám
[Utóbbi HG és a fsz sora is.]
2 K: Előtted <*lány, Lujzám szent emlékére,*> é*p*, te felsohajtva mondtad,
HG: Előtted é*p*, te felsohajtva mondtad,
fsz: Előtted épp, te felsohajtva mondtad: [Jav.]
3 K: Meghalnék én is szívesen, ha rám [Ez HG és a fsz sora is. Alatta:]
<*Mondottad, hogy meghalnál szívesen*>.
4 K: <*Te is ha költő igy megénekelne.*>, [majd sorkezdet:]
<*Szintén a költő ily szavára*> Költő szerelme szintén ily füzért ád.
[Ez utóbbi a fsz sora is.] ♦ HG: füzért *a*d.
[Az *'ad'* változat a rímhelyzet miatt indokoltnak tűnik, de Madách verseiben az *'a '* és *'á'* a palócos képzés miatt gyakran van rímhelyzetben. Madách rímelésének erről a sajátosságáról ld. a szerkesztő írását a Madách Könyvtár 57. kötetében! Bibliográfia jelen kötetünk végén.]
5 K: Óh lány! ha <*én lennék a' te költőd*>, költőd <*új*> ismét én vagyok
[A 2. kihúzás egy félbehagyott *újra* vagy *újból* lehetett.]
HG, fsz: Ó, lány, ha költőd ismét én vagyok,
7 K: <*Le mondanék dalról, dicsőségről*> Dicsőséggel dalo<*kk*>mmal felhagyok [A jav. sor HG és a fsz is sora is.]
8 K: per*czé*ért [Első *'é'* ékezete áth. HG és fsz sorában is 'perceért' áll. Jambus!]

[22] EGY LEÁNYKÁHOZ
K: MIKL 134.– FH 1397. 8. fólió verzó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
2 K: kedveled, <…….> [Nehezen kivehető szó (talán *szerelem*?) átírva.]
3 K, fsz: e súgár, ♦ HG: e su*g*ár, [A jambus visszaállítása.]
4 után K: [egy áth. versszak:]
<*Olly jól esik a' puszták vándorának,*
Ha útjában ezüst forrásra lel,
Illy puszta éltem leányka, és utamban
Te a' forrás vagy, romlatlan kebel.>

7 K: börtönben sínle<*tt*>, ♦ HG, fsz: börtönben sínle,
8 K: A jótékony nap fény<*súgárai.*> ♦ [Majd:] fényes színei.
HG: A jótékony *n*ap ♦ fsz: A jótékony Nap fényes színei.
9 K: <*Azért csak inkább ne szeress*> Inkább ne is szeress tehát, leányka,
[Az utóbbi HG és a fsz sora is.]
12 K: Hogy nem való az <*hidd el már*> már többé nekem.
HG, fsz: Hogy nem való az már többé nekem.
13 K: Te felkelő nap <*vagy, én*> én meg alkonyúló,
HG: Te felkelő *n*ap, én meg alkonyúló, ♦ fsz: Nap
16 K: Engem reményim <*már*> rég elhagytanak. [A jav. sor HG, fsz sora is.]
17 K: <*Mért dobod sírra gyémánt*> Miért dobnád sírokra koszorúdat?
HG, fsz: [megegyezik a jav. sorral.]
19 K: Nyugodjál hát meg <*leányka, szebb jövendőt*> szebb jövőt derít rád,
HG, fsz: Nyugodjál hát meg, szebb jövőt derít rád,
20 K, HG, fsz: Hidd el, leány, bizonnyal végzeted. [K-ban alatta:]
<..... [olvashatatlan] *neked támad* [?]>
21 K: Száz új tárgy lép elődbe, <*száz reménység*>. [Betoldással jav. M:]
Száz új remény, száz új tárgy lép elődbe, [Ez HG és a fsz sora is.]
22 K, HG, fsz: S emlékem elhalványul közte majd, [Alatta áth. sor:]
<*S emlékedben arczám el halványúl,*>
23 K: De szent marad. <*A*>h ad<*d*> keze<*d leányka*>. ♦ [Majd:]
De szent marad. Ah, adj kezet e frigyre, [Ez HG és a fsz sora is.]
24 K: <*Ez édes frígyre kedves zálogúl.*> [Az áth. sor fölött:]
S szelíd mosoly váltandja fel a jajt. [Ez HG és a fsz sora is.]
25 K: <*Még*> nálam arczod mint <*utósó fényes*> [A jav. K-sor:]
Nálam meg arcod, mint bús életemnek [HG és fsz is.]
26 K: <*Sugár marad fel reménye* [?]>. [A jav. K-sor:]
Utolsó fényes képe megmarad, [HG és fsz is.]
27 K: <*És mint utósó kép lesz álmom ..... [tárgya?]*>
És álmaimnak tárgyát képezendi, [HG és fsz is.]
28 K: <*Ha a' sír hantja e' kebelre dől.*>, [A sor felett:]
Ha majd <*Midőn*>a sírnak hantja rámszakad.
[Az áth szó nélkül ez HG és a fsz sora is.]

[23] HAGYJ EL
K: MIKL 190. – FH 1397. 8. fólió verzó, 9. fólió rektó
[Ez a vers GYP kiadásában nem szerepel.]
4 után K: [Az első versszak után két, sorról sorra áthúzott versszak:]

<*Menj, néked álmod rózsaszál*>	<*Csapongok mély örvényen át,*>
<*És pilleszárnyú angyalok,*>	<*Hol csillagok szülemlenek,*>
<*Én rémekkel szövetkezém,*>	<*Hol élet és halál között*>
<*Én testesűlt átok vagyok.*>	<*Sötét sorompók nincsenek.*>

11 K: Halkan sugó szellő<*vé*> *lesz*, [Majd:]
Halkan sugó szellő leszen, [HG és a fsz sora is.]
12 K: Virágról me*lly* virágra tér. ♦ HG, fsz: mely [Jav.]
16 K: Még fáj, de fáj o*lly* édesen. ♦ HG, fsz: oly [Ritmikai jav.]
17 K: <*Szellőként rólam is beszél*>, ♦ [Majd:] <*Tudom, felőlem is beszél*>
S ha majd felőlem is beszél [Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]
18 K: Neked, leány, <*Emléked majd, 's*> én enyhülök,
HG, fsz: Neked, leány, én enyhülök,
20 K: <*Melly*> Mi itt körűlem mennydörög.
21 K: <*'S ha majd mint sorsom végeze,*> Hogy még soká boldog lehetsz,
22 K: <*Le* [zúzván?] *mindent utamon*>. Mert egybe nem köt végzetem,
23 K: <*Reményeim sírján nyugodt*> Mely vad viharként összetör
24 K: <*Leszek én is mint kő halom.*> Mindent, amit ölel kezem.
25 K: <*Csak tudjam, hogy bóldog levél*> Hagyj el, s álmod lesz rózsaszál
26 K: <*Hogy öszve nem köt végzetem,*> És pilleszárnyu angyalok. –
27 K: <*Melly féktelen vihar gyanánt*> Velem – sötétség és halál,
28 K: <*Le sujtna téged is velem.*> Én testesült átok vagyok. –
[20–28. sorig minden K-sor egyben HG és a fsz sora is.]
28. sor után K: [Egy soronként áthúzott versszak következik:]
<*És sírva, hogyha állanék*>
<*Is mély borúval terhesen*>
<*Sirod felett egy századot,*>
<*Nem adna az többé nekem. –*>

[24] HA LÁTTOK IS
K: MIKL 192. – FH 1397. 9. fólió rektó
[Ez a vers GYP kiadásának 20. verse.]
[A vers minden egyes szakaszát áthúzta a szerző, a címet kivéve. Az eddigi kiadások hagyományaihoz híven mi is felvettük kötetünk versei közé.]
3 GYP, HG: Ne *i*rigyeljetek
K, fsz: Ne írigyeljetek, ♦ [A jambus visszaállítása.]
4 HG: Kívánom én
K, GYP, fsz: Kivánom én ♦ [A jambus visszaállítása.]
11 K, HG, fsz: Jól látom én, a fénypalást alatt mi ♦ GYP: alatt *mily*
12 K: Szörnyű sötétek, mi*lly* mélyek azok. ♦ HG, fsz: mily
GYP: *Hideg* sötétek, *s örvénylők* azok.
15 K, HG, fsz: Minden kéjből csak elaljasodása
GYP: Minden kéjből *csupán a kéj salakja,*
[12., 15. sorban GYP ismét átköltötte a verset!]
16 K: S a *jólakásnak* undora marad. ♦ GYP, HG, fsz: S a jóllakásnak
17 K: *El sápad* <*így*> hát minden gyönyör <*számomra.*> előttem,
HG, fsz: Elsápad hát minden gyönyör előttem,

[GYP a 17–20. sort kihagyta kiadásából.]
22 K: Egy emlék, ame*lly* élvet ád nekem, ♦ GYP: *a* mely élvet *a*d nekem,
HG, fsz: amely élvet ád nekem,
23 K: b*ó*ldogítál ♦ GYP: drága *ly*ányka
HG, fsz: Hogy egykor boldogítál, drága lányka,
26, 28 K: Me*lly*et…Me*lly*ben… ♦ HG, GYP, fsz: Melyet… Melyben
32 K, HG, fsz: Utólérhetlen, ♦ GYP: Utolérhetlen, [Jambus!]

[25] IDÁHOZ
K: MIKL 215–216. – FH 1397. 5. fólió verzó
[A verset *egyetlen* kisciklusként kezeljük és sorszámozzuk, noha a kisciklus két versét a megszokott római szám mellett alcímmel is ellátta a szerző. GYP kiadásában csak egy rész szerepel, *Társaságban* címmel. Hogy a későbbi filológusokat megtévessze, a kiadásában közölt vers nem a II. részt, hanem az I:, *Templomban* alcímű rész 13–24. sorát, vagyis a 4–6. strófát tartalmazta.]

I. Templomban
1 K: <*Szent*>*e*gyházba mentem, ott valál. [*'e'* átírva 'E'-re.]
HG, fsz: Egyházba
2 K: Mint <*egy*> angyal buzgón elmer*ű*lve,
HG, fsz: Mint angyal, buzgón elmerülve,
3 K: Áh*i*tat fog<*ott el engem is*> fogta keblem el,
HG, fsz: Áhítat fogta keblem el,
4 K: A hívők<*ne*k> zengő énekére. ♦ HG, fsz: A hívők zengő
5 K: Úgy tetszett, mint <*hogy*>ha ez imák ♦ HG, fsz: Úgy tetszett, mintha
6 K: Mind, mind lába<*i*>dhoz hullanának. ♦ HG, fsz: lábadhoz
7 K: Hogy <*mint* > tisztább szellem lányka te
HG, fsz: Hogy tisztább szellem, lányka, te
8 K: <*Te*> *m*utasd be *i*sten zsámolyának.
HG, fsz: Mutasd be Isten zsámolyának.
9 K: Oly *Jól* esett e képzelet <*nekem*>, ♦ HG:, fsz: Oly *jól esett* e képzelet,
fsz: Oly jólesett e képzelet,
10 K: S *még is, még is*, <*hogy ha tán igy lenne*> ha lenne ílyen
HG: S mégis, mégis, ha lenne *ígyen* ♦ fsz: illyen
[A K téves olvasatának visszajavítása.]
11 K: Ő*rű*lt kín, féltés, gyöt<*örne,*>relem <*illy*>
HG, fsz: Őrült kín, féltés, gyötrelem –
12 K: E Sok <*hang*> közt <*szóm semmivé nem lesz-e.*> szóm tán kárba mégyen. [Az *'E'* szó később beszúrva.]
HG, fsz: E sok közt szóm tán kárba mégyen.

13 K: Ah *F*áj ha <*minden*> nem hódol neked,
GYP: *Oh* fáj, ha nem hódol neked
HG, fsz: Ah, fáj, ha nem hódol neked
14 K: Minden <*S fáj*> ha hódol, <*mert minden tekintet*> szinte úgy fáj,
GYP, HG, fsz: Minden, s ha hódol, szinte úgy fáj,
15 K: <*Mellyet lányka másra vesztegetsz,*> Engem rabol meg, úgy hiszem,
[Ez utóbbi GYP, HG, fsz sora is.]
16 K: <*Egy világtól fosztja meg e' keblet.*> Minden mosoly és meglesett báj. [Ez utóbbi GYP, HG, fsz sora is.]
17 K, HG: Lábai*d*hoz raknám ♦ GYP, fsz: Lábadhoz raknám a tavaszt,
[A vers páratlan sorai négyes jambusok, GYP jól javította M verselési hibáját. Ezt fogadtuk el. Így a 17. sor képlete: – – / – – / – – / ∪ – /.
A K és HG sora egy szótaggal megnyúlt, lejtése ereszkedővé vált:
– ∪ / – – / – – / ∪ ∪ /–.]
18 K: <*Minden bájvirágát; az egeknek*> Éj csillagit, föld gyomra kincsét,
GYP: É*g* csillagit, ♦ HG, fsz: Éj csillagit, föld gyomra kincsét,
19 K:<*Csillag ezreit s gyöngy özönét*>. S kivánnám, hogy szivem nekűl
GYP: S kivánnám, hogy szivem nek*ü*l ♦ HG: sz*í*vem nekűl
fsz: S kivánnám, hogy szivem nekűl [Jambus!]
20 K: <*A kifogyhatlan nagy tengereknek;*> Kevés legyen mindez neked még. [Ez utóbbi GYP, HG, fsz sora is.]
20 után K: [Soronként áth. versszak:]
<'S még is azt kivánnám, keblemen> //
<Kívűl a' tavasz minden virága>
<Is kopár legyen neked, leány!>
<És ne kelljen a' menny boldogsága.>
21 K: <*Óh n*>Ne kárhoztass <*ezért leány,*> ne kárhoztass,
GYP, HG, fsz: Ne kárhoztass, ne kárhoztass!
22 K: Nem szeret ki nem félt <*s küzd magában,*>. ♦ [Majd:]
Nem is *nem* szeret, ki féltni nem tud. [A *'nem'* tévedésből nem lett áth., így a végső szövegben kétszer is szerepel.]
GYP, HG, fsz: Nem is szeret, ki féltni nem tud.
23 K: A k*ó*ld*ú*s jár csak gond<*atlanul*>talan [A szó vége átírva.]
GYP, HG, fsz: A koldus jár csak gondtalan,
24 K: <*Retteg a' dús, kincse birtokában.*> Mig a dústól a nyúgalom fut.
[Ez utóbbi GYP és a fsz sora is.] ♦ HG: M*í*g a dústól a nyúgalom fut.
[HG helyesírási javítása jambusrontás.]

II. Társaságban
[GYP kiadásában ugyan van ilyen című vers, de az nem azonos az *Idához* II. darabjával, hanem az első rész 13–24. sorával egyezik meg.]

25 K: Kétség<*em kél keblemben fel ébredett*> [Majd:] Kétségtül *üzve*
HG, fsz: Kétségtül űzve szűmben felriadt
26 K: A féltés <.....> [Olvashatatlanul átjav. szó, sem az eredetit, sem a jav. változatot nem lehet egyértelműen megállapítani.] óriása.
HG, fsz: A féltés véres óriása,
29 K: Mi kellemes <*vidám mosoly van itt*> bűvös világ fogad,
HG, fsz: Mi kellemes, bűvös világ fogad,
30 K: <*Minő nyugodtság minden arczon*>, ♦ [Majd:] <*Vidám mosoly fényár és nyúgalom*> ♦ [Végül a K-on a két hasáb közé beszúrva:] Mosoly, nyugodtság minden arcon. [Ez HG és a fsz sora is.]
31 K: Nem jő <*tán a' bú és a' szenvedély*>
Nem jő-e hát sem bú, sem szenvedély[Ez HG és a fsz sora is.]
32 K: Keresztűl *e'* <*büvös*> csodás határon?
HG, fsz: Keresztül e csodás határon?
33 K: <*Velem eljött.*> *El jött* velem… Ott látom a' leányt
HG, fsz: Eljött velem… Ott látom a leányt
34 K: Más karján <*édesen enyelgni,*> lengni – édelegni,
HG, fsz: Más karján lengni, édelegni,
35 K: <*Ó*>h aki így cseveg, *i*gy mosoly<*o*>g [A *'Ó'* 'A'-ra átírva, *'cseveg'* után *'ki'* beszúrva:] Ah, aki így cseveg, ki *i*gy mosolyg,
HG, fsz: Ah, aki így cseveg, ki így mosolyg, [Jav.]
37 K: Vajh mit beszél<*het, mint érezhet ő*> ♦ [Majd:]
Vajh, mit beszélt, mit hallgat? – Hasztalan, [Ez HG és a fsz sora is.]
38 K: <*Hadd öntöm panaszom elébe*> A társaság szent illemének
[Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]
39 K: <*Hadd sírjak, kérjem, fenyegessem őt*>
Kínpadján nyög szivünk, s azt tisztelik [Ez HG és a fsz sora is.]
40 K: <*S szemében tán megnyugszom végre.*>
Örömek, kínok, szenvedélyek. – [Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]
40 után K: [soronként áthúzott versszak:]
<*Mind hasztalan, érzésünk kínpadán*>
<*Nyög a' tár*salmi *illedéknek,*>
<*Korlátit által lépni nem szabad*>
<*Örömnek, búnak, szenvedélynek.*>
41 K: Ha házunk ég, mosolyg<*ni*>unk édesen [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
42 K: <*Kell, dúló lánginál sütközve*>
Duló lángjánál sütköződve – [Ez a fsz sora is.]
HG: D*ú*ló [Helyesírási jav. – jambusrontás.]
43 K, HG, fsz: Ha lelkünk egy világa sü*ll*yed el,
[Nincs törlés, csak az 'y' betoldása.]
44 K: <*Egykedvün kell*> Közömbösen á<*ln*>llunk felette. [Az *'ln'* átírva *'ll'*-re.] ♦ HG, fsz: Közömbösen állunk felette,

45 K: Nevetséges <*lesz aki nem teszi*> Nevetséges, ki másképen teszen. – [Ez HG sora is.] ♦ fsz: Nevetséges, ki másképpen teszen. –
47 K: <*Enyelgjünk csak, hogy nyíltnak lássanak*>
Hiszen enyelgni ollyan kellemes, [Ez a fsz sora is.]
HG: o*ly*an [Helyesírási jav. – jambusrontás.]
48 K: <*De szűnkhöz egy szó se*> vezessen. Csak a szó szűnkbe ne vezessen.
49 K: 'S ha <*meg bukunk mint a' gladiátor*>
S ha gladiátorként majd elbukunk,
50 K: Ügyességünknek taps <*lesz*> a bére;
51 K: Sebünkre <*majd*> hon <*tán*> *a' kő falak* [A sor javítása:]
Sebünkre honn majd tán a kőfalak
52 K: <*Nézendnek némi részvéttel le.*> Részvéttel is tekintenek le. –
[48–52. közt a K jav. sora HG és a fsz sora is.]

[26] SZERELMEM

K: MIKL 356–357. – FH 1397. 6. fólió rektó [első változat], 76. fólió rektó, verzó [végső változat], [GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]

Szerelmem *[Első változat]*

Ne játszál vélem lány ne játszál,
Ha mint lágy szellő hízelgek körűled,
A szellő csak rózsák között jár,
S a' rózsa, lány, nekem szerelmed. –

Ha megcsalsz s hervad szív virágod,
Vihar kelend a' lágy szellő dalából,
Melly mindent dúl, s pusztúlt körében
Óh rettegj a' vész haragától. –

Lány, velem ne játsszál, hogyha hízelegni
Látsz, mint lanyha szellőt! – A szellő csevegni
Rózsák közt szokott csak, rózsa a szerelmed,
Hogyha megcsalsz, a szél vad viharrá éled,
S rettegj, rettegj szörnyü bosszujától.

Lány, velem ne játszál, hogyha tünde kedvvel
Fénylenni ragyogni látsz miként a tenger
Holdfénynél ragyog csak, holdfény a szerelmed
Hogyha megcsalsz éj lesz <s> mélye az enyészet,
S rettegj, rettegj rémes haragától.

Ne játszál velem lány, ne játszál,
Ha mint a' tengert játszi fénypalást fed,
A tengeren holdfény ragyog csak,
S e' holdfény, lány, nekem szerelmed.

Ha megcsalsz, s a' holdfény letűnik,
Halál kiált a' barna tengerárból,
'S zajongó féktelen mélyének
Óh rettegj, rettegj haragától.

Lány, velem ne játszál, látván álmodozva
Az álmot reám csak tündér ének hozta

Ne játszál velem lány, ne játszál,
Ha édesen álmodni látod hűved,
Az álmot rám szép dal lehelte,
S a' szép dal, lány, nekem szerelmed.

Ha megcsalsz és a' dal elhangzik
Fel ébred a' vad oroszlány álmából,
S ha egyszer az oroszlány ébredt,
Óh rettegj ádáz haragától.

[A 3., 4. öt-öt soros versszak, továbbá a 7. két sornyi töredék ceruzaírású, így nyilvánvalóan utólagos betoldási próbálkozások. Az első két versszak, a 6. és 10. sor kivételével lényegében megegyezik az első változat 3. és 4. versszakával, a 7. versszak indítása pedig (kétsoros töredék) a 11. és 12. sorral (az előbbivel teljesen, az utóbbival csak részben). Az EV tulajdonképp a végleges szöveg motívumainak keveréke, bőbeszédű vázlata.]

A főszöveg variánsai

4 K: *Hogy ha meg csalsz* a szél vad<*d*> viharrá éled,
HG, fsz: Hogyha megcsalsz, a szél vad viharrá éled,

5, 10, 15:. K, fsz: S rettegj rettegj <*rémek*> szörnyü bosszujától!
HG: S rettegj, rettegj szörny*ű* bosszújától! [A refrénsor HG általi javítása megszüntette a trocheusi ritmust.]

14 K, fsz: Hogy<....>ha megcsalsz – majd a vad oroszlány ébred,
[A *'Hogy'* és a *'ha'* között olvashatatlan törlés.]

[27] IGE A MÚLTBÓL

K: MIKL 218. – FH 1397. 6. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]

2 K: <*Elmúlt örömre az most bús emlékezet,*> Öröknek esküvéd akkor szerelmedet, [Ez HG és a fsz sora is. A 2. sor után két áth. sor:]
<*Gúnyjel, mert akkoron mondád: a szerelem*
Olly égi tűz, melly mint szülője végtelen.>.

3 K: S <*ím*> a haj <*most is meg volt*>, színében maradt, ♦ [Majd:]
S a hajfürt gúnyjelül volt, színében maradt, [Ez HG és a fsz sora is.]

4 K: Midőn az <*égi tűz*> esküszó rég semmivé apadt.
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

5 K: <*Hatalmas* [?] *hajfürtömmel*>
Mit tész most már vele, mon*d* leány mit teszesz.
HG: Mit téssz most már vele, mondd lányka, mit teszesz.
[HG olvasata helyreállította a hatos jambusi sort: a *'lányka'* szóval a ritmus a következő: – – / – –/∪ ∪ / – – / ∪ – / ∪ – /]
fsz: Mit tész most már vele, mondd, lányka, mit teszesz?

6 K: me*lly* szélben ♦ HG, fsz: mely szélben [Jav.]

7 K: Vesd el, <*szeretted bár*> bár kedveléd *a'* rózsa illatát,
HG, fsz: Vesd el, bár kedveléd, a rózsa illatát,

8 K: Lehullott szirma,<*majd* [?]> <*itt* [?]>*óh*, túlélte már magát.
HG: oh, ♦ fsz: ó, [Az *'óh'* nehezen olvasható törlés eredménye.]

9 K: Vagy <*ékül lesz-e majd a fonadék*> sok mások között e gyászemlék neked ♦ HG, fsz: Vagy sok mások között e gyászemlék neked

10 K: Hirdetni <*többi közt*> lesz csupán egyik győzelmedet?
HG: gy*ő*zelmedet? [Jambusrontó helyesírási jav.]
fsz: Hirdetni lesz csupán egyik győzelmedet?

12 K: Me*lly* hervadt <*rózsákkal*>lomb között játszik fagyos a szél.
HG, fsz: Mely hervadt lomb között játszik, fagyos a szél!

14 K: Me*lly*ből szerelmi dalt olvastam <*néked*> néha fel,
HG, fsz: Melyből szerelmi dalt olvastam néha fel,

15 K: <*Hadd légyen ott az ősz megsárgult*> levele,
HG, fsz: Hadd légyen ott az ősz szélűzte levele, [K-ban a 'levele' kivételével törölve a sor, majd fölötte megismételve, egyetlen szót kivéve: a 'megsárgult' helyett 'szélűzte'.]

16 K: Me*lly*ről nem tudni már, me*lly* fáról hulla le.
HG, fsz: Melyről nem tudni már, mely…

17 K: <*Porladjon fürtöm a' szerelmi dal felett,*> Mit álljon még irás a síron, melyre már [Ez utóbbi a fsz sora is.] ♦ HG: *í*rás [HG helyesírási jav.-a ritmushibát eredményezett.]

18 K: <*Miért szomorkodjon, ha a dal néma lett.*> A részvét könnyeket áldozni úgyse jár? [Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]

19 K: <*Mért álljon síri dalként rajta még fejem*> S porladjon fürtöm is az édes dal felett,[Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]

20 K: <*Ha nem hoz koszorút rá úgyis tar leszen*> Melynek viszhangja már kebledben néma lett. ♦ HG, fsz: Melynek visszhangja … [Ez utóbbi HG javításával a fsz sora is.]

21 K: <*Te is adál leány akkor*> Adtál, lány, akkoron te is virágfüzért, [Ez utóbbi HG és a fsz sora is.]

22 K: S mondád, <*hogy*> minden <*szál*> szirom rejt *egy egy* érzeményt
HG, fsz: S mondád, minden szirom rejt egy-egy érzeményt.

23 K: Im érzeménye<*kne*>k hervadt füzére hát. ♦ [Majd:] Im érzeményeink… [A jav. sor HG és a fsz sora is.]

25 K: <*Meg tartom azt, ha tán emberben* [..... *kezdenék*?] Megtartom, s gyógyulok rá nézve, hogyha még ♦ [A jav. sor HG és a fsz sora is.]

26 K, HG: <*Még hinni, rá nézek, 's tüstént kigyógyulok*>
Emberb*e* egykoron tán hinni kezdenék. ♦ fsz: Emberbe'

28 K: Áldoz<*ni*>nád bájadat egy megtörő szivért?
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

29 K: Ó*h*, szent a kö*ny*, kiméld ♦ HG: Oh, szent a könny, kiméld
fsz: Ó, szent a könny, kiméld

30 K: <*Egykor sírék én is, most már csak kaczagok,*>
Ah, én is ismertem egykor, ma kacagok. [A jav. sor HG s a fsz sora is.]

31 K: <*Hol annyi álkönyű* [?] *vagyon* ..... [olvashatatlan szó]> bút
Nem jó már e*n*yi álkö*n*y közt mutatni bút,
HG, fsz: Nem jó már ennyi álkönny közt mutatni bút,

32 K: <*És árján gyászomnak egy könycsepből mi jut?*>
S egy cseppből végre is – ily bánatnak mi jut? [Ez HG és a fsz sora is.]

[28] A CSAPODÁR ÁTKA
K: MIKL 6. – FH 1397. 6. fólió rektó, verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
[*A csapodár átka* szövegelőzménye a *Csak tréfa* c. dráma 2121–2139. sorában található. E dráma nő- és világgyűlöletét tükrözi az előző két vers (*Szerelmem, Ige a múltból)* is.]
4 K: Hogy néked az mind, <*hiu leány mind*>, dőre lányka, jól áll. [Az áth. rész nélkül ez HG és a fsz sora is.]
6 K: Ez egykor o*lly* fehér ♦ HG, fsz: Ez egykor oly fehér [Jav.]
8 K: Régen pihenni lökted <*már*> a por<*ba*>ondra.
HG, fsz: Régen pihenni lökted a porondra.
12 K: [Alatta két áthúzott versszak:]
<A koszorú melly hölgyünk homlokán
Virúlt egykor, kétszerte gyászosabb, ha
Sirnak keresztjén látjuk függeni,
S szerelmünk hölgye a' halott alatta. –>

<Óh lány! szerelmünk illy választott hölgy,
Ki egyszer érez csak, s ha vissza szálla
Honába, mint elpattant meteort
Isten hatalma sem hozhatja vissza. – –>
13 K: Ládd, <*mostanáig*> o*lly* nyugodt valék, már azt hivém [Az utóbbi tagmondat jav. után betoldva.]
HG, fsz: Ládd, oly nyugodt valék már, azt hivém,
14 K: <*Mert hittem, hogy*> szerettél egykor <*engem*> őszintén, leányka,
[Az utolsó két szó betoldás a jav. után.]
HG, fsz: Szerettél egykor őszintén, leányka,
16 K: Csók<*ot*>, mosoly<*t őszintén adtál nékem. –*> igaz szívből lőn adva. –
HG, fsz: A csók, mosoly igaz szívből lőn adva. –
17 K: Mig most, <*látom, hogy*> ismét úgy pirúlsz
HG, fsz: Míg most, ha látom, ismét úgy pirulsz,
18 K: Mint akkor <*és csak*> úgy <*hullámzik*> kebled, [A <*hullámzik*> fölé írva:] hullámzik Éva-kebled,
HG, fsz: Mint akkor, úgy hullámzik Éva-kebled,
19 K: Azt látom <*lány*>, óh, hogy amidőn hivék, ♦ HG: óh, hogy amidőn hívék, ♦ fsz: Azt látom, ó, hogy amidőn hivék, [A régi helyesírással megmarad az utolsó jambus.]
20 K: Hogy akkor is <*meg*> csalatkoz<*ta*>m benned. –
HG, fsz: Hogy akkor is csalatkozám tebenned. –
21 K: <*Óh*> mért nem hagytad e sírt meg nekem! ♦ [Majd:] Miért nem…
[A jav K-sor lett HG és a fsz sora is.]
23 K, fsz: Nagy a világ gyözelmidnek, miért
HG: Nagy a világ *győzedelmidnek*, miért [Jambusrontó jav.]

26 K: Me*lly*<*nek*> olaj <*kell és*> uj<*ra*> föléled, ♦ [Majd:] Me*lly* új olajjal ujolag föléled, ♦ HG, fsz: Mely új olajjal újolag föléled, [Ritmikai jav.]
27 K: Hogy <*díszes*> termek<*b*>en ragyogjon, úgy
HG, fsz: Hogy büszke termeken ragyogjon, úgy
29 K: De azt se fél<*dd*>jed hogy <*majd*> kisérteni. [Az első jav. átírással.]
HG, fsz: De azt se féljed, hogy kisérteni
30 K: Jár fel <*hozzád tán, megvetett*> szerelmem, ♦ [Majd:]
Jár fel talán majd megvetett szerelmem, [Ez HG és a fsz sora is.]
32 K: Me*lly*et mosolygva <*esküvél lány*> nékem
HG, fsz: Melyet mosolygva esküvél te nékem.
34 K: *U*gy puszta szív <*legyen*> átkod leányka, [Jav., sor kiegészítése:]
*U*gy puszta szív lesz átkod is, leányka, [Ez HG sora is.]
fsz: Úgy puszta szív lesz…
35 K: Te nem tan*ú*ltál, csak tetsz*é*lkedést,
HG, fsz: Te nem tanultál, csak tetszelkedést,
36 K, fsz: Közted s szived közt… ♦ HG: Közted s szíved közt… [Jambus!]
38 K: <*A hízelgő had, szívdet meg*>érted,
[Majd:] E had, szived kietlenét megérted, [Ez HG és a fsz sora is.]
39 K: <*Örömfáradtan*> élet úntan <*még*>.
[Majd:] És életúntan és örömtelen [Ez HG és a fsz sora is.]
40 K: <*Megnyugvásért eseng, csendet kér*> lelked;
[Majd:] Nyugalmat esd, csendet kér árva lelked; [Ez HG és a fsz sora is.]
48 K: Siratlan puszta *kebledre* <*ború*>lnak. [A *kebledre* szóban egy *'e'* beszúrva: kebeledre. A jav. sor:] Siratlan puszta kebeledre hullnak.
[Ez HG és a fsz sora is.]

[29] VADRÓZSÁK
K: MIKL 373. – FH 1397. 6. fólió verzó, 7. fólió rektó és verzó
[A hét versből álló versciklus GYP válogatásának 13. verse.]
Alcím: (*Erzsinek)* [Fráter Erzsébetnek.]
I
1 K: Vad öröm vólt <*csak mit*> eddig éltem,
[Majd:] Vad öröm volt, amit eddig éltem, [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
2 K: Káb*ú*lás és… ♦ GYP, HG, fsz: Kábulás és… [Trochaikus sorok!]
3 K: *Mint ha* bánatunkat, hogy fele<*jts*>djük ♦ HG: *Mint ha* bánatunkat
GYP, fsz: Mintha bánatunkat, hogy feledjük,
5 K: *'S* hogy <*keblünknek*> szivünknek jajját át kiáltsuk,
HG, fsz: S hogy szivünknek jajját átkiáltsuk,
GYP: …jaját [Helyesírási jav. nyomán spondeus helyett jambus.]
6 K: *Fel zengünk* egy paj<*zán*>kos éneket, [Jav. átírással.]
GYP: *Föl*zengünk… ♦ HG, fsz: Felzengünk egy pajkos éneket,

7 K: C*sitítni* <*síró lelkünk vele*>, ♦ [Majd:] *El Csitítni* véle azt a sírót,
HG, fsz: Elcsitítni véle azt a sírót, ♦ GYP: …azt a *sirást,*
9 K: Pásztortűz vólt minden <*bóldogságom*> üdvöm élvem,
GYP, HG, fsz: Pásztortűz volt minden üdvöm, élvem,
10 K, fsz: Melly a téli… ♦ GYP, HG: *Mely* a téli.
[A K trocheusát rontották el a kiadások.]
11 K: *El melegszünk* nála, <*hej*> hajh de éltet
GYP, HG, fsz: Elmelegszünk nála, hajh, de éltet
12 K, HG, fsz: A pásztortűz semminek nem ad. ♦ GYP: …semminek *sem* ad. [A sor után a versszak végének és a következő elejének jobb szélén aláhúzott s áth. jegyzet: <*Beteg kedvesemnek strófa*>. A jegyzet piros ceruzával bekarikázva.]
13 K, GYP, HG: …a felkelő *n*ap, ♦ fsz: a felkelő Nap,
14 K: <*És nyomodban terme száz virág*> ♦ [Majd:] *El halványúlt* minden fényeden, ♦ GYP, HG, fsz: Elhalványult minden fényeden,
15 K: <*Most látám elősször ámulattal*> Betöltéd a *f*öldet, s ámulattal
[Ez GYP és HG sora is.] ♦ fsz: …Földet, s… [Jav.]
16 K: <*Hogy mi szép, mi édes a világ*>
Új ragyogványt láttam mindenen. [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
16 K: [A sor után áth. versszak:]
<*Most látám, hogy árván a' világon*>
<*És kitépve nincsen semmi sem,*>
<*Hogy szent öszhang láncza a' mindenség*>
<*S szerelem leng végig mindenen.*>
17–20 K: [Három szövegváltozat.]

[Az első]	[A második]
Érzém a' rózsa s méh<nek> szerelmét,	*Érzém a' rózsa s méh<nek> szerelmét,*
<Csermelyét a' csillagok iránt>	*<Hogy kitépve nincsen semmi sem>*
<Érezem az édes lánczolatban>	*Szerelem szent láncza a mindenség*
<Mink is állunk egy gyűrű gyanánt.>	*S benne mink is egy kicsínyke szem.*

[A K harmadik változata GYP, HG és a fsz versszaka is:]
Érezém a rózsa s méh szerelmét,
Érzém árván, hogy nincs semmi sem,
Szerelem szent lánca a mindenség,
S benne mink is egy kicsinyke szem.
21 K: <*Mert*> És mint *hogy ha meg csókoltad* vólna.
GYP, HG, fsz: És mint hogyha megcsókoltad volna
24 K: O*lly* dicsően ♦ GYP, HG, fsz: Oly dicsően …

II
26 K: *Hogy ha* <*olly*> most hideg maradsz leány?
GYP, HG, fsz: Hogyha most hideg

29 K: *Óh*, mosolygj, mosolygj <*inkább*>reám leányka,
GYP: *Oh* mosolygj rám *szelíden lyányka,*
HG, fsz: Ó, mosolygj, mosolygj reám leányka,
31 K: <*Dermedünk a' tél rideg fagyától*> Megdöbbent talán a nagyszerű tél,
32 K: <*S ami*> bájol az csak a' tavasz. De mi bájol, az csak a tavasz.
33 K: <*A márvány szobor meg lep*> – csodáljuk, ♦ [Majd:] Meglep a szobormű is – csodáljuk,
34 K: *Hogy ha át lengi* <*az*> ideál, Hogyha általlengi ideál,
[K 31–34. jav. sorai egyúttal GYP, HG és a fsz 31–34. sorai is.]
35 K: Nem mozd*ú*l szivünk, <*mégis, keblében*> ♦ [Majd:] Nem mozd*ú*l mégis szivünk, hiába, ♦ GYP, HG, fsz: Nem mozdul mégis szivünk, hiába,
36 K: [A sor után áth. versszak:]
<*Míg a' földibb lány, ha felmosolygva*
Megpirúl, hullámzik kebele,
Titkos bájjal vonja érzetünket,
'S a' honos szív elmereng vele. –>
37 K: Ládd, leányka*!* a *n*ap, me*lly* virágot ♦ GYP: Lás*d*, leányka*!* a *n*ap,
HG: Ládd, leányka, a *n*ap, ♦ fsz: Ládd, leányka, a Nap,
41 K: Nap szemed, s ha <*boldogság*> harmat*ja* ♦ [Majd:]
Nap szemed, s ha részvét harmatárja [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
43 K: *'S<a>e'* neked nyíló <*érzés*> világot [Az *'a' 'e'*-re átírva, az áth. szó fölött ugyanaz megismételve.] ♦ GYP, HG, fsz: S e neked nyíló érzés-világot
44 K: Tán kár lenne <*el veszítni*> még. Tán kár lenne elrombolni még.
[Ez GYP, HG és a fsz sora is.]

III
45 K: *Óh* leányka nem szégyenled-é <*hát*>ha [A szó átírással jav.]
GYP: Oh leányka nem szégyenled-*e*, ha [Ritmushiba.]
HG, fsz: Ó, leányka, nem szégyenled-é, ha
46 K: <*Hogy a'*> bércz <*náladnál kegyesebb,*>
[Majd:] Durva bérc kegyesb, mint kis szived, [Ez GYP és a fsz sora is.]
HG: …mint kis szíved. [A jav. a ritmus rontása.]
[Ezután két áth. sor, amelyek eredetileg a III. rész első versszakának zárósorai voltak. GYP kiadásában egy szó kivételével (a *'légyen'* helyén *'mégis'* áll) ez a két sor szerepel!]
<*Durva kő, min napsugár sem áll meg,*>
S több érzése légyen mint neked?>
47 K: Akit *i*sten is már ízről ízre ♦ HG, fsz: Akit Isten is már ízről-ízre
[GYP-nál a kihúzott sorok felvétele miatt ez a 49. sor: *A kit isten is már izről izre.*]
48 K: Szerelemmel <*melegíte*> átmelengetett? [Az áth. nélkül ez HG és a fsz sora is. GYP 50. sora a megfelelő variáns:] *Szerelemmel melengete át,*

49 K, HG, fsz: [Ez GYP 51. sora.]
50 K: Bájt hiába mért <*halmoza*> pazarla rád? [A jav.sor HG és a fsz sora is. ♦ Ugyanez GYP-nál az 52. sor.]
51 K: Ládd, ha nemmel válaszolsz <*szivemnek,*> szavamra, [A jav.sor HG és a fsz sora is. Ugyanez GYP-nál az 53. sor. Kezdete: *Lásd,* ha nemmel…]
52 K: <*Kétségbesve a' bérczhez megyek,*> Vígaszt nékem az a szikla ád. [A jav. sor HG és a fsz sora is. GYP 54. sora:] *Az a szikla vigaszt ad nekem,*
52 után K: [Két áth. sor, melyek eredetileg a 3. strófa utolsó két sorát alkották. Ezeket GYP felvette kiadásába az áth. dacára, így nála végül egy szakasszal hosszabb lett a III. rész. Az áth. sorok:]
<*És vigaszt mit nálad nem találtam,*>
<*Durva keblénél bizton lelek.*>
[Az utolsó sor GYP-nál: <*Durva keblén bizton meglelem.*>]
55 K: Szeret <*válaszolt a bércz*> enyelgve ♦ [Majd:] Szeret a bérc, *i*gy felel enyelgve, ♦ HG: *„Szeret"* a bérc így felel enyelgve, ♦ GYP 59. sor: *Szeret!* a bércz, így felel *szavamra*, ♦ fsz: Szeret a bérc, így felel enyelgve,
56 K: *'S fel üdíti* <*lankadt*> lankadt lelkemet. [Az áth. szó a sor fölött megismételve.] ♦ GYP 60. sor, HG, fsz: S felüdíti lankadt lelkemet.
57 K: <*Óh j*>ó <*bércz! tudom te is*> csalódol, [A *j* javítva *J*-re. Majd:] Jó barát, te! ah, tudom, csalódol, ♦ [Ez HG és a fsz sora is. GYP 61. sorában az *ah* helyén *óh* áll.]
58 K: Sorsom o*lly* bús, sorsom o*lly* kopár,
GYP 62. sor, HG, fsz: Sorsom oly bús, sorsom oly kopár,
59 K: …hideg leány<*nál*>tól [A jav. sor GYP 63., HG és a fsz sora is.]
60 K: [Előbb:] Visszonzásra <*soha nem talál.*> ♦ [Majd:] <*mind hiába vár.*> Visszonzásra többé nem talál. ♦ GYP 64. sor, HG: Viszonzásra
[A fsz sorában a ritmus miatt maradtunk az eredeti szóalaknál.]
61 K: Talál mondja újra a kegyes bércz. ♦ GYP: *Talál!* mondja *u*jra ♦ HG: „Talál" mondja újra… ♦ fsz: Talál, mondja újra a kegyes bérc.

IV
65 K: <*Oh leány! ha olly hideg lehetnék*> ♦ [Majd:] Lány, ha oly hidegséget mutatnék, [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Hogyha én oly jégkebelt mutatnék,*
66 K: <*Mint te vagy irántam szüntelen,*> Mint minőt te játszol szüntelen,
[Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
67 K: Tán jobban szeretnél, <*hej de hidd el*>
Tán jobban szeretnél, ah, de illyen Ez a fsz sora.]
GYP: …*oh* de i*ly*en, ♦ HG: ah, de i*ly*en, [Ritmushiba.]
68 K: <*Szívem eztet tenni képtelen.*> Lángoló szív arra képtelen.
[Ez GYP, HG és a fsz sora is.]

71 K: I*lly* sebem van,… ♦ GYP, HG, fsz: Ily sebem van,…
72 K: Meghalok <*még*>hidd szenvedésitől.
GYP, HG, fsz: Meghalok, hidd,…
73 K: Ó*h* ha vólna rajtad o*lly* hatalmam, ♦ GYP, HG, fsz: oly
75 K: Meg*tanítnálak,* mi kín, ha <*szívünk*> [Majd jav. beszúrásokkal:]
Megtanítanálak, hogy mi kín, ha [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
76 K: Választott<*ja*>unk olly érzéstelen. [A sor GYP, HG és a fsz sora is.]
77 K: <*Ah de hogy*> lehetnék *illy* kegyetlen <*?*>
[Majd:] És mégsem lehetnék *illy* kegyetlen, ♦ GYP, HG, fsz: ily
79 K: És szenvedném mind a' <*kint, amellyel*> kint. amellyel [Az áth. szöveg a sor fölött megismételve. A jav. sor˙(a *'kínt'* szóval) GYP, HG, fsz sora is.]
80 K: Hidegség<*em*> téged su*j*tana. [Majd:] A hidegség téged su*j*tana.
[A *'H'* nincs *'h'*-ra jav. A jav sor GYP, HG sora.] ♦ fsz: …súj*t*ana. [Jav.]
83 K: *Mond ki, mond ki, bár mi* az itélet, ♦ HG: …az *í*télet, [Ritmus-rontás!]
♦ GYP, fsz: Mondd ki, mondd ki, bármi az itélet,
86 K: Mennyet, <*vagy*> poklot, mind egy nekem ♦ [Majd:]
Mennyet, poklot, mindegy már nekem, [A *'már'* javító betoldás. E sor GYP, HG, és a fsz sora is.]
87 K: <*Csak a' szűlés szenvedése múljon*> Szünjék a sors szörnyü vajudása,
GYP, HG: szörny*ű* [A helyesírási jav. megszünteti a trocheust.]
fsz: Szűnjék a sors szörnyü vajudása –
88 K: <*Sorsomat*> Ami jő – megadva viselem. ♦ GYP: Ami *jön*,…
[A jav. sor (Ami jő, megadva…) HG és a fsz sora is.
92 K, HG, fsz: Vidd tovább még, és keblem ledől.
GYP: Vidd tovább még, *s keblem összedő*l.

V
93 K: <*Óh leányka! hol van*> Merre, merre lányka, régi kedved?
[Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: Merre, merre *ly*ányka,…
95 K: Hisz <*előbb*> te egy kics*í*ny virágban, ♦ [Majd:]
Hisz te egykor egy kics*í*ny virágban, ♦ HG, fsz: …kicsiny… [Jav.]
GYP: Hisz' *előbb* te egy kicsiny virágban,
96 K: <.... ....> [Olvashatatlan szavak átírva:] Lepkeszárnyban…
97 K: Most komoly vagy, <*vágyó pillantásod*> tévelygő szemednek
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
98 K: <*El merengve*> messze messze <*száll*>
[Majd:] Pillantása messze-messze jár, [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
99 K: Mint hajós <*ki nyughelyet magának*>
[Majd:] Mint hajósé, aki tornyosúló [Ez HG és a fsz sora is.]
GYP: …tornyos*u*ló [Helyesírási jav.: ritmusrontás.]
100 K: <*Messze intő kék partoktól vár.*> Felleget s partot kétkedve vár.
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]

101 K: <*Óh leányka mért remegsz előttem,*> Mért remegsz most, hogyha felkereslek, [A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: …*föl*kereslek,
103 K, fsz: Bízalommal… ♦ GYP, HG: Bizalommal… [Visszaállítottuk a K trocheusi ritmusát, a szokatlan helyesírás ellenére.]
104 K: És mosolyg<*tál hívedre*> elő<*bb*> ♦ [Majd:] És mosolygó arccal azelőtt. [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: …*e*előtt.
110 K: <*S*> Hajnal <*rajta*> arczod pirja lány, ♦ [Majd:] Hajnal arcod pirja rajta, lány, [Ez GYP és HG sora is. Fsz-ben helyesírási jav.:] …pírja…
113 K: <*Az a' láng, szemednek bolygó fénye,*> ♦ [Majd:] Bolygó fényt látok, leány, szemedben, [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Egy b*olygó fényt látok *én* szemedben,
114 K: <*Lány,*> Az szivedben kincset árul el.
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
115 K: Süsd le, süsd le, <*szép szemed,*> hiába
[Majd:] Süsd le, süsd le, ó, már mind hiába, [Ez GYP, HG és fsz sora is.]
116 K: Sz<*űm mindég újabb*> tanú<*k*>ra lel.
[Majd:] Szívem új, több-több tanúra lel. [Ez GYP, HG és fsz sora is.]
117 K: <*Uj bájt látok minden mozdulatban,*>
[Majd:] Minden ízeden ujabb kecs éled, [Ez GYP és fsz sora is.]
HG: …*ú*jabb… [Helyesírási jav.: ritmusrontás.]
118 K, HG, fsz: S újat… ♦ GYP: S *u*jat… [Ritmushiba.]
121 K: Óh igen, szemed borúja <*látom*> [Szórend változtatása:]
Ó, igen, látom, szemed borúja [Ez GYP, HG és fsz sora is.]

VI
129–132 K: [Ez a szakasz GYP kiadásából kimaradt.]
130 K, fsz: Mit mocskított volna illy salak, ♦ HG: …i*ly* salak.
131 K: Láttam lány vagy ez elég vólt <*nékem*>, [Szórendváltozás:]
Láttam, lány vagy, ez nekem elég volt, ♦ [Ez HG és a fsz sora is.]
132 K: <*Mert elég hogy imádhattalak,*> ♦ Mert szerethetsz és imádhatlak.
[Ez HG és a fsz sora is. A K-sor után egy áth. versszak:]
<*Hej de mit beszélek, hogy leány vagy,*
Hisz lány a' földön ezernyi van,
Míg azon nemtől mellyből te lettél,
Egyedűl te vagy kedves csupán. –>
133 K: <*És mi az,*> Vajh, mi az, mi így hozzád varázsol? [A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: …mi *i*gy…
134 K: Más <*lány*> tetszik, <*hogy*> ha <*arcza*> szép,
[Majd:] Más tetszik, ha ez s az rajta szép, [Ez GYP, HG és fsz sora is.]
141 K, GYP: Téged *i*sten… ♦ HG, fsz: Téged Isten…
143 K: Amidőn <*előtted*> mint rég <*látott*> kedves
[Majd:] Amidőn nálad, mint *rég* kedves ♦ GYP, HG, fsz: …régi…

144 K: Ismerősnél, meglepet<*ten*>ve állt. [A szó jav.-a átírással. A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
145 K: S <*régi*> ismerős vólt <*szellemünk, mert*> [Majd:]
És valóban, lelkünk ismerős volt, [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
146 K: Istennél csak egyet <*képezett,*> alkotott, [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
147 K: S <*csak*> hogy <*törve*> feltalálja egymást [Majd K javítása és GYP:]
És hogy *u*jra feltalálja egymást ♦ HG, fsz: …újra…
148 K: E világon, ketté <*tépetett*> vált legott. ♦ [A jav. GYP, HG, fsz sora is.]
149 K: <*Hát azért*> fájt <*lelkem mint fél lélek*> S fájt *fél léte* kínozó sebében
GYP: S fájt félléte kinozón… ♦ HG, fsz: S fájt félléte, kínozó sebében
153 K: <*S m*>it csodáljam most már, hogy ha régen, ♦ [Jav.:] Mit csodáljam… [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
154 K: Még előbb mint sem <*hogy*>meg láttalak,
Még előbb, mintsem megláttalak [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
155 K, fsz: Édes arcú álomképeimben
GYP: Édes arczú álom-képeimben, ♦ HG: *Édesarcú*…
157 K: És <*hát*> ne mond, <*hogy most*> könnyen hajol<*tál*> ♦ [Majd:]
És ne mondd te se, könnyen hajolván [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
158 K: Kebeledre, hogy hűt<*e*>len leszek, [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]

VII
161 K: *Óh* <*tán*> talán bűn is ahogy <*én*> imádlak, [A tán átírva *talán*-ra]
GYP, HG, fsz: Ó, talán bűn is, ahogy imádlak,
162 K, fsz: Keblem oltár, mellyen képed áll, ♦ GYP, HG: …me*ly*en…
[A két kiadás a helyesírási javítással jambussá alakítja a spondeust.]
163 K, HG, fsz: És kivűle… ♦ GYP: És *kivüle*… [– ∪ / ∪ ∪ /]
165 K:'S hogy ha képed <*e' kebelt el hagyná,*>
[Majd:] S hogyha képed elhagyná e szivet, ♦ GYP, HG, fsz: …e szívet,
[GYP és HG helyesírási jav.-a trochaikus lejtést is visszaállítja.]
166 K: Borzadok, mi *ü*r… ♦ GYP, HG, fsz: Borzadok, mi űr…
168 K: …elpuszt*ú*lt romok. ♦ GYP, HG, fsz: …elpusztult romok.
169 K: …bűn szeretni*,?* ♦ HG: …bűn szeretni, ♦ GYP, fsz: … bűn szeretni?
[A K-ban mindkét írásjel megvan, szerintünk GYP kérdőjele a jobb választás.]
170 K: <*Hisz az*> *i*sten rendelése az, Istenünknek rendelése az,
[A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
171 és 172 GYP: Azt tan*i*tja… K, HG, fsz: Azt tanítja…
174 K: Tőle <*van*> mind szűmben <*a*>mi jó, ♦ K jav., HG, fsz: Tőle jő minden, szűmben mi jó, ♦ GYP: Tőle *jön szivembe a mi* jó,
176 K, HG, fsz: Küzd e szív, ♦ GYP: Küzd e sz*i*v,
179 K: <*Általad*> Éretted tan*ú*ltam még az *i*stent ♦ HG, fsz: Éretted tanultam még az Istent ♦ GYP: *Az istent is éretted tanultam*

180 K: Is <*méltóabban*> hálásabban imádani. – [A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Hál'adóbb szívvel* imádani. [GYP ismét átköltött!]
181 K: <*Mert*> tud<*ám*[?] *va* [?] >, hogy mit <*kicsínyes*> keble ♦ [Majd:] S meg tudva [tudám?], hogy amit dőre keble ♦ [GYP és HG a bizonytalanul olvasható átírással jav. szót *megtudám*-nak olvasta, mi is ezt az olvasatot támogattuk.] ♦ fsz: S megtudám, hogy amit dőre keble
183 K: Mert <*dicső egészét meg*> nem bírja, ♦ GYP: …nem bírja… ♦ [Majd:] Mert nem bírja a dicső egészet, [Ez HG és a fsz sora is.]
184 K: <*Egy hatalmas áldó*> istenség ♦ [Majd:] Áldásos erős egy istenség. [Ez GYP és HG sora is.] ♦ fsz: Áldásos, erős: egy istenség. [A sor központozásának pótlásával segítettük a vers értelmezését.]
187 K: Én <*vérző megváltónak képében,*> ♦ [Majd:] Én keresztem vérző képletében – [Ez GYP, és a fsz sora is.] ♦ HG: Én kereszte*n* vérző…
190 K: Mert a' <*szent*> láng m<*it magával*> hoz [Majd:] Mert a láng, me*lly*et közénk lehoz, ♦ GYP, HG, fsz: …melyet…
192 K: S vissza <*száll*>küzd az üdv sugárihoz. [A jav. sor GYP. HG, fsz sora is.]

[30] BOLDOGSÁG ÉS SZENVEDÉLY
K: MIKL 89. – FH 1397. 7. fólió verzó, 8. fólió rektó
[Ez a költemény GYP válogatásának 14. verse.]
1–16 K: [A négy strófa bal oldalán vörös ceruzával írt, majd áth. jegyzet áll: <*lásd egy látogatás*>, alatta pedig: *„szerelmes barátomhoz”*.]
3 K: <*Mellyben az erő és vad szabadság*> Benne forrongó, de vad erő van, [A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Melyben* forrongó, de…
4 K: <*Meg*>döbbent, <*ha*> útját fut<*j*>a le. ♦ [Majd:] Mely megdöbbent, útját futva le. [A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *S utját megdöbbentve futja le.*
5 K: <*Dús ronának*> Rónaságnak lettem most patakja, [A jav. GYP, HG és a fsz sora is.]
6 K: Me*lly* szelíden,… ♦ GY: Mely szeliden,… ♦ HG, fsz: Mely szelíden,… [Helyesírási és ritmikai jav.-ok.]
7 K: Csillago<..... .... [olvashatatlan]> síma <*tűkörünk reája*> [A jav. sor:] Csillagocskát tűkröz síma árja, ♦ GYP: …tükröz sima… HG, fsz: Csillagocskát tükröz síma árja,
9 K: Lelkem többé <*nem viharzó*>már nem árva felhő, [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
10 K: Mellyet a szél me*ny*dörögve űz ♦ GYP, HG: Me*ly*et….. mennydörögve fsz: Mellyet a szél mennydörögve űz, [Ritmikai és helyesírási jav.]
11 K: Míg keblében óriási harcz <*van*> fő, [A jav. sor van minden kiadásban.]
14 K: Me*lly* gyümölcsét híven érleli, ♦ GYP: Mely gyümölcsét hiven… HG, fsz: Mely gyümölcsét híven érleli,

15 K: <*És a nyárnak fénye nélkűl van bár,*> ♦ [Majd:] S bár a nyár kö*rű*l már nem ragyogja, ♦ GYP, HG, fsz: S bár a nyár körül már…
17 K: <*Nem tűzvész többé már hű szerelmem,*> ♦ [Majd:] Tűzvész volt szerelmem, most egész más – ♦ GYP, HG, fsz: Tűzvész volt szerelmem – most egész más,
18 K: Me*lly* dühöngve… ♦ GYP, HG, fsz: Mely dühöngve…
20 K: *Vissza rettent* <*és magához*> von. ♦ [Majd:] Visszarettent, s mégis vonva von. [A jav sor GYP, HG és a fsz sora is.]
21 K: <*Most szerelmem*> kisded jól tevő tűz, ♦ [Majd:] Lám, mivé lett – kisded jóltevő tűz, [A jav sor GYP, HG és a fsz sora is.]
22 K, fsz: Melly a szentelt házoltáron ég, ♦ GYP, HG: Me*ly* a szentelt…
23 K: <*És körűle bizton melegesznek,*> [Sic! A jav sor:] Biztosan melenget, s együvé fűz ♦ [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
24 K: <*És*> körében házi <*csendesség*> ♦ [Majd:] Kis körében csendes házi bék. [Sic! Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
25 K: Költőibb <*tán, tán*> nagyobbszerű<*bb*> ♦ [Jav.:] Költőibb volt és nagyobbszerű a [Ez HG és a fsz sora is.] GYP: *Tán* költőibb és nagyobbszerű *volt*
26 K: <*Zúgó csermely*>, Bömbölő ár, tűzvész és vihar, [A jav. sor HG és a fsz sora is. GYP átkölti a versszakot:] *A tüzes vész és a rémes ár,*
27 K: Mint a' sima <*tó*>, <*az*> ősz<*i*> hűs <*nap*> [Majd:] Mint a síma víz, ősz hűs sugára [Ez HG és a fsz sora is.] GYP: Mint a síma viz *s az* ősz sugára,
28 K: <*Kisded láng*> melly házoltáron áll; ♦ [Majd:] És a láng me*lly* házoltáron áll; ♦ GYP, HG, fsz: És a láng, mely…
29 K: [A sor első változata:] <*Mégis mind ez akkor leg szebb hogy ha*>. ♦ [Majd:] Ah, de <*legszebb*> [majd olvashatatlan szó:] <.....> ♦ [Majd:] mindezek költő-varázsa ♦ [Végül:] GYP, HG, fsz: Ah, de mindezek költő-varázsa
30 K, GP, HG: <*Lesz megbékélt*> emlék<..... [?]> Mégis, mégis az emlékezet, ♦ fsz: Mégis, mégis az emlékezet [A következő sor 'Róluk' szava ugyanis az 'emlékezet'-hez kapcsolódik, ezért nincs köztük vessző]
31 K: <..... ....> [A sor korábbi variánsai olvashatatlanok.] GYP: *Hogy ha rólok őszszel kis tüzünknél* HG: fsz: Róluk őszi nap, kis tűz körül, ha fsz: Róluk, őszi nap, kis tűz körül, ha [Ld a 31. sor indoklását! Kb.: „A róluk való emlékezet olyan, mint az őszi nap, kis tűz körül.”]
32 K: <*Női* [?] *karod között hived regél.* –> ♦ [Majd:] A megbékélt boldogság cseveg. – [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]

[31] BORÚRA DERŰ
K: MIKL 93. – FH. 1397. 8. fólió rektó, verzó
[Ez a költemény GYP válogatásának 25. verse.]
Cím K, fsz: BORÚRA DERŰ ♦ GYP, HG: Borura derü
1 K: Sokszor <*megrontálak nő*> meggyötörtelek hiába,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Meggyötrélek oly sokszor* hiába,
2 K: <*Mig konyűbe lábadott szemed*> S fájó kéjjel lestem könnyedet,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Fájó* kéjjel…
3 K: <*Fájt szivem, de dőre büszkeségből*> Ámde még istent is káromoljuk,
[Ez GYP sora is.] ♦ HG, fsz: Ámde még Istent…
4 K: <*Mégsem törűlém le könnyedet.*> És szivünk mégis hozzá vezet. –
[Ez GYP és a fsz sora is.] ♦ HG: És szívünk…
[A trocheust szüntetné meg a helyesírási jav. Ezután áth. sorok:]
<*Óh de hisz istent is káromoljuk,*>
<*S ő a' káromlásért megbocsájt,*>
<*Tudja jól, azért hozzá járulunk*>
<*Zsámolyához küldve szent imát*>
7 K: Szégyenűlten és kéjtől <*reszketve*> remegve, [A jav. sor *'Szégyenülten'* kezdőszóval GYP, HG és a fsz sora is.]
8 HG: …*vétlkezém* nagyon, [sh]
9 K: <*Hej de*> *Oh de* hisz kihez… ♦ GYP, HG, fsz: Ó, de hisz kihez…
10 K: Attól <*szivünknek*> *úgy-e, úgy-e,* nem <*is*> fáj semmi sem.
GYP: Attól *úgy-e, úgy-e*,… ♦ HG, fsz: Attól úgye, úgye,…
14 K, HG, fsz: Rosszabb férj… ♦ GYP: Roszabb férj…
15 K: <*Óh*> de <*hisz leg kedvesb' gyermekünknek*> ♦ [Majd:]
Ám de a *leg kedvesebb* fiúra ♦ GYP: Ámde *rárivalgunk a legked*vesb
HG, fsz: Ámde a legkedvesebb fiúra…
16 K: Is <*meg mondjuk: vigyen*> a' manó. [Majd:] Is rivalgunk: hordjon a manó! [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Fiúra is:* hordjon a manó! [A sor után két áth. sor, melynek kiolvasása meghaladta lehetőségeinket:]
<*S* ....>
<..... .... [Olvashatatlan szavak.]>
18 K: <*Életünk sem lenne nagy adó*> Úgye úgy van, drága zsaroló?
[Ez utóbbi GYP, HG és a fsz sora is.]
19 K: [A sor javításai olvashatatlanok.]
20 K: [A sor javításai itt is olvashatatlanok. Alattuk további áth. sorok:]
<*Életünk legédesb' percze lett.*>
<*Hej hisz megl* [?] *ha könyezéd*>
<*Azt a' rossz férjt lopva* [?]>
21 K: [Utána két áth. sor:]
<*Sokszor hittem, és hitted te is nő,*>
<*Tűzhelyünk, hogy nékünk kicsi kör,*>

22 K: *El ragadt* a' képzelet<*nek szárnya*> szele
GYP, HG, fsz: Elragadt a képzelet szele,
23 K: <*Melly a földről fellegekbe tör*> Mint hajóst révéből bűvarázzsal
[Ez GYP, HG és a fsz sora is. Alatta egy további áth. sor:]
<*Óh hisz a halászt is bűvarázsa*>
25 K: <*Hej de érzi csak hamar nyugalmat*> Ah, de csakhamar nyugalmat óhajt, [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Oh de*…
26 K: <*Más nem ád, mint szabadság dala*> Azt az árva ősi tűzhelyet,
[Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
27 K: [Alatt áthúzott sorok:]
<*Egymás karján lelve enyhhelyet,*>
<*Érzők isten egymásnak teremte*>
30 K: Benne úgy-e <*együtt*> mégis elvagyunk. [Majd:] Benne ketten, úgye, mégis elvagyunk. [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
31 K: Elvonúlt a felleg, felsüt a nap, [Jav.:] Elvonult a felleg, felsüt a Nap,
[A javítással ez GYP. HG és a fsz sora is. A sor után áth.:]
<*Bántottuk hát bár egymást hiába,*>
32 K: [A sor után áth.:] <*Megbocsájtánk hű…,* [?] *mindannyiszor,*>
33 K: Kedvesebb még a muló borura, ♦ GYP, HG, fsz: …a múló borúra,
[A sor után áth.:] <*Nem maradt szivünkben rejtett fullánk,*>
34 K: [A sor után áth.:] <*Melly érzést öl s mérget gyüjtve forr*>
35 K: [A sor után áth.:] <*Óh hisz a' nap is borút ölt ollykor,*>
36 K: Melly érzést öl s mérget gyüjtve vár, ♦ GYP, HG, fsz: …gyűjtve…
[A sor után áth.:] <*És ujabb fényben kel fel megint,*>
37 K: [A sor után áth.:] <*Percznyi eltüntével csak sugárit*>
38 K: [A sor után áth.:] <*Méltányolni és élvezni int.*>
39–40 K: [A 39–40. sor előtt további áth. sorok:]
<*Használjuk nő hát szivünknek napját,*>
<*Érző mint fáj, felleg ha fedi,*>
<*És hiszen mind e' fájdalmas perczet*>
<*Száz édessel pótolod te ki.*>

[32] LÉLEKERŐ
K: MIKL 265. – FH 1397. 8. fólió verzó
[Ez a költemény GYP válogatásának 26. verse.]
1 K: <*Ellent állottam ellenség szavának*> ♦ [Majd:]
Bátran megálltam, fegyver fegyver ellen, ♦ [Ez GYP, HG s a fsz sora is.]
2 K: Nagyok haragjától nem <*reszketék*> rettegék,
[A jav. sor GYP, HG s a fsz sora is.]
3 K: De kétkedém, <*nem nagy* [?]> elég erős-e lelkem?
[A jav. sor GYP, HG s a fsz sora is.]
4 K: Hisz <*ez csak mind férjtöl*> kötelesség. ♦ [Majd:]

Hisz férfitől ez csak kötelesség. [Ez GYP, HG s a fsz sora is. HG kiadása nem bontotta szakaszokra a verset, mi a K és GYP négysoros jambikus strófáit választottuk kiadásunkban.]
5 K: <*Ellentálltam szerencse mosolyának,*>
Szerencse csábja nem győzött felettem, [Ez GYP, HG s a fsz sora is.]
7 K: De kétkedém <*még hogy*> elég erős-e lelkem,
[A jav. sor GYP, HG s a fsz sora is.]
8 K: Ha *a'* sorsnak súlyos<*a*>bb <*haragja* [?]> vár? ♦ [Jav. sor:]
Ha a sorsnak súlyosb próbája vár? [Ez GYP, HG s a fsz sora is.]
9 K: Ellentállottam <*szép szemek könyének*> nőnek, hogy könyörge,
[A jav. sor GYP, HG s a fsz sora is.]
10 K: <*Kit szereték*> Szerettemet hallgattam, mint zokog;
[A jav. sor GYP, HG s a fsz sora is.]
11 K: Most már jöhet <*a'*> sors <*bár melly csapása*>, ♦ [Majd:] Most már jöhet sorsomnak bármi vésze, ♦ [Ez GYP, HG s a fsz sorváltozata is.]
12 K: <*Elbirni azt érzem*> erős vagyok. ♦ [Majd:] Nyugodtan várom *oh* erős vagyok. – ♦ GYP, HG, fsz: … várom, ó, erős vagyok. –

[33] VESZÉLYES JÁTÉK
K: MIKL 381. – FH 1397. 3. fólió verzó
[GYP kiadásában ez a *Szerelem* ciklus 7. verse.]
Cím K: [A cím mellett vörös irónnal: *Karolin hátrább*. A jelzés a kiadásunkban 36. sz. *Búcsú Karolinától* című vers címzettjére vonatkozik.]
1 K: <*Mindenki*> hódolt <*lányka néked*> ♦ [Majd:]
Egész világ hódolt, leányka,
2 K: <*A hódolót ki nevetéd*> S te mindenkit kigúnyolál,
3 K: <*És hogy bájidnak ellentállni*> Azt hitted, ez adó megillet,
4 K: <*Nem is lehet már, azt hivéd.*> S nincs senki, aki ellenáll.
[A K jav. sorai GYP, HG s a fsz sorai is egyúttal.]
5 K, GYP: Boszankodál, hogy egyedűl én [A fsz is így!]
HG: Bosszankodál… [A jav.-sal HG elrontotta a jambikus ritmust.]
6 K: Maradtam <*nálad*> hideg<*en*> [Jav.:] Maradtam néma és hideg.
[Ez HG és a fsz sora.] ♦ GYP: Maradtam *nemes* és hideg.
7 K: <*'S hogy meg hódíthass bájaiddal*> Több-több kacérság bájaidra
8 K: <*Kaczérkodál kétszeresen*.> Még több ragyogványt hintenek.
[7–8. jav. sorai GYP, HG és a fsz sorai is.]
9 K: <*Hogy még jobban bosszantottak fel*> ♦ [Majd:] Erősebb vért kell nekem <*is*> most ♦ [Végül:] Erősebb vért kellett nekem most,
[Ez utóbbi GYP, HG és a fsz sora.]
10 K: <*Hétszámra olly hideg levék,*> Neked hegyesb nyíl kelletett,
[Ez utóbbi HG és a fsz sora.] ♦ GYP: …nyíl…

12 K: A <*veszedelmes*> harczjáték ♦ [Majd:] A harczjáték<*om szüntelen*>
[Végül:] A harcjáték, az ütközet. [Ez utóbbi GYP, HG és a fsz sora is.]
13 K: De jaj <*annak*> ki a<*z*> érz<*éssel*> ♦ [Majd:] De jaj, ki a sziv érzetével [Ez utóbbi a fsz sora is.] ♦ GYP, HG: De jaj, ki a szív érzetével [A jav. ritmusrontás.]
15 K: Veszélyes az, mint a' lep<*k*>ének [A ritmusában jav. sor HG s fsz-sor is.]
16 K: Me*ll*yet kö*rű*l repűl, a tűz ♦ HG, fsz: Melyet körülrepűl, a tűz
[A jav. helyreállította az első jambust.] ♦ GYP: …kö*rű*lrepűl…
17 K: Addig <*kivántál meg*>hódít<*ani*> Addig hódítgatál cselekkel,
[Ez utóbbi HG és a fsz sora.] ♦ GYP: Addig hódítgatál…

[34] MENTSÉG
K: MIKL 284. – FH 1397. 3. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: Mentség <*Amáliának*>. [A név vörös ceruzával áth., mellette elhalványodva és áth.: <*Karolin hátrább*>. Erről ld. még az előző vers címének jegyzetét!]
[A verset sem a K, sem HG kiadása nem bontotta strófákra, fsz-ünk is astrofikus 16 soros versként közli.]
1 K: Mondod, lány, hogy *bizon* már ♦ HG, fsz: …bizony már
2 K: Sokszor <*voltam*> valék szerelmes, [A jav. sor HG és a fsz sora is. M 1864. évi K-javításai gyakran a ritmus megerősítését jelentik, itt is a spondeust jambussá alakította.]
4 K: <*Tőlem nagyon kétséges.*>
[Majd:] – Hogy is mondjam ki? – kétes. [Ez HG s a fsz sora is.]
6 K: Le és <*mégsem*> egy sem hibázik; ♦ [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
7 K: Szivemben is <*szüz*> az érzés [A jav. sor a fsz sora is.]
HG: Sz*í*vemben is… [Helyesírási jav. megszünteti a jambust.]
8 K: <..... [Olvashatatlan áth.]> Egész teljben virágzik. –
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
11 K: S engem sajnál<*hatsz*> inká*b*, ♦ [Majd:] S engem sajnálj meg inkább,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
12 K: <.....> Hogy hittem egykor annak. – [Olvashatatlan szó *'Hogy'*-nak átírva. A jav. sor HG és a fsz sora is.]
16 K: S én mégis <*még is*> féltve féltlek. – [A jav. sor HG és a fsz sora is.]

[35] VISSZAVESZEM, LEÁNYKA
K: MIKL 386. – FH 1397. 3. fólió verzó
[GYP kiadásában ez a *Szerelem* ciklus 8. verse.]
Cím K: *Vissza veszem* leányka ♦ GYP: *Visszaveszem leányka…*
HG, fsz: VISSZAVESZEM, LEÁNYKA

2 K, fsz: Hüségi eskümet, ♦ GYP, HG: H*ű*ségi…
[Helyesírás javítása: a jambus eltüntetése.]
4 K: <*A búcsúnak*> csók<*já*>ba ♦ [Majd:] E néma búcsucsókba, [Ez fsz-ünk sora is.] ♦ GYP: …búcs*ú*-csókba' ♦ HG: búcs*ú*csókba,
[A helyesírási jav.-ok ismét elrontották a jambust.]
5 K: Imé szerelmedet. ♦ GYP: *Ime* szerelmedet.
HG: *Í*mé, szerelmedet. ♦ fsz: Imé, szerelmedet.
[Ld. a 2. és 4. sor „ritmus-zavarait", itt is ez a helyzet.]
11 K: Mért *áljon*… ♦ GYP, HG, fsz: Mért álljon…
12 K: <*Mint halvány kísértet*> ♦ [Majd:] Halvány rémképe még,
[Ez utóbbi GYP, HG és a fsz sora is.]
14 K: Míg így <*jövend*> majdan helyébe [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
GYP: M*i*g *i*gy majdan…
15 K: <*Szelíd* [?]> emléke lép. ♦ [Majd:] <*Szép*> emléke<*zet*> lép. ♦ [Végül:] Békélt emléke lép. – [Ez fsz-ünk is]
16 K: Ugy-é szűd melly enyém v*ó*lt, ♦ GYP: *Szíved, mely az* enyém volt,
HG: *Ú*gy-*é*, szűd, me*ly* enyém volt, ♦ fsz: Ugyé, szűd, melly enyém volt,
[HG a ritmust rontotta el javításával, GYP stilizált, nem vette figyelembe M eredeti szándékát.]
20 K, GYP: S *u*tját… ♦ HG, fsz: S útját…
21 K: Ugy-é kebled leányka, ♦ GYP: Ugy-é *szived,* leányka,
HG: *Ú*gy-é, kebled, leányka, ♦ fsz: Ugyé, kebled, leányka,
22 K: Me*ly* engem <*szeretett*> kedvele ♦ [Ez GYP sora is.]
HG, fsz: Mely engem kedvele, [Átvettük HG helyesírási korrekcóját, mert ezzel a sor jambikus lejtését erősítette.]
23 K, GYP, HG: Nem fog <*azért*> átkozni most sem ♦ fsz: most sem,
24 K: <*Hogy már*> tovább maradni ♦ [Majd:] Tovább maradni, hogy nem
[A jav. sor GYP, HG s a fsz sora is.]
25 K: <*Nem hagy a'*> végezet? ♦ [Majd:] Engedte vége*z*ete?
[A jav. során M elmulasztotta törölni az utolsó szóban fölöslegessé váló *'e'*-t, így a K-ban a ritmikai és értelmezési hibát a kiadások korrigálták.]
GYP, HG, fsz: Engedte végzete?
26 K, GYP: *Ugy-é bár*… ♦ HG: *Úgy-é bár*… ♦ fsz: Ugyébár
27 K, GYP, fsz: …hivebb leszen, ♦ HG: …h*í*vebb leszen,
[26–27. sor: ritmus-zavarok.]
28 K: Hogy az tán <*többet nálam*> többet érez, [Jav. sor GYP, HG, fsz-sor is.]
29 K: <*Érez*> Mint én, s mit keblem érzett, [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
31 K: Hol van dal, me*lly* megígéz, ♦ GYP, HG, fsz: …mely megígéz,
35 K: <*Mit*> siratnunk nem kell? ♦ GYP, HG, fsz: Siratnunk mit nem kell?
38 K: Me*lly* tiszta… ♦ GYP, HG, fsz: Mely tiszta…
39 K: Egy per*c*zig ég s *alá szál* ♦ GYP, HG, fsz: …alászáll,
42 K, HG, fsz: Könnyezve… ♦ GYP: Kö*ny*ezve…
45 K: O*lly* szent… ♦ GYP, HG, fsz: Oly szent…

[36] BÚCSÚ KAROLINÁTÓL
K: MIKL 95. – FH 1397. 3. fólió verzó, 4. fólió rektó
[GYP kiadásában ez a *Szerelem* ciklus 9. verse.]
Cím K: *Búcsú Amáliától* ♦ GYP: *Búcsú.* ♦ HG, fsz: BÚCSÚ KAROLINÁTÓL
[A vers kézirata fölött más cím olvasható, ez azonban már javítás eredménye. A jav. során csak az *'Amá'* szókezdet betűinél történt átírás. Az *'A'* erőteljes szárvastagítása sem tudta elfedni a kezdővonal középső kidudorodását, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag csak *'E'*-vel kezdődhetett a név. Az *'A'* másik szárának vastagítására pedig azért volt szükség, hogy az eredetileg vélhetően *'t'* betű áthúzását elfedje. Az *'m'* első szárrésze viszont már világosan jelzi, hogy itt '*e*' állt, középső része pedig *'l'* volt. De nem volt folytatás! Madách, még mielőtt Etelka nevét leírta volna, meggondolta magát. (A *Lant-virágok*ban is van egy *Búcsú* című vers, amely valóban Etelkának szól; a két vers azonban tartalmilag teljesen eltérő: ott a lány búcsúzik, itt a férfi.) A jav. eredménye *Búcsú Amáliától* lett (az egész cím tintaírású), majd vörös ceruzával áthúzta a nevet, s mellé írta: *„Karolin hátrább"*. Végül a 10. fólion már a *Búcsú Karolinától* cím szerepel.]
2 K: <*Óh*> kérlek <*csak meg ne*> ijedj. –
[Majd:] Kérlek, kérlek, ne félj, ijedj! – [Ez HG és a fsz sora is.]
GYP: Kérlek *ne félj, meg ne* ijedj! – [GYP „átköltötte" a sort.]
3 K: Nem könnyeket jö<*ttem*>vék sajtolni, [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
5 K, GYP: …s *i*sten veled! ♦ HG, fsz: …s Isten veled!
6 K: Hisz nem <*sápadni, sóhajtozni,*> [Majd:] Hisz nem sohajtni, sápadozni [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
7 K, HG, fsz: Kötők mi frígyünket, leány! ♦ GYP: …fr*i*gyünket…
8 K, HG, fsz: Minden percünk egy tölt pohár volt, ♦ GYP: …t*e*lt…
10 K, GYP: …s*i*rjunk talán? ♦ HG, fsz: …sírjunk talán?
11 K: <*Óh*> nem <*ha a*> nő <..... ..... > [A sorban olvashatatlan javítások.]
[Majd:] Nem, nem, hisz a nőnek szivétől [Ez GP és a fsz sora is.]
HG: …a nőnek szívétől [A helyesírási jav. eltörli a jambust.]
14 K: <*És*> szenvedélynek <*mint lepkének*>, [Majd:] A szenvedélynek, a költőnek, [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
16 K: Kit a' forrás<*víz meg frissíte*> üdíte egykor,
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
17 K: <*Egykor, midőn*> el tikkadott, ♦ [Majd:] Midőn ledűlt, eltikkadott,
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
18 K: Nem lenne-é ő*rű*lt örökre ♦ GYP: Nem lenne-*e ő*rült:…
HG: Nem lenne-é őrült örökre ♦ fsz: őrült, örökre,

19 K: <*Az édes percznek emlékére*> ♦ [Majd:] Az egy pohár vizért cserébe
[Ez GYP sora is.] ♦ HG: Az egy pohár vízért cserébe ♦ fsz: Az egy pohár vizért cserébe,
20 K: <*Lelánczoltan*> Leláncoltan maradni ott?
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
21 K: I*lly* forrás vóltál, lány,… ♦ GYP: Ily forrás voltál, *ly*ány,…
HG, fsz: Ily forrás voltál, lány,…
22 K: I*lly* forrás vóltam, lány,… ♦ GYP: Ily forrás voltam, *ly*ány,…
HG, fsz: Ily forrás voltam, lány,…
25 K, GYP: Kedves leány *i*sten veled! – ♦ HG, fsz: Kedves leány, Isten veled!
28 K: De ha bóldogságod o*lly* nagy lesz, ♦ GYP: De *boldogságod ha oly*…
HG, fsz: De ha boldogságod oly nagy lesz,
30 K: <*Azt is*> el nézem drága nő. ♦ [Majd:] Elnézem azt is, drága nő. –
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
33 K: Mi<*ly*> sok időt *rám* pazar<*ol*>ál, ♦ [Majd:] Mi sok időt reám pazartál,
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
34 K: <*Még*> egy tánczot el mulaszt<*ott*>ál, ♦ [Majd:] Egy táncot is már elmulasztál! [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
35 K, GYP: Siess hölgy. – S most *i*sten veled. – –
HG, fsz: Siess hölgy! – S most Isten veled! – –

[37] SZŐKE IPOLY
K: MIKL 363. – FH 1397. 9. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: Szőke *i*poly. [De: a vers első sorában már 'Ipoly'!]
Alcím K: *P.-hez.* [Ld. a kötet bevezetőjét és a szómagyarázatokat!]
3 K: <*Rám ha nézesz sebzesz, el ha nézesz,*> ♦ [Majd:] Megsebez, ha rám néz, s hogyha nem néz, [Ez HG és a fsz sora is.]
4 K: A *n*aptól <*fosztasz*> rabol meg engemet. [A jav. sor HG sora is.]
fsz: A Naptól rabol rabol meg engemet.
5 K: Jó, hogy arczod <*kicsi*> bájgödrében ♦ [Majd:] Jó, hogy arcodon, kis bájgödrében [Ez HG és a fsz sora is.]
7 K: Me*ly*, ha <*rám nézesz sebem enyhül,*> ♦ [Majd:] Me*ly*, ha sebzesz *i*rt önt a sebembe, ♦ HG, fsz: Mely, ha sebzesz, írt önt a sebembe,
8 K: <*El ha nézesz van*> *n*apom helyett. ♦ [Majd:] És mosolyg, ha kell, *n*apom helyett. [Ez HG sora is.] ♦ fsz: És mosolyg, ha kell, Napom helyett.
10 K: Eszem azt a' <*piros piczi*> szád ♦ [Majd:] Eszem azt a szós picinyke szád! [Ez HG és a fsz sora is.]
11 K: Fáj ha nem hallom <*csengő szavát*>, fáj ♦ [Majd:] Fáj, ha nem hallom csevegni, és fáj, [Ez HG és a fsz sora is.]
13 K: Jó hogy <*kebled*>nek <*hó halmocskái*> ♦ [Majd:] Jó, hogy a kebel két renge halma [A *'kebel'* szó a *'keblednek'* átírásával lett javítva. A jav. sor HG és a fsz sora is.]

14 K: Hévvel hullámoz<*nak*> még akkor is, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
21 K: Jó hogy a' világ <*végső sarkán is*> végében is még
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

[38] EGY TÁNCVIGALOMBAN
K: MIKL 152. – FH 1397. 9. fólió rektó, verzó
[GYP kiadásában ez a *Szerelem* ciklus 9. verse.]
Alcím K: <*H M-hez*> [Az áth. alcím nem került a kiadásokba.]
2 K: Hajoltak hozzám nálad jobbak <*már,*> is,
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
4 K: <*Mellyben tudom kiábrándulás vár.*> ♦ [Majd:] Mi, jól tudom, kiábrándulni visz. [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
5 K: Mi vonz hát mégis <*hozzád ollyan hévvel,*> ♦ [Majd:] Mi vonz hát mégis oly hévvel tehozzád, [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
5. sor alatt K: [Három áth. sor, amely eredetileg ezzel együtt alkotta a második versszakot:]
<*Hogy gyöngéidre is bájt kölcsönöz,*>
<*'S leg ígézőbbé alakítja mind azt,*>
<*Mit másoknál hiányúl felfödöz?*>
6 K: <*Mi fáj ha gondolom, hogy más fog bírni,*> ♦ [Majd:] Mért fáj, ha másért ver szived talán, [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
6. sor alatt K: [Két áth. sor, amely eredetileg ezzel, továbbá a 8. sorral együtt alkotta a 3. versszakot (a végső változat 7. sora a két áthúzott sor közé van beírva, de tartalmilag nem tekinthető egyik javításának sem)]:
<*Hogy kis szíved másért dobog talán,*>
<*Midőn én úgysem bírhatnálak téged*>
9 K: <*Átengedem magam az igézetnek,*> ♦ [Majd:] <*Az*> át <*ígézet*> engedem magam a bűvöletnek, ♦ [Végül:] Átengedem magam a bűvöletnek,
10 K: <*Bűvös csillámát*> Fénymámor, illat, kéjjel élvezem,
11 K: E termen, <*e zenén és* [?]> szeme<*d*>en túl
[Majd:] E termen és e kedves szemeken túl
14 K: <*Ha lelkemből huzod ki hangidat,*>
[Majd:] A hang, melyet lelkemből vonsz elő,
15 K: <*S*> mi <*abban csak titkos sejte* ..... [?]>
[Jav. sor:] Mi ott szenderge titkos sejtelemként,
16 K: Vonód <*mind annak szót és éltet ad.* –>
[Majd:] Vonód alatt az mind életre jő. –
[A 9., 10., 11., 14., 15. és a 16. jav. sorok GYP, HG s a fsz sorai is.]
17 K: Zenédben <*van*> egy küzdő szív világa, ♦ [Majd:] Zenédben egy küzdő szívnek világa, [Ez GYP, HG s a fsz sora is.]
19 K: Egy jobb szellemvilág <*édes*>viszhangja, ♦ [Majd:] Egy jobb szellemvilág visszhangja rendül, [A *rendül* szó fölött olvashatatlan törlés. A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]

20. sor alatt K: [Áth. versszak:]
<Mit csalogány zeng, mit vadon vihar zúg
Szellő beszél és rózsa illatoz,
Mind hangtengerré olvad, melly elnémít,
'S helyettük szólva végig árjadoz.>
21 K: <*Most*> a zenére a' táncz is meg ind*ú*lt,♦ [Majd az első szó közbülső javítása: <*Im* [?]>. Végül:] Majd a zenére a tánc is megindult,
[A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
24 K: Mint <*védi cserfa, játszi borostyánt*.>
[Majd:] Mint az erős tő a lengő virányt
25 K: <*Ő*> hozzám haj<*lik*>, majd paj<*zán*>an elhagy,
[Majd:] Hozzám hajol, majd pajkosan meg elhagy,
27 K: <*Féltés*> békűlés, <*dacz, szelíd*> enyelgés
[Majd:] Dac és békűlés, féltés és enyelgés
[A jav. 24., 25, és 27. sorok GYP, HG, és a fsz sorai is.]
29 K: Majd érzem szíve gyors*ú*ló verésit, ♦ GYP, HG, fsz: Majd érzem szíve gyorsuló verésit, [Egy jambus helyreállítása a kiadások nyomán.]
30 K, HG: Lél*e*kzetét,… ♦ fsz: Lélegzetét,… [Jav.]
31 K: Hozzám szorítom <*s őrjöngő forgásban*>, ♦ [Majd:] Hozzám szorítom <*őrűlten forgatom*> ♦ [Végül:] Hozzám szorítom, s pörgő őrületben
[A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
32 K: <*El vész ég, föld,*> őt ölelem csupán. ♦ [Majd:] Ég, föld enyész, s őt ölelem csupán. [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
33 K: <*Ha az*> igézet végre el <*veszetten*>,
[Majd:] <*S ám ha az*> igézet végre el <*veszetten*>,
[Majd:] <*Majd ha az*> igézet végre el <*veszetten*>,
[Végül:] Ha az igézet végre elenyészik, [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
34 K: <*A*> fény <*kialszik, a*> zene <*el*> hal,> ♦ [Majd:] Fény, illat és zene kihal, eláll, [A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
37 K: <*De*> Képed l<*eá*>ny lány <*minden*> egész kéjjel marad fel,
[Majd többlépéses jav.-ok után:] Képed, leány, egész kéjjel marad fel,
[Ez lett GYP, HG és a fsz sora is.]
38 K: <*Mit birtokod adandhatott nekem,*> ♦ [Majd:] Minél tán nem <*nagyobb hüséged*> sem ♦ [Végül:] Minél tán nem több szűd birása sem –
[Ez lett GYP és a fsz sora is.] ♦ HG: …b*í*rása sem –
40 K, GYP, fsz: Mi a birást követni kénytelen. ♦ HG: …b*í*rást… [HG helyesírási jav.-a a 38. és 40. sorban megszüntetett egy-egy jambust.]

[39] A PÁSZTORLÁNYKA
K: MIKL 44. – FH 1397. 11. fólió rektó, verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
1 K: [Az első sor és az első változat második sora között két áth. sor, ezek együtt alkották eredetileg az első versszakot:]

<A kis virágok mind kihulltak,>
<Helyettük köd foszlányokkal>
2 K: Kisértetes <*szél játszogat*> csak. ♦ [Majd:] Kisértetes szellő zokog <*a*> csak, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
3 K: <*Varjúcsapat károg, kereng*,> [Majd:] Ködárban varjú <*kerenget,*> had kereng ♦ HG, fsz: Ködárban varjúhad kereng,
3. sor alatt K: [Három áth. sor, ezek együtt alkották eredetileg az első változat második versszakát:]
<Hol kis madárkák énekeltek,>
<A viszhang bájában alél,>
[A 3. áth. sor már a végső változat 4. sorának első variánsa volt.]
4 K: <*Felelni nincs, ki énekének*>
[Majd:] K, HG, fsz: Nincs híre dalnak, nincs virágnak.
5 K: El hallgat<[?] *kis*> szós tücsök, ♦ [Majd:] Elhallgatott a szós tücsök,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
6. sor alatt K: [Két áth. sor; az 5. és 6. sorral együtt ezek alkották eredetileg a 3. strófát:]
<Mért zengene? aki hallgatá>
<Az is csendes falvába tére.>
8 K: A pásztor tűz<*ek el aludtak*.> ♦ [Majd:] A pásztortűz hamváig ége.
[Ez HG és a fsz sora is. Azután ez alatt még két áth. sor:]
<'S kolomp után falu felé>
<Sietnek a' jól tartott nyájak.>
9 K: <*Minden élet oda szorúl*> ♦ [Majd:] Megnépes*ű*lt a kis falu,
HG, fsz: Megnépesült a kis falu,
10 K: <*A szalmafedelek füstölnek*.>
[Majd, HG és fsz sora is:] Vigan füstölnek a kémények,
13 K: <*Veled jött ily élet közénk*> [Majd:] <*Óh honnan lány e' változás*>
[Azután:] Ez élet, lány, veled jöve [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
14 K: <*Mióta kis falumba jövél?*> Közénk, s maradt kint a hideg tél –
15 K: <*Talán azért van élet is*> Átellenes kis ablakod
16 K: <*'S kint a mezőkön olly hideg tél.*> Fagyán, ah, egy új bájvirág kél.
[A jav. 14., 15. és 16. sor HG és a fsz sora is egyúttal. A 16. sor alatt áth. szakasz:]
<Mert hogy ha nézek kis házad [Majd:] *szük tanyád>*
<Átellenes kis ablakára>
<A halvány fagyvirág között>
<Ott nyíl azóta egy bájrózsa. – –>
[Utolsó sor jav.:] <[?] *bájvirága*>
18 K: <*Melly elvisz ismét a> mezőre* ♦ [Majd:] Ki a hegyekbe visz magával,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

19 K: <*Az élet el kever megint*>, ♦ [Majd:] Az élet el kisér <*s mi itt*>
[Az áth. szó után:] megint ♦ fsz: Az élet elkisér megint,
HG: Az élet elkísér megint, [Jambus-rontás.]
20 K: <*'S ide szorúl a' tél közénkbe*.> S maradhatunk a tél fagyával.
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
22 K: A kis pacsirta <*'s víg dalára*> ♦ [Majd:] A kis pacsirta, és dalára
23 K: <*Felretten a' természet és*> Legszebb mezében jő eléd
24 K: <*Virágot küld elődbe lányka*.> A pusztaság testvér virága.
25 K: <*Ez leg szebb díszét ölti fel*> Felserken a viszhang s figyel,
HG, fsz: Felserken a visszhang s figyel, [A 22., 23., 24. és 25. jav. sorok HG és a fsz sorai is.]
25. alatt [két, sorról sorra áthúzott versszak a K-ban, az első versszak első sora azonos a 25. sor áthúzott változatával:]

<*Ez leg szebb díszét ölti fel*>	<*S dalod minden eszményéből*>
<*Testvérének tisztességére,*>	<*Lesz egy egy énekes madárka,*>
<*'S a' bércz viszhangja is fölél*>	<*Az egyik sír, a más örűl*>
<*Hallgatni, hogy dalod már zeng-e?*>	<*A harmadik mereng magában.*>

26 K: <*Amint*> Ha ajkaidnak dalja zendül, [A jav. sor HG és fsz sora is.]
28 K: Dalos madár lesz mindenikbűl. ♦ fsz: …mindenikbül. [Jav.]
29 K: De <*hogy ha*> én át <*nézek majd*> ♦ Csak én, ha áttekintek, ah,
30 K: <*S*> kis ablakodban rózsa lesz<*en*> ♦ Kis ablakodba, rózsa lesz ott –
31 K: <*Körötte csak emlékednek*> ♦ [Majd:] <*Bús fagyvirága nyíland nékem*.> Nekem csak halvány fagyvirág –
[A jav. 29, 30 és 31. sorok HG és a fsz sorai is.]
32 K: <*Arczád helyett*> <....> mely át mosolygott. [Az első két szó a K-ban ugyan át lett húzva, de HG-hez hasonlóan ezt vettük fel fsz-ünkbe:]
Arcád helyett, mely átmosolygott.

[40] EMLÉK-ÁLDOZAT

K: MIKL 164–165. – FH 1397. 11. fólió verzó [első változat], 75. fólió rektó [végső változat] [GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]

Emlék-áldozat *[Első változat]*

Dús füzérben, ékes sok virág között,
Mit kertésze gondos munkával nevelt,
Szende vad virága a' szabadnak te,
Kedves pásztorlányka mért ne lelnél helyt.

Néked a' természet vólt édesanyád,
Érzést kebeledbe az isten sugott,
Diszlettél mégis s bár csak rövidke nap
Nyújtottál kéjt mint más, szinte olly nagyot.

Mit tesz az, hogy hosszan-é vagy röviden?
Hisz le hervad minden: ifjuság tavasz
Szerelem, s még mentől díszesbben nyilott
Annál sebesebben el is hervad az.

De azért a' tavaszt illeti a' dal,
S azt megénekelni a' pacsirta jár;
Pásztorlányka! kebled is tavasz vala,
Bájihoz e' kis dal légyen a' madár. –

A főszöveg variánsai

1 K: Büszke gonddal ápolt kert virága<*ként,*>it, ha
[A jav sor HG és fsz-sora is.]
2 K: <*Lelkem*> árjadó szűm bokrétába fonta [A sor vége fölött olvashatatlan szó.]
4 K: <*Kedves pásztor lányka már*>. [Befejezetlen, áth. sorkezdet.]
HG, fsz: Pásztorlányka, mért ne tűznélek közéjek?
6 K: Kebeledbe érzést <*súgott*> önte a nagy isten. ♦ HG, fsz: …Isten,
10 K: <*Ifjuság – szerelmünk – a tavasz rohannak*>
[Jav., HG és fsz:] Legszebb perceink, mik legjobban rohannak.
11 K: <*De*> hervad a tavasz – <*de dalára de*> méltó
[Jav., HG és fsz:] Hervad a tavasz is, ám méltó, ha dalt vár,
12 K: <*És*> meg énekelni – a pacsirta eljár.
[Jav., HG és fsz:] S őt megénekelni a pacsirta eljár.
12 K: [A sor alatt 3 áth. sortöredék:]
<*Pásztor lányka nékem tavasz vala*
Óh kedves tavasz volt nékem
Nékem szép tavaszom volt kebled>

[41] A GALAMBOK

K: MIKL 12. – FH 1397. 12. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers. Ugyanakkor megjelent a költő életében is a *Fővárosi Lapok* 1864. márc. 20-ai 66. számában, *Emlékkönyvbe* címmel, alcím nélkül. A nyomtatott szöveg variánsait FL rövidítéssel jelezzük.]
Cím K, HG, fsz: A GALAMBOK ♦ FL: *Emlékkönyvbe*
Alcím K, fsz: (R-hoz) ♦ HG: *(A-hoz)* [A második betűszár (a fölötte álló cím *'A'*-jától eltérően) nem áthúzást, hanem hurkot tartalmaz. A címzett neve is az 'R' olvasatot erősíti meg (de la Motte Rozália). A FL-ban nincs alcím.]
3 K, HG, fsz: S míg magadhoz bébocsájtod, ♦ FL: S míg … bé*bocsátod,*
4 K, HG, fsz: Turbékolva ott kopognak. ♦ FL: *Turkékolva*… [sh]
5 K: Gyöngéd <*játszi csipkedéssel*> ♦ [Majd:] Gyöngéd, <*csokokkal kinálnak*>, ♦ [Majd:] <*Jatszi csokokkal kinalnak*> [Végül az első változat a lapszélen ismételve:] Gyöngéd, játsz csipkedéssel. [Ez FL, HG s a fsz sora is.]
6 K: <*Hozzád simúlnak enyelgve*> ♦ [Majd:] <*Karjaidhoz kebeledre meg simulnak*> ♦ [Végül:] Símulnak fehér kebledre,
[Ez FL, HG és a fsz sora is.]
11 K: Vérző szívben <*melly titkon kelt*> kelt ki titkon,
[A jav. sor FL, HG és a fsz sora is.]

12 K: <*S orvul fel töre fogházát*> ♦ [Majd:] S fészkét <*hagyva*> törve messze *el szallt* ♦ FL, HG és fsz: S fészkét törve messze elszállt.
15 K, HG, fsz: Hagyd csak, hagyd tovább repülni, ♦ FL: *Hadd* csak, *hadd*…

[42] ZSUZSIHOZ
K: MIKL 389. – FH 1397. 12. fólió verzó, 13. fólió rektó)
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: <*Linához*> [A szerző áthúzta, majd melléírta: „Zsuzsihoz" (mindkét esetben vörös ceruzát használt).]
1 K: <*Szép vóltál lányka, amidőn látálak*>
[Majd:] Kedves valál, hogy láttalak először,
2 K: <*Haragos arczczal,*> büszkén, <*hidegen*>,
[Majd:] Hideg szemekkel, büszkén nézve rám.
3 K: <*Rideg szépséged vólt szűm ideálja*> [A sorkezdő *'r'* betű *'R'*-nek átírva. ♦ [Majd:] Ez a ridegség a valódi széphez
4 K: <*Nagyobb bájat nem ismert képzetem.*> ♦ [Majd:] Legjobban illik tán, úgy gondolám. [A jav. 1–4. sorok HG és a fsz sorai is.]
5 K: Látálak <*ismét, hogy hódítni vágytál*>
[Majd:] Látálak újra, hóditásra mentél. [Ez a fsz sora is.]
HG: …hódításra… [A helyesírási jav. megszüntette a jambust.]
6 K: <*S átáramolni*> hagytad báj<*idat,*>
[Majd:] Ragyogni hagytad itt-ott bájaid,
7 K: Mint rózsa bimbó, <*melly félig burkoltan*> félig eltakarva,
HG, fsz: Mint rózsabimbó, félig eltakarva,
8 K: <*Még a' sejtésnek is gazdag tért ad.*>
[Majd:] A sejtelemnek is tért hogyha nyit. [Ez HG és a fsz sora is.]
8 K: [alatta áth. versszak:]
<*Majd taglejtésed kelleme fogott el,*
Majd gyermekded lábacskád bukkant ki,
Majd rózsa szád gyöngysorja csillámlott fel
Majd hullámzó kebled hó halmai.>
9 K: S <*én*> hűtlen <*lettem volt eszményképemhez,*>
[Majd:] S hűtlen levék első rideg magadhoz,
10 K: Új <*alakod*> tett <*hozzá*> hűtlenné
[Majd:] Újabb magad tett hűtlenné legott,
11 K: Hivém, hogy <*énnekem hódit ha helye*>
[Majd:] Hivém, hogy ez összhangzatos egésznél
12 K: <*Mását e' földön még meg nem lelé.*> ♦ [Majd:] Dicsőbbet Isten még nem alkotott. [9–12. K jav. sorai HG és a fsz sorai is.]
13 K: <*Szerettél lányka, és egész valódon*>
[Majd:] És meglehet, de alkotott szerelmed,
14 K: <*Új, még nem ismert szépség ömle el,*> ♦ [Majd:] Szeretni kezdél, s új báj önte el, [A 13–14. K jav. sorai HG és a fsz sorai is.]

15 K: Most ért már <..... [olvashatatlan félsor]>
[Majd:] Most érte már el, ah, látom, tökélyét [Ez a fsz sora is.]
HG: Most érte már el, *óh* látom, tökélyét
16 K: A báj me*llye*t… ♦ HG, fsz: A báj, melyet…
19 K: Le törp*ű*l <*minden*> mesterség <*melletted*>
HG és a jav. K-sor: Letörp*ű*l a mesterség cifrasága,
fsz: Letörpül a mesterség cifrasága [A helyesírási korrekció révén erősítettük a jambikus ritmust: ∪ – / ∪ – / – – / – – / ∪ – / –]
20 K: <*Isten leg szebbé képzett*> magad <*at.*>
[Majd:] Melletted, ah – legszebb te vagy magad. [Ez a fsz sora is.]
HG: Melletted, *óh* – legszebb te vagy magad. [Ld. a 15. sor jegyzetét!]
21 K: <*S*> birlak <*bár most egészen bájaiddal,*> ♦ [Majd:] S ha bírlak is leányka mindenestől ♦ HG, fsz: S ha bírlak is, leányka, mindenestől,
22 K: *Miden* <*báj mégis mindég új*> nekem [Tollhiba, kihagyott betű a *'Minden'* szóban.] ♦ [Majd:] Minden kecsed még mindég új nekem,
[Ez a fsz sora is.] ♦ HG: Minden kecsed még mind*í*g új nekem,
23 K: <*Minden kegyet egyenként kell*> kivívnom ♦ [Majd:] Egyenkint kell mindannyiszor kivívnom, [Ez HG, s a fsz sora is.]
24 K: És minden enged<*ély*> új kegy<*elem*>
[Majd:] És minden engedmény új kegy-jelem. [Ez fsz-sorunk is.]
HG: És minden engedmény új *kegyelem.* [Valószínűleg a jambus kedvéért született M javításában a *kegy-jelem* kissé erőltetett költői szóalkotása.]
25 K: Minden <*pillantásban, minden mosolyban*> ♦ [Majd:] Minden mosolyban, szóban, pillanatban [Ez HG, s a fsz sora is.]
27 K: <*S*> ha <*meg*> csókolsz, <*ha*> átkarolsz ezerszer ♦ [Majd:] S mégis, ha csókolsz, átkarolsz ezerszer,[Ez HG, s a fsz sora is.]
28 K: Ezerszer győztesnek <*érzem*> hiszem magam.
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

[43] EPEDŐ SZERELEM
K: MIKL 169. – FH 1397. 13. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: Epedő szerelem. (*Zsuzsi*) [A *Zsuzsi* név zárójelbe írva utólag került a címmel egy vonalba a lap szélére, piros ceruzával. Nem alcím!]
1–4 K: [A vers kéziratában csillag és fél körív jelzéssel a K végére helyezi át ezt a szakaszt M. A K javításakor, átírásakor változtatta meg az eredeti sorrendjét a versszakoknak, így került a 2. strófa az első helyre.]
3 K, fsz: Dicséretére epedő, ♦ HG: D*í*cséretére epedő,
[HG jav.-a elrontotta a jambust.]
5 K: Nem ég<*het a mécs sem*> soká ♦ [Majd:] Nem ég a legszebb láng soká,

6 K: Ha <*olajat nem öntesz rája,*> ♦ [Majd:] Ha táplálékot nem találhat,
[A jav. 5–6. sor HG s a fsz sora is. A 6. sor alatt 4 áth. sor. Az első kettő eredetileg az 5. és 6. sor folytatásaként alkotott egy versszakot, míg a másik kettő, a 7. és 8. sorral folytatva egy következő versszak volt.]
<*Nem ég a' szív, ha nem ujúl*
Egy egy kegytől meg ollykor lángja.
Ha a' hős vérét ontja ki,
Babért méltán vár, 's diadalmat,>
7 K: Bolond, ki cél nélkűl csatáz, ♦ HG, fsz: …nélkül… [Jav.]
8 K: Mig elfáradva öszveroskad. ♦ HG: Míg elfáradva összeroskad.
fsz: Mig elfáradva összeroskad. [HG helyesírási jav.-a elrontotta az első jambust.]
8 után K: [áth. versszak:]
<*Vagy úgy felettünk áll a nő*
Hogy őt imádhatnunk elég kegy?
Ön érzete [?] *ennyire*
A férfiú [?] *nem vétkezhet.*>
9 K: <..... [Olvashatatlan] *ha férfiú magát*>
[Majd:] S ha már könyörgve porba hull
10 K: <*Leánynak lába igy alázza,*> ♦ [Majd:] A Föld ura – leány elébe,
11 K: <*Érte méltán követeli*> ♦ [Majd:] Méltó, hogy keble édenét
12 K: <*Hogy ő szerelmével dijazza.*> ♦ [Majd:] Ez is legott megossza véle.
13 K: <*Ha nincs a férfi szívében*> ♦ [Majd:] Kinek lelkéből már kihalt
[9–13. jav. sorok HG, s a fsz sorai is.]
15 K: Nem érdem<*li*>es, hogy férfiú, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
17 K: <*Ha*> a' lány<*nak szivében nincs*>
[Majd:] S a lány szivében hogyha nincs [Ez HG s a fsz sora is.]
18 K: E <*szent*> nagy törvénynek öntudatja, ♦ [HG a *'szent'* szót közölte. Mivel áth. vagy más, a megváltozott költői szándék irányát egyértelműsítő jelzés nincs, ezért a sor többi szavával színében inkább egyező *szent* lehetett a korábbi, míg a halványabb tintával írt *nagy* a későbbi változat. Ez tehát a fsz sora, a HG sorában olvasható *szent* helyett.]
19 K: Szeresse<*n*> lány társát, <*hisz azt*> hisz azt
HG, fsz: Szeresse lánytársát, hisz azt [Az utolsó két szó áth., majd a sor fölött megismételve.]
20–24 K: [Eredetileg ez volt a vers első versszaka.]
24 K: Szivem<*nek új és új* ..... [?] *ad.*> ♦ [Majd:] Szivemre újabb láng gyanánt hat. [Ez HG és a fsz sora is.]

[44] A TÉLI ÉJ DICSÉRETE
K: MIKL 54. – FH 1397. 13. fólió rektó, verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]

3 K: <*Hadd bírja*> Élvezze más a fényes napsugárt,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
6 K: <*Csak bút enyhítni*> alkot<*ott*> az ég,
[Majd:] Enyhítni búnkat alkotá az ég, [Ez HG és a fsz sora is.]
8 K: A percz költészetének <*születék.* –> honja még.
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
13–15 K: [A versszak első három áth. sora és javításuk:]
13 <*Nincs köztünk fesz, nincsen hideg szabály,*>
Átérezzük, hogy egymásért vagyunk,
14 <*El van szakítva tőlünk a' világ,*>
El van szakítva tőlünk a világ,
15 <*Vadon zajgása nem riaszthat fel,*>
Nincs fesz közöttünk, nincs hideg szabály,
17 K: <*Itt érezzük, hogy egymásért vagyunk,*>
[Majd:] <*Szivünkben tiszta*> mi egyikünkben él
[Végül:] A boldogság, mi egyikünkben él, [Ez HG és a fsz sora is.]
18 K: <*S boldogságot* ..... [?] *kéjt szerez*> ♦ [Majd fölötte olvashatatlan, áth. változat:] <..... .....>
[Végül K, HG, fsz:] A másiknak valódi kéjt szerez,
19 K: Nem mint kivűl, <*a' nagyvilágban, hol*> hol egynek élve, ah,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
20 K: <*Egy ember kedvének száz rabja lesz.*>
[Majd:] Más számtalannak <*csak*> pok<*lot szerez.*>
[Végül K, fsz:] Más számtalannak szörnyü pokla lesz.
HG: …szörny*ű* pokla lesz. [Helyesírási jav. – ritmikai rontás.]
21 K, fsz: S mig egybevetve sok rosz érdeket ♦ HG: …. rossz érdeket
[HG helyesírási jav.-a megszüntette a jambust. A K-ban a versszak, a 20–24. sor a lapaljra került, ezt valódi helyén (a sorok mellett kezdődő és a sorok között végződő) ×—— jellel jelezte M.]
23 K: Te nem keressz bennem hírt, <.....> kincseket,
[Az olvashatatlan áth. szó nélkül ez HG és a fsz sora is.]
27 K: Me*lly* emberek közt ollyan szépen áll, ♦ HG: Mely … *oly*an
[HG első helyesírási jav.-a a jambikus ritmust erősítette, a 2. trocheusszá változtatta a spondeust. Ezért lett a fsz sora:] Mely emberek közt ollyan
30 K: <*A*>z istenség <*az édes*> szerelem,
[Majd:] Ez istenség, tudod, a szerelem, [Ez HG és a fsz sora is.]
32 K: <*Mindent eltűr, csak hidegséget*> nem.
[Majd:] Eltűr, de hogy hideg légy, lányka – nem.
33 K: Szor*ú*lj hozzám, <*szorúlj lány közelebb*>
[Majd:] Szorulj hozzám idább még, kedvesem,
[A 30, 32, 33. jav. K-sorok HG és a fsz sorai is.]
35 K: Míg <*mint*> bájgyűrűként gömbölyű karod. [Jav. sor HG és fsz-sor is.]

41 K, fsz: Te elszunyadtál, én féléberen ♦ HG: Te elszu*nny*adtál, én féléberen [Jambusrontó helyesírási jav.]
50 K: Minőket <*szülnek művész álmai,*>
[Majd:] Minőket művész legszebb álma szűl, [A K jav. sorában és HG sorában a 'szűl' szóalakot mai helyesírásúvá alakítottuk fsz-ünkben. Indok: a sorvégi szótag pótlónyúlást kap, így mai helyesírással sem sérül a jambus.] ♦ fsz: ... legszebb álma szül,
51–52 K: <*'S mert érzés lángja járja őket át*>
<*Szebbek mint Hellas minden szobrai*> [Jav. sorok:]
De nem, de nem – a legszebb álom is
Nem vonzhat így – így által nem hevűl.
[A mi fsz-ünkben: 'hevül'. Magyarázatát ld. az 50. sor jegyzetében fenn!]
55 K: Míg las<*san, lassan*> álom *vesz* körűl,
[Majd:] Míg lassudan álom veszen körűl ♦ fsz: …körül,
[Ld. az 50. sor jegyzetét!]
59 K: De *óh* igen, csókod <*hibázna ott,*>
[Majd:] De *óh* igen, csókod hiányza<*na*>
[Végül HG és fsz sora is:] De ó, igen, csókod hiányzanék,

[45] KÉRELEM EGY NŐHÖZ
K: MIKL 235. – FH 1397. 13. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
1 K: Ha a' szó érze<*sünknek*>ményünk burka csak,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
2 K: Mért írjak <*dalt*> én, hogy elámítsalak? [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
4 K: Hogy érzés<*i*>mmel <*megiesztelek*>
[Majd:] Hogy érzésemmel megrettentelek. [Ez HG és a fsz sora is.]
5 K: Ne olvasd hát <*mit*> hozzád <*írám*> én,
[Majd:] Ne olvasd hát, ha hozzád írok én, [Ez HG és a fsz sora is.]
6 K: Ki tudja <*burok-é*> álarc-*e* vagy érzemény
HG, fsz: Ki tudja, álarc-é vagy érzemény. [HG variánsa kiigazítja a ritmust. Logikus jav., eredetileg M is az *-é* formát választotta.]
7 K: <*Olvasd inkább a' fehér sorokat*>,
[Majd:] De közte vannak a fehér sorok, [Ez HG és a fsz sora is.]
8 K: Rokon lélek <*megérti azokat*> szóll*a*nak azok
HG, fsz: Rokon lélekhez szólanak azok.

[46] NE LÉGY KÖZÖMBÖS
K: MIKL 296. FH 1397. 13. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
1. sor előtt K: [A vers eredetileg első versszaka áth.]

<*Isten mosolyg rokonszenvet reánk*
'S kebledben hölgy, ha nem találtam,
Nyugton türöm e' gyászos végzetet
S egy vágy feszíti még csak keblemet:
Közömbös hogy ne légy irántam.>
1 K: Kerűlj, <*mint a' delej hő más sarkát,*>
[Jav. sor:] Kerűlj, miként más sarkát a delej, ♦ HG, fsz Kerülj, miként…
6 K: 'S ha látom hogy <*számomra kebledben*> szívedben szűm iránt
HG, fsz: S ha látom, hogy szivedben szűm iránt [HG javítása megerősítette a jambikus ritmust: ∪ –/ – – / ∪ – / – – / ∪ – /]
8 K: Megint <*r*>Remény táplál<*and engemet*>,
[Majd:] Remény táplál mindaddig engemet, [Ez HG és a fsz sora is.]
9 K: Mert aki gyűlöl, még <*az*> talán szeret<*het*>
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

[47] RÁD EMLÉKEZEM
K: MIKL 333. – FH 1397. 13. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
1 K: Hogyha <*látom*> a' szépség kaczér
[Majd:] Hogyha hallom, a szépség kacér, [Ez HG és a fsz sora is.]
6 K: <*És mert*> te e' vádat meg czáfolod,
[Majd:] Mert te e vádat megcáfolod,[Ez HG és a fsz sora is.]
9 K: Hogy ha <*látom*> hallom: gőgös az erény, [Jav. sor HG s a fsz sora is.]
11 K, HG: Jégkebellel, könyrűletlenül, ♦ fsz: Jégkebellel, könyrületlenül,
[A helyesírási jav. a trochaikus ritmust is segíti.]
16 K: [Utána áthúzott versszak:]
<*Hogy ha látom: a' szerény kebel*
E világon bóldog nem lehet,
Mert előle álnokság és bűn
Tép le minden életörömet;
Rád emlékezem óh drága nő,
Mert te eztet is megczáfolod,
'S a' világgal is kibékülök,
Bóldogságodra, ha gondolok.>
17 K: <*De ha*> Ó, de érzem, e világon a ♦ [Jav. sor HG s a fsz sora is.]
18 K: Költő <*keble árván született*>,
[Majd:] Költő, árva hang puszták felett, [Ez HG és a fsz sora is.]
19 K: <*És végzése*>, hogy tövis füzért
[Majd:] Sorsa, hogy vérző tövisfüzért [Ez HG és a fsz sora is.]
20 K: Hordjon <*vérző*> átkos homloka felett; [Jav. sor HG s a fsz sora is.]

[48] VÁLASZUL
K: MIKL 375. – FH 1397. 13. fólió verzó, 14. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
1 K: Jól mond<*ád nő*>, ha tiszta reggelen ♦ [Majd:] Jól mondtad, ó, ha tiszta reggelen [A jav. sor HG és a fsz sora is.]

5 K: Nem az egyes fa, <*S*> bér*cz*, mi megragad,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
6 K: De a' szellem <*melly*> felettek lebeg,
[Majd:] De a szellem felettek, mely lebeg, [Ez HG és a fsz sora is.]
9 K: Jól mond<*ád nő*>, ha csendes éjfelen ♦ [Majd:] Jól mondtad, ó, ha csendes éjfelen [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
12 K: Közt állva, <*lelkünk túl körökbe*> von: ♦ [Majd:] Közt állva, sejtés bűvarázsa von: [Ez HG és a fsz sora is.]
14 K: De a' szellem <*melly mint virág lebeg*>, ♦ [Majd:] De a' szellem me*lly* <*rá öszhangot hoz*> [Végül az utolsó jav. a lapszélre függőlegesen írva:] De a szellem, me*lly* közte tévedez, ♦ HG, fsz: De a szellem, mely közte tévedez,
15 K: <*'S kicsínységünknek fájó érzete*>,
[Majd:] 'S mint idegen <*szellem is*> velünk <*tart*>
[Végül HG és a fsz sora is:] S mint idegen, s velünk mégis rokon,
16 K: <*Belé olvadni vágyik* [?]> ♦ [Majd:] Árv*ú*lt lelkünk<*ön végig árja-doz*> ♦ [Végül HG és a fsz sora is:] Árvult lelkünknek fájó kéjt szerez.
17 K:. Jól mond<*ád nő*>, ha hallgatunk zenét, ♦ [Majd:] Jól mondtad, ó, ha hallgatunk zenét, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
20 K: Majd vad vihar s szirtek közt <*haladó*> hánykodó,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
22 K: De a' szellem, <*melly válaszhangot hoz*>, ♦ [Majd:] De a' szellem, me*lly* <*melyet sejtőn*> beszél ♦ [Végül:] De a szellem, me*lly* mélyében beszél, ♦ HG: …me*lly*… ♦ fsz: …mely [Jav.]
23 K: <*'S kellemes hangjának* [?] *érzete*>
[Majd:] S bár félig értjük csak meg hangjait, [Ez HG és a fsz sora is.]
24 K: <*Amint lelkünkön végig árjadoz.*> [Majd:]
Ragad, ragad, s lelkünk örülve fél. [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
25 K: De azt nem mondtad, <*hát*> ím el mondom én, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
29 K: De a szellem, melly <*körűled lebeg*>, [Majd:] De az a szellem, mely körűllebeg, ♦ HG, fsz: De az a szellem, mely körüllebeg, [Jav.]
30 K: <*Melly majd ezekbe szent egységet hoz*>,
[Majd:] S egy ily világot szent egységbe hoz, [Ez HG és a fsz sora is.]
31 K: …mit zene szűl, ♦ HG, fsz: …mit zene szül, [A helyesírási jav. a sor-végi szótag pótlónyúlása miatt nem csorbítja a jambikus ritmust.]
32 K: <*Mindaz e*>gyszerre áll*t*al <*borzadoz*>
[Majd:] Egyszerre mindaz általárjadoz. [Ez HG és a fsz sora is.]

[49] MERENGÉS

K: MIKL 285–286. – FH 1397. 14. fólió rektó [első változat], 83. fólió rektó [végső változat].

[GYP kiadásában nem szerepel a vers. Fsz-ünk a 83. fólión található vers-szerkezeten alapul, ahol a vers kezdete (1–13. sor) és vége (37–48. sor) olvasható, a közte lévő sorokra csak utal. Ezek az első K át nem húzott sorai. HG is így, a két K alapján állította össze a vers szövegét. A *Merengés* szövegelőzménye a *Csak tréfa* c. dráma 1541-1574. sorában található.]

<Ömlengés> Merengés *[Első változat]*

<Hogyha képzetem elfáradt lepkeként,
Melly lankadtan tenger hullámon röpűl
Túl csapongva isten csillagos lakán
Szédelegve a' mély enyészetbe dűl,
5 S ott alkot világot, hol nobos halál
Gúnyos szemgödörből néz létünkre le
És újdon világát őrűlt isten ként
Ábrándos rémekkel népesíti be:
Látom nő mint reszketsz, mint félsz engemet,
10 'S vissza vágynál tartni a mélység szélén;
Óh ne félj, miként a dűlő fergeteg
Rózsás parton, úgy megnyugszom nálad én.

Hogyha lelkem küzd, és össze roskadoz
S újra küzd, bár isten és sors ellene
15 S ami e' világon kín van s élvezet
E harczában mindazt végig ér[ez]e
S mint tűzvész emésztve önön[?]
El sodorja azt is amit meg ölel,
Míg a' percznyi fényből mellyel ragyogok
20 Puszta rom marad csak néma síri jel:
Látom nő mint reszketsz, mint félsz engemet>
S vissza vágyol vinni kórlátim közé;
Óh ne félj, ha mindent zúz a fergeteg
A szelíd virágot meg nem sértené.

25 <Hogy ha e' kebelben vágy és szenvedély
Az illendőségnek kórlátin túl hág,
Mert nagyobb s nemesebb hogy sem csúszhasson
Poros közútadon mindennapiság
'S meg nem értve áll az emberek között,
30 Kik gúnyolják ami nálok magasabb
És keblemben néma sírhantok fölött
Szörnyetegként űl a' gyűlölet s harag:
Látom nő mint szerketsz, s félsz engem te is
Óh ne rettegj nő vagy lelkem meg reped.>

35 Nem bánom mit ítél rólam bárki más,
Csak magad te értsd meg árva lelkemet.
S hogy ha verve sorstól és megtörve látsz
Ismerjed meg bennem hű testvéredet.
Nem szeretnek látni bút a boldogak
40 S a hitetlen férfi élted reggelén
Meg riaszt, hisz olly bús, olly rideg alak
Mint bolyongni ítélt átkos kósza rém:
Óh de el ne ítéld, őtet hirtelen –
Mint a' gyáva pór, de áldjad sorsodat,

45 Hogy szelídebb úton vitt át élteden
Mint minőn korbácsolt engem kárhozat.
Mert megtörni szűd is rég elég nemes,
Óh ha értenél te – balga képzetek –
Inkább meg ne érts, mert hogy megérts s szeress
50 Kell hogy által éld mind amit szenvedek.–

Én is voltam mint te egykor olly hivő,
Lelkem költő hévvel ideált ölelt
Öszve forrtam véle, és mert szenvede
Fel rettent szivem, hogy csak salakra lelt.
55 *<Bóldogabb testvér te hát meg ne tagadd*
Forró homlokomtól csókod, s könnyedet,
Melly a múltra ír lesz, s óvó pajzs gyanánt
Kísérendi útján bús testvéredet.
Látom nő mint reszketsz, óh ne félj, ne félj,
60 *Had írják sírromra: Életében egy*
Csókot nyert, melly nem volt mérges Júdáscsók
62 *Hála istenemnek, már ez is sok kegy.>*

Az első változat variánsai

Megjegyzés: a 22–24. sor nincs áth. a K-ban. Ez lett a fsz 14–16. sora. A 35–54. sor sincs áth. a K-ban, de sok javítás olvasható benne (ld. alább!), a fsz sorszámozásában ez a húsz sor a 17–36. sorszámot kapta.

23 K: Óh ne félj, ha mindent <*el*>zúz a <*vihar*> *Óh ne félj, ha mindent zúz a fergeteg* [A sornak ez a jav. változata a végső változat, a fsz 15. sora!]
33 K: [A *'szerketsz'* elírás, nyilván: *'reszketsz'*. A sornak ez a jav. változata a fsz 13. sora!]
35 K: Nem bánom, mit ítél rólam <*a világ*> bárki más, [A sornak ez a jav. változata a fsz 17. sora!]
39 K: <*S hogy ha tiszta szűdben soha szerelem*> ♦ [Jav.:] *Nem szeretnek látni bút a boldogak,* [A sornak ez a jav. változata a fsz 21. sora!]
40 K: [A sorvég variánsai nem rekonstruálhatók.]
41 K: Meg riaszt, <*mert*>hisz *olly* bús, *olly* rideg alak [Ez a jav. változat a fsz 23. sora!]
43 K: Óh <..... [?]> el ne ítéld, <*el ne ítéld őt*> ♦ [Jav. sor:] *Óh de el ne ítéld, őtet hirtelen* – [A sornak ez a jav. változata a fsz 25. sora!]
48 K: <*Ha ikertestvére az* ..... [?]> ♦[Jav.:] *Óh ha értenél te – balga képzetek* – [A sornak ez a jav. változata a fsz 30. sora!]
49 K: <*S mégis i*>nkább meg ne érts, mert hogy megérts ♦ [Jav. sor:] *Inkább meg ne érts, mert hogy megérts s szeress,* [A sornak ez a jav. változata a fsz 31. sora!]
50 K: <*Mind át kelle*> él<*je*>d <*a*>mit szenvedek. –
[Majd:] Kell hogy által él<*je*>d mind mit szenvedek. –
[Végül:] *Kell, hogy által éld mind amit szenvedek.*– [Ez a fsz 32. sora!]
52 K: Lelkem költő hévvel <*ölelt*> ideált ölelt, [A szórend felcserélésével jav. sor a fsz 34. sora.]
53 K: Öszve forrtam véle, és <*el kárhozott*> ♦ [Majd:] *Öszve forrtam véle, és mert szenvede* [A fsz 35. sorának felel meg, ott jav.: Összeforrtam…]

54 K: Fel<..... [?]> szivem, hogy <*salakot talált*> ♦ [Majd:] *Fel rettent szivem, hogy csak salakra lelt.* [Ez a fsz-ben a 36. sor!]

A főszöveg variánsai

Cím K: <*Öm*> Merengés ♦ fsz: MERENGÉS [A cím előtt csak ennyi állt. A korábbi címváltozat ugyanis *Ömlengés* volt.]
2 K: Fel kel újra <*bár egy isten*> ellene –
[Majd, HG és fsz is:] Felkel újra, bár ha minden ellene. –
4 K: <*E csatában mindazt*> végig éreze, ♦ [Majd:]
<*Mindazt*>Mindent e csatában végig éreze. [Ez HG és a fsz sora is.]
[Az 1. versszak egy további, áth. variánsa található a 83. fólió verzóján:]
<*Merengés*
Hogy ha lelkem küzdve össze roskad
S újra küzd – bár isten ellene
S a' mi kín mi kéj van a' világon
E harczában mindent éreze>
[A mindkét változattól eltérő szótagszám alapján ez egy későbbi, töredékben maradt harmadik változat lehet.]
5 K: S mert nemesebb <*volt mint hogy*> csúszon porán –
[Majd, HG és fsz is:] S mert nemesebb, hogysem ott csússzon porán
6 K: Köznapiság<..... [?]> <*most*> gúnyolják azért
[Majd, HG és fsz is:] A köznapiságnak, gúnyolják azért,
8 K: [A sorkezdet korábbi variánsa olvashatatlan.]
9 K: Mint tűzvész emészt<*é*> ön<*nön életét*>
[Majd, HG és fsz is:] Mint tűzvész, emésztve önmagára dűl,
10 K: S <*p*>ercznyi fényéből egy hamvrakás marad, [Jav., HG és fsz is:] Percnyi fényéből…
11–12 K: [A versszak két utolsó sorának javításai rekonstruálhatatlanok.]
13 K: Látom nő, mint reszketsz, mint félsz engemet, [Ez az EV áth. 21. sorával azonos. A következő, áthúzás nélküli huszonhárom sor (az EV 22–24. és 35–54. sora) majd a 83. fólió rektóján *nem* szerepel; helyén csupán egy hosszabb függőleges hullámvonal található, föltehetően annak a jelzésére, hogy ott az EV át nem húzott sorai következnek. Ebben a szellemben közölte HG is a verset. Mi is – egyértelmű instrukció híján – ezt az elvet követtük, két megszorítással. Az egyik: a javításokat nem ismételtük meg, mivel azok egyúttal az EV javításai is, s úgy tekintettük, hogy a már elkészült, kijavított EV bizonyos részei (az EV 22–24. sora, továbbá 35–54. sora) kerültek át a második változatba. A másik, hogy HG nyomán mi is négysoros szakaszokba tagoltuk a verset, mivel az EV törlései alapján ez az alkotói szándék a legvalószínűbb.]
41 K: <..... [?] *meg ne tagadd> egy kérésemet*. [A sor előtt „1" számjegy áll; fizikailag ez a versszak második sora.]

42 K: [A sor előtt „2” számjegy áll; fizikailag ez a verszak első sora.]
43 K: [A sorvég korábbi variánsa olvashatatlan. A sor előtt „3” számjegy áll; fizikailag is ez a versszak harmadik sora.]
44 K: És paizs <*gyanánt jő éltemen velem*>
[Majd, HG és fsz is:] És pajzs lesz jövőmben, vélem hogyha jő.
[A sor előtt „4” számjegy áll; fizikailag is ez a versszak negyedik sora.]
45 K: Látom nő mint reszketsz <*s mi*> fél<*ve félsz*>
[Majd, HG és fsz is:] Látom nő, mint reszketsz, mint félsz engemet –
48 K: Tán meg nem sokal*ja* <*sorsom nő és*>. [A korábbi variáns föltehetően befejezetlenül maradt. Majd, HG és fsz is:] Tán meg nem sokallja sorsom istene.

[50] MÁJUSBAN
K: MIKL 275. – FH 1397. 14. fólió rektó, verzó
[Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 21. verse.]
Cím K: Május<*ban*> 24$^{\underline{\text{én}}}$ [Eredetileg Május<*ban*>. Az új címben az *-én* fél sorral feljebb áll, aláhúzva. A címmel kapcsolatban ld. még kiadásunk *Bevezetés*ét!] ♦ HG: Május 24^{én} ♦ GYP, fsz: MÁJUSBAN
1 K: <*Szabadba*> ment a’ <*vidám*> társaság,
[Majd GYP, HG s fsz is:] Ki a hegyekbe ment a társaság,
2 K: Én is menék a kedves<*nek*>nő karán. [A jav. sor GYP, HG s fsz-sor is.]
3 K: <*A hegy felé ballagtunk csendesen*>,
[Majd GYP, HG s fsz is:] Lassanként elmaradtak társaink,
4 K: <*Vagy szellemektől vezettetve tán*> ♦ [Majd:] <*Magunk maradtunk végülis*> csupán ♦ [Végül GYP, HG és fsz sora is:] Magam maradtam a nővel csupán.
5 K: Gyérűlt… ♦ GYP, HG, fsz: Gyérült…
5. sor után K: [Eredetileg egy teljes második versszak állt az újabb változat első és második sora között, tehát a korábbi variáns fölé íródott az új változat első, alá pedig a második sora. Magában a korábbi versszakban is két javított sor szerepel; csillaggal jeleztem azokat a sorokat, amelyek a rákövetkezőknek a variánsai (megőriztem tehát a fizikai sorrendet, amelyben a sor fölött szerepeltek a javított változatok):]
<*Lassanként el maradtak társaink,*>
<*Kit egy kit más látvány foglala le*>
*<*Gyérűlt szavunk míg lassan el maradt,*>
<*Magunk maradtunk ’s a’ beszélgetés*>
*<*Szavunk gyérűlt míg végül elmaradt*>
<*Közöttünk* [?] *végképen megszüne.*>
7 K: Lengett körűl – <*éreztük*> s azt hivénk, ♦ [Majd jav. sor és GYP, HG is:] Lengett körűl – hallgattuk, s azt hivénk, ♦ fsz: Lengett körül…

7. sor után K: [A versszakba egy korábbi változat ékelődik, melynek első három sora, továbbá a 2. és 3. sor egy-egy variánsa a végleges változat 3. és 4. sora közé esik, negyedik sora pedig a végleges változat negyedik sora után áll. Itt is csillaggal jelöltük a közbülső variánsokat:]
<*’S nem vettük észre olly sok gondolat*>
<*Hogy az talán más szív*[?]>
<*Édesbús érzés röpkedett körűl*>
<*Hogy egyik szívből* [?]>
<*S úgy öszve hangzott vélünk a’ világ*>
<*Melly fölragyog még hogy ha éjbe dűl,*>
9 K: <*Hogy*> És párbeszédnek hittük a szelet, [A jav. sor HG s a fsz sora is.]
10 K: Me*lly* ágak közt csevegve suttogott, ♦ GYP, HG, fsz: Mely ágak közt csevegve suttogott, [Jav. a ritmust is javította.]
11 K, HG: És a madármak búcs*ú*zó dalát ♦ GYP, fsz: És a madárnak búcsuzó dalát, [Átvettük Gyulai ritmikai javítását.]
12 K, GYP, HG: És a *n*aptól… ♦ fsz: És a Naptól… [Jav.]
13 K: Ott áll<*unk*> vég<*re a’ hegy teteén*> ♦ GYP: Ott állott*am*… ♦ [Majd:] Ott állottunk végtére a tetőn, [A jav. sor HG s fsz-sor is.]
15 K: Kéjjel szivá fel a <*fris levegőt*> az üde leget, [A jav. sor HG s fsz-sor is.] ♦ GYP: Kéjjel szívá fel…
16 K, HG, fsz: S az illatos… ♦ GYP: S az *ilatos*… [sh.]
17 K: Karom<*on*>ban érzém szívveréseit, [A jav. sor HG s fsz-sor is.]
GYP: *Keblemben* érzém… [sh.]
18 K: Enyémmel <*vólt*> együtt <*érezem*> ♦ [Majd:] Enyémmel együtt, és *u*gy képzelém, ♦ HG, fsz: Enyémmel együtt, és úgy képzelém, [Jav.]
GYP: *Egyekké váltunk* s úgy képzelém, [GYP ismét átköltötte a verset.]
19 K: <*S hivém hogy mind azt átérezve* [?]> ♦ [Majd:] Hogy a kedves lélek tán érzi mind, [GYP, HG és a fsz sora is.]
20 K: Amit érzek, amit <*gondolok*> én.
[Majd GYP, HG és a fsz sora is:] Amit csak érzek, amit vágyok én.
21 K, GYP, HG: A *n*ap lement…♦ fsz: A Nap lement…
22 K: Csak a tücsök<*dal*> tölté <*mindent el*> az estet el, [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
23 K: …szívverése, me*lly* ♦ GYP, HG, fsz: …szívverése, mely
26 K: Ugy áll<*tunk*> mint <*a föld végső*> fokán, ♦ [Majd, HG és fsz is:] Ugy állottunk, mint vízözön fokán, ♦ GYP: *Ú*gy állottunk, mint…
27 K: <*Hol*> megszün<*t*> minden, minden el maradt, ♦ [A K-ban az *m* nincs *M*-re javítva! Majd HG s fsz is:] Megszűne minden, minden elmaradt, ♦ GYP: Megszűne minden, minden el*merűlt*
28 K: <*S k*>etten maradtunk életben csupán. ♦ GYP: *S ketten* maradtunk életben csupán. ♦ HG, fsz: Ketten maradtunk életben csupán.

30 K: <*De visszatértünk,*> láttam a falut, ♦ [Aztán:] <*Szellő zizeg, meg*> láttam a falut, ♦ [Végül GYP, HG és fsz is:] Szakadt a köd, megláttam a falut,
31 K: Eszembe j<*ött*> minden pánt, és kapocs, ♦ GYP: Eszembe jut minden *szál* és kapocs, ♦ Jav. K-sor, HG, fsz: Eszembe jut minden pánt és kapocs,
32 K: Me*llytő*l a' lélek <*sikertelen*> fut.
Jav. K-sor, GYP, HG, fsz: Melytől a lélek mindhiába fut.
33 K: S még is, <*még is*> – a percz hatalma nagy
Jav. K-sor, GYP, HG, fsz: És mégis, ó – a perc hatalma nagy,
36 K: <*Hosszú küzdés keserve*> sem nagy ár. –
Jav. K-sor, GYP, HG, fsz: A többi lét küzdelme sem nagy ár! –
37 K: Arczá<*b*>a néztem, <*óh*> az angyal arcz
Jav. K-sor, GYP, HG, fsz: Arcára néztem, és az angyalarc
39 K: Meg dermedt ajkamon <*és a' beszéd*> a vallomás,
[A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.]
40 K: Nem bírtam <*mást mint*> fel sohajtani.
Jav. K-sor, HG, fsz: Nem bírtam, ah, csak felsohajtani.
GYP: Nem bírtam, ah, csak *föl*sohajtani.
42 K: De bánatom<*ból*> is <*még vígasz kél*>:
Jav. K-sor, GYP, HG, fsz: De bánatomban is vigasz vala:
44 K: S ha meg tudná <*más talán szenvednél*>
Jav. K-sor, GYP, HG, fsz: S ha megtudná, szenvedne általa.

[51] ÖMLENGÉS
K: MIKL 309. – FH 1397. 14. fólió verzó
[Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 17. verse.]
Cím K: <*Merengés*> Ömlengés ♦ GYP: *Ábránd* ♦ HG, fsz: ÖMLENGÉS
1 K: Lennék csillag <*bár*>, égi bolt<*on* ..... [?]>
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] Lennék bár csillag, égi boltra tűzve,
3 K: Lennék <*vihar* ..... [?] *melly zajongva tölti*>
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] Lennék bár fergeteg, zokogva, űzve,
5 K: Lennék virág<*a a hímes mezőnek*>
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] Lennék virág bár, lakva a mezőket,
6 K: S <*lépted alatt enyészne életem*>
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] És gyönge lépted ott hervasztna le,
7 K: Csak <*közeledben élni és meghalni*>
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] Csak véled élni és meghalni érted,
8 K: <*Engedne a' sors, drága hölgy nekem.*>
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] Engedne engem a sorsnak kegye! –
9 K: S <*inkább*> még is <*hogy sem*> csillag szemekkel
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] És mégis inkább, mint csillagszemekkel
10 K: Lássam másnak <*virúlni*> bájidat
[Majd GYP, HG s a fsz sora is:] Virulni lássam másnak bájidat,

11 K: <*Inkább mint hogy lelkem mint vihar sír*>
[Majd HG s a fsz sora is:] Míg mint vihar sirok, tépett kebellel,
GYP: *S* míg mint vihar, *én* sirok *dúlt* kebellel,
13 K: <*Inkább hogysem mint a' mező virágát*>
[Majd:] És <*észrevétlen*> mint mezők virágát ♦ [Végül:] És mint mezők virágát, észrevétlen, [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
14 K: <*Észrevétlenül*> tapodj<*ál*> agyon ♦ [Majd:] Mosolygó arccal ölj, tapodj agyon. [Ez HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: …*tapadj* agyon! [sh.]
15 K: <*Távol kebledtől és reménytől távol*> ♦ [Majd:] Kebledtől messze, megfagyott reményben [Ez GYP, HG és a fsz sora is.]
16 K: Legyek kopár szirt, körül<*em*> vadon!
[Majd:] Legyek kopár szirt és körül vadon! [Ez HG és a fsz sora is.]
GYP: *Inkább* legyek kopár szirt, *bús* vadon.
19 K: …*i*stennek *é*denében ♦ GYP: …*i*stennek *é*denében *is*
HG, fsz: …Istennek Édenében
20 K, HG, fsz: Is észrevennél egy üres helyet!
GYP: *Még* észre vennél egy üres helyet.
20. sor után K: [A vers egy áthúzott versszakkal végződik:]
<'S kinálja isten, országát cserébe
Ez álomért én el nem fogadom,
E gondolattal istenek üdvénél
Kedvesb' nekem a' kietlen vadon.>

[52] HOZZÁ
K: MIKL 208. – FH 1397. 14. fólió verzó
[Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 23. verse.]
1 K: <*Ha néha illyes*> szót ko*c*zkáztatok [A K-ban áthúzta, de végül nem javította az első három szót M. Ezért a kiadások érvényes szövegnek tekintették.] ♦ GYP, HG: Ha néha i*ly*es szót kockáztatok: ♦ fsz: Ha néha illyes szót kockáztatok: [Az eredeti jambus érdekében visszaállítottuk a szerző eredeti helyesírását.]
2 K: <*Ha mondom nő,*> barátod <*hogy*> vagyok,
[Majd jav. K, GYP, HG, fsz:] Hivebb barátod nincs, mint én vagyok,
3 K: <*Kétségesen nézed mit mosolyog?*>
[Majd jav. K, GYP, HG, fsz:] Kétes mosoly leng ajkadon – talán
4 K: Szokásos <..... [Olvashatatlan áth. szó.]> bóknak nézed azt csupán.
[A jav. sor GYP, HG, fsz sora is. HG két négy- és egy hatsoros versszakra bontja a verset, a K, GYP és fsz-ünk alapján astrofikus 14 soros vers.]
4. sor után K: [Hat áthúzott sor:]
<Óh bár vólnál nő árván elfeledt,
Kit a' világon senki nem szeret,
Óh bár vólnál sorsodtól üldözött

S én volnék veled mindenek között,
Odadnám érted bóldogságomat,
S te meg ismernéd hű barátodat.>
5 K: De nem, de nem, te <*azt nem is*> hiszed,
[Majd jav. K, GYP, HG, fsz:] De nem, de nem, te szómat elhiszed,
6 K: Tudod <*te*>, hogy ki ismer, az szeret.
[Majd jav. K, GYP, HG, fsz:] Tudod, hogy aki ismer, az szeret.
7 K: Szived, <*tudám*> inkább attól remeg, ♦ [Majd jav. K, HG, fsz:] Szived talán inkább attól remeg, ♦ GYP: Szíved talán …
9 K: Azt kémlel<*i mosolygás arczodon*>,
[Majd:] Azt kémleled <*talán ha*> mosolyogsz,
[Végül jav. K, GYP, HG, fsz:] Azt kémleled, ha néha mosolyogsz,
10 K: S <*tán*> az eredmény <*ram haragot von*>
[Majd jav. K, GYP, HG, fsz:] És az eredmény tán haragba hoz,
11 K: <*Szenvednem kell.*> Kivánd és meghalok,
[Majd jav. K, GYP, HG, fsz:] Elszenvedem. – Kivánd és meghalok,
13 K: Kivánjad <*majd* [?]> és kerüllek tégedet,
[A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
GYP: Kivá*nd – s teszem – hogy elkerüljelek*, [GYP átírta M versét.]
14 K: Csak azt ne *mond*,…
GYP, HG, fsz: Csak azt ne mondd, [Jav.]

[53] MÉG EGY SZÓ HOZZÁ
K: MIKL 279. – FH 1397. 14. fólió verzó, 15. fólió rektó
[Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 22. verse.]
1 K: Bocsás<*s*> meg nő, ha egy perczig hivém [Majd HG és a fsz sora is:] Bocsásd meg nő, ha egy percig hivém,
GYP: Bocsásd *meg,* ha egy percig *tán* hivém,
5 K, fsz: A költő lelke ollyan idegen, ♦ GYP, HG: A költő lelke o*lyan* idegen, [Helyesírási jav.: a jambus kiiktatása.]
6 K: O*lly* fájó… ♦ GYP, HG, fsz: Oly fájó… [Jav.]
7 K: Hogy o*lly* rokon… ♦ GYP, HG, fsz: Hogy oly rokon… [Jav.]
8 K: Találni rajta <*szümnek*> szinte jól esett.
[A jav. sor GYP, HG, fsz sora is.]
10 K: Egész valódhoz tart <*jogot,*> igényt, jogot, ♦ [A szórendjében jav. sor GYP, HG és a fsz sora is. Utána áthúzott sorok:]
<Ismérni vágy minden szívdobbanást,
Ismerni minden gerjedelmet, reményt>
12 K: [A sor után áthúzott versszak:]
<S ha lelked egy sugárát hinted rám,
Ő ott van mint a' kincs őr szelleme,
Ki bár nem bírja fel fogni becsét
A kincsnek, mégis félve zárja le.>

14 K: Nem <*hagy nemesb viszonyt felállni a'*> ♦ [Majd a jav. sor GYP, HG és a fsz sora is:] Nemesb viszonyt nem tűr el a világ,
15 K: <*Világ de aljas nézőpontjából*>
[Majd a jav. sor HG és a fsz sora is:] De balgaságát aki kacagom,
GYP: De, balgaságát – *bár ki*kaczagom,
16 K: <*Indulva sárba vonja azt alá*>, ♦ [Majd be nem fejezett sortöredék:] <*Nem türhetem most*> ♦ [Végül HG és fsz sora is:] Ez egyszer nem türöm, rajtad ha rág! ♦ GYP: *El* nem tűröm, *jó hireden* ha rág!
[A 16. sor után áth. versszak (tartalmilag ez a rész folytatódik aztán a következő át nem húzott versszakban!)]:
<És én, bár a világ bal nézetit
Tudád, hogy megvetem, hogy kaczagom,
Ez egyszer mégis nékik drága hölgy
Szűm üdvét áldozat gyanánt hozom.>
17 K: Inkább mint hogy üdvöt <*szerezz*> nekem ♦ [Majd jav. sor, mely GYP, HG és a fsz sora is:] Inkább, mintsem hogy üdvöt adj nekem,
[A szerző két szakaszt fölcserélt. Az *'Inkább'* nyilván az áth. strófában foglaltakra vonatkozik. Az egész versszak mellett „1" számjegy áll, s ez utal a köv. versszakra.]
18 K, HG: S rágalmazó nyelv vegye fel neved, ♦ GYP: … nyelv végye *föl* neved, ♦ fsz: S rágalmazó nyelv végye fel neved, [GYP ritmikai javítását preferáltuk, mert megszüntetett egy trocheust:
– – / ∪ – / $\boxed{– ∪}$ / ∪ – / ∪ – /, s a képlet jambikus sorlejtése helyreállt:
– – / ∪ – / – – / ∪ – / ∪ – /.]
19 K: Inkább minthogy <*pillantani*> reád ♦ [A *reád* nincs áth., jóllehet fölé van írva a végleges változat: *rád*. Majd GYP, HG és a fsz sora is a jav. sor:] Inkább, mintsem hogy lássak esni rád
20 K: <*Lássak csak*> egyetlen két<*lő*> szemet.
[Majd HG és a fsz sora is a jav. sor:] Ó, nő, egyetlen kétkedő szemet.
GYP: *Egyetlenegy gyanusító* szemet.
21 K: <*Ne élvezzek egy csókot*> síromig, ♦ [Majd GYP, HG és a fsz sora is a jav. sor:] Egy csók mézét ne szívjam síromig, [A versszak bal oldalán „2"-es számjegy, ez fizikailag megelőzi az előző versszakot. (A szerző itt is két strófát fölcserélt.)]
22 K: Forduljon <*ki*> ajkamról a' pohár,
[Majd HG és a fsz sora is a jav. sor:] Forduljon ajkamról ki a pohár,
GYP: Forduljon *ki* ajkam*nál* a pohár,
25 K, HG, fsz: Isten veled, nő – ládd, nyugodt vagyok,
GYP: Isten veled, *hát! – lásd,* nyugodt vagyok,
27 K:<*Hadd tűrjek*> én, de te ne <*tudjad meg*> ♦ [Majd a jav. sor GYP, HG és a fsz sora is:] Szenvedjek én, de te ne tudd soha,

29 K: Higy*j* könnyelműnek *<inkább, rossznak higyj,>* ♦ [Majd a jav. sor HG és a fsz sora is:] Higgy könnyelműnek, rossznak higgy, ha kell,
GYP: Higy könnyelműnek, rosznak hi*gy* ha kell,
30 K: Hogy i*lly* hamar… ♦ GYP, HG, fsz: Hogy ily hamar…
32 K: 'S keblem *<üres mint a kirablott>* lak, ♦ [Majd a jav. sor GYP, HG és a fsz sora is:] S keblem kirablott hangos puszta lak,
33 K, GYP, fsz: Igy elválásod tőlem könnyü lesz, ♦ HG: *Í*gy … könny*ű*...
[Helyesírási jav.: ritmusromlás.]
35 K: Míg hogyha tudnád, *milly*… ♦ HG: Míg hogyha tudnád, *mi*…
GYP, fsz: …mily… [Jav.]

[54] ÖNMEGTAGADÁS
K: MIKL 310. – FH 1397. 15. fólió rektó
[Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 16. verse. Megjelent még a *Részvét könyve* c. GYP által szerkesztett antológiában (rövidítés: Rk), 1863-ban, 68. l.]
1 K: Ha isten*<nek>* trón*<jánál fénylő csillag>*
[Majd: HG és fsz sora is:] Ha csillag volnék Isten trónja mellett,
Rk, GYP: …*i*sten trónja… [A versszak bal oldalán „1"-es számjegy; fizikailag ez a második versszak.]
2 K: *<Lennék is, e por földre>* szállanék ♦ Rk: ...szállanék*:*
[Majd: GYP, HG és fsz sora is:] Mégis csak e porföldre szállanék,
3 K: Itt nyílna nékem *<benned a' boldogság>* ♦ [Majd: HG és fsz sora is:] Itt nyílna nékem a boldogság benned, ♦ Rk, GYP: Itt ny*i*lna…
4 K: Minőt számomra nem ad*<hat>* az ég ♦ [Majd: Rk, GYP, HG és fsz sora is:] Minőt számomra mást nem ád az ég.
5 K: [A versszak bal oldalán „2"-es számjegy; fizikailag ez az első versszak.]
6 K: *<'S kietlen pusztát laknál drága nő>*, ♦ Rk: ... pusztaság*:*
[Majd GYP, HG és fsz sora is:] S rideg lakásod lenne pusztaság,
7 K: *<El hagynám azt, hogy sorsodat megosztva>*, ♦ [Majd:] Vagy jőne *<vélem>* éden illatárja ♦ [Szórendjében jav. sor:] Vagy vélem jőne *é*den illatárja, [Ez GYP és HG sora is.] ♦ Rk: Vagy jőne vélem *é*den illatárja, ♦ fsz: Vagy vélem jőne Éden illatárja,
8 K: *<Érjen balsors, vagy fedjen temető.>* ♦ [Majd Rk, GYP, HG és fsz sora is:] Vagy hervadnék veled, mint sírvirág.
9 K: Körödbe helyze végzetem *<játéka>*szeszélye, [A jav. sor Rk, GYP, HG, és a fsz sora is. A versszak bal oldalán „3"-as szám áll; fizikailag is ez a harmadik versszak.]
10 K: S önakarat ím számüzésbe visz, ♦ Rk, GYP: S önakarat ím számüzésbe visz, ♦ HG, fsz: S önakarat, ím, számüzésbe visz,
11 K: Birásodért éden<..... [?] *el hagynék* ..... [Olvashatatlan átírások.]>, Birásodért ki édenről letenne, [Ez Rk, GYP, HG, és a fsz sora is.]

12 K: Nyugalmadért *<elhagyla*k> téged is. ♦ [Majd:] Nyugalmadért *<im>* elhagy még téged is. [A jav. sor GYP, HG és a fsz sora is.] ♦ Rk: Nyugalmadért *elhagy még* – téged is.

[55] ATLASZ
K: MIKL 55. – FH 1397. 15. fólió rektó
[A teljes vers utólagos betoldás a *Románcz és Ballada* cikluscím fölötti *II* sorszám jobb oldalán. A vers bal oldalán piros ceruzaírással: *Borbála*, alatta: *Legszebb költészet, I.* Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 24. verse. Madách életében megjelent a *Fővárosi Lapok* 1864. aug. 20. 190. számában, *Egy nőhöz* címmel. A nyomtatott szöveg variánsait FL rövidítéssel jelezzük.]
Cím K, HG: *Atlas* ♦ GYP: *Átlász* ♦ FL: *Egy nőhöz* ♦ fsz: ATLASZ
1 K: Miért b*i*ztad rám ó*h* nő titkodat, ♦ HG, FL: Miért b*i*ztad rám, ó*h*, nő, titkodat, ♦ GYP: *Mért* biztad *én* rám, ó*h* nő, titkodat, ♦ fsz: Miért bíztad rám, ó, nő, titkodat, [Jav.]
3 K, HG, FL, fsz: Nagyon erősnek tartasz engemet,
GYP: Nagyon erősnek tartasz, *úgy-e bár,*
4 K,fsz: Hogy vállaimra illyen terhet vetsz.
HG, FL: Hogy vállaimra i*l*yen [Jav. ritmikai rontással.]
GYP: Hogy vállaimra *ily nagy súlyt tehetsz?* [GYP és a FL két négysoros szakaszban közölte a nyolcsoros astrofikus verset.]
5 K: Atlassá lettem, titkod a világ, ♦ HG, fsz: Atlasszá lettem,
GYP: *Átlászszá lettem!* titkod a világ, ♦ FL: *Átlátsszá* lettem,…
[Ritka nagy leiterjakab, sajnálatos és egyben humoros sh a két utóbbi elírás. Hogy egy nem túl igényes folyóirat szerkesztője vagy szedője nem ismeri fel, hogy a vers a mitológia Atlasz titánjára utal, az még elképzelhető, de hogy Gyulai Pál sem?]
6 K, HG, fsz: Enyém csak súlya, élvezete nem,
FL: Enyém csak súlya, *élvezése* nem,
GYP: Enyém csak súlya, *és gyönyorje* nem! ♦ [A sor után két áth. sor:]
<De bóldogságod szent világa nem,>
<Törékeny óh ne félj .... [olvashatatlan két szó]>
7 K: De *<szűd törékeny>* szent világa az,
[Majd jav. K-sor, FL, HG is:] De ny*u*godalmad szent világa az,
GYP, fsz: De nyúgodalmad … [Elfogadtuk GYP ritmikai javítását.]
8 K: *<Tudom>* Ne félj *<tudod>*. Szét nem töröm, tovább viszem.
[Majd jav. sor K, fsz:] Ne félj. Szét nem töröm, tovább viszem.
FL: Ne félj*!* szét nem töröm, tovább viszem.
GYP: Ne félj, *meg* nem töröm, tovább viszem.
HG: Ne *félj, szét* nem töröm, tovább viszem.

[56] BORBÁLÁHOZ. I–III.

K: MIKL 417. – FH 1397. 102. fólió rektó, verzó.

Ismeretlen kéz tintaírású tisztázata Madách Imre autográf tintaírású javításaival. A szöveget lejegyző kéz nem azonos az *Azrael* (416. sz.) c. verset leíró kézzel. (Erről ld. még a kötet Bevezetését!)

[Három római számmal jelölt része a K rektóján a cím alatt a III. résszel kezdődött, eredetileg ez lett volna az első rész. Ezt a sorrendet igazolja, hogy a II. rész után a verzón következő harmadik rész jelzése át lett húzva és a I. sorszámra lett javítva. A K szövege majdnem pontos másolata a *Koszorú*ban megjelent szövegnek, elképzelhető tehát, hogy eredeti kéziratát elvesztvén, a folyóiratból másoltatta át a verset Madách.]

[Ez a vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 18. verse. Madách életében megjelent még Arany János *Koszorú*jában 1864. II. kötet 341. lapján. A variánsok között *Ko* jelzéssel utalunk az adott sorra.]

1 Ko, fsz: Ohajtanám, egész világ ♦ K: Ohajtanám*:* egész világ,
HG: Ohajtanám, egész világ, ♦ GYP: *Ó*hajtanám, egész világ, [Alapszövegünknek itt nem a másolt K-ot, hanem Arany János kiadását tekintjük, mivel Madách teljesen megbízott – joggal – Arany szövegkiadásainak pontosságában.]

2 K, GYP: Hogy oszsza… ♦ Ko, HG, fsz: Hogy ossza… [A megváltozott helyesírást a kétjegyű hosszú mássalhangzóknál Arany 1864-ben már alkalmazta, Gyulai még a betűhív másolást választotta. A sor végén a K-ban pontosvessző áll, a többi változatban vessző.]

4 K, HG: …szelek*;* ♦ Ko, GYP, fsz: …szelek,

8 K, Ko: Szivem szor*ú*l, szavam remeg. –
GYP, HG, fsz: Szivem szorul, szavam remeg. – [Jav.]

9 K, Ko, HG, fsz: …forró léhe ♦ GYP: …forró lehe

11 K: HG, fsz: …míg ki nem merítne ♦ Ko: …míg ki nem mer*i*tne
GYP: …m*i*g ki nem mer*i*tne

12 K, Ko, fsz: Minden bübájt, varázslatot. ♦ GYP, HG: Minden b*ű*bájt, varázslatot. [A helyesírási jav. jambust rontott.]

15 K: Remegnék, tán el*ö*bb telik le ♦ Ko: Remegnék*:* tán el*ö*bb telik le
GYP, HG, fsz: Remegnék, tán előbb telik le

23 K, fsz: S mégis csak bús ohaj – ♦ Ko: S mégis csak *búsohaj* –
GYP: *...búsóhaj* – ♦ HG: *...búsohaj,* [Véleményünk szerint minden kiadás félreértette a szerző szándékát: a kézirat két különírt szavából egy egyedi költői szóösszetételt faragott (*búsóhaj* azaz bánat-sóhaj), közben itt a *bús óhaj* (= bánatos kívánság) jelzős szerkezet lehetett a költő szándéka. Erősíti ezt a vélekedést, hogy végig óhajokról, kívánságokról van szó, ld. a vers 29. sorát is!]

24 K, fsz: Mi játszi dal s rozsák helyett ♦ Ko, GYP, HG: Mi játszi dal s rózsák helyett [A kiadások helyesírási javítása megszüntetett egy jambust, mi visszaállítottuk a K alapján az eredeti ritmust.]

25 K, Ko, GYP, fsz: Végig zokog… ♦ HG: *Végigzokog*… [Nem javítottuk a helyesírást, mert úgy véljük: a *végig* itt nem igekötő, hanem határozó.]

26 K, HG: …*gu*nykacaj. ♦ Ko, GYP, fsz: …gúnykacaj. [Jav.]

28 K, HG: Gyermek, *sohsem*… ♦ Ko, GYP, fsz: Gyermek, soh'sem…

29 K: *Többet többet ó*hajt ♦ Ko, HG, fsz: Többet, többet ohajt –
GYP: *Többet – többet* ohajt –

30 K, Ko, GYP, fsz: A félbirásnak… ♦ HG: A félb*í*rásnak…

36 K, Ko, GYP: Bezárod nyiló… ♦ HG, fsz: Bezárod nyíló…
[A helyesírási jav. a ritmust is helyrezökkenti.]

38 K: Egy hűs szelle*tt* miatt. – [A *tt* lehet téves olvasat is.]
Ko, GYP, fsz: Egy hűs szellet miatt. – HG: Egy hűs *szelet* [sh.!!!]

42 K, Ko: De e mosolyban *köny* ragyog, ♦ GYP, HG, fsz: …könny ragyog,

[57] ISTEN VELED

K: MIKL 223. – FH 1397. 6. fólió rektó

[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]

1 K: <*Én napsugár voltam, te voltál*> rózsa, ♦ [Jav. K-sor, mely HG és a fsz sora is:] Hittem, sugárod voltam, és te rózsa,

2 K: Me*lly* illatot s színt <*tőle*> <*attól*> nyer csupán; ♦ [Majd:] Me*lly* illatot s színt tőle nyer csupán; [Ez HG sora is.] ♦ fsz: Mely illatot…

5 K: <*Én a' tengernek voltam zajgó*> ára, ♦ [Jav. K-sor, mely HG és a fsz sora is:] Hittem, hogy én valék a tenger ára,

7 K: Melly fény <*port önt*> a' tenger <*hullámára*> ♦ [Jav. K-sor:] Me*lly* fénypalástot ölt a tengerárra, ♦ HG, fsz: Mely fénypalástot ölt…

8 K: S ha el <*kong*[?]> minden <*rettentő és*> hólt ♦ [Jav. K-sor, HG:] S ha elbor*ú*l vele, minden kiholt ♦ fsz: S ha elborul vele,… [Jav.]

9 K: Hajós valék, te <*az éj csillag fénye,*>
Jav. K-sor, HG, fsz: Hajós valék, te csillag szende fénye,

12 K: Me*lly*et jégkeblek… ♦ HG, fsz: Melyet jégkeblek…

14 K: Melly <*még*> imént <*egy világot*> ölelt, ♦ [Majd:] Me*lly* az imént világokat ölelt, ♦ HG, fsz: Mely az imént… [Helyesírási és ritmikai jav.]

15 K: <*Neked hódolt meg, néked lön szentelve*>
[Majd jav. K, HG és fsz:] Kicsiny leányka, most hozzád szegődve,

16 K: <*'S*> Kebledben egy új, jobb világ<ot>ra lelt.
[A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

20 K: Me*lly* jobb, nemesb, ♦ HG, fsz: Mely jobb, nemesb, [Jav.]

21 K: Úgy hittem; s jobb vagy tán <*más*>sok földi nőnél, ♦ [A jav. sor HG és a fsz sora is.]

24 után K: [Áth. versszak:
<*Számolva álsz meg a' társas szabályok,*
És illedék fagyos korlátinál,
Míg szűm értelme, mint sujtó villámok
Keresztűl tör 's a' végtelenben jár.>

25 K: Ah rózsa vagy, *<de több sugár szűd vágya>* ♦ [Majd a jav. sor HG és a fsz sora is:] Ah, rózsa vagy, fényt, fényt keressz csupán csak,
26 K: *<Mert látom, hogy>* nélkűlem is megélsz ♦ [Majd a jav. sor HG és a fsz sora is:] Akárminőt, s nélkűlem is megélsz,
27 K: Hold vagy, *<de ha* [?] *zúg a tenger árja>*, ♦ [Majd:] Hold vagy *<'s mosolyt vagy* [?] *árnak>* ♦ [Végül, HG és fsz-sor is:] Hold vagy, s ha küldesz a vad tengerárnak
28 K: *<Fényt vagy gyászt hozsz>*, csak játékot cserélsz.
[Majd jav. K, HG és fsz:] Gyászt vagy mosolyt, csak játékot cserélsz.
30 K: De jaj annak *<kit a' csillag>* vezet, ♦ [Majd jav K-sor és HG-sor is:] De, *óh*, jaj annak, akit az vezet, ♦ fsz: De ó, jaj annak, akit az vezet,
31 K: Hideg sugára *<csak addig felötlő>*
[Majd jav. K, HG és fsz:] Hideg sugára hűtelen kisérő,
32 K: *<Míg vész nem támad>* a hajó felett. ♦ [Majd jav. K, HG és fsz:] Midőn vihar kél a hajó felett.
35 K: …a költő őrűlt csak, ♦ HG, fsz: …a költő őrült csak, [Jav.]

[58] BORKÁHOZ I–III.
K: MIKL 91. – FH 1397. 94. fólió rektó, verzó, 98. fólió rektó
[E vers GYP kiadásában a *Szerelem* ciklus 19. verse.]
[MIKL 91. jegyzete: A 98. fólió rektóján felül, a *III* jobb oldalán piros ceruzaírással: *Feljajdulás*. A vers címe a tartalomjegyzékekben: *3 fájdalom kiáltás*, ill. *3 feljajdulás*. A 94. fólió rektóján a tintaírású cím: *Borkához*.]
Cím K, GYP, fsz: Borkához. ♦ HG: *Három feljajdulás.*
1 K: *<Ha>* tudtad *<hogy>* nem szerethetsz ♦ Jav. K, HG, fsz: Hogyha tudtad, nem szerethetsz, ♦ GYP: *Ha* tudtad, *hogy* nem szerethetsz [1–12. sor: a 94. fólió verzóján ez a vers I. része.]
2 K: *<Hogy szived már másért>* érez, ♦ Jav. K, HG, fsz: Mért hazudta szád, hogy érez, ♦ GYP: Mért *jöttél közel szívemhez!*
3 K: *<Mért nem mondtad ideében>* ♦ Jav. K, GYP, HG, fsz: Csillag lettél volna nékem,
4 K: *<Könnyeb' sors jut akkor>* nékem. ♦ Jav. K: Me*lly* hideg fénypont az éjben, ♦ GYP, HG, fsz: Mely hideg fénypont az éjben,
5 K: *<Csillagom* [?] *vólna;>* ♦ Jav. K, GYP, HG, fsz: S szívünk megnyugodva nézi,
6 K: Melly *<bajt* [?] *az éjszakára>*
Jav. K, GYP, HG, fsz: Jól tudván, hogy el nem éri. –
7 K: *<Míg így amint>* hitegettél ♦ Jav. K, HG: *Oh*, de nő, te hitegettél, fsz: Ó, de nő, te hitegettél, ♦ GYP: *De te engem* hitegettél
8 K: *<Röpke bolygó* [?]> lettél
Jav. K, GYP, HG, fsz: S éltem bolygó lángja lettél.

9 K: *<Melly csalókán int magához>* ♦ Jav. K, HG, fsz: S vészben elhagyál kacagva, ♦ GYP: *Vészben* elhagyál kacagva*!*
10 K: *<Míg az örvény széléhez hoz>*♦ Jav. K: Öszvedűle elhagyatva, HG, fsz: Összedűle elhagyatva, ♦ GYP: *Roskadozok* elhagyatva,
11 K: *<Ottan tűnnek el kaczagva>*
[Majd:] Veszve útam, kés*<őn>*ve érzem:
[A ritmus (trocheusi lejtés) helyreállítása miatt jav. sor HG és a fsz sora is.] ♦ GYP: *Elveszítő útra tértem.*
13 előtt K [94 r és v]: [A vers második részének első négy sora áthúzva:]
<Az enyém volt a' szeretet,
A reménység a' költészet,
Fel dulád e szép világot
S hogy kérjek rád bóldogságot.>
13 K: *<Vagy mond, hogy szerethetnék>* még
Jav. K, GYP, HG, fsz: Mondod, mást szerethetek még,
[13–22. sor: a 94 fólió rektóján, ez a vers II. része.]
15 K: *<Hogy lehetne még>* remény** ♦ Jav. K, HG, fsz: Mondod, új hit, új remény vár, ♦ GYP: Mondod, *u*j hit, *u*j remény vár,
16 K: *<Benned mindent el vesztettem.>* ♦ Jav. K, GYP, fsz: Kit kisértni emléked jár. ♦ HG: Kit *kí*sértni emléked jár.
[Helyesírás javítása: a trocheus megszüntetése.]
18 K: *<Tőlem véled messze szálla>* ♦ Jav. K, HG, fsz: Mondod, írt ad szűm bajára, ♦ GYP: *Ír lesz majd szívem bajára!*
19 K: *<Hogy>* ha illy szem is hazudhat ♦ K, GYP: *Oh*, ha i*lly* szem is hazudhat, ♦ HG: *Oh*, ha ily… ♦ fsz: Ó, ha ily…
21 K: *<Gúny jutalma illy érzet<<ben>>nek>* ♦ Jav. K, HG, fsz: S ily érzéssel gúnyt találok, ♦ GYP: S ily érzéssel g*u*nyt találok,
22 K: *<Átok minden költészetnek>*
Jav. K, GYP, HG, fsz: Minden költészetre átok!
23 K: *Rosz* vagy oh nő lát*<om>* látom ♦ Jav. K-sor: …látva látom, ♦ GYP: *Rosz* vagy, ó*h* nő! látva látom, ♦ HG, fsz: Rossz vagy, ó nő, látva látom,
25 K: Hittem égből *szált…* ♦ GYP, HG, fsz: Hittem, égből szállt le lelked,
28 K: Szívemben legszentebb *ó*ltár, ♦ GYP: Szi*v*emben legszentebb oltár, [Régi helyesírással átfordul a spondeus jambussá. A ritmus-zavar jav.] HG, fsz: Szívemben legszentebb oltár,
30 K: Bár kerűllek, bár gyülöllek. – ♦ GYP, HG, fsz: Bár kerüllek, bár…
31 K: Mint a lepkét *bű varázsal* ♦ GYP, HG, fsz: Mint a lepkét bűvarázzsal
33–34 K: [Eredetileg fordított volt a sorrend, Madách a változást a soroknál *1* és *2* számjeggyel jelzi.]:
Pokl*<a>* üdv*<e>* *< szórva szerte>* [34.]
Vonz és öl szemed*nek <fénye.>* [33.]

Jav. sorok K, GYP, HG, fsz:
Vonz és öl szemed sugára,
Poklát, üdvét ha kitárja.
[A 33. sor valójában hibás (mert 9 szótagú a végső változata): Vonz és öl szemed*nek* sugára. Úgy gondoljuk, Madách egyszerűen megfeledkezett róla, hogy a toldalékot törölje, vagy aposztróffal pótolja: *szemednek* helyett: *szemed'* sugára. Ezt a javítást tehát (GYP-hoz és HG-hoz hasonlóan) önkényesen végeztük el.]

[59] LEMONDÁS
K: MIKL 266. – FH 1397. 11. fólió verzó, 12. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: Lemondás [Mellette halvány ceruzaírással áll:] + *Borbála*, [alatta:] *kevesebb* vagy: *később*. [Bizonytalan olvasat.]
2 K: Vad zajoddal, *kálmár*… ♦ HG, fsz: Vad zajoddal, kalmár…
5 K: Megköszönjék, *<így hogy>* amért megraboltál.
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]
8 K: *<Olly nagy vólt az ember – a világ>*
[Majd:] *<Benne vigaszt feltalált a szűnk,>*,
[Majd:] *<Ollyan jó, szinesebb a virág>*
[Majd:] *<Mit valódban még élvezhetünk>*[Az itt áth. 4 sor melletti × jel arra utal, hogy a kihúzott szöveget a lap alján javítja M a 8–9. sorban:]
8– K, HG, fsz: Nagy volt benn az ember, a világ,
9 Jó – színesb minden kicsiny virág,
10 K: S így való *<vólt-e>* vagy álom mind egy.
[Majd HG és fsz-sor is:] S így, való vagy álom volt-e, mindegy.
12 K: Hej *<szelid>* fagyos *<szel nagy>*világ te!
[Jav. sor, HG és fsz:] Hej, fagyos leheleted világ, te!
13 K: S hogy ha *<kéjet ád még>* valami
[Majd HG és fsz sora is:] S hogyha valami még kéjt szerez,
14 K: Az csak múlt*<unk* .... [Olvashatatlan szavak.]>
[Majd HG és fsz sora is:] Az csak a múlt szent emléke lesz,
15 K:'S benn*<ök>* a' szív *<elsö>* el*<hagyott>* szerelme. ♦ [A sor első javítása az *'elsö'* törlése volt. Majd a jav. K-sor HG és a fsz sora is:] S benne a szív eltépett szerelme.
16 K: *<Hát>* bucsúzzunk. *<Ám de nő ne hidd>*,
[Majd:] *<Hát>* bucsúzzunk. *<Ó hölgyem ne hidd>*
[Végül HG és a fsz sora is:] Hát bucsúzzunk. Ó nő, ládd, e szív
17 K: *<Utra véled hogy szivem áldást ad. –>* ♦ [Majd a jav. K-sor a fsz sora is:] Az utadra áldást kérni nem hagy – ♦ HG: *Utadra* áldást kérni nem hagy. ♦ [HG a K nehezen kiolvasható első szavát – *Az* – áthúzottnak gondolta, s ezzel az ötös trocheusi sort ötödfeles jambussá alakította át!]

18 K, fsz: Illyen önző, ládd, … ♦ HG: I*ly*en önző, ládd… [Helyesírási jav. elrontotta a trochaikus ritmust.]
20 K: Jól esik *<még hogy>* bóldogtalan vagy. –
[Jav. sor, HG és a fsz sora is:] Jólesik tudnom, boldogtalan vagy. –
22 K: Míg szivedben *<el nem halványulok.>*
[Jav. sor, HG és a fsz sora is:] Míg szivedben teljes fényben állok.
23 K: Míg szeretlek, *<addig>* én is szenvedek, ♦ [A jav. sor HG és fsz-sor is.]
24 K: *<Én is s hogy>* el *<ne>* veszejtselek, ♦ [Majd jav. sor, mely HG s a fsz sora is:] S inkább, hogysem elveszejtselek,
25 K: *<Inkább>* verjen siromig *<az>* átok. ♦ [Majd jav. sor, mely HG s a fsz sora is:] Verjen engem síromig vad átok!
26 K: Kedves lesz *<ez átok énnekem>* ♦ [Majd jav. sor és HG sora:] Kedves lesz nékem tanújelűl ♦ fsz: Kedves lesz nékem tanújelül, [Jav.]
27 K: *<Mint jel h>*ogy szerelmünk nem fogyott el ♦ [Majd jav. sor, mely HG s a fsz sora is:] ♦ Hogy szerelmünk törpén nem fogyott el,
29 K: *<De>* miként virág fa me*lly* le dűl ♦ [Majd jav. sor, mely HG s a fsz sora is:] Ám miként virág, fa, mely ledűl
30 K, fsz: A viharban, legdúsabb diszében. ♦ HG: …d*í*szében [Helyesírási jav. a trocheus megszüntetése. Utána K-ban áthúzott versszak:]
<S most jöhet már minden sorscsapás>
<Mit viselni rám mér még a' végzet,>
<Hölgyemről le bírtam mondani,>
<Ez után a' sors más átkai>
<Fásúltan találandják e' szívet.>

[60] FELEJTSÜNK
K: MIKL 179. – FH 1397. 12. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: Felejtsünk [Piros ceruzával mellette áll halványan: *Borbála,* majd alá írva: *hátrább.*]
1 K: Ha végzet rendel*<és>*e, hogy soha
Jav. K-sor, HG és fsz: Ha a végzet rendelte, hogy soha
2 K: Egymáséi *<még most sem>* le*<het>*ünk,
Jav. K-sor, HG és fsz: Már egymáséi úgyis nem leszünk,
3 K: Nincsen más hátra, mint a vég*<ső csók>*bucsú, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
5 K: Mit nézzük az üdvöt, me*lly*et biránk, ♦ HG, fsz: …melyet biránk,
[A helyesírási jav.-sal kiteljesítettük a jambikus ritmust.]
6 K:'S *<mellynek már zárt örökre>* ajtaja?
Jav. K-sor, HG és fsz: S örökre már lezárva ajtaja?
7 K: *<Esett>* angyalnak is, hogy nem *<tanult>*
Jav. K-sor, HG és fsz: Bukott angyalnak is, hogy nem feledt,

8 K: <*Felejteni az a' kárhozata.*>
Jav. K-sor, HG és fsz: A kárhozat sorsában az vala.
9 K: <*Nézd*> a' világ naptára olly rövid, ♦ [Majd jav. K-sor:] Ládd, a világ naptára o*lly* rövid, ♦ HG, fsz: Ládd, a világ naptára oly rövid,
11 K:'S egy ember bukta csak még új <*dolog*>
[A sor vége jav. a K-ban: *újiság.* (sic!) HG után mi is elfogadjuk.]
HG, fsz: S egy ember bukta csak még újiság,
12 K: <*Szívetlen*> élczre <*is csak addig*> jó
Jav. K-sor, HG és fsz: Legfeljebb szűtlen élcre hogyha jó.
13 K: <*Haj*> a' világtól <*még*> tanúlsz te is,
Jav. K-sor, HG és fsz: Ó, a világtól majd tanulsz te is,
14 K: <*Olly*> jó annak ki tud felejteni,
Jav. K-sor, HG és fsz: Jó annak, aki tud felejteni,
15 K: <*Vajh milly*> kevés öröm<*öket*> veszit,
Jav. K-sor, HG és fsz: Kevés öröm az, amit elveszít,
17 K: Én is tan*ú*llak majd felejteni,
HG, fsz: Én is tanullak majd felejteni, ♦ [A jav. nem bántja a ritmust, a 2. szótag mai helyesírással is hosszú a verstanban.]
19 K: Míg síratatlan puszta sír<*omban*>
Jav. K-sor, HG és fsz: Míg síratatlan puszta sír alatt,

[61] VISZONTLÁTÁS
K: MIKL 384. – FH 1397. 4. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím:Viszontlátás <*Amáliával*> [A név áthúzva, a cím mellett: *Hátrább,* mindkettő vörös iróval. Minden egyes versszak külön-külön áth., ennek ellenére HG felvette szövegét kiadásába. Példáját mi is követjük.]
7 K: B*ó*ldogság helyett kö*ny*ben ragyognak
HG, fsz: Boldogság helyett könnyben ragyognak [Jav.]
9 K: [A sor kezdőbetűje '*P*' volt, ezt '*V*'-re írta át Madách.]
11 K, fsz: Kebled hervadó virágin, mellyek ♦ HG: Kebled hervadó virágin, me*l*yek [A helyesírási jav. a ritmust töri meg.]
12 K: O*lly* dusan nyilának, ahogy szeretél. ♦ HG: Oly d*ú*san ny*í*lának, [HG helyesírási javítása a trocheusok kiiktatásával járt.]
fsz: Oly dusan nyilának, ahogy szeretél.
14 K: *Óh* nő *mond* mi hát mi i*lly* korán hervaszt;
HG, fsz: Ó nő, mondd, mi hát, mi ily korán hervaszt; [Jav.]
16 K: Me*lly* reád büvölte akkor a tavaszt? ♦ HG: Mely reád b*ű*völte…
[Ritmusrontás.] ♦ fsz: Mely reád büvölte…
18 K: …me*lly* felette *ű*l; ♦ HG: …mely felette *ű*l; ♦ fsz: mely felette ül;
19 K: A rózsák másnak ny*i*lnak,… ♦ HG, fsz: A rózsák másnak nyílnak,…

20 K, HG: …engem illet egyed*ű*l. – ♦ fsz: … engem illet egyedül. –
[18–20. sorban helyesírási korszerűsítések, a jav. szótag a ritmika szempontjából változatlanul hosszú.]

[62] SZERET HÁT
K: MIKL 360.– FH 1397. 12. fólió rektó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: Szeret hát [Majd mellette + jel, s halvány vörös ceruzaírással áth. 3 sor egymás alatt: <*Késő*> / <*Önvád*> / <*Viszontlát* [?]>]
[A *Szeret hát* 2–3. sorának szinte szó szerinti szövegelőzménye a *Csak tréfa* c. dráma 2327–2328. sorában, a 13–16. sornak a dráma 2360–2364. sorában található.]
2 K: <*Természet s kötelesség*> küzd szivedben ♦ [Majd jav. sor, fsz:] Kötelesség s természet küzd szivedben, ♦ HG: Kötelesség, természet…
3 K: <*S agodsz bár*> me*lly*ik győz le roskadsz, [Majd jav. sor:] Akármel*ly*ik győz is, leroskadasz, ♦ HG, fsz: Akármelyik…
[A helyesírási jav. a jambikus ritmust is erősíti.]
4 K: A némá<*n*> mozgó <*ajkad szavát megértem.*>
[Majd jav. sor, HG, fsz:] A néma ajk mozgása súgja nékem.
5 K: Ne nézz rám, ó*h* ford*ú*lj el édesem,
HG, fsz: Ne nézz rám, ó, fordulj el, édesem,
6 K: <*Hagy higyjem hogy megint tréfálsz velem csak*> ♦ [Majd jav. sor, fsz:] Ha újra játék, mit velem üzesz csak – ♦ HG: …*ű*zesz csak – [A helyesírási jav. megszüntetett egy jambust.]
7 K: <*'S magam veszek, míg így együtt bukunk*>
[Majd jav. sor, HG, fsz:] Mert hogyha szép szemedbe nézhetek,
8 K: <*Mert látom, szemeid nem hazudhatnak.*>
[Majd jav. sor, HG, fsz:] Megőrülök, ha azok is hazudnak.
9 K: Ki hitte v*ó*lna, <*hogy a drága*> szó,
[Majd jav. sor, HG, fsz:] Ki hitte volna, hogy ha majd e szó,
10 K: <*Mit*> egykor olly <*hőn, olly*> epedve vártam,
[Majd jav. sor, fsz:] Amellyet egykor olly epedve vártam,
HG: Ame*ly*et egykor o*ly* epedve vártam, [A helyesírási jav. megszüntetett két jambust.]
11 K: <*Ha végre elzeng kedves ajkidról*>, ♦ [Fölötte áth. sorkezdet:] <*Ha le zeng ajkidról*>
[Majd jav. sor, HG, fsz:] Szép ajkaidról csendesen lezeng,
12 K: <*Egy*> poklot bírj<*on*> rejteni magában
[Majd jav. sor, HG, fsz:] A poklot bírja rejteni magában.
13 K: I*lly*en szörnyű az *i*sten áldva is, ♦ HG, fsz: Ilyen szörnyű az Isten áldva is, ♦ [HG javítása a jambikus ritmust is segítette.]

16 K: Kínozva öl meg, hogy kéjét ne <*reméljem*[?]> ♦ [Bizonytalan olvasat. A jav. szó HG szerint *érjem*, szerintünk ez a szó nem illik a kontextusba. Legalább ilyen jó az *éljem,*vagy a *leljem*.] ♦ Jav. sor [HG szerint]: Kínozva öl meg, hogy kéjét ne *érjem*. – ♦ fsz [a mi olvasatunk szerint ez a legvalószínűbb]: Kínozva öl meg, hogy kéjét ne leljem. –

17 K: Most <*ismerem meg*> kincsem <*amidőn*>
Jav. K- sor, HG, fsz: Most tárja fel előttem kincsemet,

18 K: <*El löktem azt magamtól*> mindörökre,
Jav. K- sor, HG, fsz: Midőn ellöktem azt már mindörökre,

20 K: Midőn mély sír <*van már*> köztem 's közötte
Jav. K-sor, HG, fsz: Midőn mély sír tátong köztem s közötte.

21 K: <*Ládd nő:*> el altatám már < *szerelmed,*>
Jav. K- sor, HG, fsz: Elaltatám már szenvedélyimet,

22 K: Nyug<*ton tűrék*> mért jöttél mint *Seraph* most
Jav. K- sor, HG, fsz: Nyugodt valék, mért jöttél mint szeráf most,

24 K: <*Az*> új lemondás rám <*csak új*> halált oszt. –
Jav. K- sor, HG, fsz: Hisz új lemondás rám újból halált oszt. –
[Alatta 3 áth. versszak:]

<Ládd nő nem kértem égi csillagot,
Mert <tudjuk> tudtam, hogy hideg, elérhetetlen,
Mért mutatod, hogy benned érzés van,
Szeretni tudsz, 's le mondjon rólad keblem?>

<Sír vált arczád, olly néma, olly hideg,
Most múlt napoknak lelke szállt reá le,
Le hervadó mező valál még most
Le hervadó mező valál még most>

<Megifjodottan állsz előttem nő,
Mint amidőn először rám mosolygtál,
'S kigyúló pírja édes arczodnak
Ugy ég, mikként az első szűzi csóknál.>

25 K: <*Talán tündér vagy s vissza*> bűvölél
Jav. K-sor, HG, fsz: Tündér vagy-é, hogy visszabűvölél

27 K: Vagy álom vólt <*csak*>, minden szenvedés
Jav. K-sor, HG, fsz: Vagy álom volt-e minden szenvedés,

28 K: Melly elválaszt <*azon gyönyör*[űségtől?]>? ♦ Jav. K-sor: Me*lly* elválasztott… ♦ HG, fsz: Mely elválasztott kedvesem szivétől? [HG helyesírási jav.-a ritmus javítása is!]

29 K: <*Most csókoddal felköltél*> s álmaim
Jav. K-sor, HG, fsz: Csókod felkölte most, és álmaim

30 K: Nehéz alakjai <*elhalványultak*>
Jav. K-sor, HG, fsz: Nehéz alakjai mind szétfolyának,

31 K: <*El férjed, el sorsodnak végzete,*>
Jav. K-sor, fsz: Eltűnt a férj – el a nehéz napok, ♦ HG: Eltűnt a *tér* –…
[HG tévesen olvasta ki a K-ot, ez a hiba a Verstárban is folytatódott.]

32 K: <*S*> karomban <*nő*> te, egyed*ű*l maradsz csak?
Jav. K-sor: Karomban, *óh* te, egyed*ű*l maradsz csak?
HG, fsz: Karomban, ó, te egyedül maradsz csak? [Jav.]

33 K: <*'S vissza dobjalak-é hát megint*>, ♦ [Majd:] <*'S ha így van vissza dobjalak-é hát*> ♦ [Végül:] S ki mondja még, hogy visszadobjalak,

35 K: Téged, kit <*az isten*> adott nekem,
Jav. K-sor, HG, fsz: Téged, kit a nagy ég adott nekem,

36 K: Szent zálogá*ú*l <*a mennyek üdvének*> ♦ Jav. K-sor, fsz: Szent zálogául végtelen kegyének. ♦ HG: Szent zálogá*ú*l végtelen kegyének.

37 K: <*S* > miért? Végetted tán zsarnok világ?
Jav. K-sor, HG, fsz: Miért? Végetted tán, zsarnok világ?

40 K: De kárpótolni egy mosoly<*ér*t> sem bírsz.
Jav. K-sor, HG, fsz: De kárpótolni egy mosolygást sem bírsz.

42 K: <*Egy isten ütne pártot*> Egy isten ütne pártot ellenembe, [Áthúzta, majd változatlanul a sor fölé írta a négy szót a költő. Ez HG és a fsz sora is.]

43 K: A poklot és bűnt hívnám frígyes*ű*l, ♦ HG, fsz: …frígyesül, [A sor utolsó szótagja a mai helyesírással is hosszú verstani szempontból, a pótlónyúlás következtében.]

48 K: Szerelmed<*et*> ez <*élet*> bóldogságot.
Jav. K-sor, HG, fsz: Szerelmed, ez egyetlen boldogságot.
[Alatta áthúzott versszak:]

<Karomba nő! leg édesebb a' percz
Mit féltve őrzünk Isten, emberektől;
Mellynek magunk mi vóltunk Istene,
S hol minden társadalmi korlát eldől.>

[63] BOLDOG ÓRA
K: MIKL 88. – FH 1397. 12. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]
Cím K: *Bóldog* óra ♦ HG, fsz: Boldog óra
[A *Boldog óra* 19–28. sorának szövegelőzménye a *Csak tréfa* c. dráma 2354–2358. sorában található.]

1 K: Meg csitűlt arczád <*nehéz küzdelme*> ♦ [Majd:] Meg csit*ű*lt arczád k*u*zdelme végre; [Ez utóbbit (HG-hoz hasonlóan) önkényesen javítottuk, mivel nyilvánvaló elírásokról van szó: *'csitűlt'* helyett *'csitult'* és *'kuzdelme*' helyett *'küzdelme'*.]
HG, fsz: Megcsitult arcád küzdelme végre,

3 K: Kebled <*hullámoz*> csak, mint a tenger,
Jav. K-sor, HG, fsz: Kebled reng csak, amint reng a tenger,

8 K: Ó*h* te tarts fel, vagy veled <*esem*> le
Jav. K-sor, HG, fsz: Ó, te tarts fel, vagy veled bukom le.

11 K: Hangja el hal, mintha félné<*l,*> a szó
Jav. K-sor, HG, fsz: Hangja elhal, mintha félne, a szó

13 K:'S <*csak*> felforralt lélekzetté <*válék*>, ♦ Jav. K-sor, HG: S felforralt lélekzetté szürődik, ♦ fsz: S felforralt lélegzetté szürődik,
14 K: Mellynek arczom <*érzi édességét*>
Jav. K-sor, HG, fsz: Melynek édessége arcom érzi.
16 K, HG: Megszüntél, nő, élni önmagadban, ♦ fsz: Megszűntél,… [Jav.]
18 után K: [Öt áthúzott sor:] <*Át olvadtál mint virág illatja*>
<*A reggelnek első súgárába*>
<*Át olvadtál mint a játszi csermely*>
<*A hatalmasb' tengernek vizébe*>
<*Át olvadtál úgy nő e' kebelbe*>
24 K: Nincs <*más*> élet kívülünk e' földön,
Jav. K-sor, HG, fsz: Nincsen élet kívülünk e Földön,
25 K: <*Illedék*> és <*társalmi*> szabályok
Jav. K-sor, HG, fsz: Illem és hiú társas szabályok
26 K: <*Nyomorú*> korlátai le hullnak,
Jav. K-sor, HG, fsz: Kisszerű korlátai lehullnak,
27 K: Nincsen vágy <*keblünkben*>, gondolat nincs
Jav. K-sor, HG, fsz: Nincsen vágy szivünkben, gondolat nincs,
28 K: Melly az édes perczen túl repűlne.
HG, fsz: Melly az édes percen túlrepülne. – [Jav.]
29 K:'S mint a' lélek, melly kikél <*testéből*>
Jav. K-sor, HG, fsz: S mint a lélek, mely kikél a testből,
30 K: Egyesűlve isten szellemével, ♦ HG, fsz: Egyesülve Isten… [Jav.]
32 K: Nem tépik szét többé szűk <*korlátok*>,
Jav. K-sor, HG, fsz: Nem tépik szét többé szűk sorompók,
33 K: Mik közt olly soká sírt: ♦ HG, fsz: Mik közt oly soká sírt: [Jav.]
35 K: S bóldogok, hogy ekként egyesűlve,
HG, fsz: S boldogok, hogy ekként egyesülve, [Jav.]
36 K: Közelebb jutottak istenükhöz; ♦ HG, fsz: …Istenükhöz;
37 K: Még csak egy ki<*csíny*> lépés, <*végrehajtva* [?]> ♦ [Majd:]
Még csak egy kis lépés, s összefolynak [Ez HG és a fsz sora is.]
38 K: <*'S öszve folynak*> a' világ lelkével. –
Jav. K-sor, HG, fsz: A világ lelkével. –
39, 42 K: Mért nem tesz most semmivé az isten, ♦ HG, fsz: Mért nem tesz most semmivé az Isten, [Jav. A két sor megegyezik.]
41 K: Melly mint csillag… ♦ HG, fsz: Mely mint csillag… [Jav.]
45 K: Óh talán, <*talán azért*> ♦ [Alatta áthúzott sor:]
<*Hogy fel ébredjünk bukott angyalként*>
Jav. K-sor, HG, fsz: Ó, talán, hogy ébredjünk fel újra,
48 K: Bámúl újra ránk le. ♦ HG, fsz: Bámul újra ránk le. [Ez helyesírási és ritmikai javítás egyszerre. Mai helyesírással az első versláb is trocheus!]

[64] SZÍV ÉS ÉSZ
K: MIKL 361. – FH 1397. 11. fólió verzó
[GYP kiadásában nem szerepel ez a vers. A Fővárosi Lapok 1864. okt. 16-ai számában a 991. lapon – M halálát követő napokban, mintegy nekrológként – jelent meg a költemény, címét megváltoztatva az első versszorra. A variánsok között FL jelzéssel utalunk az adott sorra.]
Cím K, HG, fsz: Szív és ész ♦ FL: *Bölcsesség van – nő! – a szerelemben*
[Tulajdonképpen a vers első sora, a K helyesírását javítva.]
Alcím K, fsz: Borkához ♦ HG: *(Borkához)* ♦ FL: – [Nincs alcím.]
1 K: Bölcseség van, <.[átírva, csak a jav. olvasható.]> nő*! a*' szerelemben,
FL: Bölcseség van – *nő! – a szerelemben,* ♦ HG: Bölcsesség van, nő, a szerelemben, ♦ fsz: Bölcseség van, nő, a szerelemben,
[HG helyesírási javítása rontja a trochaikus ritmust.]
3 K: Életünk folyóján <*ez* ..... [Olvashatatlan szó.]> ♦ FL, HG, fsz: Életünk folyóján révbe vinni,
4 K: <*Mégis mindig biztosabb révész.*> ♦ Jav. K, fsz: Egyedül szivünk szerelme kész. ♦ FL, HG: Egyedül szívünk szerelme kész. [A jav. K-sorban a szívünk hosszú ékezete nem látszik. A trochaikus vers 2. lába régies helyesírással trocheus. Úgy hisszük: ez volt M szándéka.]
5 K: <*Míg az*> ész kételkedik, keresve ♦ HG, fsz: Fontol az ész, kételkedik, keresve ♦ FL: Fontol az ész, *kétkedik,* keresve
6 K: <*A jó s rossz közt biztos fonalat,*>
FL, HG, fsz: Halvány gonddal biztosabb utat,
7 K: <*Mellyet*> Isten <el rejtett előttünk,>
FL, HG, fsz: Mely az Isten rendelő szavára,
8 K: <*Hogy*> örökre mély titok marad:
FL, HG, fsz: Mindörökre mély titok marad:
9 K: <*Addig*> a' szív <a' szél játékának>
FL, HG, fsz: Míg a szív játékos szelleteknek
12 K: Örvény <*s szirt*> közt menten szökken át.
FL, HG, fsz: Örvények közt menten szökken át.
13 K: <*Míg az ész czélúl távol partot tűz*> ♦ Jav. K-sor: Messze partot tűz az ész ki célúl, ♦ FL, HG, fsz: Messze partot tűz az ész ki célul, [Jav.]
14 K: S vágyó gond közt foly le <*élete*>
FL, HG, fsz: S vágyó gond közt foly le a jelen,
15 K: <*Addig*> a szív célja önmagában,
FL, HG, fsz: A szív célja ott van önmagában,
16 K: <*Rejlik,*> és e cél: a szerelem.
FL, HG, fsz: És e cél: a boldog szerelem.
[Alatta két áthúzott versszak:]

<Így az észnek élte csak csalódás,
Küzdelem, melly küzdéssel cserél,
Kétségbesés szánalmas halála
Mert távol van még mindég a czél.>

<Míg a szív kellemdús életének
Végperczén is mosolygni fog:
Élvezé mind mit isten teremte,
Czélt ért, s nyugton sírba tántorog. –>

17 K: <*Nem kötötte frígyünk sem*> okosság ♦ FL: Frigyünket sem… [Spondeusból jambust alakít a helyesírási jav.-sal, holott a vers trochaikus.]
HG, fsz: Frígyünket sem fűzte az okosság,

18 K: A világ<*nak illedéke*> nem, ♦ HG, fsz: A világ illemtörvénye nem,
FL: …illemtörvénye *sem*,

21 K: Nem néztük <*mi*> jó, rossz fog születni ♦ FL, fsz: Nem néztük, jó, rossz fog-é születni, ♦ HG: …fog-*e* születni, ♦ [Jav. a ritmus rontásával járt.]

23 K: Mért is néz<*tünk volna bús*> jövőbe,
FL, HG, fsz: Mért is néznénk a kétes jövőbe,

24 K: <*Míg vidám jelen volt a*> miénk? ♦ FL, fsz: A jelen virága még miénk. [Vagy: *miénk?* A jav. K-sor végén a pont a logikus, a kérdőjel lehet, hogy betoldás, igazolandó a *még* helyett a *míg* olvasatot.] ♦ HG: …m*í*g miénk? [HG kiadásában félreolvashatta a szót, új jelentést adva a sornak.]

25 K: A jövővel <*úgyis el*> jő vége ♦ HG, fsz: A jövővel megjő vége úgyis
FL: …vége *ugy is*

26 K: Mindeneknek, később <*hamarabb*>
FL, HG, fsz: Mindeneknek, később vagy korább,

27 K: Megbánás<*ban vagy*> halál<*ban mindegy*>, ♦ Jav. K-sor: Mindegy, megbánás halál-e *'e* vég ♦ FL: Mindegy*:* megbánás halál-*é* e vég,
HG, fsz: Mindegy, megbánás, halál-e e vég,

28 K: <*Élvezzünk bár vagy szenvedjünk csak.*>
FL, HG, fsz: Üdv rezg-é át, vagy bú férge rág.

29 K: <*Hisz sorsunk végzése már, hogy romlás*>
Jav. K-sor, FL, fsz: Ember sorsa, hogy romlás legyen csak
[A 29–32. verssor HG-nál hiányzik, így a Verstárból is. Hogy ez érvényes és nem kihúzott szöveg, azt a FL kiadása is bizonyítja. A 29–32. sor alatti versszak három × jellel áthúzva, ezek közül a középső egyik szára metszi a fölötte lévő versszakot is. A jelzés nem egyértelmű; ezért gondolhatta HG, hogy Madách törölni kívánta ezt a versszakot is.]

30 K: <*Légyen*> minden szép s jó lényege,
Jav. K-sor, FL, fsz: Minden szépnek, jónak lényege,

31 K: <*Növény hogy ha ki virágzik*> ♦ Jav. K-sor: A virág meghalni nyitja *kelhét,* ♦ FL, fsz: A virág meghalni nyitja kelyhét,

32 K: <*A halálnak már*> előjele. ♦ Jav. K-sor: Déli *n*ap az éj előjele.
fsz: Déli Nap… ♦ FL: Déli *napnak az* éj előjele. [A sor alatt áth. strófa:]
<A nap, hogy ha fénypontját el érte
Éj felé hanyatlik biztosan,
A vágynak kielégítésében
A vágynak már megszünése van.>

33 K: S hát <*azért*> ne nyíljon-é virágszál,
FL, HG, fsz: S hát inkább ne nyíljon-é virágszál,

34 K: <*Hát azért*> ne süssön-é a' *n*ap, ♦ Jav. K-sor, FL, HG: Hát inkább ne süssön-é a *n*ap, ♦ fsz: Hát inkább ne süssön-é a Nap, [Jav.]

35 K: <*Vagy*> mondjunk-é <*már le*> vágyainkról
FL, HG, fsz: S mondjunk-é le inkább vágyainkról,

36 K: A vágyak, hogy el ne <*múljanak*>? – ♦ Jav. K-sor, FL: A vágyak, hogy el ne hagyjanak? ♦ HG, fsz: A vágyak hogy el ne hagyjanak? –

37 K: Szerel<*m*>emnek is romlás valója,
FL, HG, fsz: Szerelemnek is romlás valója,

40 K, HG, fsz: …ne vádolj engemet! ♦ FL: …ne vádolj engemet*?*

42 K: Az szeressen őrűlten <*nagyon*> ♦ Jav. K-sor: Az szeressen őrűlten, vadon ♦ FL, HG, fsz: Az szeressen őrülten, vadon, [Jav.]

43 K: <*Az*> vessen meg minden o*lly* <*kórlátot*>, ♦ Jav, K-sor: Vessen az meg minden o*lly* sorompót, ♦ FL, HG, fsz: …oly sorompót, [Jav.]

44 K, FL: Mit elébe *i*sten, ember von. ♦ HG, fsz: Mit elébe Isten, ember von.

46 K, HG, fsz: Légyen angyal és ördög velem, ♦ FL: Légyen angyal és ördög vélem, [A FL javítása trocheust rontott spondeusra.]

47 K: <*Bűn arany ne legyenek előtte*> ♦ Jav, K-sor: Hír, jólét ne legyenek elotte ♦ FL, HG, fsz: Hír, jólét ne legyenek előtte

48 K: <*Hír jólét, semmi*> csak szerelem. ♦ HG, fsz: Semmi, semmi, csak a szerelem. ♦ FL: Semmi, *semmi! – csak* a szerelem.

49 K: <*S bú között végéig a világnak*>, ♦ [Majd:] <*A világnak legvégső sarkáig*> ♦ [Végül FL, HG és a fsz sora is:] S verve sorstól, végig a világon,

50 K: <*Jöjön vélem* .... [?]> ♦ Jav K-sor, fsz: Áldja a szerelmet boldogan – ♦ FL: …boldogan, ♦ HG: boldogan! –

51 K: <*És rohanjon vészbe és halálba*>
Jav. K-sor, fsz: Illy árért sem vásárolva drágán, ♦ FL: *Ily* árért sem…
HG: *Ily* árért sem vásárol*t*a drágán, ♦ [A jav. jambussá változtatta az első verslábat, megfordítva az ereszkedő trocheusi lejtést.]

52 K: <*Amint sorsomban megírva van.*> ♦ Jav. K-sor, FL, fsz: Melyben a menny üdvössége van. ♦ HG: Melyben a menny üdvössége van*!*
[Az eredeti végső változatában: *'udvössége'* hiányzó ékezetét pótoltuk. Alatta áthúzott versszak:]
<'S még akkor se bánja meg szerelmét>
<Mellyet illy áron vásárolt meg,>
<Mert csak az talála bóldogságot>
<Aki illy szerelmet élvezett.>

[65] LEGSZEBB KÖLTÉSZET

K: MIKL 262–263. FH 1397. 7. fólió verzó [első változat], 74. fólió rektó [végső változat] [GYP kiadásában nem szerepel ez a vers.]

<Leg szebb költészet> *[Első változat]*

<Nem akkor költök én leg édesebbet
Midőn kezemben izgatott koboz van,
Nem élvezem költői képzeletnek
Legszebb virágit hullámzó dalokban;
Csak vágy a' dal – sejtés melly vonva von,
Feléd, feléd bűvös tündéribon.>

<Patakcsa mely zokogva megy sietve
Bérczen s virágmezőkön megy zokogva,
Édes reménynyel zengedez utában
A kéjről, mellyel őt a tenger várja;
Míg meglelvén nyugasztó árjait
El némúltan felejti daljait.>

<Te váltál a' tenger te a' tündérbon,
Melly édes kínos vágygyal vont magához,
És a még nem bírt bóldogság sejtése
Volt a' fényár melly lantomon hullámoz.
Ámde a' földnek zajgása megcsitűl,
Kedvese a' nap, ha ölébe dűl;>

Az első változat variánsai

[Az első változat 1–8. és 11–12. sorainak szövege nagy mértékben megegyezik a főszöveg azonos sorszámú soraival. A többi sor eltérései indokolják, hogy az első változat szövege teljes egészében bekerüljön kiadásunkba.]

2 K: Midön kezemben izgatott <*lantom*> van,
3 K: Nem <*öntöm én ki*> költő képze<*tem*>nek
5 K: <*A dal csak vágy*>, sejtés, melly vonva von,
6 K: Feléd, feléd <*bájos*> tündéri hon
7 K: <*Ama patakcsa amelly messze földről*>
[A sor alatt át nem húzott sorkezdet:] *Fényárja csak*
17 K: De <*mint*> a' föld zajgása megcsit*ű*l,

A főszöveg variánsai

6 K, fsz: Feléd, feléd büvös tündéri hon. ♦ HG: …b*ű*vös tündéri hon.
[HG helyesírási jav.-a jambust megszünteti.]
7 K: Patakcsa az, zokog <*de megy*> siet<*ve*>
Jav K, HG, fsz: Patakcsa az, zokogva mely siet le,
8 K: <*És*> itt ott egy virágot el ragad bár
Jav K, HG, fsz: Ha itt-ott egy virágot elragad bár,
9 K: Fény<*árja messze*> ég<*nek [*> – csalóka tükre
Jav K, HG, fsz: S fényt von reá az ég csalóka tükre,

10 fölött áthúzott sorkezdet K: <*Más bóldogsága*>, [Alatta:] <*L*>
13 K: Ah meg nyugodtam én is kebleden <*lány*>
Jav K, HG, fsz: Ah, megnyugodtam én is kebleden, hölgy,
15 K: Amit csak sejte, <*mostan érezem már*> –
Jav K, HG, fsz: Amit csak sejte, mindaz most valót ölt. –

II. ROMÁNC ÉS BALLADA

[Az első kötet következő három része Madách epikus verseit tartalmazza. A II. és III. ciklus címe azt mutatja, hogy a szerző e ciklusaiba kisepikáját sorolta be. A II. ciklus 21 versének sorrendje kötetünkben megegyezik Madách besorolásával. Egy kéziratlapon az első nyolc verset és az utolsót románcnak, a köztük lévő 12 verset balladának minősítette a szerző. (A címek jegyzékében „r" illetve „b" betűt írt a címek mellé.) A szövegváltozatok megállapításában nagy segítséget nyújtott, hogy a kéziratok közt nagyon sok tisztázat jellegű, nem sokszorosan javított, s az, hogy ezeknek a verseknek eddig csak egyetlen kiadását, Halász Gáborét kellett összevetni a kézirattal. Gyulai Pál ugyanis egyetlen epikus verset sem válogatott be *„Madách összes"*-nek nevezett kiadásába.]

[66] A LÁNY ÉS A RÓZSA
K: MIKL 31. – FH 1397. 15. fólió rektó, verzó
Cím K, fsz: A lány és a rózsa ♦ HG: A *leány* és a rózsa
6 K: Hó *újai* alatt: HG: Hó ujjai alatt – ♦ fsz: Hó ujjai alatt:
9 K: *'*S a rózsa *szól: ne* bánts, ♦ HG: S a rózsa szól: *n*e bánts, ♦ fsz: S a rózsa szól: „Ne bánts, ♦ [Mivel Madách az epikus ciklusokban a párbeszédeket idézőjelekkel írta le, ezt, a régies helyesírást (HG-hoz hasonlóan) mindenütt meghagytuk.]
17 K, HG: A kor rohan, vir*ú*l ♦ fsz: A kor rohan,virul [A sorvégi pótlónyúlás miatt mai helyesírással sem sérül a jambus.]
25 K, HG: „Hej, rózsa, csak vir*ú*lj; ♦ fsz: „Hej, rózsa, csak virulj;
32 K: Jaj, nem vir*ú*l nekem!" ♦ HG, fsz: Jaj, nem virul nekem!"

[67] CSERE
K: MIKL 106. – FH 1397. 15. fólió verzó
[Egy korábbi, a *Lant-virágok*ban azonos címen megjelent vers átdolgozott változata, amelyet a *Költemények* harmadik kötetében fogunk közölni.]
7 K: Sok játszi ábrándkép ♦ [Az 'ábrándkép' '*n*'-je utólagos betoldás.]
9 K, HG, fsz: S ím furolyát ragad, ♦ [A 'furulya' szó alakváltozata.]
10 K: Megszó*ll*al hangja, ♦ HG, fsz: Megszólal hangja,
15 K, HG: Mind úgy átszellem*ű*l ♦ fsz: Mind úgy átszellemül
[Sorvégi pótlónyúlás miatt a szótag mai írással is hosszú.]
23 K: Me*lly* lopva öleli ♦ HG, fsz: Mely lopva öleli
27 K: A sűrű lomb közű*l* ♦ HG: A sűrű lomb közű*l*
fsz: A sűrű lomb közül ♦ [Ld. a 15 sor jegyzetét! A K-ban *'sűrő'*-nek és *'sűrű'*-nek is olvasható a szó, de az első elírás lehet.]
31 K, HG: É*p*en minőnek ő ♦ fsz: Éppen minőnek ő
38 K, HG: Óh add ki nékem, ♦ fsz: Ó, add ki nékem,

47 K: Óh lányka úgy-e bár ♦ HG: Óh lányka, úgy-e bár ♦ fsz: Ó, lányka, úgyebár
54 K: *Hát, s át karolva* ♦ HG: *Hát",* s átkarolva ♦ fsz: Hát!" – s átkarolva

[68] FALUSI NÁSZ
K: MIKL 177. – FH 1397. 15. fólió verzó, 16. fólió rektó
2 K: 'S amint zökken *az út rá rá rántja*; ♦ HG: …az út, *rá-rá rántja*;
fsz: S amint zökken az út, rá-rárántja;
3 K, HG: Most szorítja a' *leg is vigabbat*, ♦ fsz: …a legisvigabbat,
18 K, HG: Kapujához ford*ú*l egyenesen, ♦ fsz: Kapujához fordul egyenesen,

[69] FELSÜLÉS
K: MIKL 181. – FH 1397. 16. fólió rektó
2 K: Szempontja lo*gyc*ája ♦ HG, fsz: Szempontja, logikája,
9 K, HG: Nézének szótlan*ú*l, ♦ fsz: Nézének szótlanul, ♦ [Sorvégi pótlónyúlás miatt a szótag mai írással is hosszú, a jambus nem sérül.]
11 K: Egy csókot térden ál*v*a ♦ HG: …*térdenállva* ♦ fsz: …térden állva
12 K, HG: Kér Pál, a lány pir*ú*l. ♦ fsz: …pirul. [Ld. a 9. sor jegyzetét!]
13 K, fsz: Egy csók nem olly igen nagy, ♦ HG: Egy csók nem *oly* igen nagy, [A ritmust rontja a helyesírási jav.]
17 K, HG: Attól vir*ú*l fel arca, ♦ fsz: Attól virul fel arca, [Jav.]
20 K: Azért o*lly bo*szús csupán, ♦ HG: Azért oly *bo*szús csupán,
fsz: Azért oly bosszús csupán, [Helyesírási és ritmikai jav.]
22 K, HG: Vagy hogyha nem pir*ú*l már ♦ fsz: Vagy hogyha nem pirul már
24 K: Mit kér i*lly* keveset! ♦ HG, fsz: Mit kér ily keveset!

[70] A SIRATÓ
K: MIKL 51. – FH 1397. 16. fólió rektó
3 K: Ki az, ki gyász<*os*> nemtő<*ként*>
Jav. K, HG, fsz: Ki az, ki gyásznemtő gyanánt
7 K: <*Az elhagyott sírt rózsákkal*>
Jav. K, HG, fsz A puszta sírt virággal, ah,
9 K: Óh nő <*e' néma*> sírhalom
Jav. K, HG, fsz: Ó, nő, talán e sírhalom
10 K: <*Tán*> kedvesed fedi, ♦ Jav. K, HG, fsz: Hű kedvesed fedi,
16 K, HG: Játék*ú*l gyöngyeit? ♦ fsz: Játékul gyöngyeit? [Jav.]
18 K: <*Im*> férj <*és*> gyermekem,
Jav. K, HG, fsz: Hű férjem, gyermekem,
19 K: De óh ne hidd halálukon ♦ HG: De óh, ne hidd halálukon ♦ fsz: De ó, ne hidd, halálukon
23 K: I*lly*en halál nekik babért, ♦ HG, fsz: Ilyen halál nekik babért,
24 K: Nekem <*megnyugvást*> ad. ♦ Jav. K, HG, fsz: Nekem nyugalmat ad.
27 K: A'<*n*>nélk*ű*l, hogy sírjok felett ♦ Jav. K, HG, fsz: Anélkül, hogy…

[71] AZ ANYA VÉGRENDELETE

K: MIKL 67. – FH 1397. 16. fólió rektó, verzó

6 K, HG: S a nő fel-felvid*ú*l, ♦ fsz: S a nő fel-felvidul, [A sorvégi szótag helyesírási javítása ritmikai is, a pótlónyúlás miatt nem sérül a jambus.]

7 K: Egy-egy sugár <*l*>reng ajkain ♦ HG, fsz: Egy-egy sugár reng ajkain

8 K, HG: Múlt boldogságib*ú*l ♦ fsz: Múlt boldogságibul.

9 K: Mint *hogy ha* a *n*ap már le ment, ♦ HG: Mint hogyha a *n*ap már lement, ♦ fsz: Mint hogyha a Nap már lement, [Jav.]

12 K, HG, fsz: Még mosolyogva jár. [A jambikus sor ritmusa megfordult, elképzelhető, hogy a K tisztása során kimaradt egy szótag, *Mégis mosolygva jár.*?]

18 K, HG: Kezd halkan szó*ll*ani, ♦ fsz: Kezd halkan szólani, [Jav.]

21 K, fsz: „Sirom felett, ó, kedvesem, ♦ HG: „S*í*rom felett,… [Ritmus!]

23 K: Ne hozzon ék*ű*l *rózsa szált* ♦ HG, fsz: Ne hozzon ékül rózsaszált

33 K, fsz: Sírfeném ifju nő, ♦ HG: Sírfeném ifj*ú* nő, [A helyesírási jav. megváltoztatta az eredeti verslábat, a trocheust. A vers ritmikája igen érdekes: az első 7 strófa jambikus, a csillag utáni 2. rész (29–52. sor) trochaikus lejtésű.]

40 K: Megköv*ű*lt a fájdalom. ♦ HG, fsz: Megkövült a fájdalom. [Jav.]

49 K: S a' holt nő ott *fen* mosolyg, ♦ HG, fsz: …ott fenn mosolyg, [Jav.]

[72] A HALDOKLÓ GYERMEK

K: MIKL 15. – FH 1397. 16. fólió verzó

1 K: Kics*í*ny szobában halvány mécses ég, ♦ HG, fsz: Kicsiny szobában halvány mécses ég,

5 K: Csak lopva görd*ű*lnek le kö*ny*ei, ♦ HG, fsz: Csak lopva gördülnek le könnyei, [A ritmus mai helyesírással is változatlan.]

7 K: 'S verejtékes ar*c*zát tö*rű*lgeti ♦ HG, fsz: S verejtékes arcát törülgeti

9 K: Meséljek-é *mond* kedves gyermekem ♦ HG, fsz: Meséljek-é, mondd, kedves gyermekem

19 K: Ne szólj a honról, melly o*lly* bájoló ♦ HG, fsz: …melly oly bájoló,

24 K, fsz: Hiv a szép honba, hogy… ♦ HG: H*í*v a szép honba, hogy… [HG helyesírási javítása ritmusrontó.]

25 K: Ah, ő az, ő az *i*stennek fia, ♦ HG, fsz: Ah, ő az, ő az Istennek fia

26 K, HG: Kit *b*ibliánkban sokszor mutatál, ♦ fsz: Kit Bibliánkban…

30 K: Lengő füvet, s*ú*gárt… ♦ HG, fsz: Lengő füvet, sugárt…

37 K: Most *i*sten véletek,… ♦ HG, fsz: Most Isten véletek,…

[73] BALASSA BÁLINT

K: MIKL 80. – FH 1397. 16. fólió verzó

4 K: Honfibúját kö*ny*ező szemében. ♦ HG, fsz: Honfibúját könnyező szemében. [Jav.]

9 K, HG: *I*gy él ő… ♦ fsz: Így él ő…

17 K: És porából napraforgó* hajt ki, [A K-ban Madách egy csillagot tett a szó után, majd a lap alján magyarázta a szót a növény latin nevével: *Helianthus.*]

18 K: M*ell*y szünetlen… ♦ HG, fsz: Mely szünetlen…

20 K: M*ell*yhez áldás s vágyai <*vezet*>sietnek.
HG, fsz: Melyhez áldás s vágyai sietnek.

22 K: M*ell*y hazáját… ♦ HG, fsz: Mely hazáját…

26 K: M*ell*y dörögve… ♦ HG, fsz: Mely dörögve…

27 K: Szent harag, m*ell*y… ♦ HG, fsz: Szent harag, mely…

28 K: S m*ell*yre a bitorló… ♦ HG, fsz: S melyre a bitorló…

[74] CSATÁR ÉS VILMA

K: MIKL 104. – FH 1397. 16. fólió verzó, 17. fólió rektó

1 K: M*en*yj m*en*yj bajnok, *hogy ha*… [Az 'n' kettőzését ezen a helyen föléhúzással jelezte a szerző.]
HG, fsz: Menj, menj bajnok, hogyha…

2 K: M*en*nyj m*en*nyj bajnok *i*stenem veled,
HG, fsz: Menj, menj bajnok, Istenem veled,

22 K: Hajtja a még nem görb*ű*lt nyakat,
HG, fsz: Hajtja a még nem görbült nyakat, [Jav.]

39 K: …míg Csatár köv*ű*lten ♦ HG, fsz: …míg Csatár kövülten [Jav.]

43 K: Ah mi<*nő*> látvány ny*i*lt Csatár szemében,
HG, fsz: Ah, mi látvány nyílt…

49 K: Nászt ül a hazának re*qui*emjén, ♦ HG, fsz: …hazának rekviemjén,

53 K: Óh nő! hát ez-é költő világod ♦ HG: Óh nő! hát ez-é költő világod, ♦ fsz: Ó, nő! hát ez-é költő világod,

55 K: Óh ezek hát a' nőszerelemnek ♦ HG: Ó, ezek hát a nőszerelemnek ♦ fsz: Ó, ezek hát a nőszerelemnek

60 K: Vagy csak a vészt, m*ell*y lelkében tombolt.
HG, fsz: Vagy csak a vészt, mely lelkében tombolt. [Jav.]

[75] ERŐS AKARAT

K: MIKL 171. – FH 1397 17. fólió rektó, verzó, 18. fólió rektó

1–2 K: *Álljatok* meg, álljatok barátim,
Itt vagyok *hon, szólt* Bogdány vitéz,
HG, fsz: „Álljatok meg, álljatok barátim,
Itt vagyok honn"– szólt Bogdány vitéz, [Elfogadtuk HG helyesírási javítását (honn) a szerző párbeszédeket, megszólalásokat idézőjellel kifejező írásmódja tekintetében is.]

3 K: S a' lovas csapat m*ell*y őt követte ♦ HG, fsz: S a lovascsapat, mely…

9–10 K: *Itt* vagyok *hon*, szólott újra Bogdany
Büszke váramat… ♦ HG, fsz: „Itt vagyok honn – szólott újra Bogdány – / Büszke váramat, … [Ld. az 1–2. sor jegyzetét!]

15 K, HG: Mind letörp*ű*l egy virágom mellett, ♦ fsz: Mind letörpül egy virágom mellett, [A helyesírás javítása a trochaikus lejtést is erősíti.]
11 K: Me*lly* lassanként… ♦ HG,fsz: Mely lassanként…
12 K: …ame*lly*ben felélne. ♦ HG, fsz: …amelyben felélne.
21 K: Kold*ú*s lettem, ro*sz*abb a kold*ú*snál, [Az 'sz' kettőzése föléhúzással jelezve.] ♦ HG: Kold*ú*s lettem, rosszabb a kold*ú*snál, ♦ fsz: Koldus lettem, rosszabb a koldusnál, [Jav.]
23 K: Me*nny*etek szét, *i*stenem megáldjon, ♦ HG, fsz: Menjetek szét, Istenem megáldjon,
25 K: Nektek még ford*ú*lhat… ♦ HG, fsz: Nektek még fordulhat…
32 K: Míg rettentő vérboszút talál. ♦ HG, fsz: Míg rettentő vérboszút talál."
34 K: *Mint ha* mérné egymás *ereét,* [= erejét.] ♦ HG: Mintha mérné egymás *éveit,* [HG téves olvasata.] ♦ fsz: Mintha mérné egymás erejét,
39 K: És az ügy, me*lly*hez… ♦ HG, fsz: És az ügy, melyhez…
46 K, HG: Mint virág imádja a *n*apot? – ♦ fsz: Mint virág, imádja a Napot? –
47 K, HG: A *n*ap a virágot választotta, ♦ fsz: A Nap a virágot választotta,
48 K, fsz: Bogdány bán volt a meghallgatott. ♦ HG: Bogdány bán volt *és* meghallgatott. [A sor jelentését félreértelmező változtatás vagy sh.]
60 K, fsz: Melly egyiknek véggyözelmet ad. – ♦ HG: Me*ly* egyiknek véggy*ő*zelmet ad. – [HG helyesírási javításai ritmushibákat okoztak.]
61 K: Bertám lelkem *i*stenem megáldjon,
HG, fsz: „Bertám, lelkem, Istenem megáldjon!
63 K: Nyugtalan már har*cz*ra szomju népem, ♦ HG: Nyugtalan már harcra szomj*ú* népem, ♦ fsz: Nyugtalan már harcra szomju népem, [Mi megőrizzük az eredeti trocheust.]
64 K: S a' vonó híd halld mint me*ny*dörög. ♦ HG: S a vonó híd halld mint mennydörög. ♦ fsz: S a vonóhíd, halld, mint mennydörög.
68 K: Mond Bogdány s tiéd *el jő* velem.
HG, fsz: – Mond Bogdány –, s tiéd eljő velem."
78 K: Mi*lly* zaj az me*lly* mostan ébredez, ♦ HG, fsz: Mily zaj az, mely…
79 K: És külö*m*ben o*lly* sötét méhéből, ♦ HG, fsz: És különben oly…
80 K: Me*lly* kikél mi*lly*en *láng tenger* ez?
HG, fsz: Mely kikél, milyen lángtenger ez?
82 K: Har*cz*i nép tód*ú*l fel a' falon, ♦ HG, fsz: Harc i nép tódul fel a falon,
89 K: Nincs erő, me*lly* Ernő bánt feltartsa, ♦ HG, fsz: Nincs erő, mely…
92 K, HG: Míg önfészke orv*ú*l dűl alá. ♦ fsz: Míg önfészke orvul dűl alá.
93 K, HG, fsz: Még csak a torony van megvivatlan, [A sorban '*már*' értelemben használja a költő a '*még*' szót.]
94 K: Erre erre, vélem bajnokok, ♦ HG, fsz: „Erre, erre vélem, bajnokok,
95 K: Itt a kincs mond Ernő me*lly*re vágyom, ♦ HG, fsz: Itt a kincs – mond Ernő –, melyre vágyom,
96 K: Me*lly*ben élek mellyért meghalok. ♦ HG: Melyben élek, me*ly*ért meghalok." ♦ fsz: Melyben élek, mellyért meghalok." [Ha a *'mellyért'* szó helyesírását javítanánk, a spondeus versláb jambussá válna, s a trocheusi sor sérülne.]

99 K,: Már átfogja Bertát, egy siko*j*tás – ♦ HG, fsz: …egy sikoltás,
[A palóc tájnyelvi *sikojtás* szót HG és mi is köznyelvivé alakítottuk.]
102 K: Népével hallgatva el von*ú*l, ♦ HG: …elvon*ú*l, ♦ fsz: …elvonul,
104 K, HG: Pusztán, fénytelen, hangatlan*ú*l. ♦ fsz: Pusztán, fénytelen, hangatlanul. [Sorvégi szótag a pótlónyúlás miatt is hosszú.]
109 K, fsz: Megtört teste puszta sír most, mellyet
HG: Megtört teste puszta sír most, me*ly*et [A jav. megváltoztatja a ritmust.]
115 K: Mind hiába, élni akarok még [Az utolsó szó *'míg'*- nek is olvasható.]
HG: Mindhiába, élni akarok m*é*g, ♦ fsz: Mindhiába, élni akarok, míg
116 K, HG, fsz: El nem érte keblem bosszuját. [A 115–116. sor értelme is a *'míg'* szó jelenlétét feltételezi.]
119 K: M*i*g mankóján la*s*udan felállva, [A mássalhangzó kettőzése az 's' föléhúzásával jelezve.] ♦ HG, fsz: Míg mankóján lassudan felállva,
123 K: Bár ki légy rejts el, rejts el, meg gyilkol
HG, fsz: „Bárki légy, rejts el, rejts el, meggyilkol
124 K, HG: Másként a nép, nagy kegyetlen*ű*l! ♦ fsz: …kegyetlenül! [A sorvégi pótlónyúlás miatt a szótag verstanilag a mai helyesírással is hosszú.]
126 K: Mindvégig *leg hűbb* tanácsosa. –
HG, fsz: Mindvégig leghűbb tanácsosa." –
128 K: Nézz, nem ismérsz-é vonásimra ♦ HG: …vonás*a*imra?"
fsz: „Nézz, nem ismérsz-é vonásimra?"
136 K: S el von*ú*l nyugodtan, csendesen.
HG: S elvon*ú*l nyugodtan csendesen.
fsz: S elvonul nyugodtan, csendesen.
137 K: Meg vagy mentve Ernő! most mehetsz már,
HG, fsz: „Meg vagy mentve Ernő! most mehetsz már,
139 K: S másként is, hol már az *i*sten ítélt, ♦ HG: …az Isten *i*télt,
fsz: …az Isten ítélt,
142 K: S most jö*j*ön már, jö*j*ön a halál,
HG, fsz: S most jöjjön már, jöjjön a halál, [HG helyesírási javítása ritmusjavítás is: az első trocheust spondeusra változtatta, a harmadik versláb piricchiusát (∪∪) trocheusra (∪–), így a sor lejtése egységesebb lett.]
148 K, HG: Ellenének lelke elrep*ű*l. ♦ fsz: Ellenének lelke elrepül. [A sorvégi pótlónyúlás miatt a szótag verstanilag a mai helyesírással is hosszú.]

[76] A SZÁMŰZÖTT S A KIVÁNDORLOTT
K: MIKL 53. – FH 1397. 18. fólió rektó, verzó
Cím K: A szám*ü*zött, s *a'* kivándorlott ♦ HG, fsz: A száműzött, s a kivándorlott

3 K, HG, fsz: Rozsdás kardja, mellyel szent harcot vitt, [Elképzelhető, hogy az utolsó szónál nem a *'vísz'* ige, hanem a *'vív' (ví)* ige múlt idejű alakja volt a költő eredeti szándéka, de a K-ban határozottan pont van az *'i'* betűn. Így változatlanul hagytuk HG sorát.]
5 K, HG: *Túl élé* ... ♦ fsz: Túlélé ...
10 K: …szép honán von*ú*lt el, ♦ HG, fsz: …szép honán vonult el,
11 K: <... .....> Nem hoz-é számára hű köszöntést, [A sor elején a szavakat átírta M. Az eredeti olvashatatlan, csupán annyit lehetett megállapítani, hogy *'Sem'*-mel kezdődhetett. A javított K-sor HG és a fsz sora is egyben.]
17 K: Néz sokáig, búsan elmer*ű*lve, ♦ HG: Néz sokáig búsan elmerülve,
fsz: Néz sokáig, búsan, elmerülve,
18 K: Míg szeméből kö*ny* gördű*l* vasára,
HG, fsz: Míg szeméből könny gördül vasára,
21 K: Hej apám! rossz*ú*l mehet világod ♦ HG: „Hej apám! rossz*ú*l mehet világod, ♦ fsz: „Hej, apám! rosszul mehet világod,
22 K, fsz: Hogyha sírsz, mig a kezedben vas van, ♦ HG: Hogyha sírsz, m*í*g a kezedben vas van, [A helyesírás javítása trocheus megszűnését jelenti.]
23 K: Szólj csak szólj mi bánt, hadd védjelek meg,
HG, fsz: Szólj csak, szólj, mi bánt, hadd védjelek meg!"
25 K: Hajh magyar vagy, s mégis búmat kérded,
HG, fsz: „Hajh, magyar vagy, s mégis búmat kérded,
36 K: Nem vehette el részem bajábo*l*. – ♦ HG, fsz: …bajából." –
[HG javítása ugyan trocheust ront, de a 34. sor hívó rímére *(fiától)* jobb válasz a hosszú magánhangzós sorzáró szó, a *bajából*.]
44 K: Me*lly* miénk lett száz véres csatában. ♦ HG, fsz: Mely miénk lett…
49 K: Ó*h* de nem, o*lly* néma, o*lly* nyugodt ő,
HG, fsz: Ó, de nem, oly néma, oly nyugodt ő,
52 K: Fészket rakni idegen hazába. ♦ HG, fsz: Fészket rakni idegen hazába."
53 K: Ó*h* vigyázz, vigyázz ifjú szavadra ♦ HG, fsz: „Ó, vigyázz,…
54 K: Meg ne átkozd könnyelműn hazádat, ♦ HG, fsz: …hazádat" –
57 K: Mondod, új kín jő… ♦ HG, fsz: „Mondod, új kín jő…
58 K, HG: Új csúfság *mindennap*… ♦ fsz: Új csúfság minden nap… [Mivel nem 'naponta', hanem 'mindegyik nap' értelemben szerepel a szó.]
61 K: Mellytől a por… ♦ HG, fsz Melytől a por…
63 K, fsz: …az oroszlányt ♦ HG: …az oroszlánt
64 K, HG: *Vas kalitka* és… ♦ fsz: Vaskalitka és…
68 K, fsz: …a hős oroszlányra. ♦ HG: …a hős oroszlánra. [M palóc nyelvjárási jellegzetessége az oroszlán, vagy az önkéntelen szavak lágyítása, egységesítettük ilyen esetekben az *ny*-t.]
71 K: Némán tűr. – Hálá *i*stennek érte, ♦ HG: …Hál*a* Istennek érte,
fsz: …Hálá Istennek érte, [HG helyesírási jav.-a megtöri a ritmust.]
78 K: Addig volt-e csak kedves, míg <*pa*> tápot, ♦ [Az áth. szótöredék nélkül ez HG és a fsz sora is.]

79 K: Tündér álmot szívtál *emlőéből*? ♦ HG, fsz: …emlőjéből?
85 K: Villám s*u*jtott, megfosztott fa a hon, ♦ HG: Villáms*u*jtott,…
fsz: Villámsújtott, megfosztott fa a hon, [Jav.]
90 K: Elszakadva legjobb *ereével*? ♦ HG, fsz: …erejével?
95 K: Me*lly* törzsén függ,… ♦ HG, fsz: Mely törzsén függ,…
96 K: S megfosztottságát ne szégyenelje. ♦ HG, fsz: …ne szégyenelje."

[77] A VÉN DALNOK
K: MIKL 59. – FH 1397. 18. fólió verzó, 19. fólió rektó
7 K: …viszhang ♦ HG, fsz: …visszhang
8 K: …viszhangozá. – ♦ HG, fsz: …visszhangozá. – [Jav.]
10 K, HG: Vidám gyermekek vevék kör*ű*l, ♦ fsz: … körül, [Sorvégi szótag a helyesírási jav. ellenére is hosszú, a ritmus nem törik.]
11 K: …elmer*ű*lve ♦ HG, fsz: …elmerülve
12 K, HG: …ernyedetlen*ű*l. ♦ fsz: ... ernyedetlenül. [Ld. 10. sor jegyzet!]
14 K: …me*lly*ben megpihent, ♦ HG, fsz: …melyben megpihent,
20 K, HG: 'S pénzért nem vir*ú*l fel… ♦ fsz: S pénzért nem virul fel…
26 K: Félve mint sas, me*lly*… ♦ HG, fsz: Félve, mint sas, mely…
28 K: …sas, me*lly n*aphoz száll. ♦ HG: …sas, mely *n*aphoz száll.
fsz: …sas, mely Naphoz száll.
31 K: …mély hallgatás lö*n*, ♦ HG, fsz: …mély hallgatás lőn,
32 K: Mintha *i*sten zeng… ♦ HG, fsz: Mintha Isten zeng…
38 K, HG: …mint kold*ú*s útfelén, ♦ fsz: …koldus útfelén, [Helyesírási és ritmikai jav., a sorvég két trocheus és egy csonka versláb: – ∪ / – ∪ / –]
40 K: S kö*ny*ek ültek… ♦ HG, fsz: S könnyek ültek…
[Helyesírási és ritmikai jav.]
41 K: A lant elném*ú*lt, ő öszveroskadt, ♦ HG: A lant elném*ú*lt, ő összeroskadt, ♦ fsz: A lant elnémult, ő összeroskadt,
42 K: Arcza bús lö*n* mint a' sírhalom, ♦ HG, fsz: Arca bús lőn, mint a…
43 K, fsz: Mellyen az éj rémes órájában ♦ HG: Me*ly*en az éj…
[Helyesírási jav. megtörte a trochaikus lejtést, marad a K-sor.]
45 K: Csak midőn kör*ű*l néz, ♦ HG, fsz: Csak midőn körülnéz,…
46 K: Ifju arcz és ifju lángkebel, ♦ HG: Ifj*ú* arc és ifj*ú* lángkebel,
fsz: Ifju arc és ifju lángkebel,
[Helyesírási jav. megtörte a trochaikus lejtést, marad a K-sor.]
47 K: Csak midőn kör*ű*l néz 's lány szemében ♦ HG, fsz: Csak midőn körülnéz, s lány szemében
48 K: Tiszta gyöngy*ű*l részvét kö*ny*re lel,
HG, fsz: Tiszta gyöngyül részvétkönnyre lel,
51 K: Szent villám me*lly* felragyog perczekre, ♦ HG, fsz: Szent villám, mely felragyog percekre,
58 K: Öszve érez, együtt tesz a nép, ♦ HG, fsz: Összeérez, együtt tesz a nép,

65 K, fsz: Mellyet hajdan… ♦ HG: Me*ly*et hajdan…
[Helyesírási jav.: ritmikai hiba.]
67 K: És me*lly* akkor… ♦ HG, fsz: És mely akkor…
[Helyesírási és ritmikai jav.]
73 K: …és ő ösz*v*eroskad, ♦ HG, fsz: …és ő összeroskad,
75 K, fsz: Mellyen az éj… ♦ HG: Me*ly*en az éj…
[Helyesírási jav. itt ritmushibát okoz.]
77 K: …s lát gy*ö*zelmet, ♦ HG, fsz: …s lát győzelmet,
[Helyesírási és ritmikai jav.f]

[78] HAZDRUBÁL
K: MIKL 196. – FH 1397. 19. fólió rektó, verzó
Cím K: Hazdrub*a*l ♦ HG, fsz: Hazdrubál
2 K: …*Kartágó* le hull, ♦ HG: …*Kartágó* lehull,
fsz: Karthágó lehull, [Mai helyesírással.]
4 K, HG: …áldozat*ú*l. ♦ fsz: …áldozatul. [A sor utolsó szótagja a pótlónyúlás miatt mai helyesírással is hosszú, a jambikus ritmus nem sérül.]
13 K: S me*lly*en még… ♦ HG, fsz: S melyen még… [Helyesírási, ritmikai jav.]
19 K: Vezér, vezér, mond... ♦ HG, fsz: „Vezér! vezér! – mondd...
21 K: Me*lly* száz csatában… ♦ HG, fsz: Mely száz csatában…
22 K: Me*lly* azzá tett,… ♦ HG, fsz: Mely azzá tett,…
23 K: …la*p*da, mellyet a ♦ HG, fsz: …labda, mellyet a
[Helyesírási korszerűsítés.]
26 K: Me*lly* hasztalan… ♦ HG, fsz: Mely hasztalan…
32 K: …Hazdrubál kardot se visz? ♦ HG, fsz: …kardot se visz?”
33 K, HG: Megérté a *V*ezér… ♦ fsz: Megérté a vezér…
35 K: …kö*ny*csepp ragyog, ♦ HG, fsz: …könnycsepp ragyog,
43 K: …titkon tör*ű*lheti ♦ HG, fsz: …titkon törülheti
46 K: Me*lly*en népek… ♦ HG, fsz: Melyen népek…
[Az első versláb így jambus!]
50 K: Nincs áldozat, *melly*… ♦ HG, fsz: Nincs áldozat, mely…
55 K: Me*lly* szolgájára… ♦ K, HG: Mely szolgájára…
57 K, HG: Ki áll nekem jót úgy mond a nyerő,
fsz: „Ki áll nekem jót? – úgy mond a nyerő –
58 K, HG: Hogy *Kartágó* majd megtartja szavát
fsz: Hogy Karthágó majd megtartja szavát?”
60 K: Ifjúságát *tűz képen* adja át. ♦ HG: Ifjúságát tűsz*képen* adja át.
fsz: Ifjúságát tűszképpen adja át.
62 K, HG: Nehogy hamvából *Ph*őnix… ♦ fsz: Nehogy hamvából főnix…
65 K: Ez v*ó*lt a *c*zél, me*lly*nél… ♦ HG, fsz: Ez volt a cél, melynél…
67 K: El száradt a’ kö*n*y, el ha*ll*t a’ sohaj ♦ [A kettőzést az ’n’ fölé húzásával jelezte M.] ♦ HG, fsz: Elszáradt a könny, elhalt a sohaj,

79 K: Ívideg*ű*l metszé el… ♦ HG: *Hidegül* metszé el…
[HG félreolvasta a szót, amely a nyíl húrjára (’idegszál’) utalt.]
fsz: Ívidegül metszé el…
93 K: Eközben *kártágó* már… ♦ HG: Eközben *Kartágó* már…
fsz: Eközben Karthágó már…
95 K: …ki ha*ll*ni tud? ♦ HG, fsz: …ki halni tud?
101 K: El hoztam, mond, honomnak kardomat
HG, fsz: „Elhoztam – mond – honomnak kardomat,
102 K: ’S kardommal győz, vagy halni tud e kéz.
HG, fsz: S kardommal győz, vagy halni tud e kéz.”
103 K: *El hoztam úgy mond Tirza mindenem*
HG, fsz: „Elhoztam – úgymond Tirza – mindenem
104 K: Én *is, s* lángolva négy fiára néz.
HG, fsz: Én is.” S lángolva négy fiára néz.
108 K: Me*lly*en nem menek*ű*l… ♦ HG, fsz: Melyen nem menekül…
118 K: És sán*czú*l h*ó*ltak… ♦ HG, fsz: És sáncul holtak…
119 K: …me*lly*nek <..... ...>nyitja vér, ♦ HG, fsz: …melynek nyitja vér,
[A ’nyitja’ egy olvashatatlanná tett szó (zárja?) javítása.]
120 K: S a győztes *ben,* csak… ♦ HG, fsz: S a győztes benn csak…
124 K: ’S kics*í*ny de hős… ♦ HG: S kics*í*ny, de hős…
fsz: S kicsiny, de hős…
125 K: Kis sziklacsúcs… ♦ HG, fsz: „Kis sziklacsúcs…
127 K: …a hab ö*sz*vecsap, ♦ HG, fsz: …a hab összecsap,
129 K: I*lly* sok hő szív, i*lly* sok p*ó*lgárerény ♦ HG: Ily sok *hű* szív, ily… [sh.]
fsz: Ily sok hő szív, ily sok polgárerény
132 K: Me*lly*ben hős karra még szüksége van? –
HG, fsz: Melyben hős karra még szüksége van?”
134 K: Előtte hullva hull<*ta*>nak a’ falak, ♦ HG: Előtte hullva hull*a*nak a falak, ♦ fsz: Előtte hullva hullnak a falak,
135 K: Bent éhség gyilkol<*t*> a’… ♦ HG, fsz: Bent éhség gyilkol a…
136 K: Kint elle*ne*neknek [Sic!] ezri állanak. ♦ HG, fsz: Kint elleneknek…
139 K: És Róma, me*lly*… ♦ HG, fsz: És Róma, mely…
152 K, HG: …s a’ lángokba bor*ú*l. ♦ fsz: …s a lángokba borul.
[A sorvégi szótag pótlónyúlást kap, a jambus nem sérül.]

[79] ZÁKÁNY TAMÁS
K: MIKL 387. – FH 1397. 19. fólió verzó, 20. fólió rektó, verzó
[A K a szokásos szövegközlésektől eltérően nincs versszakokra bontva; de ez csak a tisztázat figyelmetlen másolása miatt alakulhatott így. HG jól látta meg, hogy ez a vers nem astrofikus, ezért félrímes (xaxa) ötös jambusi sorokból álló szakaszokra tördelte kiadásában. Ezt követtük mi is.]
8 K: Zúg el, me*lly* tornyos*ú*lni kezd, a vész.
HG: Zúg el, mely tornyosulni kezd, a *vég*. [sh] ♦ fsz: …kezd, a vész.

9 K: Látvány*ú*l várja csak mi… ♦ HG, fsz: Látványul várja csak, mi…
17 K: Hisz *i*sten is küld néha me*ny*követ, ♦ HG: Hisz Isten is küld néha me*ny*követ, ♦ fsz: Hisz Isten is küld néha mennykövet,
28 K, HG: Vendég*ű*l a vidékre tartanak. ♦ fsz: Vendégül a vidékre tartanak. [A helyesírási jav. egyúttal erősíti a jambikus ritmust is.]
30 K, HG: Zákány áll még csak kív*ű*l egyed*ű*l, ♦ fsz: …kívül egyedül, [A jav. nem változtat a ritmuson, a második *'ü'* a sorvégi pótlónyúlás miatt így is hosszú.]
31 K: A városvégen egy domb *teteén*, ♦ HG: A városvég*é*n egy domb tetején ♦ fsz: A városvégen egy domb tetején,
32 K, HG: …mélyen elmer*ű*l. ♦ fsz: …mélyen elmerül. [Pótlónyúlás!]
35 K, HG: …ifjú hadisten *ű*l, ♦ fsz: …ifjú hadisten ül, [Ld. előző sor!]
38 K: Feléje egy kics*í*ny lány… ♦ HG: *Eléje* egy kics*í*ny lány…
fsz: Feléje egy kicsiny lány… [Jav.]
43 K, HG: Lovag, lovag! mindnyájan… ♦ fsz: „Lovag, lovag! mindnyájan…
48 K: Nemes lelkedbe' nem hiába hitt. –
HG, fsz: Nemes lelkedbe' nem hiába hitt." –
50 K, HG: A néma éjben vélem egyed*ű*l? ♦ fsz: A néma éjben vélem egyedül? [Pótlónyúlás!]
52 K: Tán a legrosszabb a rablók köz*ű*l. ♦ HG: Tán a legrosszabb a rablók köz*ű*l." ♦ fsz: Tán a legrosszabb a rablók közül." – [Pótlónyúlás!]
54 K: …néz fel láng szemeibe, ♦ HG, fsz: …néz fel lángszemeibe,
55 K: Minderről *úgy mond* arczod biztosít,
HG, fsz: „Minderről – úgymond – arcod biztosít,
56 K: Nemes lelked pecsétes levele. ♦ HG, fsz: …pecsétes levele."
59 K: …a kurucz hadak ♦ HG: …a *kuruchadak* ♦ fsz: …a kuruc hadak
67 K: Mond: Istenem! kit e vad nép is fél, ♦ HG, fsz: Mond: „Istenem! kit…
68 K: Hogy meg ne győzné egy leány szivét. ♦ HG, fsz: …egy leány szivét."
69 K, HG: Szürk*ű*l már a reg,… ♦ fsz: Szürkül már a reg,…
77 K, fsz: De az erő bűbája vonja a ♦ HG: De az *erdő*… [sh.]
81 K: És elpir*ú*lva… ♦ HG, fsz: És elpirulva…
91 K: S nem volt o*lly* büszke… ♦ HG, fsz: S nem volt oly büszke…
101 K: Beszéljek-é, lány,… ♦ HG, fsz: „Beszéljek-é, lány,…
102 K: …fél és az agg remeg? ♦ HG, fsz: …fél és az agg remeg?"
103 K: El véle, el,… ♦ HG, fsz: „El véle, el,…
104 K: …akit szeretek. ♦ HG, fsz: …akit szeretek."
105 K: Ó*h*, hagyd a szörnyet,… ♦ HG, fsz: „Ó, hagyd a szörnyet,…
107 K, fsz: Megtudnád-é bocsájtni… ♦ HG: *Meg tudnád-é* bocsájtni…
111 K: …Véle *i*sten látogat, ♦ HG, fsz: …Véle Isten látogat,
114 K: …káromlás felel. – ♦ HG, fsz: … káromlás felel." –
115 K: Ne *mond* tovább,… ♦ HG, fsz: „Ne mondd tovább,…
116 K: …e képektől a kebel. ♦ HG, fsz: …e képektől a kebel."
117 K: És mégis, mégis… ♦ HG, fsz: „És mégis, mégis,…

120 K: Me*lly*et szerény leventédnek adál.
HG, fsz: Melyet szerény leventédnek adál."
121 K: Nem, nem, ki e… ♦ HG, fsz: „Nem, nem, ki e…
124 K: …ifiat ismerem. ♦ HG, fsz: …ifiat ismerem."
125 K: Leányka, kedves, *i*stenem veled,
HG, fsz: „Leányka, kedves, Istenem veled,
129 K: Leányka, kedves, *i*stenem veled, ♦ HG, fsz: …Istenem veled,
132 K: …ím, térdelve kér. ♦ HG, fsz: …ím, térdelve kér."
133 K: Lovag, lovag, Zákányt… ♦ HG, fsz: „Lovag, lovag, Zákányt…
140 K: …arra érdemes! ♦ HG, fsz: …arra érdemes!"
141 K: Ó*h* hagyj el, hagyj el,… ♦ HG, fsz: „Ó, hagyj el, hagyj el,…
144 K: …karod közt rettegek. ♦ HG, fsz: …karod közt rettegek."
149 K: Szág*ú*ld a mén,… ♦ HG, fsz: Száguld a mén,…
153 K: Szág*ú*ld a mén, szág*ú*ld… ♦ HG, fsz: Száguld a mén, száguld…
154 K: Magócs, Magócs! mit borzadál ugy át?
HG, fsz: „Magócs, Magócs! mit borzadál ugy át?"
155 K: Előre csak, előre… ♦ HG, fsz: „Előre csak, előre…
156 K: …a fegyver szavát. ♦ HG, fsz: …a fegyver szavát."
157 K: Magócs, Magócs! te sebes*ű*lve vagy,
HG, fsz: „Magócs, Magócs! te sebesülve vagy,
158 K: …melegét érezem. ♦ HG, fsz: …melegét érezem."
159 K: Tövis sértett meg,… ♦ HG, fsz: „Tövis sértett meg,…
160 K: …előre kedvesem! ♦ HG, fsz: …előre kedvesem!"
161 K: Ölelj át jobban!… ♦ HG, fsz: „Ölelj át jobban!…
164 K: …egymás oldalán! ♦ HG, fsz: …egymás oldalán!"
165 K: Előre csak, szerelmet,… ♦ HG, fsz: „Előre csak, szerelmet,…
168 K: …a hosszú út miatt. ♦ HG, fsz: …a hosszú út miatt."
169 K: Szág*ú*ld még a mén,… ♦ HG, fsz: Száguld még a mén,…
179 K: …Napszámom betelt,… ♦ HG, fsz: …„Napszámom betelt,…
180 K: …el ne feledd! ♦ HG, fsz: ♦ …el ne feledd!"
185 K: El kell-e hát már… ♦ HG, fsz: „El kell-e hát már…
187 K, HG: …életem váltságaú*l*, ♦ fsz: …életem váltságaul, [Pótlónyúlás!]
188 K: Mi életemhez egyed*ű*l… ♦ HG, fsz: Mi életemhez egyedül…
189 K: De értlek sors! *az* élet, mellyet i*lly*
HG: De értlek sors! *az* élet, me*ly*et ily
fsz: De értlek sors! Az élet, mellyet ily [Az első *'lly'* a ritmika miatt maradt hosszú, a második mai írásmóddal is hosszú a sorvégi pótlónyúlás miatt.]
194 K: Utószor, és h*ó*ltját csókkal fedi,
HG, fsz: Utószor" – és holtját csókkal fedi,
196 K, fsz: Aztán megy, megy, mig az éj elnyeli. ♦ HG: Aztán megy, megy, m*í*g az éj elnyeli. [Helyesírási jav.: ritmusrontás.]

199 K: Csak *hogy ha* az erőssel küzködik, ♦ HG: Csak hogyha az erőssel küzködik, ♦ fsz: Csak hogyha az erőssel küszködik,
200 K: Vér s köny közt… ♦ HG, fsz: Vér s könny közt…
204 K, fsz: Könyes szemét… ♦ HG: Kön*ny*es szemét …
[Helyesírási jav.: ritmusrontás.]

[80] PUSZTAI TEMETÉS
K: MIKL 331–332. – FH 1397. 20. fólió verzó, 21. fólió rektó [első változat], 84. fólió rektó, verzó, 85. fólió rektó [végső változat]

Pusztai temetés *[Első változat]*

<Hová, hová száll e' varjú sereg?
A keselyű miért kovályog fent?
S a' pusztaság halott kisérője
A zord sakál sirása mit jelent?>

<Ah ott a' két homok halom között,
Ott hullott el egész bajnok sereg.
Hafiz karjának vad súlya alatt
S mostan bibort rá alkonyúlat vet>.

<Óh Szádi, szádi, mint ifjú sugár
Tündöklő vóltál, áldó és erős,
Tanácsban bámúlt a' vén, szeretett
Minden leány, és rettegett a' hős.>

<Vajh látszik-é még vérző kebleden
Mellyt megfojtál, az oroszlány foga?
Kezedben-é még az az ősi kard,
Dúló csatáknak halálangyala?>

<Még látlak mint jártál büszkén elől,
Mint villám a' vészes felhő elött,
Mosoly volt arczodon, kezedben vész,
És hallom hangodat a' rettentőt.>

<Most vérben fekszel puszta homokon,
S egész nemzetséged veled hever,
Jő a hiéna, varjú, keselyű,
Rút lakomára, és nem vered el.>

<Gazdátlanúl nyerít pusztákon el
Lovad, nincs senki aki megüli,
Hiába fekszik nyilad, emberét
Ki idegét fel vonja, nem leli.>

<Ki ás majd sírt számodra hős, talán
A sirokkó melly por hegyet emel.
Ki fog virasztni sírodnál? talán
A délibáb rejtényes leplivel.>

<'S mi tulajdonkép e' délibáb
A szomjú puszta képzelete-e,
Vagy rejtett bánat, melly Zulejkának
Lelkéből téged még felkerese? –>

<A két dombon, hol tegnap két had állt,
Ma egy vigad, Háfiznak serege.
És Szádinak többé híre sincs,
Az sincs talán, aki sírjon érette.>

<A' nap lement, szelíden kél a' hold,
Ezüstjében Hafiznak sátrai
Ragyognak, lent a völgy rideg, sötét,
Mélyét ülik elestek árnyai.>

<De ím mi az? minő sötét menet
Vonúl felénk a' sátorok közűl,
Talán Dzinek× kik fel rettenve most
Hagyják el a' helyt hol minden örűl?>

×*A muzulmánoknál éjeli rémek* [Madách jegyzete, eredeti helyesírással. Az első változat (EV) minden strófája a K-ban át van húzva.]

A főszöveg variánsai
9 K: Ó*h* Szádi, Szádi, *<mint ifjú sugár>* tündöklő valál ♦ HG: Ó*h* Szádi, Szádi, tündöklő valál ♦ fsz: Ó, Szádi, Szádi, tündöklő valál,
10 K: *<Tündöklő voltál>* Mint ifju *s*ugár, áldó és erős, ♦ HG: Mint if*jú*, *s*ugár, áldó és erős, ♦ fsz: Mint ifju, súgár, áldó és erős, [Helyreállítottuk a jambikus lejtést, a 2. és 5. láb jambus, a többi spondeus.]
12 K: Rajong*<ott* [?]>a érted, *<s>* rettegett a hős. –
HG, fsz: Rajonga érted, rettegett a hős. –
15 K: Ar*c*zád az élet *<és>* öklöd *a* halál, [A sor előtt csillag (*) jelezte, hogy az *'a'* névelő utólagos betoldás.] ♦ HG, fsz: Arcád az élet, öklöd a halál,
25 K: Gazdátlanul szág*ú*ld,… ♦ HG, fsz: Gazdátlanul száguld,…
29 K: Ki ás számodra sírt, tán a *Samum*, ♦ HG, fsz: …számum,
31 K, fsz: Ki fog virasztni,… ♦ HG: Ki fog vi*rr*asztni,... [Ritmusrontó helyesírási jav.]
39 K: A *n*ap *le ment*, a *h*old sugári*<tól>*ban,
HG: A *n*ap lement, a *h*old… ♦ fsz: A Nap lement, a Hold sugáriban
42 K: *<De szem van-e>* S nincs szem talán könyet hullajtani? –
HG: …kön*ny*et… [Helyesírás javítása a jambus rontása.]
fsz: S nincs szem talán könyet hullajtani? –
44 K, fsz: Árván ülék elestek árnyai. – ♦ HG: Árván ülék eles*tt*ek árnyai. –
46 K: Von*ú*l hosszan,… ♦ HG, fsz: Vonul hosszan,…
47 K: Talán *D*zinek, kiket… ♦ HG, fsz: Talán dzsinek, kiket…
49 K: Elől Zulejka vad Hafiz*<nak>* neje, [A *'vad'* szó utólagos betoldás.]
HG: Elől Zulejka, vad Hafiz neje,
51 K, HG: …a vigadók köz*ű*l? ♦ fsz: …a vigadók közül? [A sorvégi szótag a pótlónyúlás miatt így is hosszú, az utolsó versláb jambus.]
55 K: De ott *<toppan bősz>* terem H*<á>*afiz s bőszen kigyúlt [A sor végén a K-ban nehezen olvasható volt a *'t'* betű, ezért téves HG kiadása.]
HG: De ott terem Hafiz, s bőszen *kigyúl,* ♦ fsz: …s bőszen kigyúlt
57 K: Hol jársz, Zulejka, ordít messziről,
HG, fsz: „Hol jársz, Zulejka – ordít messziről –
60 K: Merészségét ki vérrel mosta le?
HG, fsz: Merészségét ki vérrel mosta le?"
62 K: S magasztosan szól, őt megbüntetéd
HG, fsz:S magasztosan szól: „Őt megbüntetéd
64 K: Könyűm övé – hisz a mosoly tiéd. ♦ fsz: …a mosoly tiéd."
68 K, fsz: Vagy a köny-é az,… ♦ HG: Vagy a kön*ny*-é az,...

[81] KÉT KÉRŐ
K: MIKL 237–238. – FH 1397. 21. fólió rektó, verzó [első változat], 95. fólió rektó, verzó [végső változat]
[A *Két kérő* először a *Koszorú*ban (rövidítés: Ko) jelent meg 1864. év II.

kötet, 219. lapján. A versnek két kézirata van, a fsz-et a 238. számú K tartalmazza. Az EV (237. sz. K) szövegváltozatait előbb együtt közöljük betűhíven, majd egy tisztázatban csak magát a variánst.]

Két kérő

[Első változat, az áth. szövegrészekkel együtt.]

[Számos esetben az EV-ban teljes sorokat törölt M, majd fölé írta a jav. sort, melyben szintén lehetnek változtatások.]

Ősi várnak <*lugasos*> kerti<*ben*> lúgosában
Szép Ilonka énekelve jár,
Két kérő van a' leány nyomában
Mindkettő <*halált vagy életet*> élet, halálra vár.

Tihamér az <*egyik*> első kardvasán még
Megvert ellen vére párolog,
Homlokán <*is még a' vészes [?]*> még szörnyü bosszú láng ég
De szemé<*be*>n a szerelem ragyog.
Lány szeretlek, mond <*a' hős, de hallod*> de hallga, hallga
Új csatára hív a' <*trombita*> harczi kürt.
<*Szólj, talál-e bajnok bért majd híved*> Hogy ha szebb nap kél majd a' hazára,
<*Hogy ha meg lesz mentve a' haza*> Kél-e arra is, ki érte tört?

<*Mert ha nem, isten veled leányka*>
A leányka <szemlesütve halka>némán, szemlesütve,
<*Én nem látom a' harcz végzetét*>
Másik kérőének int legott,

<*A lány hallgat, int a' más kérőnek,*>
Mintha mondaná kinek szerelme
<*És szerényen lesüti szemét.*>
Méltóabb lesz én azé vagyok.

<*A másik kérő e föld nemtője*>
A világ nemtője volt a másik
Most visel szép> himes tavasz<*i*> ruhát
<*Mosolyára illat érzésének*> Illatajkán napsugára játszik

<*Szót ezer madárnak dalja ád.*>
Érzésének szót, madárdal ád.
<*Óh lány nékem nincsen véres kardom,*>
Lányka! véres kard nincs<*en kezemben*> birtokomban
Engem <*ádáz ellenség nem*> áld csak, s nem fél senki sem,

<*Engem áld szegény, dús, ember állat*>
Frígyemben csak egy szent bűverő van,
<*Álltalam boldog minden mi él.*>
S minden lépted rózsákat terem.

Mond a' nemtő, – <*Ah szeress leányka*> s ujra várva várnak
<*És tiéd lesz teljes édenem*>
A közben kél száz nagy gondolat,
<*Hűsebb lesz az árny, tisztább a' napfény*>
Míg a nemtő a' kedves leánynak
<*Minden lépted száz rózsát terem.*>
Lábához szór bájvirágokat.
<*Most mindkettő vár. A hős szivében*
Sok szép, édes gondolat fakad.
A' nemtő meg a' leány ölére
Mint mondá virágokat hullat.> [A teljes versszak áthúzva.]

Ilka felvesz a' büvös virágból,
A Nemtő<*nk már győzelmet örvend*> már már kéjtől remeg,
A leány füzért köt, <*a virágból*> ajka nem szól,
Ámde a hőst <*homlokára tűzi fel*> koszorúzza meg.

<*Ujra harsan a' kürt, a hős el megy*>
Újra felgyúlt a nemzet csatája
<*Vi[?] érve új csatát*>
Kétségbesve, Tihamér is ott,
Fűzériért harczol-é <*most jobban*> ki tudja
<Avagy védi a' szegény hazát>
Jobban avagy védve népjogot.

Ekköz<*ben a'*>t megvetés <*kínjától*>sebivel űzve
A Nemtő<*nk*> is <*lassanként*> hervadozni kezd,
Minden nap<*ját [?] egyet*>pal egy egy bója tűn le
<*Minden nap egy egy örömeg veszt.*>
Egy egy [?] minden [?] veszt.

És midön a' harczmező porába
<*Hull le egyszer a' kedvelt füzér*>
Együtt hull alá hős és füzér
<*'S a' tüzért meg hólt testével [?]*>
A nemtő is halvány őszre vála
<*Vér fagyottan dől már Tihamér.*>
S elhalt dalja csak zokogva él –

*

<Akkor már a' mosolygó nemtő is
Bánatában ősszé változott,
Elfogyott virága, dalja elhallt
Csevegő patakja megfagyott. –> [A teljes versszak áthúzva.]
Ősi várnak *<erkélyén áll>* ablakán ül Ilka,
Arcza halvány, fáty*<ol>*[l]a oly sötét,
Hullámzó keb*<lé>*elre *<hagyja>* hullni hagyja
<A> bánatának *<keserű>* eredő könyét.

Nézve *<csak>* néz a' távol messzeségbe,
Nem jő, *<nem jő a' hős>* mind hiába Tihamér
<Hallja az ellen győzelmi dalját,>
Ellenség rivalg a győzelemre
'S tudja hőse hogy többé nem él.

Látja kínját *<a' szerelmes nemtő>* a nemtő s legottan
Küld feléje őszi szelletet,
Hogy könyét törűlje le, *<s át adjon>* s titokban
<Egy kicsínyke> Nyujtson át egy sárga levelet.

Fel lebbenté fátyolát a' szell*<et>*ő
S ollyan édesen *<búsan>* zokog*<ott>*va sírt
Hogy *<a' lány a levélkét el [?]>* részvéttel vette tőle a nő
<S benne résztvevőleg olvasott.>
S olvasá amit nemtője írt.

<És megérté a lány bús kérőjét>
S most megérté megkésett lovagját
Kit nem érte *<[?]>* bóldogabb napo*<ko>*n
<És az őszi szellő eljegyzésül>
És a szellő [?] az ősz aráját
Meg csókolta a' lányt homlokon.

Hervadt a' lány mint új vőlegénye
Míg az őszből *<végre tél [?]>* tél viharja lett
<És kedves mátkájának [?]>
S mátka ágyat csillogó fehérre
<Jég ölén fehér ágyat> Megfagyott, merev keblén vetett.

<Ottan nyugszik Ilka és nemtője.>
Ott nyugosznak, – a jövőbe vár hisz
<De az újra megcsalatkozott>
A nemtő – de hajh csalatkozik,
<Csak azért vetett Ilkának ágyat>

Mert az ágyon mellyet ő vetett is
<Hogy az hőséről álmodjon ott.>

[A sorszámozás az áth. sorok miatt nem egyezik a tisztázat sorszámozásával!]

Két kérő

[Első változat, az áth. szövegrészek nélkül]

Ősi várnak kerti lúgosában
Szép Ilonka énekelve jár,
Két kérő van a' leány nyomában
Mindkettő élet, halálra vár.

Tihamér az első kardvasán még
Megvert ellen vére párolog,
Homlokán még szörnyü bosszú láng ég
De szemén a szerelem ragyog.

Lány szeretlek, mond de hallga, hallga
Új csatára hív a' harczi kürt.
Hogy ha szebb nap kél majd a' hazára,
Kél-e arra is, ki érte tört?

A leányka némán, szemlesütve,
Másik kérőének int legott,
Mintha mondaná kinek szerelme
Méltóabb lesz én azé vagyok.

A világ nemtője volt a másik
Most visel himes tavasz ruhát
Illatajkán napsugára játszik
Érzésének szót, madárdal ád.

Lányka! véres kard nincs birtokomban
Engem áld csak, s nem fél senki sem,
Frígyemben csak egy szent bűverő van,
S minden lépted rózsákat terem.

Mond a' nemtő, – s ujra várva várnak
A közben kél száz nagy gondolat,
Míg a nemtő a' kedves leánynak
Lábához szór bájvirágokat.

Ilka felvesz a' büvös virágból,
A Nemtő már már kéjtől remeg,
A leány füzért köt, ajka nem szól,
Ámde a hőst koszorúzza meg.

Újra felgyúlt a nemzet csatája
Kétségbesve, Tihamér is ott,
Fűzériért harczol-é ki tudja
Jobban avagy védve népjogot.

Ekközt megvetés sebivel űzve
A Nemtő is hervadozni kezd,
Minden nappal egy egy búja tűn le
Egy egy [?] minden [?] veszt.

És midön a' harczmező porába
Együtt hull alá hős és füzér
A nemtő is halvány őszre vála
S elhalt dalja csak zokogva él –

Ősi várnak ablakán ül Ilka,
Arcza halvány, fáty[l]a oly sötét,
Hullámzó kebelre hullni hagyja
Bánatának eredő könyét.

Nézve néz a' távol messzeségbe,
Nem jő, mind hiába Tihamér
Ellenség rivalg a győzelemre
'S tudja hőse hogy többé nem él.

Látja kínját a nemtő s legottan
Küld feléje őszi szelletet,
Hogy könyét törűlje le, s titokban
Nyujtson át egy sárga levelet.

Fel lebbenté fátyolát a' szellő
S ollyan édesen zokogva sírt
Hogy részvéttel vette tőle a nő
60 S olvasá amit nemtője írt.

S most megérté megkésett lovagját
Kit nem érte bóldogabb napon
És a szellő [?] aráját
Meg csókolta a' lányt homlokon.

65 Hervadt a' lány mint új vőlegénye
Míg az őszből tél viharja lett
S mátka ágyat csillogó fehérre
Megfagyott, merev keblén vetett.

Ott nyugosznak, – a jövőbe vár hisz
70 A nemtő – de hajh csalatkozik,
Mert az ágyon mellyet ő vetett is
72 Ilka csak hőséről álmodik.

A vers főszövegének variánsai

1 K: Ősi vár<*n*>a<*k*> kerti lúgosában ♦ Ko: Ősi vára kerti l*u*gosában
HG, fsz: Ősi vára kerti lúgosában [Ötös trocheusi sor.]
4 K, HG: Mindkettő *élet, halálra* vár. ♦ Ko: Mindkettő *élet-halálra* vár.
fsz: Mindkettő élet-, halálra vár.
5 K: HG, fsz: Tihamér az első, kardvasán még ♦ Ko: Tihamér az *első. Kardvasán* még
7 K: Homlokán még <*fel*> szomju bosszuláng ég, ♦ Ko: Homlokán még *szörnyü boszúláng* ég, ♦ HG: Homlokán még szomj*ú* bosszuláng ég,
fsz: Homlokán még szomju bosszuláng ég,
9 K, Ko: Lány, szeretlek, mond, de hallga, hallga,
HG, fsz: „Lány, szeretlek – mond –, de hallga, hallga,
12 K, Ko: …ki érte tűrt? ♦ HG, fsz: …ki érte tűrt?"
14 K: Másik *kérőének* int legott, ♦ Ko, HG, fsz: Másik kérőjének int legott,
15 K: *Mint ha* mondaná: kinek szerelme ♦ Ko: Mintha mondaná: kinek…
HG, fsz: Mintha mondaná: „Kinek szerelme
16 K, Ko: Méltóabb lesz, én azé vagyok. ♦ HG, fsz: …én azé vagyok."
18 K, fsz: Most visel himes tavaszruhát, ♦ Ko: …tavasz-ruhát,
HG: Most visel *hímes* ...
19 K, Ko, HG: Illatajkán *napsugára* játszik, ♦ fsz: Illatajkán Nap sugára…
20 K, Ko, fsz: Érzésének szót madárdal ád. ♦ HG: *Érzésinek* szót…
21 K, Ko: Lányka! véres kard… ♦ HG, fsz: „Lányka! véres kard…
24 K: …rózsákat terem. ♦ HG, fsz: …rózsákat terem."
25 K, HG: Mond a nemtő – s újra *várva-várnak,* ♦ Ko: …s *u*jra *várva-várnak,* ♦ fsz: Mond a nemtő – s újra várva várnak,
31 K: A leány <*nem szól*> füzért köt, ajka nem szól,
Ko, HG, fsz: A leány füzért köt, ajka nem szól,
33 K, HG, fsz: Újra felgyúlt… ♦ Ko: *U*jra felgyúlt…
34 K: *Kétségbesve* Tihamér is ott, ♦ HG: *Kétségbeesve*...
Ko, fsz: Kétségb'esve Tihamér is ott,
35 K: Fűzéréért harczol-*e*, ki tudja, ♦ Ko: F*ü*zéréért harczol-é, ki tudja,
HG: Fűzéréért harcol-*e*, ki… ♦ fsz: Fűzéréért harcol-é, ki tudja,

37 K, Ko: *E közt* megvetés sebével, űzve ♦ HG, fsz: Ekközt megvetés sebével űzve
40 K, fsz: Egy-egy súgárt minden óra veszt. ♦ Ko, HG: Egy-egy s*u*gárt…
47 K, HG, fsz: …hullni hagyja ♦ Ko: …h*ú*llni hagyja
55 K: Hogy könyét tör*ű*lje le, s… ♦ Ko, HG, fsz: Hogy könyét törülje le, s…
56 K, Ko, HG: Ny*u*jtson át… ♦ fsz: Nyújtson át…
60 K, HG: S olvasá amit… ♦ Ko: S olvasá *a mit*… ♦ fsz: S olvasá, amit nemtője írt.
61 K: S <*most meg érté megvetett*> meghallgatta hervadó barátját,
Ko, HG, fsz: S meghallgatta hervadó barátját,
62 K: Kit nem <*érte boldogabb*> hallgatott meg szebb napon,
Ko, HG, fsz: Kit nem hallgatott meg szebb napon,
65 K, HG, fsz: Hervadt a lány, mint új… ♦ Ko: Hervadt a lány, mint *u*j…
66 K, HG, fsz: Míg az őszből… ♦ Ko: M*i*g az őszből…
67 K, Ko: S *mátka ágyat*… ♦ HG, fsz: S mátkaágyat…
69 K, HG: Ott nyugosznak. – A *jövőbe* vár, hisz
Ko, fsz: Ott nyugosznak. – A jövőbe' vár, hisz

[82] NYÁRI NAP, TÉLI ÉJ
K: MIKL 302. – FH 1397. 21. fólió verzó, 22. fólió rektó
3 K: …lombon *áll*tal, ♦ HG, fsz: …lombon által
5 K: S ím meg népes*ű*l… ♦ HG, fsz: S ím, megnépesül…
8 K: S táncot lát, me*ll*yben… ♦ HG, fsz: S táncot lát, melyben…
14 K: Szállnak *áll*tal a' <*jég*> légtengeren,
HG, fsz: Szállnak által a légtengeren,
17 K: Harmatcseppben, me*lly*… ♦ HG, fsz: Harmatcseppben, mely…
19 K: Csipkés pókháló tör*ű*lközője, ♦ HG, fsz: Csipkés pókháló törülközője,
22 K, HG: Pajkos szellem a lombok mög*ű*l, ♦ fsz: …mögül,
[Sorvégi pótlónyúlás miatt a szótag verstanilag hosszú.]
23 K: És előbb, mintsem felkész*ű*lhetne, ♦ HG, fsz: …felkészülhetne,
24 K, HG: Már forróan öleli kör*ű*l. ♦ fsz: …körül. [Ld. a 22. sor jegyzetét!]
37 K: És eljönnek szu*n*yadó Andorhoz ♦ HG: *El-el*jönnek szunnyadó…
fsz: És eljönnek szunnyadó Andorhoz [Helyesírási jav. a trochaikus ritmust is segíti.]
38 K, HG: …lépdesvén kör*ű*l, ♦ fsz: …lépdesvén körül, [Pótlónyúlás.]
39 K: Majd rep*ű*lve… ♦ HG, fsz: Majd repülve…
40 K, HG: …ernyedetlen*ű*l. ♦ fsz: ernyedetlenül. [Pótlónyúlás.]
41 K: S hullatnak rá *fris*… ♦ HG, fsz: S hullatnak rá friss…
47 K: Rossz*ú*l óvott… ♦ HG, fsz: Rosszul óvott… [A jav. helyesírási és ritmikai is.]
53 K: Most, most meg vagy, mond Andor, felébred,
HG, fsz: „Most, most megvagy" – mond Andor, felébred,

55 K, fsz: Hő csókkal hajól ez… ♦ HG: Hő csókkal haj*o*l ez… [HG helyesírási jav.-át nem fogadtuk el, mert megtörte a trocheusi ritmust.]
56 K: …a' bükk *teteén*. ♦ HG, fsz …a bükk tetején.
63 K: …szó*ll* a' kürt, ♦ HG, fsz: …szól a kürt,
67 K: …von*ú*lnak végig, ♦ HG, fsz: …vonulnak végig,
69 K, fsz: A sirásra… ♦ HG: A s*í*rásra… [A helyesírás javítás megszüntette a trocheust, mi megőriztük a madáchi írásmódot.]
80 K, fsz: Mellyet a sötét… ♦ HG: Me*ly*et a sötét… [Ld. az előző jegyzetet!]
97 K: O*lly* hideg kép, ollyan… ♦ HG: Oly hideg kép, o*ly*an…
fsz: Oly hideg kép, ollyan… [Az első szótag rövid mássalhangzóval is hosszú, a 2. esetben a hosszú mássalhangzót a ritmus miatt meghagytuk.]
99 K, HG: M*i*g körűle… ♦ fsz: Míg körűle… [Jav.]
101 K, fsz: Árnyék-bort kinál ez, árny-pohárból,
HG: *Árnyékbort* kinál ez, *árnypohárból*,
103 K: Andor szíve mozd*ú*l, s védni ind*ú*l
HG, fsz: Andor szíve mozdul, s védni indul

[83] A VÁMPÍR
K: MIKL 58. – FH 1397. 22. fólió rektó, verzó
Cím K: A v*a*mpír× [A cím után a K-ban M × jelzése áll, a K-lap alján pedig M jegyzete: *Szláv népek mytologiájának egyik Képlete.* (Képlet: képződmény.)] ♦ HG, fsz: A vámpír
1 K: Esküdjél nő, esküdjél *i*stenre
HG, fsz: „Esküdjél nő, esküdjél Istenre,
3 K: .... <.....>Tib*ó*ldon, [Olvashatalan szó átírva a K-ban.]
HG, fsz: …Tiboldon,
6 K, HG: Zálog*ú*l hajfürtöd… ♦ fsz: Zálogul hajfürtöd…
12 K: K*ő*zt*ű*nk halvány síri leplet von. ♦ HG, fsz: Köztünk … von?"
15 K: Ármán ind*ú*l, zálog*ú*l magával ♦ HG, fsz: Ármán indul, zálog*ú*l…
fsz: Ármán indul, zálogul…
17 K, HG: Lóra *ű*l, 's a' várhidon… ♦ fsz: Lóra ül, s a várhidon…
21 K: Me*nny*ünk, me*nny*ünk ord*i*t nyughatatlan ♦ HG: „Menjünk, menjünk!" ordít, nyughatatlan ♦ fsz: „Menjünk, menjünk!" – ordít nyughatatlan
23 K: Vígan szó*ll*jon a' kürt, mond 's megcsend*ű*l,
HG: „Vígan szóljon a kürt", mond s megcsendül,
fsz: „Vígan szóljon a kürt" – mond, s megcsendül,
25 K: …messzebb szág*ú*ld, ♦ HG, fsz: messzebb száguld,
33 K: Minden o*lly* bús, s mégis ollyan vonzó,
HG: Minden oly bús, s mégis o*ly*an vonzó,
fsz: Minden oly bús, s mégis ollyan vonzó, [Csak az 1. *'oly'* szó esetében lehet jav., mert a 2. szónál az *'olyan'* esetében a versláb ellentétes lejtésű jambusra változna.]

35 K, HG: S ím a' szellem-szó köz*ű*l feléje
fsz: S ím a szellem-szó közül feléje
36 K, fsz: Jól ismert hang illyen… ♦ HG: Jól ismert hang i*ly*en…[Ez így ritmusrontó jav.!]
37 K: Fegyver csattog… ♦ HG, fsz: „Fegyver csattog…
46 K: S azután jö*s*z… ♦ HG, fsz: S azután jössz…
47 K: Jól tudod, kö*n*yű lesz így gyözelmed, [Az *'n'* kettőzése föléhúzással jelezve a K-ban.] ♦ fsz: Jól tudod, könnyű lesz így gyözelmed, ♦ HG: …így gy*ő*zelmed, [Jav. = ritmusrontás.]
50 K: Me*lly* rám egykor… ♦ HG, fsz: Mely rám egykor…
53 K: Jerta hallgat, kö*ny* tód*ú*l szemébe
HG, fsz: Jerta hallgat, könny tódul…
54 K: Széd*ű*l széd*ű*l, keble *el szorúl*
HG, fsz: Szédül, szédül, keble elszorul
65 K: Bírom esküdet, mond, zord tanyámra
HG: „Bírom esküdet, mond, zord tanyámra ♦ fsz: „Bírom esküdet – mond –, zord tanyámra
66 K: Ez hoz életet, hoz meleget. – ♦ HG, fsz: …hoz meleget." –
76 K: Mint a menny, me*lly*et… ♦ HG, fsz: Mint a menny, melyet…
77 K: *El hervadtál* mond Tibold álmában
HG: „Elhervadtál, mond Tibold álmában,
fsz: „Elhervadtál – mond Tibold álmában –,
80 K: A boldogság többé el nem száll. ♦ HG, fsz: …többé el nem száll."
81 K: …az ércz viszhangja, ♦ HG, fsz: …az érc visszhangja,
97 K: Jerta, Jerta! most… ♦ HG, fsz: „Jerta, Jerta! most…
104 K: Melegedhetik fel a halál. ♦ HG: Melegedhetik fel a halál*?!*"
fsz: Melegedhetik fel a halál."
108 K, HG: Érzéketlen, eszméletlen*ű*l. – ♦ fsz: …eszméletlenül. – [Az utolsó szótag pótlónyúlás miatt a sor végén ritmikailag hosszú is lehet.]
109 K, fsz: Szürke reg derűl a szörnyü éjre, ♦ HG: …a szörny*ű* éjre,
111 K: Sím*ú*l Jertához,… ♦ HG, fsz: Símul Jertához,…
112 K: Hah! kiált, mért vagy o*lly* halovány?*!*
HG: „Hah! kiált, mért vagy oly halovány?
fsz: „Hah! – kiált –, mért vagy oly halovány?
113 K: Mért vagy o*lly* hideg,… ♦ HG, fsz: Mért vagy oly hideg,…
114 K: Jerta, szó*ll*j*?* – ez… [A kérdőjel nyilván elírás.]
HG, fsz: Jerta, szólj!" – Ez…
115 K: Ó*h* egy élő s egy h*ó*lt… ♦ HG, fsz: „Ó, egy élő s egy holt…
116 K: …lenni vajh mi sok. ♦ HG, fsz: …lenni, vajh mi sok!"
117 K: Millyen eszmék, kedvesem,… ♦ HG: „Mi*ly*en eszmék,…
[A helyesírási jav. piricchiusszá változtatja a trocheust.]
fsz: „Millyen eszmék, kedvesem,…

118 K: …*ü*zd szét e rémeket. ♦ HG, fsz: …*ű*zd szét e rémeket!”
119 K: Ott nyugszom csak én meg mond szelíden
HG, fsz: „Ott nyugszom csak én meg – mond szelíden
120 K: A nő, hova e vérnyom vezet.
HG, fsz: A nő –, hova e vérnyom vezet.”
132 K, HG: Hervadhatlan zálogké*p*en él. ♦ fsz: …zálogképpen él.

[84] A RAB CSALÁD
K: MIKL 45. – FH 1397. 22. fólió verzó, 23. fólió rektó
4 K: <*Mint titkos*> Rejtélyes tündéri ének, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
8 K: Fent dalos dar<*va*>uk rep*ű*lnek, ♦ HG, fsz: Fent dalos daruk repülnek,
12 K, fsz: Súgár tornyu büszke vár, ♦ HG: S*u*gár tornyu… [Helyesírási jav. ritmushibát eredményez: a trochaikus versbe jambus kerül.]
15 K: <*Ebbe tán csak öröm jár.*> Benne tán az éden vár. – [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
17 K, HG: A hajós nép zajg, ör*ű*l, ♦ fsz: …zajg, örül, [Az utolsó szótag rövid magánhangzóval is hosszúnak számít a sorvégi pótlónyúlással.]
20 K, HG: Fent, az árbocok kör*ű*l. ♦ fsz: …árbocok körül. [Pótlónyúlás.]
22 K: Lánc*z*<*on*>ra <*van*> verve ifjú s l<*e*>ány,
HG, fsz: Láncra verve ifjú s lány,
23 K: <*Lánczán*> Velök a’ vén ősz családfő
HG, fsz: Velök a vén ősz családfő:
24 K: El hagyál tehát teremtő ♦ HG, fsz: „Elhagyál tehát, teremtő!” –
26 K: Ládd ládd <*a’ seraijlt, itt van*> itt van a serail már. ♦ HG: „Ládd, ládd, itt van a szerail már ♦ fsz: „Ládd, ládd, itt van a szeráj már,
27 K: …mi lant az hajh? ♦ HG, fsz: … mi lant az, hajh?” –
28 K: Mond a lány. Testvérid dalja, ♦ HG, fsz: Mond a lány. – „Testvérid dalja,
29 K: Rab<*nak ottan*>ságukban meggyalázva.
HG, fsz: Rabságukban meggyalázva,
30 K: Isten- s honhoz szent sohaj. ♦ HG, fsz: Isten- s honhoz szent sohaj.”
31 K: Hát az millyen tompa jaj szó ♦ fsz: „Hát az millyen tompa jajszó –
HG: „Hát az millyen tompa jajszó,
32 K: Mond az ifjú, láncz vagy kard? ♦ HG: Mond az ifjú, lánc…
fsz: Mond az ifjú –, lánc vagy kard?”
33 K: Bajtársidnak <*z*>cseng bilincse ♦ HG: Bajtársidnak cseng bilincse,
fsz: „Bajtársidnak cseng bilincse,
34 K: <*Kiknek a*> Rajtuk a harcz nem segíte,
HG, fsz: Rajtuk a harc nem segíte,
35 K: <*’S [?] szolgá[?]*> ’S szolgaságuk tartva tart.
HG: S szolgaságuk tartva tart. ♦ fsz: …tartva tart.”
36 K: Ott meg zsákot dobnak vízbe ♦ HG: „Ott meg zsákot dobnak vízbe,
fsz: „Ott meg zsákot dobnak vízbe –

37 K: Mond a lány, ó*h* rettegek. ♦ HG: Mond a lány, ó*h*, rettegek!”
fsz: Mond a lány –, ó, rettegek!”
38 K, HG: A vén nem való… ♦ fsz: „A vén nem való…
40 K, HG: Az, kit ott megöltenek. ♦ fsz: Az, kit ott megöltenek.”
41 K: Nézzetek csak <*még egyszer*> vissza vissza,
HG: Nézzetek csak vissza-vissza, ♦ fsz: „Nézzetek csak vissza, vissza,
42 K: <*Mint*> Hogy kigyúlt a’ láthatár ♦ HG: Hogy kigy*u*lt a láthatár,
fsz: Hogy kigyúlt a láthatár,
43 K: <*Ég falunk s az istenháza*> Kis falunknak szentegyháza, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
45 K: Hamv<*ai*>át a’ hit<*len*>etlen már. ♦ HG: Hamvát a hitetlen már.
fsz: Hamvát a hitetlen már.”
46 K: Néznek néznek el mer*ű*lve, ♦ HG, fsz: Néznek, néznek elmerülve,
50 K: És az ifju harczba’ – <*áll*> van. ♦ HG, fsz: És az ifju – harcba’ van.
51 K: Nem gyalázza meg hamvában ♦ HG: „Nem gyalázza meg hamvában!” ♦ fsz: „Nem gyalázza meg hamvában” –
52 K: Mond mindhárom ’s öszve néz
HG, fsz: Mond mindhárom, s összenéz,
54 K: <*Mond. Ám*> Ád a lány <*csokot sohajtást egy*> csókot nem bír mást
HG, fsz: Ád, a lány csókot, nem bír mást,
55 K: <*’S* [?] *az izmos*> ’S tőrt szorít az ifju kéz. – – –
HG, fsz: S tőrt szorít az ifju kéz. –
57 K: <*Még danol a*> <*Énekel még*> A rab hölgy még énekel, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
58 K: Dalja fent száll, <*a’ darvakkal*> és a darvak [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
59 K: <*S száll még sebesebb szárnyakkal*> Tőle messze – el maradnak
HG, fsz: Tőle messze elmaradnak,
60 K: <*Hol virúl jól ismert völgy*> <*Hogy ád [?]*> Mert *i*stent s hont idvezel. ♦ HG: Mert Istent s hont *ü*dvezel. ♦ fsz: Mert Istent s hont idvezel.
63 K: Isten, mond, könyör*ű*lj rajtok ♦ HG: „Isten, mond, könyörülj rajtok!”
fsz: „Isten – mond –, könyörülj rajtok!”
66 K: A szer*ajl*nak <*fénye*>, híre fénye ♦ HG: A szer*alj*nak híre, fénye
fsz: A szerájnak híre, fénye
67 K: Változatlan <*most is áll*> m*a*ig él, ♦ HG, fsz: Változatlan, máig él,
69 K: Elpuszt*ú*lt helyén falvának ♦ HG, fsz: Elpusztult helyén falvának
70 K: Nyom nélk*ű*l sír el a’ szél ♦ HG, fsz: Nyom nélkül sír el a szél.
73 K: Fent dalos dar<*va*>uk rep*ű*lnek, ♦ HG, fsz: Fent dalos daruk repülnek,

[85] AZRAEL
K: MIKL 77., 416. – FH 1397. 23. fólió rektó, verzó [első változat], 72. fólió rektó, verzó, 103. fólió rektó, verzó [második változat; az utóbbi nem autográf, de Madách sajátkezű javításait is tartalmazza].

Azrael[×] *[Első változat, betűhív szöveg]*

Mért piroslik ott a' messze róna
Alkony festi-é <*földét vagy*> vagy drága vér?
Vajh mi <*nyög olly kínosan*> sír felette oly zokogva
Haldokló sohaj vagy esti szél?

Harczmező az, néma és kietlen,
El viharzott rajta már a' vész
'S a' dicsőség <*vérförösztött ágyán*> ágyán dermedetten
<*Alszik most ezer derék vitéz.*> Álom nélkűl alszik sok vitéz.

Hajh! ki az, ki <*, ahol legsürűebb*> hol leg több halott van
<*A halott, nyigodtan ott*> Oly nyugodtan büszkén térdepel
Bájos nő alak, fehér ruhában:
A halál <*angyala*> nemtője Azrael.

Bírlak végre szívem <*vágya, üdve*> bóldogsága
Bírlak végre bajnok Aladár;
Óh <*e' perczre szerető lelkem mi*> mi régen várok már e perczre
<*Nyugtalan hévvel mi régen vár.*> Szinte, szinte kétségbesve már.

Mond <*az angyal s ragyogó homlokkal*> <*kéjben égő*> s a kéjtől égő arczulattal
Ifju hős vérző keblére dűl
<*Hej de ez angyalnak csókjánál*>
Csókod is hiába <*hasztalan*> tán ah angyal <*Nyugton fekszik*>, Fekszik
[az <*meg*> oly érzéketlenűl.

<*Mint csodáltalak hős harczaidban*
Amint ültél <*s*> *büszke paripán,*
Nyílt homlokkal, lángoló szemekkel
Váladon le párducz kaczagány.>

<*Amint törtél mint villám előre,*
S ellenid soronként hulltanak,
Annál édesebb most, mentől jobban
Kétségbestem már hogy bírjalak.>

<*Óh miért miért egész világgal*
Bóldogságom meg nem oszthatom
Ah de milly hangot hord hozzám a' szél
Illyenen nem szól csak fájdalom.> <*Hajh mi hang ez, igy a fájdalom szól*>

[×]Keleten a' halál angyala. [Madách jegyzete.]

<*Azrael körűl néz és könyezve*> S ime ime ott [?]
Szőke lányká<*t*> közeled<*ni*>ve jő
Rengő térd<*ekk*>del <*'s égő szemekkel*> hóltak hosszu sorát
Futv<*a*>án át <*a hóltaknak sorát*> míg az éj árnya nő.

Allj <*meg*> leányka mond, mi bántja kebled,
<*Szeretődet keresed talán?*>
<*Nem szól ez, de szól helyette arcza*>
<*Ollyan bús az, és olly halaván.*>

<*Légy bizalmas, mond tovább az angyal*>
Néz fel <*ládd*> én Azrael vagyok,
<*'S kedvesednek elvérzett keblében*> Ugye ugye kedvesed keserged
<*Ujra érzést, éltet adhatok.*> Én [?] uj életet adok.

Hogy tágúl e szív – mi vágy uralja
Önmagamra alig ismerek
Pusztítás volt lelkem gondolatja
Kéjem kín vonagló emberek.

Óh ne űzz játékot a' keservvel
<*Mit nem ismersz hogy ha angyal vagy,*> Halhatatlan kebled mit nem ért –
<*Nem leány, de boldogítnom kell ma*> Esküszöm ma boldogítanom kell
<*Szívem bóldogsága ollyan nagy.*> Oly nagy bóldogság az mely ma ért.

<*Fel fogadtam, s csak keresd fel ifjad*
Én szentűl kiváltom eskümet,
'S a' remény, bámúlat mámorában
Szótlan lánykával tovább siet.>

Ő az ő az, mond a' lány legottan
'S Aladárra hévvel rá borúl.
Azrael <*merően áll*> felettek ámulatban
Nem <*szól és*> beszél 's szemébe köny tolúl.

<*Adj hát életet, adj*> Életet hát éltet e kebel<*e*>be
<*Hogy ha van szivedben irgalom*> Nézd a mily szép oly hivem vala
<*Nézd mi szép és szeretett aztán értsd*> <*Olyan milyen hő volt szerelme*>
<*Szűmben mért olly mély a' fájdalom.*> <*S meg Éértheted mi mély e*> Most
[megértheted szivem keserve / Hogyha isten szivet is ada*

*A kéziratban az első áthúzott sor fölé került a második változat, amelynek végső változata valószínűleg ez volt: „S értheted mi mély e fájdalom", majd a sor alá került az előző (harmadik) sor harmadik változata: „Most megértheted szivem keserve" (a javítások miatt inkább csak logikailag valószínűsíthető, hogy az utolsó szó 'keservét' lehetett), végül a

Értem mond az angyal <*tompa hangon*> elmerengve,
És szentűl be töltöm eskümet.
Ám de <*mit tesz hogy ha*> hát ha hát ha ébredezve <s újra>
Csak halált választ élet helyett?

Akkor akkor mond a lány sötéten
És zokogva hangja el akad
<'S> Azraelnek arczán vég remény<*ként*>ben
<Át szalad még egy futó sugár.> Egy mosoly sugára át szalad
<*Akkor, mond a' lány sötéten, tőled*>
<*Szívem új kegyet, koporsót vár.*>*

Kelj fel! <*mond az angyal*> úgy mond aztán és le térdel.
Győztünk-é? mond Aladár s fel ül.
Minden elveszett. <*Óh*> mért <*költél fel*> ébredék fel
Álmomból hát illy kegyetlenűl.

S hátra roskad ám de' a leányka
<*Fel sikoltva a hőshöz rohan*> Izgatódva lábához rohan
<*Jaj s hát*> Anikód meg <*el*> hervadjon magába
Szeretet<*len és*> nekűl és csóktalan? –

Aladár! mond Azrael felállva
<*Válassz,*> élned <*vagy*> halnod egyaránt <*szabad,*> lehet
<*Életed rózsákkal míg halálod*> Mézet ád az élet rózsa árja,
<*Örökös babér koszorút ad.*> Míg mint lepkét a' tél eltemet.

Ezredévet él neved keresztűl
Hogy ha halsz, <*ha élsz boldog leszesz*> dijad dicső babér,
<*Mint a' lepke, melly egy nyáron álltal*> Aladárnak lelke össze rezdűl
<*Izlel mézet azután el vesz.*> Száz érzése vad csatára kél.

harmadik sor harmadik változata alá a negyedik sor harmadik változatát írta a szerző: „Hogyha isten szivet is ada". A tartalmi és ritmikai megfontolások alapján legalábbis ez látszik valószínűnek.

*A négysoros tagolás ennél a résznél megoldhatatlan volt. A változtatás lényege ugyanis éppen az volt, hogy a szerző fölcserélt két részt: eredetileg a 3–6. sor alkotott egy versszakot (ennek második sorára: <Át szalad még egy futó sugár.> rímel a negyedik: <*Szívem új kegyet, koporsót vár.*>), majd az utolsó két sor áthúzása után nemcsak fizikailag, de logikailag is az első változat elé került az első két sor, így végül az 1–4. sorból állt a versszak.

<*A hon el veszett az hív sírjába*> Ajka mozdúl – hah mi a határzat
<*Rózsa ajkkal élni hív a' lány.*> Anikó tovább nem tűrheti
<*Aladár kövűlten, szótlan néz,*> Felsikolt – el roppen a varázslat
<*Száz határzat harczol homlokán.*> <*Csak*> élni élni érte és neki.

<*Anikó ím a' kétség kinjától*
Felsikoltva lábához esik.
A hős fel riad: Csak élni, élni
Mond 's tovább már nem kételkedik.>

<*Át karolja kedves Anikóját*
Halvány arczát csókkal élteti,
Ázrael, hogy könnyeit ne lássák
El fordúl <*s*> *szemeit el födi.*> meg <*hogy*> [?]

<*És midőn a' bóldog fiatal pár*> S níg a bóldog pár gondol reá<*ja*> is
<*Rá is gondol, ő már messze van*> Ő tőlük már messze, messze van
<*Bíját eltemetni örömetlen*> <*Eltemetni élte viharában*> El temetni a bút
[mit szivén visz <*messze* [?]>
<*Életének viharaiban.*> <*Életének viharai*> Sorsa szörnyű viharaiban.

El száll döghalálos városokba
Vérázott harcztéreket keres,
Ott van <*mindenütt hol az életre*> a szerencse mosolyára <*boldogságra*>
Száz halál mohó <*szemekkel*> szemmel ha les.

És <*öl mindent, és örűl a jajnak*> ől és kaczag hő[s]szív ha vérzik
<*Hej s egyet megölni még sem bír;*> Ah de meg ölni egyet még se bír
<*Szívét, mellyen örök élet átka*> Átka az öröklét 's rajta végig
<*Fekszik, s ez Aladár után sír.*> Az ő szíve Aladárért sír.

A főszöveg variánsai

8 K, HG: Álom nélk*ű*l alszik… ♦ fsz: Álom nélkül alszik… [Helyesírási és ritmikai jav., a 2. versláb így trocheus lett.]
9 K: …legtöbb halott van – ♦ HG, fsz: …legtöbb halott van,
10 K: Oly nyugodtan büszkén térdepel <,>?
HG, fsz: Oly nyugodtan, büszkén térdepel?
11 K: Bájos nőalak fehér<*r*> ruhában
HG, fsz: Bájos nőalak, fehér ruhában,
13 K: „B*i*rlak végre… ♦ HG, fsz: „Bírlak végre…
17 K: Mond – s a kéjtől égő arcz<*ú*>ulattal
HG, fsz: Mond – s a kéjtől égő arculattal
18 K: Ifj*ú* hős vérző… ♦ HG, fsz: Ifju hős vérző… [Ritmikai jav. Trocheus!]
20 K, HG: …oly érzéketlen*ű*l. – ♦ fsz: …oly érzéketlenül. – [A szótag a sor végén a rövid magánhangzó pótlónyúlása miatt ritmikailag hosszú.]

21 K: „Hogy tágul e szív,… ♦ HG: „Hogy tágúl e szív,… [Ritmikai jav.]
fsz: Hogy tágúl e szív,…
29 K: S *i*me, *i*me <[?] *hallom sohajját*> <*sohajtó* [?]> hallom sóhaját már!
[Mivel a másoló is javított a kéziratban, ezért M javításait megkülönböztetésül aláhúzással is kiemeljük.] ♦ HG, fsz: S íme, íme hallom sóhaját már!
31 K: Rengő térdel holtaknak <*hosszú sorját*> sorával
HG, fsz: Rengő térddel, holtaknak sorával
32 K: Futva, <*át*> mig az éjnek árnya nő. –
HG, fsz: Futva, míg az éjnek árnya nő. –
33 K: „*A*llj leányka! mon*d* mi bántja kebled?
HG, fsz: Állj, leányka! mondd, mi bántja kebled?
34 K: Nézz fel, *i*m én *Azrël* vagyok; ♦ HG, fsz: Nézz fel, ím én Azrael vagyok;
35 K: *Úgy-e, ugy-e*… ♦ HG: *Ugy-e, ugy-e*… ♦ fsz: Úgye, úgye…
36 K: Szólj <*Én*> 's reá új életet adok. ♦ HG, fsz: Szólj, s reá új életet adok.”
37 K: ‚*Oh* ne *ü*zz játékot a keservvel, ♦ HG, fsz: „Ó, ne űzz játékot a keservvel, [A másoló Azrael szövegét idézőjellel, a lányét vesszővel kezdte. Mivel Madách egészen más módon használta az idézőjeleket (nem tett ilyen megkülönböztetést, s a másolóval ellentétben általában az idézet végét is jelezte), a mai idézőjelhasználatot vettük alapul.]
38 K: Halhatatlan kebled mit nem ért. – ♦ HG, fsz: …mit nem ért. –”
41 K: <*Ő az, ő az*>Itt van itt van, mond a lány legottan,
HG, fsz: „Itt van, itt van!” – mond a lány legottan,
42 K, HG: …hévvel rábor*ú*l, ♦ fsz: …hévvel ráborul,
44 K, HG: …szemébe *köny* tol*ú*l. – ♦ fsz: …szemébe könny tolul. –
[A 42. és 44. sorvégi helyesírási jav. ellenére a szótag rimikailag hosszú marad. Pótlónyúlás.]
45 K: ‚Életet hát,… ♦ HG, fsz: „Életet hát,…
47 K: <*Most*> És megértheted szivem keserve
HG, fsz: És megértheted, szivem keserve
48 K: Mily nagy, <*hogyha*> Isten, hogyha szűt ada? –
HG, fsz: Mily nagy, Isten hogyha szűt ada!”
49 K: „Értem – úgymond <*az*>a <*angya*l> nemtő <*el*>merengve –
HG, fsz: „Értem – úgymond a nemtő merengve –
50 K: <*S*> És szentül… ♦ HG, fsz: És szentül…
52 K: …lét helyett? ♦ HG, fsz: …lét helyett?”
53 K: ‚Akkor, akkor – mond… ♦ HG, fsz: „Akkor, akkor” – mond…
57 K: „Kelj fel” ugy mond aztán és letérdel,
HG, fsz: „Kelj fel!” – úgymond aztán és letérdel,
58 K: Gyöztünk-é mond Aladár s felül. –
HG, fsz: „Győztünk-é?” – mond Aladár s felül. –

59 K: „Minden elveszett*”! „* ‚Mért ébredék fel [Az idézőjel után vessző áll!]
HG, fsz: „Minden elveszett! Mért ébredék fel
60 K: …ily kegyetlen*ű*l? ♦ HG: …ily kegyetlen*ű*l?”
fsz: …ily kegyetlenül?” ♦ [A pótlónyúlás miatt mai helyesírással is hosszú ritmikailag az utolsó szótag.]
61 K, fsz: …ámde a leányka ♦ HG: …ámde a *lányka*
64 K: Szeretet nélk*ű*l és csóktalan? –
HG, fsz: Szeretet nélkül és csóktalan?” –
68 K: M*i*g mint lepkét a tél eltemet.” ♦ HG, fsz: Míg mint lepkét…
69 K: Ezred évet él neved keresztűl ♦ HG, fsz: Ezredévet él neved keresztül,
70 K: Hogyha halsz, dijad dicső babér. – ♦ fsz: …halsz, dijad dicső babér.” –
HG: …halsz, d*í*jad dicső babér.” [Helyesírási jav. ritmusrontás!]
71 K: Aladárnak lelke összerezd*ű*l, ♦ HG: Aladárnak lelke összeren*d*ű*l*, [A K-lap összehajtása miatt HG félreolvasta a szót. Nincs *összerendül*!]
fsz: Aladárnak lelke összerezdül, [Épp ez, a mai helyesírás jó a trochaikus sorban!]
73 K: Ajka mozd*ú*l… Hah mi a határzat?… ♦ HG: Ajka mozd*ú*l.– Hah, mi a határzat?… fsz: Ajka mozdul… Hah, mi a határzat?…
79 K: *Á*zrael, hogy kö*ny*eit ne lássák
HG, fsz: Azrael, hogy könnyeit ne lássák,
80 K, HG: Elford*ú*l, szemét… ♦ fsz: Elfordul, szemét…

[86] A BETYÁR
K: MIKL 3. – FH 1397. 23. fólió verzó
Cím K: A’ betyár. ♦ HG, fsz: A betyár
1 K: Bujdos az ezüst hold hal<*a*>vány <*felhők*> fellegek közt,
HG, fsz: Bujdos az ezüst Hold halvány fellegek közt,
3 K: <*Éles ellentétben áll a fény az árnnyal*> Itten árny sugár ott éles körvonallal ♦ HG, fsz: Itten árny, sugár ott, éles körvonallal,
4 K: <*S*> számtalan ábrándos alakot idéz fel.
HG, fsz: Számtalan ábrándos alakot idéz fel.
5 K: <*Ott áll a’ fehér nyír görbe* [?] *mig amarra*> Reszket a’ fehér nyír – a sötét bokor zúg, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
6 K: <*Mint ha esdeklő kart nyujtana az égnek*> Messziről dübörgve hallik ló futása, [A jav. K-sor a fsz sora is.] ♦ HG: Messziről d*ö*börgve…
7 K: <*Míg a zúgó bokrok fekete ruhában*> Néha-néha csendül, szikra pattanik fel, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
8 K: <*Mintha az éjfélnek lelkei lennének.*> S mint fehér kisértet, felhő száll utána. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
8. sor után K-ban áth. sorok:
<*Messziről hallik ki egy ló dobogása,*
<*Melly a’ vert gyepúton jő sebes futással,*>

<'S szikrát vet patkója néha felcsendűlve>
<A kemény kavicson, melly felett el nyargal.>

9 K: *<El vadúlva* ..... [?]> [A sor nagy része olvashatatlan.] Éj sötét a' ló ász lobogó sörénye ♦ HG, fsz: Éjsötét a ló, ász lobogó sörénye,

10 K: *<Hosszan el csendűl* ..... [?]> [Ez is igen bizonytalan olvasat.] Ámde még sötétebb a lovas alakja, [A jav. K-sor HG s a fsz sora is.]

11 K: Csak kettő ragyog rajt a fegyver kezében
HG, fsz: Csak kettő ragyog rajt: a fegyver kezében,

12 K: *<Huzódik a' felvert por felhőpalástja.>* S mint baljóslatú tűz, barna szeme párja. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

12. sor után a K-ban áth. sorok: *<De ha zordon a' ló, zordonabb lovasa,*
Vad tekintettel néz az éj tengerébe,
A sötét alakból csak kettő ragyog ki
A villámoló szem, <és> s fegyverének éle.>

13–14 K: *<Most az akasztófa közelébe ért el>*
<Melly egy puszta dombon nyújtózik sötéten>
Jav. K-sorok, HG, fsz: Puszta halmot ér, ott nyújtózik sötéten,
A bitófa kettes ága meredezve,

15 K: 'S a' szokatlan zajra *<biz* ..... [olvashatatlan áth.]> a bagoly ki reppen, ♦ HG, fsz: S a szokatlan zajra a bagoly kireppen,

16 K: *<Rémes víjogással a' bagoly fel reppen>* ♦ És víj*o*g – csapúdik –, kört írván felette. [A jav. K-sor HG sora is.] ♦ fsz: És vijjog – csapúdik –, kört írván felette. [A helyesírási jav. meghagyta a hosszú szótagot.]

17 K: *<A ló megriad de sarkantyút érezvén>* ♦ Horkol, tusszög a' ló – borzad a lovas is, ♦ HG, fsz: tüsszög a ló – borzad a lovas is,

18 K: *<Vágtat, míg gazdáját borzadás futá át,>* Ámde sarkantyúba kapja, s messze vágtat, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

19 K: Hátra néz több*<ízben* [?]>, hogy va*lj*on felhő-e ♦ [Majd:] Hátra nézve több<[?]>ször, hogy va*lj*on felhő-e ♦ HG: Hátranézve többször, hogy va*jj*on felhő-e, ♦ fsz: …hogy vajon felhő-e, [Ritmikai és helyesírási jav. A hatos trocheusi sor képlete így: – ∪ / – ∪ / – – / – ∪ / – – / – ∪]

20 K: Vagy halvány kisértet *<amit nyomában lát>* mit nyomában elhagy. [A jav., áth. nélküli K-sor HG és a fsz sora is.]

23 K: 'S mint ha a' betyárnak <.....> tudná gondolatját [A *'betyárnak'* szó átírva, az eredeti olvashatatlan.] ♦ HG, fsz: S mintha a betyárnak…

24 K: Csendes*ű*lni kezd… ♦ HG, fsz: Csendesülni kezd…

25 K: *<Ebnek ugatása hallik a' faluból.>* Ugatás köszönti, felnyerít fogadva, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

26 K: *<'S fel nyerít a ló is feleletként rája>* Míg gazdája egy kis mécs világra néz csak ♦ HG, fsz: Míg gazdája egy kis mécsvilágra néz csak,

27–28 K áth. sorok: *<Míg a' faluvégről egy kisded világot*
<Néz csak szakadatlan hallgatag gazdája.>

K jav. sorok: S úgy megértik egymást egy kicsinyke háznál,
A falucska végén önként hogy *megálnak*. ♦ HG, fsz: … hogy megállnak.

29 K: *<A kisded világ kis házból pislogott ki,>* ♦ [Majd:] *<S ajtajánál a' ló önmaga megállott,>* ♦ [Majd:] A lovas le pattant, *<keskeny ablakához>* arcza mosolyog most ♦ [Végül:] Jav. K-sor, HG, fsz: A lovas lepattant, arca mosolyog most,

30 K: *<Sietett, hogyis ne, kedvese lakott ott>* ♦ Ablakhoz siet, nincs fegyver a kezében, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

31 K: Furolyát keres ki a szüre ujából ♦ HG: Furulyát keres ki a szüre *ujjából,* ♦ fsz: Furulyát keres ki a szüre ujából, [A K *furolya* szóalakja elírás. HG helyesírási javítása ritmust rontott. A K alapján kialakított sor tiszta hatos trocheus: ∪ ∪ / – ∪ / – ∪ / – ∪ / ∪ ∪ / – ∪. /]

32 K: *Bé tekint* – mi lelte – hogy… ♦ HG, fsz: Bétekint – mi lelte? –, hogy…

32. sor után K áth. sorai:
<Arcza mosolyog most, nincs fegyver kezében>
<Szűre újából kis furolyát keres ki,
<Haj de hogy benéz a' kedves kis szobába>
<Mit látott, mit hallott? dermednek érzéki>

35 K: *<Kis furolyáját az>* A kicsiny tilinkót ablakon felejti, [Az áth. szavak utáni K-sor HG és a fsz sora is.]

37 K: Vígan fütyörészve vágtat *<m>* el legottan
HG, fsz: Vígan fütyörészve vágtat el legottan,

38 K: *<Csak sarkantyúval döf* [?]> ♦ [Majd:] *<Csak sarkantyújának vérező döfési>* ♦ [Végül:] Jav. K-sor, HG, fsz: Hetykén félretolja süvegét szemébe,

39 K: *<Tudatják lovával hogy mi forr lelkében>* Lelkének viharját csak lova gyanítja, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

41 K: *<Tégedet nem bántlak>* Lány nem b*a*ntalak nem mormogá magában
HG: Lány, nem bántalak, nem, mormogá magában, ♦ fsz: „Lány, nem bántalak, nem – mormogá magában –

42 K: *<Hogy bántnálak, hiszen te csak gyönge leány>* ♦ HG: Hisz te o*lya*n gyenge, oly haszontalan vagy. ♦ fsz: Hisz te olly*a*n gyenge, oly haszontalan vagy. [Az első *ollyan* szóban a ritmus miatt marad a hosszú mással hangzó. Mai helyesírással a második láb jambus lenne!]

43 K: Onnan a csárdából halld *<meg>* mint mulatok ma ♦ Jav. K-sor, HG, fsz: Onnan a csárdából halld, mint mulatok ma,

44 K: És ne *<hízelegjen>* örvendezz, hogy t*<al>*án bizon sajnállak.
Jav. K-sor, HG, fsz: És ne örvendezz, hogy tán bizon sajnállak.

45 K: Ám de most j*ő*jön már a' pandúr előmbe,
HG: Ámde most j*ő*jjön már a… ♦ fsz: Ámde most jöjjön már a…

46 K: *<Hogyha>* Ha *<el>*veszek, *<jó>* hát vesszek vagy miért is élek
HG, fsz: Ha veszek, hát vesszek, vagy miért is élek!

48 K: Me*lly*ben a leány is illyen törpe lélek. ♦ HG: Melyben a leány is i*ly*en törpe lélek.” ♦ fsz: Melyben a leány is illyen törpe lélek.” [A ritmus miatt nem javítjuk a hosszú msh-t, így itt sem került jambus a trochaikus sorba.]

III. LEGENDA ÉS REGE

[87] AZ ELSŐ HALOTT

K: MIKL 72. – FH 1397. 23. fólió verzó és 24. fólió rektó

Cím K: Az első halott× [×]Genesis IV. 3–11 [Madách jegyzete] HG: [Ugyanez, * jellel.] ♦ fsz: AZ ELSŐ HALOTT

1–84 K: [A K-ból is megállapítható, hogy M négysoros strófákra bontotta először a verset. Az EV írásakor láthatóan nagyobb sorközt hagyott minden negyedik sor után, jelezve a versszakhatárt. De a javítások során ez a rend felbomlott, és két olyan rész is létrejött, amelyik egy-egy kétsoros töredék versszakkal végződik. Úgy véljük, hogy ekkor már talán lemondott a strófákra tagolásról. Szokatlan eljárás, de már utólag nem tudta összébb húzni a sorokat. Nyilván kellett volna valami lapszéli megjegyzés, hogy „egybe”, „folytatólagosan” vagy valami hasonló. Az átláthatóbb szakaszolás mellett döntöttünk fsz-ünkben, mert a K alapján ez lehetett a szerzői szándék is.]

1 K: Ifjú *vólt* a *f*öld, és bútalan még, ♦ HG: Ifjú volt a *f*öld, és... ♦ fsz: Ifjú volt a Föld, és ...

2 K: Mint sz*ü*, me*lly*nek első <*szerelmében*> lángja most ég,
HG, fsz: Mint szü, melynek első lángja most ég,

3 K: ’S kedvesétől még nem <*volt még*> éle <*el*>válva;
HG, fsz: S kedvesétől még nem éle válva;

6 K: <*Üdvsugár*> B*ó*ldogság tölté el az egész tért ♦ HG, fsz: Boldogság tölté el az egész tért,

7 K: ’S *i*sten is mulat<*ott*>ni <*nagy*> járt körébe<*n*>
HG, fsz: S Isten is mulatni járt körébe

8 K: [Előbb:] Sokszor angyal <*sergektől kisérve*>, [Majd:] Sokszor angyal <*hadsereg követte*> [Végül:] Sokszor, és nagy angyal<*ok*>had <*kisérete*>*ben*> kisérte ♦ HG, fsz: Sokszor, és nagy angyalhad kisérte.

9 K: Két szomszédos <*dombon két óltár állt*> ormon áll az *ó*ltár
HG, fsz: Két szomszédos ormon áll az oltár,

10 K: Mindkettőről égbe áldozat száll<*t*> –
HG, fsz: Mindkettőről égbe áldozat száll –

11 K: <*Kain és*> Ábel és Kajn áll<*ottak*>anak <*mellette*> felette,
HG: Ábel és *Kain* állanak felette, ♦ fsz: Ábel és Kajn állanak felette,
[HG a nevet *Kain* formára javította, de ezzel a név két szótagossá vált és ahol megjelent, mindenütt felborította a trochaikus ritmust és egy szótaggal meghosszabbította az adott sort. Madách írásmódja hiátustöltő *j*-nek érzékeli a névben lévő *i*-t. Jellemző helyesírási típushibája M kéziratainak ez a *nee, eree* (neje, ereje) szerű szóalak.]

12 K: <*Ez*> Az hódolva <*és az*> ez meg elmélkedve.
HG, fsz: Az hódolva, ez meg elmélkedve.

15 K: A hivőre jó kedvvel mosolyg<*ott*>a, ♦ HG, fsz: …mosolyga,
16 K: <*Míg a'*> Kétkedő <[?]> Kajn me*n*ykőtől *le sujtva* ♦ HG: Kétkedő Kain mennykőtől lesujtva ♦ fsz: Kétkedő Kajn mennykőtől lesújtva
17 K: Dűl a földre <*dűl* [?]> oltárában egyben
HG: Dűl a földre oltárában egyben,
fsz: Dűl a földre, oltárában egyben,
18 K: <*S hogy fel emel* [?] .... [3 olvashatatlan szó.]> M*i*g *fel eszmél* és *fel áll* sötéten. ♦ HG, fsz: Míg feleszmél és feláll sötéten.
19 K: *Oh* vagy-é tökélyeknek te telje ♦ HG: „*Oh* vagy-é tökélyeknek te telje, ♦ fsz: „Ó, vagy-é tökélyeknek te telje,
20 K: Sóhaj<*ai*>unk <*hozzád mért menessze*> trónod miért keresse
HG, fsz: Sóhajunk trónod miért keresse?
21 K: <*Hozzád száll hát úgy mond sóhajtásunk*> [Majd:] <*Kit tökélyek kút fejének tartunk,*> [Végül:] <*Es két az*>Aki első testvér emberek közt <*már*> ♦ HG, fsz: Aki első testvér emberek közt,
22 K: <*Kedvezést és üldözést állitál? –*> [Majd:] Véded ezt <*a*[?] *meg*> a másikát hogy üldözd? ♦ HG, fsz: Véded ezt, a másikát hogy üldözd?
23 K: <*Hogy ha*> Vétettem <*mert*> talán ha elmélkedtem
HG, fsz: Vétettem talán, ha elmélkedtem,
24 K: Mért hagyál <*óh*> hát lélekkel születnem? –
HG, fsz: Mért hagyál hát lélekkel születnem? –
26 K: <*'S ím*> E köszöntés<*ül*>t <*ezt*> íme kedvesednek! –
HG, fsz: E köszöntést, íme, kedvesednek!" –
28 K: Vad haraggal testvéré<*hez*>re vágott.
HG, fsz: Vad haraggal testvérére vágott.
30 K, fsz: Oldalánál Kajn borongva ott áll, ♦ HG: Oldalánál *Kain*…
31 K: 'S míg csorogva foly <*ki Ábel*> testvére vére
HG, fsz: S míg csorogva foly testvére vére,
32 K: Kárhozat száll <*Kajnnak kebelére*> a gyilkos szivére.
HG, fsz: Kárhozat száll a gyilkos szivére.
33 K: Kelj fel, kelj fel, úgy mond, jó <testvérem> fivérem
HG, fsz: „Kelj fel, kelj fel – úgy mond – jó fivérem!
34 K: <*E nyugalmad ollyan kinos*> Szörnyü kebled e nyugalma nékem.
HG, fsz: Szörnyü kebled e nyugalma nékem.
35 K: <*Inkább üss szidj vissza, bár hiába*> Üss te is türöm ha bár hiába
HG: Üss te is, tűröm, habár hiába, ♦ fsz: Üss te is, türöm, habár hiába, [Trocheus!]
36 K: <*Mert mind ennek vétkes inditója*> Mert ez is csak annak a munkája,
HG, fsz: Mert ez is csak annak a munkája,
37 K: <*Jehova, ki mostan ismét tilt tán*> Aki most is tart talán lekötve, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]

38 K: <*Megbékélve hogy ne fordúlj hozzám.*> Hogy ne *jöj* békélten e kebelre. ♦ HG: Hogy ne *jőjj* békélten e kebelre!" ♦ fsz: Hogy ne jöjj békélten e kebelre!"
39 K: Ám de Abel <*nem szól*> némán ott <*nyugszik*> hever csak
HG, fsz: Ámde Ábel némán ott hever csak,
40 K: Kajn lelkében rém eszmék <*támadnak*> fakadnak, ♦ HG: *Kain* lelkében rémeszmék fakadnak. ♦ fsz: Kajn lelkében rémeszmék…
43 K: *Hát ha, hát ha* a' halál <*a*>ez lenne – ♦ HG, fsz: „Hátha, hátha a halál ez lenne –
44 K: <*Alltalam testvérvérben teremtve*> Testvérvérben *i*me megszületve
HG: Testvérvérben *i*me… ♦ fsz: Testvérvérben, íme, megszületve?!
45 K: Hogy mig éri a' végetlenet <*is*> vég ♦ HG: Hogy m*í*g éri…
fsz: Hogy mig éri a végetlenet vég,
47 K: *Óh* de nem, <*vagy*> nem, arcza i*lly* szelíd-e
HG, fsz: Ó, de nem, nem, arca i*l*y szelíd-e,
48 K: <*'S*> Nyúgalom v<*a*>on-é <*örök ölébe?*> mosolyt fölébe?
HG, fsz: Nyúgalom von-é mosolyt fölébe?
49 K: Úgy meghalni jó <*s kínját*> s csupán az érzi
HG, fsz: Úgy meghalni jó, s csupán az érzi
50 K: <*A halálnak aki azt tul*> Kinjait ki a h*ó*ltat t*u*l éli. –
HG, fsz: Kínjait, ki a holtat tuléli." –
51 K: 'S ím Zenő jő <*lassan halk léptekkel*> lassan lépve halkan
HG, fsz: S ím, Zenő jő, lassan lépve, halkan,
52 K: Kedves Ábelé<*t mostan lelé fel*>re <*eként*> így találv*a*n,
HG, fsz: Kedves Ábelére így találván, [Madách verseiben az *a* és *á* gyakran előfordul egy rímpárban, a palóc kiejtéssel hallott *halkan* és *találván* nála rímelne. Ezért hagyta el a K-ban az ékezetet a versszak utolsó magánhangzójáról, nála ez itt nem helyesírási hanyagság.]
53 K: *'S Fris* füzért tesz halvány homlokára, ♦ HG, fsz: S friss füzért…
55 K: Illik-é az mond a' nő szelíden ♦ HG: „Illik-é *ez*, mond a nő szelíden,
fsz: „Illik-é az – mond a nő szelíden –
56 K: <*Lenni illy álmos illy*> *I*gy aludnod *oh* te feledékeny, ♦ HG: *I*gy aludnod *óh* te feledékeny?! ♦ fsz: Így aludnod, ó, te feledékeny?
57 K: <*Nézd már délen áll a nap s te alszol*>
Délen *a' n*ap s hölgyed és az *ó*ltár ♦ HG: Délen a *n*ap, s…
fsz: Délen a Nap, s hölgyed és az oltár,
58 K: <*Mig oltárod s nőd feledve gyászol.*> Gondjaidra mind haszontalan vár! [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
59 K: <*Varj csak rossz fiu ezért lakolsz még,*> Majd lakolsz, de hogy bajod ne essék, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
60 K: <*Ám de addig <S most virasztlak> hogy bajod ne essék*> Addig is virasszon női hűség! [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

61 K: <*Itt* [?] *édes álm*od> Ah, hisz úgyis jól tudom, ha álmod
[A jav. sor HG és a fsz sora is. A 61-62 sort a lapszélre függőlegesen odaírta Madách.].
62 K: <*Jól tudom hogy* [?] *látod. –*> Édes akkor nődnek arcza áll ott
HG, fsz: Édes, akkor nődnek arca áll ott!"
63 K: Kajn sötéten néz Ábel n*eére* ♦ HG: *Kain* sötéten néz Ábel nejére,
fsz: Kajn sötéten néz Ábel nejére,
64 K: <*Szivéhez kap mint ha kígyó lenne*> Mint kigyóhoz ugy kap a szivébe. ♦ HG, fsz: Mint kigyóhoz, úgy kap a szivébe.
65 K: Fut <*fut messze*> lakatlan messze puszta<*ákon*>ságra
HG: Fut lakatlan messze pusztaságra
fsz: Fut lakatlan messze pusztaságra,
66 K:'S a*'* halál zúg mindenütt <*nyom*> utána. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
68 K: <[?]> Várva várja <*hogy mikor ébred*> vajh ha ebred-é már.
HG, fsz: Várva várja: vajh ha ebred-é már.
69 K, HG: A *n*ap elhúny, a *n*ap újra felkél ♦ fsz: A Nap elhúny, a Nap újra felkél,
72 K: O*lly* rokon szép gyászolónk bájával, ♦ HG, fsz: Oly rokon…
73 K: <*S*> Égre néz és megnyugodva <*gondol ez* [?]> mondja
HG, fsz: Égre néz, és megnyugodva mondja:
74 K: <*Jó hogy e' rút kort így átalussza.*> *Oh* e rút időt csak át aludja.
HG, fsz: „Ó, e rút időt csak átaludja.
76 K: <*A földdel*> <*Akkor*> Vele hívem is mosolygva <*ő is*> ébred.
HG, fsz: Vele hívem is mosolygva ébred."
77 K: 'S jő tavasz, ragyogva néz <*az ég rá,*> le a' *n*ap –
HG, fsz: S jő tavasz, ragyogva néz le a Nap –
78 K: <*Pillangó száll*>Tarka lepke, Ábel<*nek*> sírjá<*ra*>hoz csap.
HG, fsz: Tarka lepke, Ábel sírjához csap.
79 K: És Zenő mosolyg<*ó*> könnyes szem<*m*>ekkel
HG, fsz: És Zenő mosolyg könnyes szemekkel,
HG, fsz: Fagylaló ész, férfi vizsga keble
80 K: Ám de várni <*napról napra*> várni még <*soh*>sem ún el.
HG, fsz: Ámde várni, várni mégsem ún el.
81 K: <*Fagyos*> Fagylaló ész, <*és*> férfi <*zordon*> vizsga keble
82 K: V*ó*lt me*lly* az embert sír<*ba*>jába <*fektette*> tette,
HG, fsz: Volt, mely az embert sírjába tette,

[88] ANGYAL ÉS LÁNY
K: MIKL42. – FH 1397. 24. fólió rektó és verzó
Cím K: *Angyal és lány*× [×]Genesis VI 2. [Madách jegyzete]
HG: *Angyal és lány** [*] Genesis VI 2. [Madách jegyzete]

fsz: ANGYAL ÉS LÁNY
1 K: Sze<*ép*>bb a' lány, <*szebb minden földi jónál*> mindennél ami csak van,
HG, fsz: Szebb a lány mindennél, ami csak van,
2 K: Szebb <*mint a'*> bizonnyal mint a mennyek<*nek*> üdv<*össége*>e
HG, fsz: Szebb bizonnyal, mint a mennyek üdve,
5 K: Ott hagyák <*isten hatalmas trónját*> az <[?]> égnek csillag ékét
HG, fsz: Otthagyák az égnek csillagékét,
6 K: <*Egy*> Pillantásaért a lány szemé<*ből*>nek
HG, fsz: Pillantásaért a lány szemének,
11 K: <*Mellyhez*> Szárnya vitte <*a' rózsás*> míg nem egy kicsíny kert
HG, fsz: Szárnya vitte, mígnem egy kicsiny kert
12 K: Harmatékben, hajnalpírban áll<*a*>t ott. ♦ HG: ...állott.
fsz: …állt ott.
13 K: Reng<*ett*> üdén a' <*fris*> lég, a' csalogány szó*ll*<*t*>,
HG, fsz: Reng üdén a lég, a csalogány szól,
14 K: Meglepetve áll<*t*> meg *A*zor angyal
HG, fsz: Meglepetve áll meg Ázor angyal,
15 K: Mind e báj<*os*>at <*volt mind ez, de őt az égből*> már ő ismeré jól,
HG, fsz: Mind e bájat már ő ismeré jól –
16 K: Más <*hozá le menni* [?]> varázslat rengi őtet á*ll*tal. [Köztes változat:] Más <*bübáj a tájra* [?] *álltal,*> ♦ HG, fsz: Más varázslat rengi őtet által.
17 K: Hárs lugas<*nak*>ban <*kétes alkonyában*> össze simul az ág
HG, fsz: Hárslugasban összesímul az ág
18 K:Közt egy *T*ünde <*fény*> súgár <*ként* [?]> szőke lányka
HG: Közt egy tünde s*u*gár… [Helyesírási jav. elrontja a trochaikus ritmust.] ♦ fsz: Közt egy tünde súgár szőke lányka,
20 K: Ígézet<..... [olvashatatlan szavak!]> gyanánt ömöl reája.
HG, fsz: Ígézet gyanánt ömöl reája.
21 K, HG: Harczra lép kórlátozó *mezével* ♦ fsz: Harcra lép korlátozó szemével, [A *mezével* téves olvasat.]
22 K: <*Fesztelen kónnyed minden m.....a*> [Bizonytalan olvasat.] Termetének minden moczanása ♦ HG, fsz: …moccanása,
23 K: <*Termetének hullámzó kö*[?] *lát*> [Majd:] <*Harczra lép*> A szellő is mézet lopni jő el, [Az utolsó jav. HG és a fsz sora is.]
24 K: <*Még bájosb'* [?] *tüntetvén*> *fel*.> S csillan a báj egy-egy új világa.
[Az utolsó jav. HG és a fsz sora is.]
24. sor után K: [Áthúzott versszak:]
<*Pajkos szellő jő rabolni mézet, / 'S fel fel tárja egy egy rejtett báját, Hasztalan védik bár szőke fürtök / Kebelének ígéret országát*.>
25 K: Hasztalan védik <*bár szép*> fehér karocskák.
HG, fsz: Hasztalan védik fehér karocskák.

29 K: <[?]> Gyermek-arczán a' menny <*tűkröződik*> tükre látszik,
HG, fsz: Gyermekarcán a menny tükre látszik,
30 K: <*Romlatlan*> Tiszta szíve szerelemvilága,
HG, fsz: Tiszta szíve szerelem világa,
31 K: <*Melly titkos* [?]> Sejtelemként még ha vele játszik
HG, fsz: Sejtelemként még ha vele játszik,
32 K: Rózsaszínű <*hajnali álomba*> álom *szál* reája.
HG, fsz: Rózsaszínű álom száll reája.
33 K: Ázor <*nézi*> angyal nézi nézi – végre
HG, fsz: Ázor angyal nézi, nézi – végre
33. sor után K: [Áth. sorok] <*Elmerűlten a' leány fejénél,*> / <*Illy gyönyört még mennyekben nem érzett,*> / <*Millyen most elbűvölt keblében kél.*>
34 K: Láthatatlan kéz vonja <*őt*> és le térdel.
HG, fsz: Láthatatlan kéz vonja, és letérdel.
35 K: Szárny<*ával szellőt*>a lágy szellőt legyint <*a lány meg*,> feléje –
HG, fsz: Szárnya lágy szellőt legyint feléje –
36 K: Meg csókolja <*dagadó hó keblét*> s mint villám repűl el.
HG, fsz: Megcsókolja, s mint villám repűl el.
36. sor után K: [Áth sorok:] <*'S gyors felhőn száll vissza fényhonába*> / <*És az angyal csókja bár ha éget*> / <*Még is édes a' leánykebelnek*>/ <*Tőle Ára gondolatkertében*> / <*Nem sejtett bájú rózsák teremnek.*>
37 K: <*Amint ébred kék szemét felvetvén*> Felveté szemét a lány – mi érte? [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
39 K: Látja még az angyalt <*mint el tűnő*> perczenetre,
HG, fsz: Látja még az angyalt percenetre,
41 K: <*És egész más rejtelmes mosolygás*> És az angyal csókja fáj, de édes, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
42 K: <*Ül a' lánynak*..... .... [Olvashatatlan!]>
Száz virág kel tőle a kebelben, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
43 K: <*És egész nap több kéjt lel mindenben*> A világ mosolygóbb, kedvesebb lesz, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
44 K: <*A természet rá szebben mosolygván.*> A titoknak fátyola lelebben. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
44. sor után K: [Áth. sorok:] <*Eddig ő csak egy világot ismert,*> /<*Mellyet látunk 's illetünk kezünkkel,*> / <*Most előtte százezer csodával*> / <*Egy nem ismert tündérhon tárúlt fel.*>
45 K: Értelmet nyer<*t*> a' szelek zugása,
46 K: Alakot nyer<t> a' gyors reptü felleg,
47 K: Nincsen a földnek <*nem vólt*> rideg magánya, [A jav. három sor HG és a fsz sora is.]
48 K: El borítván tündértarka szönyeg. ♦ HG, fsz: Elborítván tündér tarka szőnyeg. [Jav.]

50 K: <*Hozva tarka szárnyú tünde álmot*> Ázor elhozá megint a' csókot,
51 K: <*Meg jelent az angyal is csókjával*> Szép Árára büvös álmot öntött, [A jav. két sor HG és a fsz sora is.]
52 K: <*'S hajnal*[?] *újra messze szállott*> Mig a' hajnal pirral messze szállott. [A jav. sor HG sora is.] ♦ fsz: Mig a hajnalpírral messze szállott.
53 K: Óh de <*ember sem mind bir nyugodni*> szűnknek nincs meg nyugovása, ♦ HG, fsz: Ó, de szűnknek nincs megnyugovása,
54 K: <*Igy mulatni soká* [?] *ember* [?]> Mely betölcse nincsen üdv elég nagy ♦ HG, fsz: Mely betöltse, nincsen üdv elég nagy,
55 K: <*Melly betölcsön, nincsen üdv elég nagy,*> Még a mennynek is le hull varázsa, ♦ HG, fsz: Még a mennynek is lehull varázsa,
56 K: <*Még az ég is úgy lehet csak mennyé*> Teljesűletlen vágyat ha nem hagy. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
57 K: <*Hogy ha szived ég* [?] *valót hagy*.> Teljes fényben egyszer lássalak csak, ♦ HG, fsz: „Teljes fényben egyszer lássalak csak,
59 K: <*Ára is kívánt szerelmesétől*> Vesszek aztán hogy ha kell e vágynak
HG, fsz: Vesszek aztán, hogyha kell, e vágynak
60 K: <*Kívává őt színről színre látni*> Kínja öl meg így – úgy hő szerelmed." [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
61 K: <*Úgy amint istennek zsámolyánál*> Por kebellel e látványt ki bírja?
HG, fsz: „Pórkebellel e látványt ki bírja?
62 K: <*Teljes dicskörében szokott állni*.> Vonz a láng s a pille össze porlad.
HG, fsz: Vonz a láng, s a pille összeporlad.
[A versszak első két sorát és harmadik-negyedik sorát fölcserélte a szerző. A sorokat bal oldalon kapoccsal kötötte össze, és a 2 és 1 jeleket írta melléjük. (A módosított változatot közöljük fsz-ként, ez HG szövege is.) A versszak első két sora az áth. sorok után közölt 61–62. sor lett. Az anygyal beszéde a 63. sor két nemjével (Ó, Arám, nem, nem!") zárul.]
63 K: *Oh Arám Arám* nem nem sir a' leányka,
HG: „*Óh, arám, arám, nem nem," sír* a leányka [Madách sorában kétszer szerepel a lány neve. pedig így a sor 12 szótagból áll. Ez a vers ötös trocheusi sorokból épül, így a felesleges szókettőzést megszüntettük. A vers ritmusába az *Arám* szóalak símul bele, tudjuk, hogy Madáchnál létezik a palócosan röviden ejtett *á,* ezért írta kétszer is rövid magánhangzóval itt. Tehát nem a menyasszony jelentésű aráról, hanem Áráról, az angyal imádott lánykájának nevéről van szó.]
fsz: Ó, Arám, nem, nem!"– sir a leányka, [A sor így ötös trocheus:
– ∪ / – – / – ∪ / – ∪/ – ∪]
64. sor után K: [Áth. versszakok:] <*Ára, Ára! mond Ázor sötéten*> / <*Ember e' látványnál öszve roskad,*> / <*El veszesz 's el vesztelek örökre,*> / <*Mint virágot, melly naptól lehervad.*>

<Nem vagyunk-e így is bóldogok lány?> / <Nem, nem Ázor, egyszer lássalak csak,> / <Vesszek aztán, 's könny pereg szeméből.> / <Lány könyű még angyalt is megingat.>

65 K: Hát legyen *<meg>* *<mond>* *<mond Ázor végtére>* s el fordult arczulattal ♦ HG, fsz: „Hát legyen!" – s elfordult arculattal,

66 K: *<S dicsöűlten>* Dics-ragyogva, szárnycsattogva ott áll, [A jav. K- sor HG és a fsz sora is.]

67 K: Fel sikolt a' lány, *<le dő*l> le dűl, s az angyal
HG, fsz: Felsikolt a lány, ledűl, s az angyal,

68 K: Mint a villám, <.....[?]> már felhők között jár. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

69 K: Nem jő többé *<ártatlan csókjával>* csókkal látogatni, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

71 K:'S a' leány*<nak>*ka <[?] *a' fény jelenség>* sokszor véli látni ♦ Jav K-sor, HG, fsz: S a leányka sokszor véli látni,

72 K: Fájó kéjjel *<van csak az eszében>* a jövő ködében. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

73 K: Űzi *<űzi a'>* őt világ*< végéig>*talan világig ♦ Jav. K-sor, HG, fsz: Űzi őt világtalan világig,

74 K: Őrülettel *<ábrándjának>* esd, kiált utána.
Jav. K-sor, HG, fsz: Őrülettel esd, kiált utána.

75 K:*<El vesz a' büvös világ előtte>* A világ zománcza *szerte mállik*
Jav. K-sor, HG, fsz: A világ zománca szertemállik,

76 K: Elhagyottság *<nehezedvén>* sulyosúl reája [A jav sor HG sora is.]
fsz: Elhagyottság súlyosul reája. [A K-ban a 73–74. s a 75–76. sorpár fordítva áll, sorrendjüket 1. és 2. számmal jelezte a margón a szerző.]

81 K: *<És az őrűlt amint így barangol>* És ez átok verte útazásban
[A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

82 K: *<El fogy, míg nem rejtélyén bús hang lesz,>* Nem marad csak hangja, többi elvesz, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

83 K: *<Melly>* <..... [?]> Ez röpűl, röpűl, nem tudni honnan, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

85 K: *<A>Oh <a'>*de szél-*árát* ki sírni hallja ♦ HG, fsz: Ó, de szél-árát ki sírni hallja, [A *szél-árát* itt szél-áráját értelemben.]

86 K:*<Aki hallja át borzad magában,>* Megmeredve, elborzad magában, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

87 K: *<Mint ha érintné fájó rokonszenv,> Mint ha* érintné őrűlet *<sz>*árnya.
HG, fsz: Mintha érintné őrűlet árnya.

90 K: Mostan is jő még angyal le hozzánk <..... [?] *angyal>*
HG, fsz: Mostan is jő még angyal le hozzánk,

91 K: Bóldog az ki messze nem riasztja *<messze>*
HG, fsz: Boldog az, messze nem riasztja,

92. sor után K: [Áth. sorok:] *<Kő a' szív, angyal mellyhez sohsem tért.> / <'S mellyet el hagy kétszer jaj a' szívnek,> / <Vérben álló harcztér lesz világa.> / <Mellyben átok s őrülés teremnek.>*

[89] NABUKODNOZOR ÁLMA

K: MIKL 392. –FH 1397. 24. fólió verzó és 25. fólió rektó
[A K-ból is megállapítható, hogy M négysoros strófákra bontotta először a verset. Az EV írásakor láthatóan nagyobb sorközt hagyott minden negyedik sor után, jelezve a versszakhatárt. Nyilván kellett volna valami lapszéli megjegyzés, hogy „egybe", „folytatólagosan" vagy valami hasonló. Az átláthatóbb szakaszolás mellett döntöttünk fsz-ünkben, mert a K tagolása és a történet menete, lépései is ezt a szerzői szándékot tükrözték.]

2 K: *<Hozzá ifju bájos>* Forró homlokára rab leány hajol,
[A jav. sor HG és a fsz sora is.]

3 K: Csilla, *<ah> ám de* ajkán míg mosoly lebeg,
HG, fsz: Csilla, ámde ajkán míg mosoly lebeg,

4 K: Kö*ny*ben forrnak a' szép éj sötét szemek.
HG, fsz: Könnyben forrnak a szép éjsötét szemek.

5 K: *<Karban ének zeng, mig lassudan>* Távolabb karének zeng aztán *el áll*
HG, fsz: Távolabb karének zeng, aztán eláll,

7 K: Ah de hát mi lelte, *<fel>* szörnyen fel kiált
HG, fsz: Ah, de hát mi lelte, szörnyen felkiált,

8 K: *<Görcsösen hánykódik, izzad, tőrt ragad,>* [Az áth. sor bal oldalán * jel utal a 7–9. sorokra, ezek a lap alján, betoldásként találhatóak.]
Jav. K, HG, fsz: Görcsösen hánykódik, verve homlokát,

9 K: Majd meg lelkendezve izzad tőrt ragad ♦ HG, fsz: Majd meg lelkendezve izzad, tőrt ragad,

10 K, fsz: Lássuk színről színre a rémálmokat! –
HG: Lássuk *szinről-szinre* a *rém-álmokat.*

11 K: Hírnök jő vágtatva s mond uram király
HG, fsz: Hírnök jő vágtatva, s mond: „Uram, király!

12 K: Leg szebb országod nyílt lázadásban áll
HG, fsz: Legszebb országod nyílt lázadásban áll!"

13 K: Nincs-e *<bajnok>* hősi sergem, fel hát fel velek
HG, fsz: „Nincs-e hősi sergem, fel hát, fel velek!

14 K: Pusztítsák el mind kik pártot üttenek.
HG, fsz: Pusztítsák el mind, kik pártot üttenek!"

15 K: És jő másik hírnök: *<Kegyelem>* Irgalom uram,
HG, fsz: És jő másik hírnök: „Irgalom, uram!

16 K: Minden országod *<mind el vesz, mind fegyverben>* már fegyverezve van. ♦ HG, fsz: Minden országod már fegyverezve van!"

17 K: Úgy hát vesszenek mind, mind ha pártosok
HG, fsz: „Úgy hát vesszenek mind, mind, ha pártosok,
18 K: Vérrel írom rájok hogy király vagyok.
HG, fsz: Vérrel írom rájok, hogy király vagyok!”
19 K: S harmadik hírnök jő <*mint rém sápadtan*> sápadtan liheg
HG, fsz: S harmadik hírnök jő, sápadtan liheg:
20 K: <*Bajnok seregünk mind vad futásban van*> Sergünk tönkre verve semmisűle meg ♦ HG, fsz: „Sergünk tönkre verve semmisűle meg!
22 K: <*Váradnak bástyáját most rombolja*> Már a vár bástyáit dönti rontja le. ♦ HG, fsz: Már a vár bástyáit dönti, rontja le!”
23 K: Úgy tehát *i*sten vagy ördög, bár mi légy
HG, fsz: „Úgy tehát Isten vagy ördög, bármi légy,
25 K: Jöjj seg<*éljél*>íts te, hogy ha minden el hagyott
HG, fsz: Jöjj, segíts te, hogyha minden elhagyott,
26 K: Mert még szolga had hoz ránk gyalázatot.
HG, fsz: Mert még szolga had hoz ránk gyalázatot.”
29 K: ’S túlvilági hangon *ekképen* beszél
HG, fsz: S túlvilági hangon ekképpen beszél:
30 K: Rendelj s meg leszen mind<*en*> amit rendelél
HG, fsz: „Rendelj s megleszen mind, amit rendelél!”
31 K: Irts ki irts ki kérlek minden párütőt
HG, fsz: „Irts ki, irts ki, kérlek, minden párütőt!”
35 K: Meg<[?] *kaczag a’*> <*nyugodt*> könnyült kebellel néz szét a király
HG, fsz: Megkönnyült kebellel néz szét a király,
36 K: Amint véd<*őjével*>nökével a’ vár<*fokon*>ormon áll,
HG, fsz: Amint védnökével a várormon áll:
37 K: Mond<*óh mond jó*>sza drága szellem, <*békém*> nyugtom lesz-e már
HG, fsz: „Mondsza, drága szellem, nyugtom lesz-e már,
38 K: Vagy megint új küzdés <*veszedelem*> új veszélye vár?
HG, fsz: Vagy megint új küzdés új veszélye vár?”
39 K:<*Sírig lesz küzdelmed*> Nem pihensz meg, amig élnek özvegyek
HG, fsz: „Nem pihensz meg, amig élnek özvegyek,
40 K: Új boszúlót ’s pártost hogy neveljenek. ♦ HG, fsz: ... neveljenek!”
41 K: Oh hát rajta, rajta <*szellem*> sujtsd le őket is
HG, fsz: „Ó, hát rajta, rajta, sújtsd le őket is,
42 K: Látod, mond a’ zsarnok szüm <*csak*> csak benned hisz
HG, fsz: Látod – mond a zsarnok –, szűm csak benned hisz,
43 K: <*Hogy*> Majd ha országom mint nyílt koporsó áll, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
44 K: Me*ll*yből csont üreggel néz ki a’ halál, ♦HG, fsz: Melyből csontüreggel néz ki a halál,
45 K: Trónom biztosan lesz, nem kél <*fel*> ellene [Jav. sor HG és a fsz sora is.]

46 K: Senki, s amint mondta, minden úgy leve. ♦ HG, fsz: Senki.” S amint mondta, minden úgy leve.
47 K: Elvad*ú*lt <*országon* <[?]> megyéken ember nem lehel
HG, fsz: Elvadult megyéken ember nem lehel
48 K: Szürke ég <*felé csak sírnak bűze száll,*>be száll a’ sírnak bűze fel, [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
50 K: <*A tücsök is el vész, minden el némúl*> Mérges dudva nő a kert virágaúl ♦ HG, fsz: Mérges dudva nő a kert virágaul, [Jav.]
51 K: <*S*> mint halotti ének zúgva sír a’ szél ♦ HG, fsz: Mint halotti…
52 K:<*Ha vadonból*> Pusztákról, ha hangos házsorokhoz ér,
[Jav. sor HG és a fsz sora is.]
53 K: <*A lakatlan falvak öszve porlanak*> [Majd:] <*Dudva nő helyébe kert viráginak,*> [Végül:] És hol <*előbb*> a jólétnek csendes fészke állt, [A 3., jav. sor HG és a fsz sora is.]
54 K:Most véreng<[?]>ző vad<*ak*> tart<*nak*> <*ott*> ronda lakomát. –
HG, fsz: Most vérengző vad tart ronda lakomát. –
59 K:<*Támadnak hogy*> Ám de a vadaknak tápjok <*végre*> elfogyott,
HG, fsz: Ámde a vadaknak tápjok elfogyott,
60 K: *S* Dühhel támadják meg <*most a’*> a’ vad zsarnokot.
HG, fsz: S dühhel támadják meg a vad zsarnokot.
61 K: <Ám de hű nemtője [?]> Jó hogy a védszellem helyt áll és legott
HG, fsz: Jó, hogy a védszellem helytáll, és legott
62 K: A <*vadak is osztják a’ köz temetőt*> vérengző csorda halva össze rogy
HG, fsz: A vérengző csorda halva összerogy.
64 K: <*A’ király kezd fázni*> Fázni kezd királynak lelke mélyiben. – [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
65 K: Most bérczekhez <*jőnek*> érnek, ott a’ viszhang él,
HG, fsz: Most bércekhez érnek, ott a visszhang él,
66 K: *’S a’* jövők léptére <*álmából fel*> álmából ki kél.
HG, fsz: S a jövők léptére álmából kikél.
67 K: <*Hah*> Gúnyolsz tán? <*mond*> kiált az ingerűlt király.
HG, fsz: „Gúnyolsz tán?” – kiált az ingerült király.
68 K: A szellem legyint, <*s ím*> és a’ viszhang el áll. ♦ HG, fsz: A szellem legyint, és a visszhang eláll.
69– K: [Ennek a két sornak a főszövegét HG rekonstrukciója alapján
70 közöljük. A K-ban ezen a helyen négy és fél (részben áthúzott) sor áll; a harmadik sor vége ugyanis kettéágazik. Madách szándéka nem egyértelmű. Ugyanakkor HG szövegében áth. részek is szerepelnek, és át nem húzott rész is kimaradt (az ’önmagát’ szó). Az áth. sorok:]
Dermed a <zsarnok s már fél> s önmagá
<Megkövűl a’ zsarnok, önmagától fél>
A király <s mond> lelkem mond már már félni kezd már nem bírja ezt
<Mennyünk úgymond mérges melly itt fú a szél>

HG, fsz: Dermed a király, és már-már félni kezd:
„Menjünk – úgymond –, lelkem már nem bírja ezt!
72 K: S <*Míg*>fent gúnnyal <*égnek*> ragyognak a' *n*ap s csillagok
HG, fsz: S fent gúnnyal ragyognak a Nap s csillagok."
73 K: 'S ím alig hogy mondta <*még e*> a szörnyű szava<*ka*>t
HG, fsz: S ím, alig hogy mondta a szörnyű szavat,
74 K: A *n*ap el borúl, a'… ♦ HG, fsz: A Nap elborúl, a…
75 K: …bám*ú*l felfele ♦ HG, fsz: …bámul felfele, [Jav.]
76 K: <*Végtelen tátong rá* <[?]> *eltüne.*> Űrként tátong rá az ég végetlene. [A jav. K-sor HG és a fsz sora is.]
77 K: <*Oh vezess csak vissza trónterembe fel.*> Vissza vissza ordit a megtört király ♦ HG, fsz: „Vissza, vissza – ordit a megtört király –,
78 K: <*Lelkem mind e' látványt nem birhatja el.*> Dísz termemben engem bíbor párna vár ♦ HG, fsz: Dísztermemben engem bíborpárna vár,
79 K: <*Ottan*> És hű udvaron*cz*<*ok hű körében majd*>had el mosolygja majd ♦ Jav. K-sor, HG, fsz: És hű udvaronchad elmosolygja majd
80 K: <*El felejtem mind e kormányzási bajt.*> Homlokomról mind e fejedelmi bajt." [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
81 K: <*Mond a fejedelem, de*> Ám hiú szavára a szellem nevet, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
82 K: <*Igy ismered hát te az embereket*> Amit vágysz alig ha ottan megleled. – ♦ HG, fsz: „Amit vágysz, aligha ottan megleled!" –
83 K: <*A kegyencz királya legfőbb ellene*> [Majd:] <*S amint közibek lépsz, halva rogynak le.*> [Végül:] <*Óh*> Szellem! Légy kegyelme<*zz*>s, kérlek térdemen, ♦ HG, fsz: „Szellem! Légy kegyelmes, kérlek térdemen,
86 K: Kínzóbban mint ellen öl meg a' magány.
HG, fsz: Kínzóbban mint ellen, öl meg a magány."
87 K: Késő mond a' szellem, <*már*> ím itt fekszenek,
HG: „Késő, mond a szellem, ím itt fekszenek,
fsz: „Késő – mond a szellem –, ím itt fekszenek,
88 K: Téged <*gyámolítnak felsőbb végzetek*> oltalmaznak felsőbb végzetek.
HG, fsz: Téged oltalmaznak felsőbb végzetek."
89 K:*Óh* szörnyű kegyesség, óh jaj hát <*jaj*> nekem
HG, fsz: „Ó, szörnyű kegyesség, ó, jaj hát nekem,
90 K: Ah de <*hisz még meg van*> nincsen-é meg Csillám, kedvesem
HG, fsz: Ah, de nincsen-é meg Csillám, kedvesem?
91 K: Ő <*csak*> hivem, <*vigaszt nála keresek*> tudom <*jól*> nem csalnak ily szemek, ♦ Jav. sor, ♦ HG, fsz: Ő hivem, tudom, nem csalnak ily szemek,
92 K: <*'S egy vesztett*>Nála <[?]> egy világért kárpótlást lelek.
HG, fsz: Nála egy világért kárpótlást lelek." –
94 K: Hah! de mit sikolt fel o*lly* kegyetlen*ű*l? ♦ HG, fsz: Hah! De mit sikolt fel oly kegyetlenül?

95 K: <*S*> Míg rengő térdekkel eszmél újolag, [Jav. sor HG, fsz sora is.]
98 K: <*Gúnyos koponyákból*> A király csontokból ép*ű*lt trón fölött,
HG, fsz: A király, csontokból épült trón fölött, [Jav.]
99 K: Kér társ*ű*l magának kígyót, tigrist kér, ♦ HG: Kér társ*ú*l…
fsz: Kér társul… [A K tollhibája és HG helyesírási hibája jav.]
102 K: Nincs mitől <*őt védje*> még óvja, trónja bizton áll,
HG, fsz: Nincs, mitől még óvja, trónja bizton áll,
104 K: <*Mint haramja tőre* [?]> *Ép olly* vérnyomot, mint rabló tőre hágy.
HG: *Ép* oly… ♦ fsz: Épp oly vérnyomot, mint rabló tőre hágy. [Jav.]
105 K: <*Kétségbesve hát az anya földre hull*> *Öszve* rogy de a föld melyet át ölel ♦ HG, fsz: Összerogy, de a föld, melyet átölel,
106 K: <*'S a' föld* [?]> A szörnyű fiúnak nem anyakebel. [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
108 K: <*És kopor*[?]> Óriás koporsó űrjévé leszen, [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
110 K: A csillagtalan, <*a' rémes*> nem múló éjszakát. [A jav. sor HG és a fsz sora is.]
111 K: 'S hasztalan <*kér véget árva éltének,*> zokogva kér enyészetet:
HG, fsz: S hasztalan zokogva kér enyészetet:
112 K: <*Őt felsőbb hatalmak karja védi* <*tartja*> meg.> [Majd:] <*Őrkodnek felette*> Őt védik hatalmasb felsőbb végzetek HG, fsz: Őt védik hatalmasb, felsőbb végzetek.

[90] ÜSTÖKÖS ÉS CSILLAG
K: MIKL 372. – FH 1397. 25. fólió rektó és verzó
[Az előző vershez hasonlóan a K alapján ez a költemény is astrofikusnak látszik, de HG kiadása, nagyon helyesen, 4 soros szakaszokra bontotta a kiadásban. A helyzet ugyanaz, mint a *Nabukodnozor álma* esetében, meggyőződésünk, hogy ez a vers is négysoros versszakokra tagolódik. Ráadásul ez tulajdonképpen bimetrikus, a hatos trocheusi sorok mellett négyütemű felező tizenkettesekként is ritmizálható. A tizenkettes Arany és Petőfi epikus verseinek egyik alapvető formája, s ha nem a versláb, hanem az ütem a ritmikai alapegység, nem kell megtartani a szótagok hosszát vagy rövidségét, s a régies helyesírást. Mivel azonban úgy véljük, Madách szándéka a rímes-időmértékes verselés volt, kéziratait ennek megfelelően csiszolta, javította, ezért nem változtattuk meg a 6.,10., 22., 67., 107. sorok régies írásmódját.]

6 K, fsz: Hervadhatlan ott az ifjuság ... ♦ HG: ... az ifj*ú*ság ...
10 K, fsz: Zengik el költőink a bámúló földnek. – ♦ HG: …bám*u*ló földnek. –
19 K: Mért hát mégis o*lly*… ♦ HG, fsz: Mért hát mégis oly…
22 K, fsz: Melly a két országnak… ♦ HG: Me*ly* a két országnak…

27 K: De nem tág*ú*l a'… ♦ HG, fsz: De nem tágul a…
33 K: Nincsen árny, nincs viszhang, s *hogy ha*…
HG, fsz: Nincsen árny, nincs visszhang, s hogyha…
39 K: Most ind*ú*lt, hogy végig… ♦ HG, fsz: Most indult, hogy végig…
40 K: Valame*lly* vidékén… ♦ HG, fsz: Valamely vidékén…
43 K: Száz alakja régen *el sülledt* világnak,
HG, fsz: Száz alakja régen elsüllyedt világnak,
48 K, HG: Zolna é*p*en ott áll… ♦ fsz: Zolna éppen ott áll…
49 K: Néznek elmerülve hossz*u*dan egymásra, ♦ HG, fsz: …hosszúdan…
55 S ott lebegnek síma t*ű*körén a víznek, ♦ HG, fsz: …tükörén…
57 K: É*p* a két országnak… ♦ HG, fsz: Épp a két országnak…
58 K: Addig sz*í*várvány v*ó*lt a' folyónak árja,
HG, fsz: Addig szivárvány volt a folyónak árja,
60 K: Nedvesség nélk*ű*l a… ♦ HG, fsz: Nedvesség nélkül a…
61 K: Zolna, Zolna, édes! oh hajolj át…
HG, fsz: „Zolna, Zolna, édes! ó, hajolj át…
65 K: Hábor, Hábor, édes! ♦ HG, fsz: „Hábor, Hábor, édes!
67 K: *El bukom galamb ként, melly naphoz repűl fel,*
HG, fsz: Elbukom galambként, mely Naphoz repül fel,
69 K: Hah de milly erő vonz? *óh* megyek, megyek már
HG: Hah, de mi*ly* erő vonz? Ó, megyek, megyek már!"
fsz: Hah, de milly erő vonz? Ó, megyek, megyek már!" [HG javítása a *Hah, de mily erő* (– ∪ / ∪ ∪/ –) ritmusrontó.]
76 K: *Fel költé* és aztán számüzésbe küldte. ♦ HG: …szám*ű*zésbe küldte.
fsz: Felkölté, és aztán számüzésbe küldte.
77 K: Ott leszesz leányom míg… ♦ HG, fsz: „Ott leszesz, leányom, míg őt elfelejted –
78 K: Mond –, s addig hatalmam őrként lesz feletted. ♦ HG, fsz: Mond – s addig hatalmam őrként lesz feletted."
90 K: 'S Hábor viszhanggá vált, így is bírva őtet
HG, fsz:S Hábor visszhanggá vált, így is bírva őtet.
93 K: A tündérki<*ly*>rály ezt nem t*ű*rhette többet
HG, fsz: A tündérkirály ezt nem tűrhette többet,
101 K, HG: Hol már elfogyának *i*stennek világi, ♦ fsz: …Istennek világi,
102 K: Hol éltet, hol súgárt… ♦ HG, fsz: Hol éltet, hol súgárt…
106 K, fsz: A haragtól, melly ég… ♦ HG, fsz: A haragtól, mely ég… [Itt a javítás spondeusból jambust hozna létre a trocheusi sorban.]

[91] JERIKÓ RÓZSÁJA
K: MIKL 222. –FH 1397. 25. fólió verzó és 26. fólió rektó
Cím K, HG, fsz: JERIKÓ RÓZSÁJA [Madách a 116. sornál × jellel megjelöli a címadó virágot, és lapalji jegyzetben magyarázatként megadja a növény latin nevét: Lonicera caprifolia.]

11 K: Mint miénk, mind ennél százszor sebb is [A 'sebb' szóba utóbb, idegen kéz toldotta be a 'z'-t.] ♦ HG, fsz: Mint miénk, mindennél százszor szebb is
21 K: Fel ment vára lapos fe<*l*>de<*d*>lére
HG, fsz: Felment vára lapos fedelére,
32 K: Nézd lányom, mond, csillagom most tűnt le.
HG, fsz: „Nézd, lányom – mond –, csillagom most tűnt le."
34 K:Szó*ll*itotta édes lágy hangjával, ♦ HG, fsz: Szólitotta édes, lágy…
53 K: Holdvilág! óh testes*ű*lt ábránd te, ♦ HG, fsz: „Holdvilág! Ó, testesült ábránd, te,
56 K:'S hogy ha nem bírhatlak mért szeretlek? ♦ HG, fsz: S hogyha nem bírhatlak, mért szeretlek?"
59 K: Óh ne vesztegesd reá szerelmed, ♦ HG, fsz: „Ó, ne vesztegesd reá szerelmed,
60 K, HG: Meg nem ért a' *h*old… ♦ fsz: Meg nem ért a Hold…
69 K: Van dús országom mond a' királyfi, ♦ HG, fsz: „Van dús országom – mond a királyfi –
72 K: Csak szeress, szeress kedves leányka.
HG, fsz: Csak szeress, szeress kedves leányka!"
73 K: És Dalár mond: fiatal vagyok még
HG, fsz: És Dalár mond: „Fiatal vagyok még,
80 K: Csak emelj *h*old egy perczre magadhoz.
HG, fsz: Csak emelj, Hold, egy percre magadhoz!"
81 K: És a' *h*old… ♦ HG, fsz: És a Hold…
90 K: …dicsőn tár*ú*l fel ♦ HG, fsz:… dicsőn tárul fel, [Jav.]
102 K: Me*lly* míg élt, fel ébredett e' hangra, ♦ HG, fsz: Mely míg élt, felébredett e hangra,
112 K: Vágytársára, a' *h*old… ♦ HG, fsz: Vágytársára, a Hold…
120 K: Holdas éjjel zeng legkeserevesbbet. ♦ HG: … leg*keservesebbet.*
fsz: Holdas éjjel zeng legkeservesbet. [HG a javtással a végig 10 szótagos trocheusi sorok ellen vét, a korszerűbb hangzás elrontja a ritmust,]

[92] AZ ELŐŐRS
K: MIKL 71. – FH 1397. 26. fólió rektó, verzó, 27. fólió rektó
1 K: Mint viharnak, me*lly* mindent le rombol,
HG, fsz: Mint viharnak, mely mindent lerombol,
5 K: El jutott a' *karpat*ok aljáig ♦ HG, fsz: Eljutott a Kárpátok aljáig,
9 K: O*lly*kor o*lly*kor vendég jött a' házhoz,
HG, fsz: Olykor-olykor vendég jött a házhoz,
12 K: Mellyek o*lly* fellengzőek, csodásak
HG, fsz: Mellyek oly fellengzőek, csodásak [Az első szóban a trocheus megtartása érdekében nincs helyesírási jav.]

19 K: Mi*lly* szivetlen, vad lehet a' honvéd, ♦ HG, fsz: Mily szivetlen,…
28 K: Me*lly*nek félt már… ♦ HG, fsz: Melynek félt már…
34 K: *A*llj, ki vagy, kiált a' barna lányra,
HG, fsz: „Állj, ki vagy?"– kiált a barna lányra,
42 K: Mint <*szülőtöl gondosan ápolva*,> ha angyalkéz ápolta volna,
HG, fsz: Mintha angyalkéz ápolta volna,
43 K: Oldalánál véd<*angya*l>szellemként a' tiszt ♦ HG, fsz: Oldalánál védszellemként a tiszt,
45 K: O*lly* csengő, o*lly* biztató v*ó*lt a' hang,
HG, fsz: Oly csengő, oly biztató volt a hang,
46 K: Mellyel szó*ll*t… ♦ HG, fsz: Mellyel szólt…
48 K: Úgy sim*ú*lt… ♦ HG: Úgy s*í*mult… ♦ fsz: Úgy simult… [A *simult* rövid *i*-jével megőriztük az eredeti trocheust.]
63 K: Honvéd vólt ez? oh <[?]> nem így néz az ki
HG, fsz: „Honvéd volt ez? ó, nem így néz az ki,
68 K: I*lly* szemek nem ölnek… ♦ HG, fsz: Ily szemek nem ölnek,…
70 K: ' S édes titk*ú*l … ♦ HG, fsz: S édes titkul …
76 K: Mellyet mondtam az előörs rögtön
HG, fsz: „Mellyet mondtam, az előőrs rögtön
80 K: Holnap sergeim ál<*l*>tal von*ú*lnak. ♦ HG: s*eregeim*…[sh]
fsz: Holnap sergeim általvonulnak.
83 K:Kérjenek segélyt, mond gúnyos hangon
HG, fsz: Kérjenek segélyt!" – mond gúnyos hangon,
85 K: Mi*lly* kínzó kétség,… ♦ HG, fsz: Mily kínzó kétség,…
87 K: Véle i*lly* veszélyben ♦ HG, fsz: Véle ily veszélyben…
99 K: Mit jelent az éji har*c*zi lárma?
HG, fsz: „Mit jelent az éji harci lárma?"
100 K: Túl erő kerített meg véletlen.
HG, fsz: „Túlerő kerített meg véletlen.
108 K, fsz: Mellyen bátraink aztán haladtak. ♦ HG: *Melyen* bátraink… [HG jav. ritmusrontó, a spondeus helyett jambus keletkezett.]
109 K Hangja v*ó*lt a' kürt, me*lly*től megértők
HG, fsz: Hangja volt a kürt, melytől megértők,
111 K: …a megritk*ú*lt ellentábor ♦ HG, fsz: …a megritkult ellentábor
113 K: Ö*sz*ve számolók magunkat… ♦ HG, fsz: Összeszámolók magunkat
114 K:Ellenünk, hogy *ép* jókor… ♦ HG, fsz: Ellenünk, hogy épp jókor…
115 K: Mert külö*m*ben nem marad közűlünk
HG, fsz: Mert különben nem marad közűlünk,
116 K: Aki j*ő*jön gy*ö*zelmünk hirével.
HG, fsz: Aki jöjjön győzelmünk hirével."
125 K: Hát miért nem küldtetek segélyért?
HG, fsz: „Hát miért nem küldtetek segélyért?"

127 K: Mert hogy nem v*ó*lt… ♦ HG, fsz: „Mert hogy nem volt…
128 K: …szíveinkben. ♦ HG, fsz: …szíveinkben."
129 K: 'S mért nem hozza tiszted a jelentést?
HG, fsz: „S mért nem hozza tiszted a jelentést?"
130 K: Egy tévedt golyó… ♦ HG, fsz: „Egy tévedt golyó…
132 K: …vezéremnek jelentem. ♦ HG, fsz: …vezéremnek jelentem."
133 K: Csendesség l*ö*n a' kics*í*nyke körben
HG, fsz: Csendesség lőn a kicsinyke körben,
138 K: Szőke ifjú tiszt szu*ny*ad… ♦ HG, fsz: Szőke ifjú tiszt szunnyad…
140 K: Nefelej*ts*e,… ♦ HG, fsz: Nefelejcse,…
141 K: Ősz Berend könyet tö*rű*l 's le térdel,
HG, fsz: Ősz Berend könyet törül s letérdel,

[93] FÉRFISZÓ
K: MIKL 183. – FH 1397. 27. fólió rektó, verzó, 28. fólió rektó
8 K: Külö*m*bözik mint éj s nap, o*lly* nagyon.
HG, fsz: Különbözik mint éj s nap, oly nagyon.
15 K: Fehér *szakálát* a' szél lengeti ♦ HG, fsz: Fehér szakállát a …
23 K: Ott öszve gyűl mi… ♦ HG, fsz: Ott összegyűl, mi…
27 K: Felett*ő*k kínzó sejtelem gyanánt ♦ HG, fsz: Felettök kínzó …
28 K: Nehéz sorsnak *Damokles*... ♦ HG, fsz: Nehéz sorsnak Damoklesz…
33 K: Csak hogy ha zaj viga<z>ság környezi,
HG, fsz: Csak hogyha zaj, vigasság környezi,
42 K: Megtestes*ű*lt… ♦ HG, fsz: Megtestesült…
44 K: …felhő a' *n*ap felett. ♦ HG, fsz: …felhő a Nap felett.
55 K: Ha függ a' szűn me*lly*nek hullámai
HG, fsz: Ha függ a szűn, melynek hullámai
62 K: …dühös habok vivják, ♦ HG, fsz: dühös habok vívják,
66 K: Túlizgatságtól me*lly*… ♦ HG, fsz: Túlizgatságtól, mely…
67 K: …kéj szomjtól pir*ú*l… ♦ HG, fsz: …kéjszomjtól pirul,… [A sor végén a szótag a pótlónyúlás miatt eleve ritmikailag hosszúnak számít, a jambus így is megmarad.]
70 K:Zászlónknak vége, el sodrá a vész.
HG, fsz: „Zászlónknak vége, elsodrá a vész!"
71 K: Tabán és Dalma kővé merev*ű*l ♦ HG, fsz: …kővé merevül,
72 K: S a' társaság aggódva *öszve néz.* ♦ HG, fsz: …összenéz.
73 K: Hadd jöjjön dalnok mond egy czimbora
fsz: „Hadd jöjjön dalnok! – mond egy cimbora
74 K, HG: Föleszmélvén, pajzán dalt zengeni,
fsz: Föleszmélvén – pajzán dalt zengeni,
76 K: Az éjfélnek kisértő rémei. ♦ HG, fsz: …kisértő rémei."
83 K, HG: De számolt *ép* ezért… ♦ HG, fsz: De számolt épp ezért…

92 K: Mindent *végzetnek* hitt, ♦ HG, fsz: Mindent végzettnek hitt, [A K-ban 'végzetnek' áll, ám nem a 'fátum' értelmű szóról van szó, hanem arról, hogy valami 'elvégzett', 'befejezett'.]
106 K: Igy szó*ll*, akár mi ér, ♦ HG, Igy szól*t*: „Akármi ér, ♦ fsz: Igy szól: „Akármi ér,
112 K: És én szolgád vagyok. – ♦ HG, fsz: És én szolgád vagyok." –
120 K: Felől i*lly* szózat ért: ♦ HG, fsz: Felől ily szózat ért:
121 K: Ó*h* nő i*lly* gazdag fényt ♦ HG, fsz: „Ó, nő, ily gazdag fényt
122 K: Nem adhatok neked. ♦ HG, fsz: Nem adhatok neked."
123 K: Hideg a' fény nekem ♦ HG, fsz: „Hideg a fény nekem,
124 K: Megyek ifjú veled. ♦ HG, fsz: Megyek ifjú, veled."
125 K: Óh nő ezer veszély ♦ HG, fsz: „Ó, nő, ezer veszély,
126 K:Átok kisér velem. – ♦ HG, fsz: Átok kisér velem." –
127 K: Mind egy, karodban majd ♦ HG, fsz: „Mindegy, karodban majd
128 K: Meg véd a' szerelem. ♦ HG, fsz: Megvéd a szerelem."
129 K: Óh nő ha meg bánnád ♦ HG, fsz: „Ó, nő, ha megbánnád
130 K Még egykor léptedet. ♦ HG, fsz: Még egykor léptedet."
131 K: Ki a jövőre néz ♦ HG, fsz: „Ki a jövőre néz
132 K: És számol, nem szeret. ♦ HG, fsz: És számol, nem szeret."
139 K, HG: Tűz! ordit a' basa ♦ fsz: „Tűz!" – ordit a basa,
141 K: Evezzetek fiúk ♦ HG, fsz: „Evezzetek, fiúk!"
143 K: Tovább, tudjátok a' ♦ HG, fsz: „Tovább, tudjátok, a
147 K: Hogy nőmmel b*ü*ntelen ♦ HG, fsz: …bűntelen
148 K:Haramja kéjeleg. – ♦ HG, fsz: Haramja kéjeleg." –
149 K, HG: A két csolnak rep*ű*l ♦ fsz: A két csolnak repül, [Pótlónyúlás miatt az utolsó szótag mai helyesírással is hosszú ritmikailag.]
155 K, HG: Az üldöző hev*ű*l, ♦ fsz: Az üldöző hevül, [Ld. az előző jegyzetet!]
156 K: Az üldött öszve rogy. ♦ HG, fsz: Az üldött összerogy.
157 K: Nincs többé menedék ♦ HG: „Nincs többé menedék,
fsz: „Nincs többé menedék –
158 K, HG: Mond a' rabló lovag, ♦ fsz: Mond a rabló lovag –
160 K: Hogy nő kivívjalak. ♦ HG, fsz: …kivívjalak."
164 K:Vetély társ *öszve* vág. ♦ HG, fsz: Vetélytárs összevág.
168 K Ame*lly* találkozott. ♦ HG, fsz: Amely találkozott.
172 K: A hős ellenfelet<*t*>. ♦ HG, fsz: A hős ellenfelet.
173 K: Basa! mond a' lovag ♦ HG: „Basa! mond a lovag.
fsz: „Basa! – mond a lovag –
176 K: Gyilkolni hívd ide. ♦ HG, fsz: Gyilkolni hívd ide!"
177 K: Lovag mond a' basa ♦ HG:" Lovag! mond a basa,
fsz: „Lovag! – mond a basa –
179 K: Me*nyj* 's hadd e hűtlen nőt ♦ HG, fsz: Menj, s hadd e hűtlen nőt,

180 K: Tudd én a' férj vagyok. ♦ HG, fsz: Tudd, én a férj vagyok!"
181 K: Úgy vívjunk hát tovább ♦ HG, fsz: „Úgy vívjunk hát tovább!"
190 K: Zászlót me*lly*et kinyert ♦ HG, fsz: Zászlót, melyet kinyert.
191 K:Megállj mond hirtelen ♦ HG: „Megállj! mond hirtelen,
fsz: „Megállj! – mond hirtelen –,
192 K: Amit fogadtam szent. ♦ HG, fsz: Amit fogadtam, szent!
196 K: Vérbosszúm megjelen. – ♦ HG, fsz: Vérbosszúm megjelen." –
197 K: A zászló nem lobog, ♦ HG, fsz: „A zászló nem lobog,
200 K, HG: Meg bennem a' basát! – ♦ fsz: Meg bennem a basát!" –
203 K: A társaság *iedten öszve* néz ♦ HG, fsz: A társaság ijedten összenéz,
205 K: Üssétek ál<*l*>tal tőrrel kebelét! ♦ HG, fsz: „Üssétek által tőrrel kebelét!" –
212 K: És elszor*ú*l 's retteg… ♦ HG, fsz: És elszorul s retteg…
213 K, fsz: Vad lárma zúg kívűlrül, ég a vár, ♦ HG: …kivül*rő*l ég a vár,

[94] A ROM SZELLEME
K: MIKL 50. – FH 1397. 28. fólió rektó és verzó
15 K: Me*lly* majd bozót és… ♦ HG, fsz: Mely majd bozót és…
20 K: Jó estvét kíván s mond: Uram vitéz!
HG, fsz: Jó estvét kíván, s mond: „Uram, vitéz!
23 K: Fel dúlni mind, mi szent *i*stent dicsér,
HG, fsz: Feldúlni mind, mi szent, Istent dicsér,
32 K, HG: Megkapja lelkét mondhatatlan*ú*l ♦ HG, fsz: …mondhatatlanul. [A sorvégi szótag a pótlónyúlás miatt ritmusában is hosszúnak számít.]
34 K: 'S a' büszke vár miért pusztúla el?
HG, fsz: „S a büszke vár miért pusztúla el?"
35 K: Igaz mond a' vén, e vár büszke vólt
HG, fsz: „Igaz – mond a vén –, e vár büszke volt,
38 K: Me*lly* érzetével… ♦ HG, fsz: Mely érzetével…
46 K, HG: …a' várnak rep*ű*l. ♦ fsz: …a várnak repül. [Ld. a 32. sor jegyzetét!]
63 K: És arcza o*lly* bús, arcza o*lly* hideg
HG, fsz: És arca oly bús, arca oly hideg,
65 K: Mig éltem szép Jolán volt a' nevem,
HG, fsz: „Mig éltem, szép Jolán volt a nevem –
66 K: Mond síri hangon a' vár szelleme,
HG, fsz: Mond síri hangon a vár szelleme –,
69 K: Játékúl néztem… ♦ HG, fsz: Játékul néztem… [Jav.]
84 K: Mellytől le hervadt… ♦ HG, fsz: Melytől lehervadt…
85 K: Pártában halsz meg, így beszéltek ők,
HG, fsz: Pártában halsz meg – így beszéltek ők –,
91 K, HG: …ő volt egyed*ű*l, fsz: …ő volt egyedül, [Pótlónyúlás.]
92 K: Kit megsira<*d*>ttam menni hogy hagyám

HG, fsz: Kit megsirattam, menni hogy hagyám.
93 K: Melengesd meg kebleddel, keblemet.
HG, fsz: Melengesd meg kebleddel keblemet!”
95 K: …az ifjuhoz sim*ú*l, ♦ HG, fsz: …az ifjuhoz simul, [Ld. a 32. sor jegyzetét!]
106 K: …vevé kör*ű*l. ♦ HG, fsz: …vevé körül. [Pótlónyúlás.]
108 K: …kénytelen ör*ű*l ♦ HG, fsz: …kénytelen örül.
111 K: … egész föld el bor*ú*l, ♦ HG, fsz: …egész föld elborul,

[95] AZ ANGYAL ÚTJA
K: MIKL 64. – FH 1397. 28. fólió verzó, 29. fólió rektó
1 K: Szállj le hívem, szállj le… ♦ HG, fsz: „Szállj le, hívem, szállj le,…
4 K: …bút vagy bóldogságot. ♦ HG, fsz: …bút vagy boldogságot.” –
6 K: …ajtaja kitár*ú*l, ♦ HG, fsz: …ajtaja kitárul,
8 K: …égi pályájárúl. ♦ HG, fsz: …égi pályájárul. [Jav., a 6. és 8. sorvégi szótag a pótlónyúlás miatt a ritmusában is hosszúnak számít.]
15 K: ’S minden kis *csep*,… ♦ HG, fsz: S minden kis csepp…
19 K: És meg érzi a’ kis *csep*… ♦ HG, fsz: És megérzi a kis csepp…
20 K: ’S fel tód*ú*l mind,… ♦ HG, fsz: S feltódul mind,…
21 K: …da*c*zol *i*stenével, ♦ HG, fsz: …dacol Istenével,
24 K: *Mell*yről harmatoz le … ♦ HG, fsz: Melyről harmatoz le…
25 K: ’S ím meg szó*ll*al a’ vész… ♦ HG, fsz: S ím, megszólal a vész…
29 K: Isten! *i*sten! ordít a’… ♦ HG, fsz: „Isten! Isten!” – ordít a…
44 K: Mint *i*sten száz… ♦ HG, fsz: . Mint Isten, száz…
62 K: „Szent ügyünk ’s gyözelmet *i*stenünk ád”
HG, fsz: „Szent ügyünk, s gyözelmet Istenünk ád.”
65 K: Itt nincs szent ügy, itten nincsen *i*sten
HG, fsz „Itt nincs szent ügy, itten nincsen Isten” –
69 K: Sebes*ű*ltet ápol… ♦ HG, fsz: Sebesültet ápol…
74 K: Szent *myrtus*nak… ♦ HG, fsz: Szent mirtusznak…
77 [K: A sor végén × jel, M lapalji jegyzetében pedig ez áll: ×llyen a’ Kohinor nevű roppant gyémánt is, jelenleg Anglia birtokában.]
78 K: Dús *ó*ltárán ember, á*l*at vérzik
HG, fsz: Dús oltárán ember, állat vérzik,
79 K: ’S hol van a’ nép, me*lly*… ♦ HG, fsz: S hol van a nép, mely…
90 K: Benne gyermek egy kutyát <*ápolgat*> kötözget.
HG, fsz: Benne gyermek egy kutyát kötözget.
91 K: Drága bajtárs csak <*csendes*> <*feküdjél*> <*nyugodt légy*> nyugton feküdjél ♦ HG, fsz: Drága bajtárs, csak nyugton feküdjél,
92 K: <*Majd be gyógyúl, majd be gyógyúl lábad.*> [Majd:] Értem nyert sebed majd csak be hegged. ♦ HG, fsz: Értem nyert sebed majdcsak behegged.

95 K: Számüzött apánkat el <*nem hagyta*,> kisérte [Ld.előző jegyzet!]
96 K: <*S nem rettent meg a’ földsark jegétől.*> [Majd:] ’S <*vál*> oldalánál bú s szerencse közt jár. [A 2., jav. sor HG és a fsz sora is.]
98 K: Látja *i*stent itten… ♦ HG, fsz: Látja, Istent itten…
102 K: …halvány *n*ap néz ott le, ♦ HG, fsz: …halvány Nap néz ott le,
105 K: Fél éves éj, me*lly*ben… ♦ HG, fsz: Féléves éj, melyben…
111 K: Hogy vagytok mond a’ hírnök hozzájok,
HG, fsz: „Hogy vagytok?” – mond a hírnök hozzájok,
112 K: Hála a’ nagy istennek igen jól.
HG, fsz: „Hála a nagy Istennek, igen jól!
113 K: Ollyan csendes, ollyan szép világunk, ♦ HG: O*ly*an csendes, o*ly*an szép világunk” – ♦ fsz: Ollyan csendes, ollyan szép világunk” – [HG helyesírási javításaivan jambusok kerültek a trochaikus sorba.]

[96] LÓT
K: MIKL 268. – FH 1397. 29. fólió rektó, verzó
Cím K: Lót× [×Madách jegyzete: Genesis XIX. 24–29.]
[A K-ban Madách nem jelzi a párbeszédeket, mi, HG nyomán idézőjellel emeljük ki a megszólalásokat. A közbevetéseket gondolatjel választja el az idézett résztől fsz-ünkben, ez HG-nál általában hiányzik. Mivel ez a vers is értelmezhető magyaros, négyütemű felező 12-esnek ugyanúgy, mint hatos trocheusi soroknak, mindenütt javíthatnánk mai helyesírásúra fsz-ünket. A vers bimetrikussága miatt azonban egyes szótagokban, ahol a régi helyesírás megtartása a trocheus megtartását is jelentette, ott nem változtattunk az eredeti írásmódon.]
1 K: Térj meg, térj meg… ♦ HG, fsz: „Térj meg, térj meg…
9 K: …intlek, térjetek meg, ♦ HG, fsz: …intlek, térjetek meg!” –
10 K: *I*gy szó*ll* Lót próféta *S*oduma népéhez
HG, fsz: Így szól Lót próféta Szodoma népéhez.
13 K: *Jöj* hát *jöj*, s kövess te, mond aztán *neéhez*,
HG, fsz: „Jöjj hát, jöjj, s kövess te! – mond aztán nejéhez –
16 K: …gúnyolák merészen. ♦ HG, fsz: …gúnyolák merészen.”
17 K: Jaj mond ez, hazátlan… ♦ HG, fsz: „Jaj! – mond ez – hazátlan…
25 K: Nem, nem, me*nyj* magad, ♦ HG, fsz: Nem, nem, menj magad,…
26 K: Téged isten szentelt eszköz*ű*l…
HG, fsz: Téged Isten szentelt eszközül… [Jav.]
29 K: *Óh* de engem hagyj itt. Jőnöd kell felel Lót.
HG, fsz: Ó, de engem hagyj itt!” „Jőnöd kell!” – felel Lót.
34 K: …kis kertén kör*ű*l néz ♦ HG, fsz: …kis kertén körülnéz,
35 K: Aztán ösz*v*e borzad ’s újra menni ind*ú*l,
HG, fsz: Aztán összeborzad, s újra menni indul, [Jav.]
37 K: ’S ím! me*lly* a’… ♦ HG, fsz: S ím! mely a…
94 K: E hű társ, ki éden<*nek*> kertéből már [Jav. K-sor HG és a fsz sora is.]

39 K: Távol a’ felhő zúg. Me*nny*ünk, me*nny*ünk mond Lót
HG, fsz: Távol a felhő zúg. „Menjünk, menjünk!” – mond Lót,
41 K: *Óh* mint dúl, *óh* mint forr az egek tüzárja
HG, fsz: „Ó, mint dúl, ó, mint forr az egek tüzárja,
44 K: …tartja fel folyását. ♦ HG, fsz: …tartja fel folyását.”
45 K: Hát fecskénk mond a’ nő, a dalos kis állat
HG, fsz: „Hát fecskénk – mond a nő –, a dalos kis állat,
46 K: El vesz-é az is? Hejh isten őt mért sujtja?
HG, fsz: Elvesz-é az is? Hejh, Isten őt mért sújtja?”
47 K: Ahol esni kell a’… ♦ HG, fsz: „Ahol esni kell a…
52 K: …képtől meg meredne. ♦ HG, fsz: …képtől megmeredne!”
53 K: Hadd meredjen s… ♦ HG, fsz: „Hadd meredjen, s…
55 K: …mint igaz próféta! ♦ HG, fsz: …mint igaz próféta!” –
56 K: Ezzel hátra ford*ú*lt ’s iszonytól kővé lett.
HG, fsz: Ezzel hátrafordult, s iszonytól kővé lett.

[97] AZ ANYA OSZTÁLYA
K: MIKL 66. – FH 1397. 29. fólió verzó
1 K: Sok kincsem van, sok… ♦ HG, fsz: „Sok kincsem van, sok…
9 K: Földem hát, me*lly*… ♦ HG, fsz: Földem hát, mely…
13 K, fsz: …müvészet- s túdományt, ♦ HG: …müvészet s t*u*dományt, [HG helyesírási javítása trocheusszá alakítja az utolsóelőtti verslábat a jambikus sorban.]
21 K: Most gyermekim áldásom rajtatok
HG, fsz: Most gyermekim, áldásom rajtatok.” –
23 K, HG: …mind egyre gyarap*ú*l, ♦ fsz: …mind egyre gyarapul, [A helyesírási jav. nem rontja a ritmust, az utolsó szótag a pótlónyúlás miatt hosszú és a jambus hibátlan.]
25 K: Jő az anya, Adj kenyeret fiam,
HG, fsz: Jő az anya: „Adj kenyeret, fiam!” –
27 K: Adj kincsedből te, ládd rongyos vagyok.
HG, fsz: „Adj kincsedből te, ládd, rongyos vagyok!” –
29 K: Te védj hát, ♦ HG, fsz: „Te védj hát, hisz hatalmas vagy fiam,
30 K: …testvéreidnek ellene, ♦ HG, fsz: …testvéreidnek ellene!” –
31 K: Ah mond ez, a’ vén mind panaszkodik.
HG, fsz: „Ah – mond ez –, a vén mind panaszkodik.”
33 K: Ah látom, látom, túl éltem magam,
HG, fsz: „Ah, látom, látom, túléltem magam,
34 K: *Jöj, jöj* halál hát, ah de síromra HG: J*ő*jj, j*ő*jj halál…
HG, fsz: Jöjj, jöjj halál hát, ah, de síromra
35 K: …úgy-e egy sugárt? ♦ HG, fsz: …úgye egy sugárt?”
36 K: Nem ismerlek mond negyedik fia.
HG, fsz: „Nem ismerlek!” – mond negyedik fia.

38 K: Sem életem, sem síromon sugár!
HG, fsz: „Sem életem, sem síromon sugár!”
39 K: ’S imé a’ *n*ap kisüt. – Ah mond a’ nő ♦ HG: S imé a *n*ap … ♦
fsz: S imé, a Nap kisüt. – „Ah – mond a nő –
40 K: … értem imádkozál ♦ HG, fsz:… értem imádkozál.”

[98] REGE AZ IBOLYÁRÓL
K: MIKL 334. – FH 1397. 29. fólió verzó, 30. fólió rektó
Cím:K: Rege az *I*bolyáról. ♦ HG, fsz: Rege az ibolyáról
[HG a K nyomán a verset nem bontja strófákra, fsz-ünk a szerzői szándéknak a négysoros versszakokat tekinti. A verselés bimetrikusnak is felfogható, döntenünk kellett, hogy a magyaros 12-esnek vagy hatos trocheusi soroknak tekintsük ritmusát a főszövegben. Noha a vers népiessége erősebbnek tűnik a többi ilyen költeménynél, úgy véljük, ez a rege sem a *Toldi* verselésében keletkezett. Itt is hatlábú, trocheusi soroknak értelmezzük a szöveget. A régies helyesírás marad tehát mindenütt, ahol a modernizálással megváltozna a sor lejtése.]
2 K: Hej de nem kevés*bb*é… ♦ HG, fsz: Hej, de nem kevésbé…
5 K: ’S így szó*ll*ott hozzájok: Mint a mi*lj*ó csillag
HG, fsz: S így szólott hozzájok: „Mint a milljó csillag
6 K: El vész súgárában a’ királyi *n*apnak
HG: E vész s*u*gárában a királyi *n*apnak
fsz: Elvész súgárában a királyi Napnak,
7 K: …egyé*bb* leányok ♦ HG, fsz: …egyéb leányok
14 K: HG: …ék*ű*l fejére. ♦ fsz: ékül fejére. [Jav.]
15 K, HG: … mennek elbus*ú*ltan ♦ fsz: … mennek elbusultan, [Jav.]
19 K: *I*gy pusztú*l*nak mind el, é*p*en a’… ♦ HG: Így pusztulnk mind el, é*p*en
fsz: Így pusztulnak mind el, éppen a legjobbak, [Jav.]
21 K, HG: Látja eztet a’ *n*ap, e’…, ♦ fsz: Látja eztet a Nap, e…
24 K, HG: Megy szép Ibolyához ő is kérő ké*pe*n.
fsz: Megy szép Ibolyához, ő is kérőképpen. [Jav.]
27 K: És mond: Hozd el leg szebb ékét tündéreknek
HG, fsz: És mond: „Hozd el legszebb ékét tündéreknek,
28 K: ’S lábamhoz ha tetted, akkor majd meg nézlek.
HG, fsz: S lábamhoz, ha tetted, akkor majd megnézlek.”
29 K, HG: A *n*apnak tündére… ♦ fsz: A Napnak tündére…
31 K: Hej miként el bám*ú*l,… ♦ HG, fsz: Hej, miként elbámul,…
37 K: Kezemet sok és nagy… ♦ HG, fsz: „Kezemet sok és nagy…
38 K: Ah de leg nagyobb, hogy szívemet le győzted.
HG, fsz: Ah, de legnagyobb, hogy szívemet legyőzted.” –
39 K, HG: Mond a’ lány de a’ *n*ap… ♦ fsz: Mond a lány, de a Nap…

40 K: Válaszolván: Ó*h* te föld hiú leánya ♦ HG: Válaszolván: „Óh te…
fsz: Válaszolván: „Ó, te Föld hiú leánya!
41 K: ’S véled-é, hogy aki i*lly*… ♦ HG, fsz: S véled-é, hogy aki ily…
45 K: …aki hoz szerelmet. ♦ HG, fsz: aki hoz szerelmet!”
48 K, HG …a’ *n*ap bánatára. – ♦ fsz: …a Nap bánatára. –
59 K: Most, óh most szeress már, mond a lány kesergve,
HG, fsz: „Most, ó, most szeress már!” – mond a lány kesergve –
62 K: …epedő szerelmem. ♦ HG, fsz: …epedő szerelmem.”
64 K, HG: …néz le a’ *n*ap bánatára. ♦ fsz: néz le a Nap bánatára.
65 K: Majd ha meg halok, majd akkor látod által
HG, fsz: „Majd ha meghalok, majd akkor látod által,
67 K: ’S mondod még sem v*ó*lt o*lly*… ♦ HG, fsz: S mondod, mégsem volt oly…
69 K Hej de küldesz-é, *óh* küldesz-é siromra ♦ HG: …s*í*romra
fsz: „Hej, de küldesz-é, ó, küldesz-é siromra
71 K: Mond a’ lány a’ *n*aphoz, már ha itt nem kellek.
HG, fsz: Mond a lány a Naphoz –, már ha itt nem kellek?”
72 K: Küldök mond ez, ám de lány bútól nem hal meg.
HG: „Küldök, mond ez, ámde lány bútól nem hal meg.”
fsz: „Küldök! – mond ez –, ámde lány bútól nem hal meg.”
73 K, HG: És csalódott a’ *n*ap, ♦ fsz: És csalódott a Nap,…
74 K: Sírjára sugárt k*ű*ld a’ *n*ap,… ♦ HG: Sírjára sugárt küld a *n*ap,…
fsz: Sírjára sugárt küld a Nap,…
77 K: Olly szerény most, egy kis s*ú*gárral beéri
HG, fsz: Oly szerény most, egy kis sugárral beéri,
78 K: ’S érte illatát a’ *n*ap felé lehelli: ♦ HG, fsz: S érte illatát a Nap…
80 K, HG: ’S a’ *n*ap tündérének… ♦ fsz: S a Nap tündérének…
83 K, HG: …ki v*ó*lt b*ü*nös hiú lány, ♦ fsz: … ki volt, bűnös, hiú lány,

[99] VIHARKIRÁLY
K: MIKL 383. – FH 1397. 30. fólió rektó, verzó
Cím K: *Vihar király* ♦ HG, fsz: VIHARKIRÁLY
[Ez a vers is vélhető magyaros négyütemű 12-es verselésűnek, de itt is hatlábú, trocheusi soroknak értelmezzük a szöveget. A régies helyesírás marad tehát mindenütt, ahol a modernizálással megváltozna a sorok lejtése.]
6 K: ’S a szűktápú *Jávor szarvas* már nem él meg
HG, fsz: S a szűktápú jávorszarvas már nem él meg,
15 K: H*ó*ltan roskadt ö*sz*ve… ♦ HG, fsz: Holtan roskadt össze…
20 K, fsz: Úrrá kívánt lenni, ott fen is az égen. ♦ HG …ott fe*nn* is… [HG helyesírási javításával megszűnne a trocheust.]
23 K: Századok görd*ű*lnek míg hágcsója készű*l*:
HG, fsz: Századok gördülnek, míg hágcsója készül,

24 K: …’s ott áll *isten* országában. ♦ HG, fsz: …s ott áll Isten országában.
25 K: …a’ har*c*zot ker*ű*lve ♦ HG, fsz: …a harcot kerülve,
26 K: *I*gy szó*ll* a’ királyhoz: *mit* bolygatjuk egymást,
HG, fsz: Így szól a királyhoz: „Mit bolygatjuk egymást,
27 K: Akik o*lly* sokáig… ♦ HG, fsz: Akik oly sokáig…
29 K: Több ország kell? *v*edd el a’ *f*öldet egészen.
HG, fsz: Több ország kell? Vedd el a Földet egészen!”
30 K: <*Kell dicsőség*> Nem nem alkuszom, hadd bukjék egyikünk meg.
HG, fsz: „Nem, nem alkuszom, hadd bukjék egyikünk meg!”
31 K: Kell dicsőség? válassz mi*l*jó csillagimból.
HG, fsz: „Kell dicsőség? Válassz milljó csillagimból!”
32 K: Nem, nem alkuszom, harc*z* kell szomjú lelkemnek.
HG, fsz: „Nem, nem alkuszom, harc kell szomjú lelkemnek!”
33 K: Nézz hát nézz keletre, leg kedvesb’…
HG, fsz: „Nézz hát, nézz keletre, legkedvesb…
35 K, HG: Őt adom mátkád*ú*l, béke zálog ké*p*en,
fsz: Őt adom mátkádul, békezálogképpen,
36 K: Véle a’ megnyugvás élvezési járnak. ♦ HG, fsz: …élvezési járnak.”
44 K: Százados müvei szerte szét omolnak.
HG: Százados m*ű*vei szerte *szétomolnak*.
fsz: Százados müvei szerteszét omolnak.
47 K, HG: Szép Virár el surran tünde álom *képen*
fsz: Szép Virár elsurran tünde álomképpen,
50 K: Az a sorsvégzés me*lly*… ♦ HG, fsz: Az a sorsvégzés, mely
51 K: Mindegy mond, kivívom őt vagy elenyészek
HG, fsz: „Mindegy – mond –, kivívom őt, vagy elenyészek,
52 K: …és sorsnak da*c*zára. ♦ HG, fsz: …és sorsnak dacára.”
53 K: Fel kész*ű*l hát újra, és szilaj szárnyakkal
HG, fsz: Felkészül hát újra, és szilaj szárnyakkal,
57 K, HG: ’S hogy vég*kép* megtörje… ♦ fsz: S hogy végképp…
59 K, HG: ’S míg a’ bér*c*z viszhangja… ♦ fsz: S míg a bérc visszhangja…
63 K: Meg feszité minden *ereét,* előre ♦ HG, fsz: …erejét, előre
64 K: Nyargal, most meg vagy hát mond, de mindhiába.
HG, fsz: Nyargal. „Most megvagy hát!” – mond, de mindhiába.
69 K: HG: A viszhang marad… ♦ fsz: A visszhang marad…
71 K:Ismer a’ király ’s mond, téged nem bántlak, bár
HG, fsz: Ismer a király, s mond: „Téged nem bántlak, bár
72 K: Véle vígadtál, mert vélem sírsz utána. ♦ HG, fsz: …sírsz utána.”
76 K: O*lly* jól áll kesergő… ♦ HG, fsz: Oly jól áll kesergő,…
85 K: Hát mindent szeretnek,… ♦ HG, fsz: „Hát mindent szeretnek,…
86 K: ’S á*ll*talam mindennek… ♦ HG, fsz: S általam mindennek…
91 K: …adj egyetlen csókot. ♦ HG, fsz: …adj egyetlen csókot!”

92 K: A tündér pajzánan válaszol: *Jöj* érte.
HG, fsz: A tündér pajzánan válaszol: „Jöjj érte!”
93 K, HG: *Jó van jó*, gúnyolj csak, bájos röpke tündér
fsz: „Jól van, jól, gúnyolj csak, bájos röpke tündér,
96 K: Úgy végét szakítom örök életemnek.
HG, fsz: Úgy végét szakítom örök életemnek.” –
101 K: Ah de sorsvégzéssel *i*sten ember nem bír,
HG, fsz: Ah, de sorsvégzéssel Isten, ember nem bír,
105 K: Hogy megint ind*ú*ljon, küzdjön…
HG, fsz: Hogy megint induljon, küzdjön…

[100] A FECSKÉRŐL
K: MIKL 11. – FH 1397. 30. fólió verzó, 31. fólió rektó
[E vers is olvasható magyaros négyütemű 12-esként, de itt is hatlábú, trocheusi soroknak értelmezzük a szöveget. A régies helyesírás marad tehát mindenütt, ahol a korszerűsítéssel megváltozna a sorlejtés.]
2 K, HG: Honnan a’ nap jár el látogatni minket, ♦ fsz: Honnan a Nap…
9 K: Hol szent hagyomány ként tiszteletben áll *fen*
HG, fsz: Hol szent hagyományként tiszteletben áll fenn
16. sor után K: [A K-ban egy * jelzi az újabb egységét a versnek, ezt a tagolást HG elhagyta.]
33 K: …s könny*ű*lten ♦ HG, fsz: …könnyülten
40 K, fsz: ’S vídáman viszonzák… ♦ HG: S v*i*dáman viszonzák… [A jav. a spondeust jambussá változtatva a sor lejtését rontja el.]
42 K: El hev*ű*lve dűltek…♦ HG, fsz: Elhevülve dűltek…
45 K, fsz: Ifju lett… ♦ HG:Ifj*ú* lett…
54 K: Lányom szent érzés az, me*lly*…
HG, fsz: „Lányom, szent érzés az, mely
60 K: …nem leled e fedélnek. ♦ HG, fsz: …nem leled e fedélnek!”
63 K: ’S el bus*ú*ltan, hogy már… ♦ HG, fsz: S elbusultan, hogy már…
67 K: Sorsnak sujtó karja nehez*ű*lt…
HG, fsz: Sorsnak sujtó karja nehezült…
68 K: *Külseén* romlás van, *belseében* a’ bú.
HG, fsz: Külsején romlás van, belsejében a bú.
85 K, HG: …s újra útnak ind*ú*l, ♦ fsz: …s újra útnak indul,
88 K: Fel vir*ú*l még háza,… HG, fsz: Felvirul még háza,…
107 K: ’S amint száll társától kérdi: Merre lányom?
HG, fsz: S amint száll, társától kérdi: „Merre lányom?”
108 K: Rakjunk fészket, mond ez, a megtért házára.
HG, fsz: „Rakjunk fészket – mond ez – a megtért házára!”

[101] A NŐ TEREMTETÉSE
K: MIKL 43. – FH 1397. 31. fólió rektó, verzó
Cím K: <*Angyal és ördög*> A nő teremtetése
HG, fsz: A NŐ TEREMTETÉSE
[A vers egészére nézve ld. az előző vers jegyzetét a verselésről!]
3 K, HG: Még mi*lj*ó világink… ♦ fsz: Még milljó világink…
7 K: És ki Jehovának is da*c*zolva… ♦ HG: És ki Jehová*val* is dacolva…
fsz: És ki Jehovának is dacolva…
14 K, HG: A végetlen *ü*rben… ♦ fsz: A végetlen űrben,…
15 K, HG: Játékáúl az ős… ♦ fsz: Játékául az ős…
17 K: Szellemek hű társim! jö*j*etek, jö*j*etek ♦ HG: „Szellemek, hű társim! jö*j*etek, jö*j*etek ♦ fsz: „Szellemek, hű társim! jöjjetek, jöjjetek,
20 K: …mi jót nevetünk rajta. ♦ HG, fsz: …mi jót nevetünk rajta!”
29 K: ”Készen áll a *f*öld, most kórmányozzuk együtt„
HG: „Készen áll a *f*öld, most kormányozzuk együtt!” –
fsz: „Készen áll a Föld, most kormányozzuk együtt!” –
30 K: Szó*ll*ott Lu*c*zifer. ’Nem, az csak engem illet.„
HG, fsz: Szólott Lucifer. „Nem, az csak engem illet! – [29–30.: az idézőjelek és az aposztrófok fordított helyzetben állnak a K-ban.]
31 K: Viszonzá Jehova, ’vagy nem-é teremtém
HG, fsz: Viszonzá Jehova – vagy nem-é teremtém
32 K: A *f*öldnek királyát?, – s amint mondta úgy lett. –
HG, fsz: A Földnek királyát?” – s amint mondta, úgy lett. –
41 K: Nem, soha ne bírjam… ♦ HG, fsz: „Nem, soha ne bírjam
43 K: Mint hogy bírjam őt, de i*lly*… ♦ HG, fsz: Minthogy bírjam őt, de ily…
48 K: …lesz kegyelmem bére. ♦ HG, fsz: …lesz kegyelmem bére.” –
55 K: Megveté a b*ó*ldog… ♦ HG, fsz: Megveté a boldog… [A *boldog* és a *volt* szó M kéziratataiban mindig hosszú, de mivel verstanilag ez mindegy, korszerűsíjük a helyesírást.]
61 K: Hajna é*p*en ott állt… ♦ HG, fsz: Hajna éppen ott állt…
62 K: ’S búsan elmer*ű*lve a’… ♦ HG, fsz: S búsan elmerülve a…
70 K, HG: …itt *f*öldünkön volt már, ♦ fsz: …itt, Földünkön volt már,
76 K:Csak *f*öldünkön, köztök me*lly* közömbös harcztér.
HG: Csak *f*öldünkön, köztök mely közömbös harctér.
fsz: Csak Földünkön, köztök, mely közömbös harctér.
84 K: L*ö*n kínúl és üdv*ű*l a’ leány teremtve. ♦ HG: Lőn kínúl és üdv*ű*l…
fsz: Lőn kínúl és üdvül a leány teremtve. [A 3. versláb mai helyesírásra javítva (üdvül) trocheus lesz. A kínúl esetében az *u* ritmust rontana, a 2. versláb jambussá válna.]

[102] KARÁCSONYKOR

K: MIKL 230. – FH 1397. 31. fólió verzó, 32. fólió rektó

[A verset HG folyamatosan, astrofikus formában közölte. Első látásra valóban nehéz a versszakokat felfedezni, de figyelmesen vizsgálva a kéziratot és a költemény gondolati egységeit, kitűnik Madách szándéka, látszik, hogy négysoros strófákban írta a költeményt. A 11. szakasz után álló csonka versszak, az összefoglaló jellegű két sor sem dönti meg ezt a teóriánkat.]

3 K: Egyiránt bor*i*t el… ♦ HG, fsz: Egyiránt borít el…

9 K: Vár alatt útfélen *ű*l kold*ú*s család ♦ HG: …*ű*l koldus család
fsz: Vár alatt, útfélen ül koldus család, [Trocheusok!]

13 K, HG: *I*gy ülnek sokáig,… ♦ fsz: Így ülnek sokáig,…

14 K: …szó*ll*ni kezdenek. ♦ HG, fsz: …szólni kezdenek:

15 K: Márma van karácsony… ♦ HG: „*Márma* van karácsony…
fsz: „Már ma van karácsony…

16 K, fsz: …már ma születe. ♦ HG: …*márma* születe.

19 K: Ó*h* hatalmas *i*sten hát miért, miért ♦ HG: Ó*h* hatalmas Isten hát…
fsz: Ó, hatalmas Isten, hát miért, miért

27 K:'S ame*lly*et kiküzdök életem minek ♦ HG, fsz: S amelyet kiküzdök,…

29 K: Rettentő körút ez, me*lly*nek… ♦ HG, fsz: Rettentő körút ez, melynek…

31 K: …v*ó*lnánk váltva á*ll*talad ♦ HG, fsz: volnánk váltva általad,

33 K: Úgy még jő idő, me*lly*… ♦ HG, fsz: Úgy még jő idő, mely…

34 K, HG: 'S a' *m*egváltó újra… ♦ fsz: S a Megváltó újra…

35 K: Hát ha e' biró még gyermekem lesz<*e*>tán ♦ HG: Hátha e b*í*ró…
fsz: Hátha e biró még gyermekem lesz tán,

37 K: *Jőj jőj* közelebb, így,… ♦ HG: *Jőjj, jőjj* közelebb, így,…
fsz: Jöjj, jöjj közelebb, így,…

39 K: Szálljon a hó, itten vad dühe nem ér.
HG, fsz: Szálljon a hó, itten vad dühe nem ér." –

[103] AZ UTOLSÓ ÍTÉLET

K: MIKL 79. – FH 1397. 32. fólió rektó, verzó

Cím K: Az *utósó* ítélet ♦ HG, fsz: AZ UTOLSÓ ÍTÉLET

[Ez a vers is vélhető magyaros négyütemű 12-es verselésűnek, de itt is hatlábú, trocheusi soroknak értelmezzük a szöveget. A régies helyesírás marad tehát mindenütt, ahol a modernizálással megváltozna a sorok lejtése.]

3 K: A zajos tengernek nincsen <*több* [?]>már hulláma [A jav. során az első szót átírta M, az eredeti szó kiolvasása ezért bizonytalan.]
HG, fsz: A zajos tengernek nincsen már…

7 K, fsz: Döghalálos bűzt hord, melly egykor…
HG: Döghalálos bűzt hord, me*ly* egykor… [A jav spondeusból jambust hoz létre a trocheusi sorban.]

11 K: A vén cser kifordú*l*… ♦ HG, fsz: A vén cser kifordul…

12 K: A szirt öszve porlik… ♦ HG, fsz: A szirt összeporlik…

18 K: A barát *utósó* tápját a'… ♦ HG, fsz: A barát utolsó tápját a…

23 K: Reszkető tagokkal *öszve búj*… ♦ HG, fsz: Reszkető tagokkal összebúj…

28 K: El pusztú*l*, le hervad, öszvedűl és meghal.
HG, fsz: Elpusztul, lehervad, összedűl és meghal.

29 K: Puszta völgy lett a' *f*öld… ♦ HG, fsz: Puszta völgy lett a Föld…

32 K: …dicsőűlt serege. ♦ HG, fsz: …dicsőült serege.

47 K: …hogy szó*ll* hozzá harsány szó: ♦ HG, fsz: …hogy szól hozzá harsány szó:

49 K: 'S el beszéli mi*lly* hűn… ♦ HG, fsz: S elbeszéli, mily hűn…

51 K: Mígnem el pusztú*l*tak… ♦ HG, fsz: Mígnem elpusztultak…

52 K: 'S győzelem egyesűlt… ♦ HG, fsz: S győzelem egyesült…

54 K, HG: Távol volt szivétől a *f*öld hiusága, ♦ fsz: …a Föld hiusága,

57 K: 'S ím amint el némú*l*,… ♦ HG, fsz: S ím, amint elnémul,…

58 K: Szent harag gyulad ki, s mond: Hiú ember te,
HG, fsz: Szent harag gyulad ki, s mond: „Hiú ember, te,

63 K: Milly önzőnek tart majd engem a' *f*öld népe
HG, fsz: Milly önzőnek tart majd engem a Föld népe,

64 K: Me*nny*j, me*nny*j el szememből meg szennyeztél engem.
HG, fsz: Menj, menj el szememből, megszennyeztél engem."

69 K: …így szó*ll* csengő szavával: ♦ HG, fsz: …így szól csengő szavával:

70 K: Én nem hozhatok hej érdeműlt erényt fel,
HG, fsz: „Én nem hozhatok, hej, érdemült erényt fel,

73 K, HG: Nem hivém az *i*stent, ám de… ♦ fsz: Nem hivém az Istent, ámde …

74 K: Bűnt nem mi*v*elék,… ♦ HG, fsz: Bűnt nem mívelék,…

76 K: …hogy szerettem. ♦ HG, fsz: hogy szerettem."

78 K: 'S mond: kelj fel leányom,… ♦ HG, fsz: S mond: „Kelj fel, leányom,…

80 K, HG: …és erényűl ád el ♦ fsz: …és erényül ád el.

82 K: Csak magad v*ó*ltál úgy a' *f*öldön el hagyott,
HG, fsz: Csak magad voltál úgy a Földön elhagyott,

84 K: …– de az a' te dolgod. ♦ HG, fsz: …– de az a te dolgod."

85 K: …Padisa lép fel, ♦ HG, fsz: …padisah lép fel,

86 K, HG: Vá*l*án még bibor van, ♦ HG, fsz: Vállán még bibor van,

87 K: Mon*d* el szó*ll* Jehova mint éltél a' *f*öldön,
HG, fsz: „Mondd el – szól Jehova –, mint éltél a Földön?"

88 K: Képedet mindvégig… ♦ HG, fsz: „Képedet mindvégig…

89 K: Fékezém a' népet, me*lly*… ♦ HG, fsz: Fékezém a népet, mely…

90 K: …csorbát ejtni vágya. ♦ HG, fsz: …csorbát ejtni vágya."

91 K: 'S hát te nem bitorlád-é… ♦ HG, fsz: „S hát te, nem bitorlád-é…

95 K, HG: …mint *f*öldön tiétek, ♦ fsz: …mint Földön tiétek,

97 K: Mond az *ú*r sötéten, *s most* ha képmásom vagy
HG, fsz: Mond az Úr sötéten. „S most, ha képmásom vagy,
98 K: Me*nnyj*, me*nnyj*, országomban… ♦ HG, fsz: Menj, menj, országomban…
100 K: Hitelem, kik *f*öldön kérkednek nevemmel.
HG, fsz: Hitelem, kik Földön kérkednek nevemmel.”
101 K: Most egy *Sp*áhi lép fel,… ♦ HG, fsz: Most egy szpáhi lép fel,
103 K: És előbb mint szó*ll*na,… ♦ HG, fsz: És előbb mint szólna,…
104 K: Jehova kiált rá: ”Fel fiam előre*!,,*
HG, fsz: Jehova kiált rá: „Fel fiam, előre!
105 K: …aki értem ha*llt* meg, ♦ HG, fsz: …aki értem halt meg,
106 K: ’S értem ha*ll*t meg… ♦ HG, fsz: S értem halt meg,…
109 K: Mind mind me*nny*etek hát… ♦ HG, fsz: Mind, mind menjetek hát…
110 K: …seb gyanánt ég. ♦ HG, fsz: …seb gyanánt ég.”
111 K: …mert Jancsár és Spáhi ♦ HG, fsz: …mert jancsár és szpáhi
112 K: Nem mozd*ú*l, mint hogy ha… ♦ HG, fsz: Nem mozdul, mint hogyha…
113 K: Most folytatja az *ú*r, *jól* értem mi búsit,
HG, fsz: Most folytatja az Úr: „Jól értem, mi búsit,
114 K: A *J*ancsár égben… ♦ HG, fsz: A jancsár égben…
115 K: …s a’ Spáhi ♦ HG, fsz: …s a szpáhi
117 K: *Jó* van, *jó* fiúk, ti… ♦ HG, fsz: Jól van, jól, fiúk, ti…
119 K: Ám de csak *csínyán*,… ♦ HG, fsz: Ámde csak csínján,…

IV. TÁBORI KÉPEK

[104] A HÁROM HUSZÁR
K: MIKL 16. – FH 1397. 32. fólió verzó, 33. fólió rektó
[HG folyamatosan, astrofikus formában közölte *A három huszár*t. Első látásra valóban nehéz a versszakokat felfedezni, de figyelmesen vizsgálva a kéziratot és a költemény gondolati egységeit, kitűnik Madách szándéka, látszik, hogy négysoros strófákba írta eredetileg versét. A versben több megszólaló van, akiknek mondatai idézőjellel különítjük el az elbeszélő részektől. Ugyanakkor az is előfordul, hogy a megszólaló mondataiban egy másik megszólalót is idéz. Ezeke a belső idézeteket egy másik fajta idézőjellel (»…«) különítjük el, ld. a 21–22. és az 53–56. sorokat!]
1 K, fsz: …a sarkantyú pereg, ♦ HG: …a sarkantyú pe*n*eg,
5 K: Kis tűz kör*ű*l miért… ♦ HG, fsz: Kis tűz körül miért…
9 K: Oszt’, mond az egyik, folytatván szavát ♦ HG: „Oszt’, mond az egyik, folytatván szavát, ♦ fsz: „Oszt’ – mond az egyik, folytatván szavát –,
[HG kiadása a párbeszédeket idézőjellel különíti el az elbeszélő soroktól, de csak vesszőt tesz ki a közbevetéseknél, s itt a mesélő költő és a beszélő szereplő szövege összemosódik. Ezt mindenütt javítottuk, de a továbbiakban nem közöljük külön variánsként.]
11 K: O*lly*an mohón és ernyedetlen*ű*l ♦ HG: Olyan mohón és ernyedetlen*ű*l fsz: Olyan mohón és ernyedetlenül, [A sorvégi pótlónyúlás miatt nem sérül a jambus.]
14 K: Hogy ösz*v*e csőd*ű*lt… ♦ HG, fsz: Hogy összecsődült…
15 K, fsz: Hát illyen-é az a’ hires huszár – ♦ HG: Hát i*ly*en-é az a h*í*res huszár [HG helyesírási javításai jambusrontóak.]
16 K: Mondák, kinek neve o*lly* messze jár,
HG, fsz: Mondák – kinek neve oly messze jár.
17 K: Ő sem jobb mint népünk bár mellyike ♦ HG: Ő sem jobb, mint népünk bárme*ly*ike, [HG javítása spondeusból trocheust alakítana ki!] fsz: …népünk bármellyike,
21 K: Aztán bort adtak ’s mondák: kamarád, ♦ HG: …s mondák: Kamarád,
fsz: Aztán bort adtak, s mondák: »Kamarád,
22 K: El venni illik mástól amit ád ♦ fsz: Elvenni illik mástól, amit ád!«
23 K, HG: Meg ittuk hát a bort, mi illeti ♦ fsz: „Megittuk hát a bort,…
24 K: Barátságát, mondám, megeheti. ♦ HG: Barátságát, mondám, megeheti.”
fsz: Barátságát – mondám – megeheti.”
26 K: De bár kigúnyoltuk o*lly* csúfosan ♦ HG, fsz: …oly csúfosan
28 K: …mind kitért. ♦ HG, fsz: mind kitért.”

29 K: Most el beszélem mond a más vitéz
HG, fsz: „Most elbeszélem –mond a más vitéz
30 K, HG: És öntudattal, büszkén szerte néz, ♦ fsz: …büszkén szertenéz –,
31 K: …a huszárt ott át ♦ HG: …a huszárt ott át.” ♦ fsz: …a huszárt, ott át.” –
33 K: Nem látsz ugymond semmit, sík a mező,
HG, fsz: „Nem látsz – úgymond – semmit, sík a mező,
38 K: ’S midőn még bám*ú*lsz… ♦ HG, fsz: S midőn még bámulsz…
40 K: …mint mennykő csap le ő. ♦ HG, fsz: …mint mennykő csap le ő.”
45 K: Hát szedte vette, mond, hol jártatok?
HG, fsz: „Hát szedte-vette – mond –, hol jártatok?
46 K: …mit csináltatok? ♦ HG, fsz: …mit csináltatok?”
47 K: Nem egyebet,… ♦ HG, fsz: „Nem egyebet,…
48 K: …lovas kör*ű*l veszen ♦ HG, fsz: lovas körülveszen.
53 K, HG: ’S mondá: Vezértek régi *c*zimborám,
fsz: S mondá: »Vezértek régi cimborám,
56 K, HG: …ő sem ellenem. ♦ fsz: …ő sem ellenem.«” [A kétfajta idézőjel («”) azt jelzi, hogy az ellenség vezérének beszéde után («) a fogságba eső katona meséje (”) is itt végződik.]
56 K: .. harczol ő sem ellenem. ♦ HG, fsz: .. harcol ő sem ellenem.”
61 K: Ezt mondta ő folytatja a huszár
HG, fsz: „Ezt mondta ő – folytatja a huszár –,
66 K: Le aprítjuk mind egész táborát.
HG, fsz: Leaprítjuk mind, egész táborát.”
69 K: El ford*ú*l és… ♦ HG, fsz: Elfordul és…
70 K: Jaj ősz fejemnek, illyen… ♦ HG: „Jaj ősz fejemnek, i*ly*en…
fsz: „Jaj ősz fejemnek, illyen… [A jambus így marad.]
73 K: Most csak pardon, de a huszár nevet, ♦ HG: Most csak pard*ó*n – de a huszár nevet, ♦ fsz: Most csak pardon – de a huszár nevet –,
74 K: Más i*lly* szégyentől *i*sten óvja meg.
HG, fsz: Más ily szégyentől Isten óvja meg!”
77 K: Át látjuk, mondják, hogy gyávák valánk,
HG, fsz: „Átlátjuk – mondják –, hogy gyávák valánk,
78 K: De többé i*lly* szégyen nem jő reánk.
HG, fsz: De többé ily szégyen nem jő reánk.”

[105] AZ UJONCOK APJA
K: MIKL 78. – FH 1397. 33. fólió rektó
Cím: K: *Az ujonczok apja*. ♦ HG, fsz: AZ ÚJONCOK APJA
[E vers is értelmezhető lenne a hatos trocheusi sorok mellett magyaros négyütemű 12-esnek is, de maradtunk a rímes-időmértékes verselés előtérbe állításánál. Az elbeszélő és a párbeszédes részek elkülönítése igen nehéz e versben, ezért többször felülbíráltuk HG megoldásait.]

9 K, HG: Ül most is körűle k*i*váncsi ujonc*z*had ♦ fsz: …kíváncsi ujonchad [A helyesírási jav. segíti a trocheusi sor ritmusát is.]
10 K: Me*ll*ynek ő tanácsban,… ♦ HG, fsz: Melynek ő tanácsban,…
15 K: …odább szor*ú*lnak ♦ HG, fsz: …odább szorulnak
16 K: …végre ekké*p*en szó*ll*: ♦ HG: …végre eképpen szól: ♦ fsz: végre ekképpen szól: [Az ekképpen szóban a trochaikus ritmus miatt meghagytuk a kézirat hosszú k-ját.]
17 K: Régen v*ó*lt, de mégis v*ó*lt, hogy *u*jon*c*z v*ó*ltam,
HG: „Régen volt, de mégis volt, hogy *u*jonc voltam,
fsz: „Régen volt, de mégis volt, hogy újonc voltam, [Helyesírási javításunk kiigazította a trocheusi ritmust is.]
17 K: Akkor tájban é*p*… ♦ HG: Akkortájban é*p*… ♦ fsz: Akkortájban épp…
29 K: …most ker*ű*lt ujonczra. ♦ HG, fsz: …most került ujoncra.
30 K: Ez sejtett mit azt, mert i*lly* szót ejte hozzám: [*mit azt* – sic!]!]
HG, fsz: Ez sejtett mit azt, mert ily szót ejte hozzám:
31 K: Úgy-e, szép mulatság? – Hát mért nem gyútasz rá, ♦ HG: »Úgy-e, szép mulatság. Hát mért nem gy*uj*tasz rá, ♦ fsz: »Úgy-e, szép mulatság? – Hát mért nem gyútasz rá,
32 K: …nosza itt a pipám! ♦ HG, fsz: …nosza itt a pipám!«
36 K, HG: Nem tudom, mondám én e pipát mi lelte.
fsz: Nem tudom – mondám én –, e pipát mi lelte.
39 K: Látom alig várod, mond szomszédom újra
HG: »Látom, alig várod, mond szomszédom újra,
fsz: »Látom, alig várod – mond szomszédom újra –
41 K: Vagy félsz? Nem biz én, csak a’ hideg borzongat, ♦ HG: Vagy félsz?« »Nem biz én, csak a’ hideg borzongat,« ♦ fsz: „Vagy félsz?” »Nem biz én, csak a’ hideg borzongat –,
42 K: Mondtam én. Úgy jól van,… ♦ HG, fsz: Mondtam én. »Úgy jól van,…
44 K: …bízzad a’ lovadnak. ♦ HG, fsz: …bízzad a lovadnak!«
45 K: Hej ez mind jó v*ó*lna,… ♦ HG: »Hej, ez mind jó volna,… ♦ fsz: Hej, ez mind jó volna,…
46 K: A kezét zsebében tartná, szó*ll*tam félve,
HG, fsz: A kezét zsebében tartná – szóltam félve, –
47 K: De én parérozni sem tudok. Te vágd csak,
HG: De én parérozni sem tudok.« »Te vágd csak,
fsz: De én parérozni sem tudok. »Te vágd csak,
52 K: Mint *i*sten nyila, ha istenházat gy*u*jt meg.
HG: fsz: Mint Isten nyila, ha istenházat gyújt meg.
53 K: Most imádkozzunk hát, *mond* utánam gyermek!
HG, fsz: Most imádkozzunk hát, mondd utánam, gyermek!
56 K …gyönyörködjél abban. ♦ HG: …gyönyörködjél abban.« ♦ fsz: …gyönyörködjél abban!«

63 K: …hogy vá*l*amra csapott ♦ HG, fsz: …hogy vállamra csapott,
64 K: Mondá a’ vén bajnok: Tedd le már a kardot.
HG: Mondá a vén bajnok: »Tedd le már a kardot!
fsz: Mondá a vén bajnok: »Tedd le már a kardot!«
65 K …csak ne kaszabolj le, ♦ HG, fsz: …csak ne kaszabolj le!«
69 K: Én ám*ú*lva félre hívtam… ♦ HG, fsz: Én ámulva félrehívtam…
72 K: Mondhatom kardoddal szép tréfát tettél te.
HG: »Mondhatom, kardoddal szép tréfát tettél te!«
fsz: »Mondhatom, kardoddal szép tréfát tettél te!«”

[106] A HONVÉD
K: MIKL 21. – FH 1397. 33. fólió rektó, verzó
4 K: Bár szó nélk*ű*l… ♦ HG, fsz: Bár szó nélkül…
5 K: Hej pajtás! így szó*ll* a német végre
HG: „Hej, pajtás! így szól a német végre,
fsz: „Hej, pajtás! – így szól a német végre –
7 K: Nézz magadra, ami*lly*en zömög vagy
HG: Nézz magadra, amilyen zömö*k* vagy,
fsz: Nézz magadra, amilyen zömög vagy,
8 K: Mi<*t*> itt túl, o*lly*… ♦ HG, fsz: Mi itt túl, oly…
12 K, HG: …csak keresz*tű*l a szél. ♦ fsz: …csak keresztül a szél. [Trocheus!]
16 K: Me*lly*hez nem tudsz, és jóllakni *jöj* át. –
HG, fsz: Melyhez nem tudsz, és jóllakni jöjj át!” –
17 K: Ejnye sógor! termetem kics*í*nyled?
HG, fsz: „Ejnye, sógor! termetem kicsinyled?” –
18 K: Mond a’ honvéd. Láttam én nem egyszer
HG, fsz: Mond a honvéd. „Láttam én nem egyszer
19 K: Kis golyót, me*lly* a’… ♦ HG, fsz: Kis golyót, mely a…
20 K: Jól el látta *utósó*… ♦ HG, fsz: Jól ellátta utolsó…
21 K, fsz: Rút a’ külsöm, és… ♦ HG Rút a külsőm, és… [HG javítása a 2. verslábat trocheusból spondeussá változtatta.]
22 K, HG: É*p* azért nincs… ♦ fsz: Épp azért nincs…
26 K: Tudod-é mond, mennyi katonája
HG, fsz: „Tudod-é – mond –, mennyi katonája
28 K: …egy igaz vékába. ♦ HG, fsz: …egy igaz vékába.”
29 K: Ez kevés, mond a’ honvéd kevélyen,
HG: „Ez kevés, mond a honvéd kevélyen,
fsz: „Ez kevés – mond a honvéd kevélyen –,
32 K: …táborunkban vannak. ♦ HG, fsz: …táborunkban vannak.”
35 K: Szó*ll* az ágyú,… ♦ HG, fsz: Szól az ágyú,…
39 K: És midőn szó*ll*… ♦ HG, fsz: És midőn szól…
40 K: Tréfásan szó*ll*,… ♦ HG, fsz: Tréfásan szól,…

41 K: Fiaim! mond, úgy-e bár éheztek,
HG, fsz: „Fiaim! – mond – úgyebár éheztek,
48 K: …csak az agyával. ♦ HG, fsz: …csak az agyával!”
50 K: Fut a’ német. Ordít a’ nép Éljen!
HG, fsz: Fut a német. Ordít a nép: „Éljen!”
52 K: Mosolyog, ’s köszöntve mondja: éhen.
HG, fsz: Mosolyog, s köszöntve mondja: „Éhen.”

[107] A ZÁSZLÓŐR
K: MIKL 69. – FH 1397. 33. fólió verzó
Cím: K: A zászlő-őr [!] ♦ HG, fsz: A ZÁSZLÓŐR
3 K: Gáttörő folyamként zúdú*l* ♦ HG, fsz: Gáttörő folyamként zúdul
6 K: Sok me*lly* el folyt a’ szentelt vér,
HG, fsz: Sok, mely elfolyt, a szentelt vér,
9 K: …nincs erő, me*lly* ♦ HG, fsz: …nincs erő, mely
16 K: ’S mért szó*ll* mégis o*lly*... ♦ HG, fsz: S mért szól mégis oly...
28 K: I*lly* kérelmes… ♦ HG, fsz: Ily kérelmes…
29 K: Óh kegyelmezz, óh kegyelmezz,
HG, fsz: „Ó, kegyelmezz, ó, kegyelmezz,
32 K: … el nem bírhatjuk. ♦ HG, fsz: … el nem bírhatjuk.”
33 K: ’S a honvéd legott el ford*ú*l,
HG, fsz: S a honvéd legott elfordul,
37 K: Hát így kelletett-e úgymond
HG, fsz: „Hát így kelletett-e – úgymond –
38 K: *Szette vette* gyáva népe ♦ HG, fsz: Szedte-vette, gyáva népe
40 K: …nagylelküségbe. ♦ HG, fsz: …nagylelküségbe!”
42 K: Fel tálalja *amie* van, ♦ HG, fsz: Feltálalja, amije van,

[108] A TÜZÉR
K: MIKL 57. – FH 1397. 34. fólió rektó
[Ez a vers is értelmezhető lenne a hatos trocheusi sorok mellett hangsúlyos négyütemű 12-esnek is, de maradtunk a rímes-időmértékes verselés előtérbe állításánál. Az elbeszélő és a párbeszédes részek elkülönítése igen nehéz e versben, ezért többször felülbíráltuk HG megoldásait. HG kiadása a tüzér történetét társainak mesélő szövegét teszi idézőjelbe, s az ő szavain belül felidézett mondatait a vers hősének (Dávidnak), aposztrófokkal különíti el, minképp a kézirat is. E megoldás helyett mi Dávid szavait egy másfajta idézőjellel különítjük el a történetmesélő szavaitól, (»…«) Ld. pl.a 29–32. sort!]
1 K: Mi*lly* szokatlan… ♦ HG, fsz: Mily szokatlan…
6 K: …mélyen elmer*ű*lten, ♦ HG, fsz: …mélyen elmerülten,
8 K: Ekként szó*ll*,… ♦ HG, fsz: Ekként szól,…

9 K: Már az szent… ♦ HG, fsz: „Már az szent,…
10 K: …elvon*ú*lt magába, ♦ HG, fsz: …elvonult magába,
11 K:Hogy ha hozzá szó*ll*tál,… ♦ HG, fsz: Hogyha hozzá szóltál,…
14 K: Tompán mondta, nincsen múltam, sem barátom,
HG, fsz: Tompán mondta: »Nincsen múltam, sem barátom,
15 K: ’S kedvesem? – folytatta, hirtelen felkelve,
HG, fsz: S kedvesem – folytatta, hirtelen felkelve –
16 K: Ah ti bajtárstokal tréfát űztök látom.
HG, fsz: Ah, ti bajtárstokkal tréfát űztök, látom.«
17 K: Hívtad őt v*í*gadni,… ♦ HG, fsz: Hívtad őt vigadni,…
19 K: O*lly* fagyos volt, o*lly* vad,… ♦ HG, fsz: Oly fagyos volt, oly vad,…
20 K: Növelé még a’ bor me*lly*… ♦ HG, fsz: Növelé még a bor, mely…
22 K: ’S megszó*ll*alt az ágyu,… ♦ HG, fsz: S megszólalt az ágyu,…
29 K: Rózsa! Rózsa! mond mert így hivá ágyúját
HG, fsz: »Rózsa! Rózsa! – mond, mert így hivá ágyúját –
32 K: Hogy ha egy világot kell, hogy zúzzunk is szét.
HG, fsz: Hogyha egy világot kell, hogy zúzzunk is szét!«
33 K: És rohant a’ harczba,… ♦ HG, fsz: „És rohant a harcba,…
34 K: És a hol veszély v*ó*lt ott szó*ll*t Rózsa hangja
HG, fsz: És ahol veszély volt, ott szólt Rózsa hangja,
35 K, fsz: Márma is nem-é ő dönté el győzelmünk?
HG: *Máma* is nem-é ő dönté el gy*ő*zelmünk? [sh.]
37 K: …az *utósó* perczben, ♦ HG, fsz: …az utolsó percben,
44 K: Menek*ű*lt köréből… ♦ HG, fsz: Menekült köréből…
48 K: …végső viszhangját. ♦ HG, fsz: …végső visszhangját.”

SZÓ- ÉS SZÖVEGMAGYARÁZATOK

Szómagyarázatok

(2/16: A vers sorszáma / a magyarázott szó az adott vers hányadik sorában áll.)

Aba: lásd: *Aba ellenében Péter állt*

Aladár: Romantikus epikánk kedvelt neve. Attila fia a hun mondakörben, egyúttal Madách fiának is névadója. A költeményben a lány halott szerelme, akit Azrael feltámaszt, de a hős a vereség után nem akar élni tovább. (85/14, 42, 58, 65 stb.)

általárjadoz: átárad rajta.végigárad benne, betölti érzékeit. (48/32

Amália: a hozzá írt versek: *Lujza leánytársához* [20], *A „Fagyvirágok” felolvasása után* [21], *Egy leánykához* [22], *Hagyj el* [23], *Ha láttok is* [24]. Eredetileg az *Önvád* [13] is hozzá szólt, továbbá a *Viszontlátás* [61], amelynek előző címe *Viszontlátás Amáliával* volt. Végül a Karolina-versek mindegyike olyan átsorolt vers, amelynek eredetileg Amália volt a címzettje. Ezek a következők: *Veszélyes játék* [33], *Mentség* [34], *Visszaveszem leányka* [35], és *Búcsú* [36]. Losonczi Gyürky Amália [katolikus]: Gyürky Pálnak [református] és második feleségének, Kapy Amáliának [katolikus] a lánya: 1826-ban született Pesten vagy Budán, 1846. november 9-én ment férjhez felsőozoróczi és kohanóczi Ottlik Ákoshoz, akitől 1860 körül elvált, majd Tessedik Imréhez, akinek özvegyeként halt meg Zagyvapálfalván 1907. április 3-án. Amália leány korában Kisterenyén és Ludányban élt.

véka: lásd: *amennyi / Szem köles fér egy igaz vékába*

Andor: A ballada hősének nevét Vörösmarty-hatásra (pl. *A hűség diadalma, Andor panasza* c. versei) választhatta a költő. (82/2, 36, 98, 102 stb.)

Anikó: Héber-székely eredetű, az Anna magyar becézéséből önállósodott. Jelentése: bájos, kedves, Isten kegyelme. Anikó a *Toldi szerelmé*ben György lánya, kinek Nagy Lajos iránt érzett reménytelen szerelme is ihlető forrása lehet Madách versének. (85/63, 74, 76)

Ara, Ára: A versben a leány neve szerepel, nem az ara (=menyasszony) jelentésű köznév, hiszen szó sem volt ilyen kapcsolatról az angyal és a leány között. Az Ára vagy Ara a Borbála (ld. Barbara!) név beceneve, a költő legkisebb gyermekét is így hívták a családban. (Miképp Madáchot is otthon Eminek becézték. Ld. Imre: németül Emerich!) Ez bizonyíthatja azt is, hogy az angyalba szerelmes leányt nevezte el így Madách, s hanyag helyesírása, központozása megtéveszthette HG-t a vers első kiadásánál. Ld. még a szövegváltozatoknál is! (88/63)

araszt: régies szó, az arasz szinonímája. Népi hosszmérték, a hüvelykujj és kisujj hegye közti távolság, kb. 15–20 cm. (108/23)

Ármán: A név Ármány formában Vörösmarty *Zalán futása* c. eposzában ősi magyar isten, a Hadúr ellenlábasa. Madách versének „vámpírja" valószínűleg Vörösmarty hatására kaphatta a nevét. (83/15, 62, 93 stb.)

Atlasz: a görög mitológia titánja. Óriás, aki vállán tartja az égboltot. A mítikus hős jelképszerepe az irodalomban gyakori. (55/verscím, 55/5)

Azrael: az arkangyal nevének jelentése: Isten segítsége. A halál angyalának nevezett Azraelről azt tartják, hogy ő viszi át a haldoklókat a másvilágra, vigasztalja a haldoklókat. A vers szerelmi története Madách költői fantáziájának szüleménye. (85/cím, 12, 33, 44, 55 stb.)

bajadér: portugál eredetű szó, jelentése indiai táncosnő. (103/72

Balassa Bálint: Balassi Bálint költő. Az emlékét idéző versből úgy tűnik, hogy Madách nem ismerte a költő pontos életrajzát. Balassit Esztergomnál érte halálos lövés, s bár nem halt meg azonnal, nyilván nem került külhoni száműzetésbe, a tenger mellé. Lehetséges, hogy Madách korában volt egy ilyen legenda, helyi hagyomány? Netán évfolyamtársától, Balassi rokonától, báró Balassa Antaltól kapta ezt a felvilágosítást? Esetleg Mikes Kelemen sorsa ihlette? (Madách róla is írt csak a költői fantáziára támaszkodó verset, ld. a 76. sz. költeményt!) (73/cím)

Barangó: tisztázatlan eredetű régi magyar férfinév. Madách névválasztásában Petőfi: *Szerelem átka* c. versének hőse lehet az ihlető. (105/5)

bék: béke. A versben házi bék: házi béke. (30/24)

Bogdány: vagy Bogdán szláv eredetű férfinév, jelentése: Isten ajándéka. Ma már inkább helységnévként és gyakori vezetéknévként ismerjük. (74/2, 9 stb.)

Borbála: a hozzá írt versek: *Borbálához* [56], *Borkához* [58], *Lemondás* [59], *Felejtsünk* [60], *Szeret hát* [62], *Boldog óra* [63], *Szív és ész* [64]. Továbbá az eredetileg Amáliához írt *Viszontlátás* [61], illetve Erzsinek szóló *Legszebb költészet* [65]. Barbara Sulyanként született [evangélikus] Felsősztregován 1840. november 13-án, ott is ment férjhez Makovnyik Jánoshoz 1857. november 23-án, végül Alsósztregován halt meg 1866. december 13-án.

bíbor: skarlátvörös vagy vöröseslila szín, keleti uralkodók palástjának színe, a színezőanyagot adó bíborcsiga nevéből. A versben: *„Vállán még bíbor van…"* (103/86)

bikk: bükk, bükkfa. (94/17)

bikkes: bükkös. Bükkfák csoportjából álló erdő. (94/5)

bonyolúl: bonyolódik. (75/85)

borúland: fog borulni. Az *-and, -end* régies, ma már elavult jövő idő-jelet gyakran használja Madách írásaiban, később az ilyen tipusú szóalakokat nem fogjuk magyarázni. [Nem magyarázandjuk!] (7/37)

Csatár: Eredetileg talán foglalkozásnevet (pajzsműves) jelentő, szláv eredetű, régi magyar név. Ez a jelentés lehet várjobbágy is. A szó mai értelmét a nyelvújítók adták, a név ezzel nincs összefüggésben. (74/cím)

csikasz sakál: sovány sakál. (80/54)

Csilla: Nabukodnozor kedvesének neve a versben tökéletes anakronizmus. Magyar eredetű női név, írói alkotás a csillag szóból. A nevet Dugonics András alkotta, első ízben 1788-ban szerepelt az *Etelka* című regényben. Így hívják Madách *Tündérálom* c. töredékében a szeszély tündérét is. (89/3, 93, 96)

csillagom most tűnt le: csillagom most hullt le, eljött halálom perce. (91/32)

csínján: csínján bánik valakivel, vagyis szerényen, módjával, nem túl szigorúan. Lehet, hogy a régies *csinny* gyökből származik, mely csendet, nyugalmat jelent. (103/119)

csínjával: itt: csínytevésével. Ld. a *csínjával-bínjával* kifejezést! (79/16)

Dalár: a Holdba szerelmes leány regéjének hősnője a *Tündérálom* c. töredékben is szerepel mint a dal tündére. Madách névadása. (91/15, 45, 56, 65 stb.)

Dalma: magyar eredetű női név, Vörösmarty Mihály alkotta eredetileg férfinévnek a *Zalán futása* c. hősköltményben, talán a nyelvjárási *dalma* szóból, aminek a jelentése: testes. Női névként először Vajda Péter költő alkalmazta 1839-ben, majd később Jókai Mór és Madách Imre is. (93/41, 51, 71, 201)

Damoklesz kardja: képletes értelemben a látszólag kellemes körülmények között a minden pillanatban bekövetkezhető, állandóan fenyegető veszedelem jelképe. Egy Cicero művéből elterjedt anekdotából ered, mely szerint D. a sziciliai Szürakuszaiban élt, és II. Dionüsziosz türannos kegyence volt. Irigykedett a trónnal járó kiváltságokra és előnyökre, és ebből a király úgy gyógyította ki, hogy trónjára ültette, minden jóval traktálta, de a feje fölé egy kihegyezett kardot lógatott, egyetlen szál lószőrrel felfüggesztve. Ez a kard képviselte a királyra acsarkodó ellenségeket, s az uralkodással járó felelősség nagy súlyát. (93/28)

dombéroz: dorbézol, tivornyázik. (93/64

dombérozás: tivornya, mulatság. (102/8, 21)

döbörögnek: dübörögnek. (93/214)

Dzinek: A muzulmánoknál éjeli rémek. [Madách jegyzete, eredeti helyesírással. Ma: dzsinnek.] (80/47)

édelegni: A szó gyöngéd szerelmi nyájaskodást, érzelgést, az édes gyönyör élvezését jeleneti. (25/34)

egyiránt: egyaránt, egyformán, együttesen. (102/3)

éjszak fénye: az északi fény. (95/106)

ekközt: eközben. (76/58)

ék: itt: ékesség (92/60)

Elohímok: héberül az Istenre vonatkozó név az egyes számú *Eloah*. E név csak az egy Istenre vonatkozik. Az *Elohim* a szó többes száma, amely vonatkozhat az összes mennyei szellemlényre, így a bukott angyalokra is. (101/5)

érdemült: megérdemelt. (103/70)

Erzsinek: A *Vadrózsák* [29] c. hétrészes dalciklus alcíme. Fráter Erzsébethez, későbbi feleségéhez írt versek. Hozzá írta még a *Boldogság és szenvedély* [30], *Borúra derű,* [31] és *Lélekerő* [32] c. verseket.
Eredetileg a *Legszebb költészet* [65] is hozzá szólt, később került a ciklus végére: eldönthetetlen kérdés, vajon azért, mert Borkához (is) szól, vagy azért, mert alkalmas volt cikluszáró darabnak, esetleg mindkét ok közrejátszott a döntésben. Ippi és érkeserüi Fráter Erzsébet [református] 1827. július 20-án született Csécsén, 1845. július 20-án kötött házasságot Madách Imrével a csécsei katolikus templomban, és 1875. november 17-én halt meg Nagyváradon. Ott is temették el a várad-olaszi temetőben, majd az 1980-as évek végén a Barátok Templomának kazamatájában. A pár megismerkedésének pontos körülményeit nem ismerjük; először 1844. február 29-én, Szontagh Pálnak címzett levelében, az előző napi losonci bállal kapcsolatban írt róla hosszabb tudósítást Madách. (29/alcím)

estharmat könyűi: az estharmat könnyei, a vízcseppek. (71/11)

Etelke: a hozzá írt versek: *Kertben Etelkéhez* [9], *Nyilvános titok* [10], *Búcsúérzetek* [11], *A hűtelen* [12] és az *Utóhang* [14]. Továbbá az *Önvád* [13], bár az utóbbi eredetileg Gyürky Amáliához szólt, ez tehát egy ún. átsorolt vers. (Számos további hozzá írt versről a II. és III. kötetben lesz szó.) Nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay Etelka [református] Nagylónyán született 1824. március 3-án, ugyanott ment férjhez Szirmay Ödönhöz 1844. augusztus 6-án, s bár gyermekeik is születtek, elég korán elváltak. Újpesten halt meg 1896. augusztus 11-én. A költő évfolyamtársa, Lónyay Menyhért révén ismerkedett meg annak húgával, aki – ellentétben Madáchcsal – az Etelka nevet használta. Ez 1839-ben történt; a család hölgytagjai ugyanis (Etelka és édesanyja) ekkor költöztek Pestre. (9/cím)

Fagyvirágok: Madách versciklusának címe, melynek verseit Lujza haláláról írta. A címadásban szerepet játszhatott az Etelkához írt verseskötet, a *Lantvirágok* címe. A versek helyét nem a *Szerelem* ciklusban jelölte ki Madách, HG kiadása tévesen sorolta be oda. A 21. vers *(A „Fagyvirágok" felolvasása után)* utal a ciklusra, de nem Lujzáról, hanem Gyürky Amáliáról szól. (Ld. még *Amália!* 21/cím, 1)

fakó gyeplős: Közönséges fakó lónak mondjuk azt, amelynek háta szíjalt, hosszú szőrei, valamint lábvégei feketék, bőre palaszürke, a fedőszőrei világosabb fakó színűek. A négyesfogatba a rúd bal oldalán elöl a gyeplős, mögötte a nyerges, a jobb oldalon elöl az ostorhegyes, mögötte a rudas ló van befogva. (68/17)

felhőtelen: felhők nélküli. (14/2)

félléte: fél élete. (29/149)

féltés: itt féltékenység. (25/26)

fesz: merevség, feszélyezettség. Régies. (44/15)

frígyes társa: szövetséges, akivel frigyet (szövetséget) kötött. (93/95)

furolya: furulya. (67/9)

Gábor angyal: Gábriel arkangyal, a versek szereplője a *Tragédia* első színében is megszólal. A *Tragéia* egyik legfontosabb „előtanulmánya" a 95. vers. (95/1, 5, 115, 125; 103/ 45,67,85)

Genesis: a *Genezis Mózes első könyve* a *Bibliá*ban, amely a világ teremtését adja elő. Nemzetközi szó, a görög geneszisz (születés, eredet) nyomán. (A 87., 88. és 96. vers címéhez kapcsolt Madách-jegyzet, a cím után az adott bibliai verssor számára is utalva.)

Góliát: Dávid óriás ellenfele a *Bibliá*ban. (105/19)

gór bálvány: hatalmas, nagy, hosszú bálvány. Mi a *gór*? Ismeretlen eredetű szó, már Bugát Pál idejében is régiesnek számított, illetve csak egyes nyelvjárásokban élt, ilyen kifejezésekben pl., mint a *górkakas* ('nagy tarajú kakasfajta'). A nyelvújításkor több szóösszetételt alkottak vele pl. *gór-ugrány* ('kenguru'), *gór-üveg* ('nagyító'). (95/81)

gunyhó: kunyhó. (79/13, 100/86)

gyökéből: itt: gyökeréből. (96/6, 103/11)

gyútasz rá: gyújtasz rá, gyújtasz egy pipára. Népies. (105/31)

H. M.: Egy táncvigalomban [38]: eredetileg az áthúzott H M monogram állt a cím alatt. A címzett: Madách régi ismerősének és mentorának, Huszár Károlynak a lánya: Huszár Mária [katolikus], aki Tereskén született, 1830. március 4-én. Életéről egyelőre semmit sem tudunk, csak a gyászjelentése ad némi fogódzót, amely „brünni csillagkeresztes hölgy"-ként említi őt. 1893. március 28-án halt meg Meránban.

Hafiz: Háfiz, Samszu'd-Din Muhhamad perzsa költő (1325–1390), Szádival együtt (ld. ott!) a sirázi iskola legismertebb képviselője. A bort, szerelmet, barátságot megéneklő *ghazal*jai (6–12 párversből álló „füzérvers") világirodalmi rangúak, hazánkban már Csokonai is lelkes híve költészetének. Madách nem ismerte a költő életét, versének cselekménye a költői fantázia terméke. (80/7, 37, 56, 65)

hahogy: ha, amennyiben. (79/44)

Hajna: tündér és angyal, nevét Vörösmarty Mihály alkotta meg a hajnal szóból. A *Zalán futása* c. eposzának szereplője, a deli Hajna is csodálatos szerelmes hősnő, őt követi mintaként Madách tündére is a legendában. (101/9, 34, 46, 48, 59, 61, 85)

hallga: halld csak, halljad. Poétikus. (10/10)

halni mén: meghalni megy, halni indul. (8/19)

hangatlanul: szó nélkül, csendesen, hangtalanul. (75/104)

harmatékben: harmatos ékességben. (88/12)

határzat: határozat. (85/73)

Hazdrubál (Hasdrubal, Haszdrubál): több karthagói hadvezér neve. Madáchnál a harmadik pun háborúban harcoló vezérről van szó, aki előbb i. e. 151-ben szenvedett vereséget, s fogadta el a rómaiak feltételeit, hogy életét mentse, majd utóbb Karthágót védte eleinte sikeresen, ám végül ott is vereséget szenvedett. Kegyelmet kért és kapott Scipiótól, utolsó éveit Itáliában töltötte. Felesége Karthágó égő fellegvárában halt meg. (78/cím, 17, 22, 32 stb.)

Hermione: görög eredetű női név, a mitológiában Menelaosz és Heléna leánya. Shakespeare *Téli regé*jében Szicília királynéja. (100/21, 25)

honn: otthon. (25/51, 75/2, 9)

hűtelen: hűtlen. (12/cím, 26; 57/31)

Ida: a hozzá írt versek: *Idához* [25], *Szerelmem* [26], *A csapodár átka* [28], továbbá az *Ige a múltból* [27], bár ilyen címmel már egyetemi évei alatt utalt a költő egy (nem ismert) versére, amikor Idát még biztosan nem ismerte. A *Két kérő* [81] is Ida által ihletett vers lehetett, igaz, *Kérők* címen szerepel az egyik jegyzékben. Szemerei Matkovich Ida [evangélikus] Győrszemerén született 1828. május 28-án, egy beregi képviselőhöz, beölsei Buday Sándorhoz ment feleségül 1846. szeptember 21-én, akitől több gyereke is született, és 1861-ben halt meg. Vele 1843 őszén Pozsonyban ismerkedett meg Madách, ahová az országgyűlés miatt ment. Az árva Ida nagyapja (egyben gyámja), Matkovich István héthelynök is ugyanezért tartózkodott Pozsonyban. (25/cím)

ifiúlva: ifjulva, megifjulva. (71/16)

ifjodottan: megifjulva, megfiatalodva. (91/19)

írt: itt gyógyírt, orvosságot. (37/7)

istenház: Isten háza, a templom. (105/52)

ívezetje: íve, domborulata az égboltozatnak. (103/30)

ívidegül: az íj húrjaként. (78/84)

izolag: iszalag. (79/89)

jancsár: janicsár. A török sereg gyalogos zsoldos katonája. (103/111)

jégmedve: jegesmedve. (95/107)

Jehova: Izrael Istenének az Ószövetségben található neve. Mind a négy epikus vers istene sokkal inkább „antropomorf", mint a *Tragédá*ban az Úr. (87/13, 99/25, 100/31, 101/31, 37, 45, 50, 103/89,104)

Jerikó rózsája: azaz jerikói lonc, latinul lonicera caprifolia, a mácsonyavirágúak *(Dipsacales)* rendjébe, ezen belül a loncfélék *(Caprifoliaceae)* családjába tartozó faj. Egy időben *jerikói rózsának* is nevezték. Madách versében a hősnő, Dalár „reinkarnációja" és szimbóluma. (91/cím, 91/116)

Jerta: a Gertrúd név északnémet és fríz becézőneve. (83/13, 34, 97, 114 stb.)

Jolán: A név Dugonics Andrásnak a *Jólánka, Etelkának leánya* c. regényében szerepel először, 1803-ban. Forrása a középkori magyar Jóleán (jó leány), vagy a görög Jolantha (a viola virága) név. Jolán *A rom szelleme* c. vers főszereplője s egyúttal címszereplője! (94/36, 44, 65, 95, 109)

júdáscsók: Júdás csókja egy jelzés volt, amellyel megmutatta a Getszemáni kertben a Jézus elfogására érkező csapatnak, hogy kit kell elfogniuk. A júdáscsók a legnagyobb árulások jelképe lett. (49/47)

kackis: kackiás, azaz nyalka, hetyke, kiöltözött. (104/3)

Kajn: Káin, a bibliai történetben Ábel testvére és gyilkosa. A név madáchi helyesírásának két oka is van: részint a verssorok szótagszámához (ötös trocheusi sor, tíz szótag) az egyszótagos név illik, az *'a'* pedig a palóc nyelvjárásban az *'á'*-hoz közelebb áll, mint a köznyelvben. A madáchi név kaján szavunk etimológiájára is rávilágít. (87/11, 16, 63)

Kamarád: Kamerad – német szó, jelentése bajtárs. (104/21)

Karolina: a hozzá írt versek: *Veszélyes játék* [33], *Mentség* [34], *Visszaveszem leányka* [35], és *Búcsú* [36], vagyis csupa átsorolt vers, amelyek eredetileg Gyürky Amáliához szóltak. Mégis van egy vers, ahol az átsorolás fordított: a *Zsuzsihoz* [42] eredetileg Karolinához szólt, csak később történt az átsorolás. Legvalószínűbben Schönbauer Karolináról [katolikus] lehet szó a költeményekben, aki 1832 körül született Nagyszombatban. 1859. júl. 9-én Köbölkúton (ma: Gbelce) törvénytelen gyermeke született: Schönbauer Anna; a családi hagyomány szerint a gyermek apja Madách Imre volt. Ugyanezen hagyomány szerint Karolina Baloghy István és a csesztvei születésű Majthényi Matild gyerekeinek volt a nevelőnője. Később férjhez ment Michna Pál gazdatiszthez, akitől 1863-ban egy fia született Csesztvén, végül 1865. május 21-én halt meg Monoron. (36/cím)

Karthágó: Karthágó a fóniciai eredetű pun nép fővárosa volt a mai Tunisz területén. (78/2, 58, 93)

kecs: báj, kecsesség. (29/117, 42/22)

kedve szottyanna: kedve támadna, népiesen. (105/12)

kenyérfa: majomkenyérfa, más néven. afrikai baobabfa *(Adansonia digitata)* (5/87)

képmás: Isten képére alkotta az embert, de a képmás (a padisah) méltatlan erre, hangzik *Az utolsó ítélet* c. vers vitájában. (103/97)

kevés vártatva: kisvártatva, kis idő múltán. (98/31)

kórágyon: betegágyon. (71/1, 72/2)

kóranyádhoz: beteg édesanyádhoz. (A versben ezt a hazára érti Madách. 76/77)

könyű: könny. (1/20)

la: indulatszó, valakit figyelmeztetünk, hogy lásson (meg) valamit. (105/29)

Latabár: a Latibor (Zlatibor, Latabár) személynév a Bihar megyei középkori Latabár község és a Latabár-erdő nevével kapcsolható össze, Madách hősének névadása innen eredhet. (94/117, 122)

leget: „üde leget"– azaz üde levegőt. A *lég* szóból. (50/15)

legisvigabbat: legeslegvígabbat (68/3)

léhe: lehellete. (Régies.) (56/9)

lepe: lepke. (33/15) [A versben a *lepke* szót javította *lepé*re M. Valószínűleg a jambikus ritmus miatt. Ugyanakkor felfogható ez stílushiba jav.-nak és finom utalásnak az ún. Árkádia-pörre is. A vita tárgya az volt, hogy mi legyen a Csokonai tervezett síremlékét díszítő élőlény megnevezése. A debreceniek (a síremlék-állítást pártolók, pl. Fazekas Mihály) a '*lepke*' szót használták, Kazinczy viszont azon a véleményen volt, hogy csak a '*lepe*' alak a „fentebb stíl" nevében megfelelő.)

Lina: ld. Karolina szócikk! (42/cím jegyzet)

Lót: történetét Mózes első könyve 13–14. és 18–19. része beszéli el. Lót egykori lakhelyén, Szodoma területén ma a Holt-tenger helyezkedik el. (96/cím,10)

Lucifer: A *Tragédiá*hoz képest döntő különbség, hogy a vers hőse érző, szerelmes angyal, aki Jehovával szembeszáll ugyan, de csókjával ő teremti meg Ádám „oldalbordáját", Évát. Hajna tündér és Lucifer ördög lánya eszerint az első földi nő. Ez a „vesztes" Lucifer sokkalta rokonszenvesebb a másiknál. (101/6, 30, 49, 53, 65, 69, 73, 85)

Lujza: jelen kötetben szereplő, hozzá írt versek: *Lujzához* [15], *Könnyelműség varázsa* [16], *Beteg kedvesemhez* [17], *Csak el, csak el* [18], *Egy est emléke* [19]. Személyéről, családnevéről semmit sem tudunk, kivéve azt az egyet, hogy a korábbi találgatás (Dacsó) biztosan téves. Madách csak annyit árult el egy verscímben, hogy Gyürky Amália volt leánytársa, de hogy ezen mit is kell értenünk, azt csak találgathatjuk. Egyetemi évei után ismerhette meg Madách, halálának pedig végső határt szab az 1843 őszi pozsonyi út s kaland Idával. Ugyanakkor igaza volt Palágyinak: a *Lujzához* kezdősorából arra következtethetünk, hogy egy gyógyfürdőhelyen találkozhattak. (20/cím)

Magócs: A ballada hősnőjének neve Mágocs község nevéből származhat. Ez a helység a tatárdúlás után a Szente-Magócs nemzetség birtoka volt. (79/65, 75, 80, 94, 154, 184. sor stb.)

manó: lásd: *hordjon a manó!*

Mária: a hozzá írt versek: *Kis leány* [2], *Hódolat Máriának* [3], *A bokréta* [4], *Fehér rózsa* [5], *Első csók* [6], *Elváláskor* [7], *Emlékszel-é* [8]. Minden valószínűség szerint a Madách család levelezésében (Madách Imre és nénje, Anna leveleiben) teljes nevén említett Cserny Máriáról van szó. Cserny nevűek számos felvidéki településen előfordultak; éppen Alsósztregován egyáltalán nem éltek, pontosabban nem születtek, nem házasodtak és nem haltak meg ilyen nevű személyek. Cserny Mária is ideiglenesen kerülhetett tehát oda, ám annak, hogy a kastélyban élt (talán társalkodónőként, talán nevelőnőként) a családi levelezésben több nyoma is van. Az anyakönyvekben eddig megtalált (kb. tucatnyi) Cserny Mária közül a keszegi születésű látszik a legvalószínűbbnek. (Imre nénje, Mária Keszegen élt 1833-tól, Madách is gyakran időzött ott.) Ő tehát Keszegen született

1822. január 25-én [katolikus], ott is ment férjhez Drábik Pálhoz 1842. január 10-én, és ugyanott halt meg 1877. június 6-án.

martalékot: Itt: zsákmányt, maradékot. (103/38)

más gyermek: itt: másik gyermek. (97/28)

megifiodni: megifjodni, megfiatalodni. (92/16)

Mikes Kelemen: A száműzött s a kivándorlott c. epikus költemény egyik hőse. A költő nem a történelmi Mikes életéről ír, a vers egy kivándorló magyar és a rodostói száműzött képzelt párbeszéde a hazáról. A példázat erősen aktualizál, tuladonképpen az önkényuralom koráról szól. (76/cím)

mocskított: beszennyezett, bemocskolt. (29/130)

nemtő: védő szellem, géniusz. A *nemtő* szót a nyelvújítók is ajánlották, a magyar romantikus irodalomban igen divatossá vált. A *Tragédia* szövegében is hasonló jelentésű. Ebben a versben a *világ nemtője* az egyik – a lány elnyeréséért versengő – kérő, sorsa nagyon hasonló lesz Vörösmarty *délszaki tündér*ének *(Zalán futása)* sorsához. (81/17, 25, 63 stb., valamint 70/3: *gyásznemtő.)*

nyilvánságos: nyilvános. (10/12)

nyugasztja: nyugtatja. (99/4)

orzott csók: orvul megszerzett, elorzott csók. (92/58)

örökhűségi szó: A szerelmesek örök hűséget esküdő fogadalma. (60/10)

padisah: perzsa és oszmán török uralkodók címe, szultán. (103/85)

parérozni, parérozás: Másképp parírozni (latin, német eredet). A vívásban vágást, szúrást kivédő, elhárító mozdulatokat jelentett. Átvitt értelemben bármilyen támadás elhárítását is. (105/47, 48)

pária: kaszton kívüli, kitaszított, tisztátalan, jogfosztott, kivetett, elnyomott ember. Dravida eredetű szó, ebben a jelentésben nyelvünkben is ismertté vált. (95/89)

patakcsa: kisebb vízfolyás, patakocska. A tájszó elég gyakori 19. századi líránkban, előfordul pl. Garai Jánosnál, Petőfinél stb. (65/7)

pazartál: pazaroltál. (36/33) [A *pazarol* igéből képzett szokatlan múlt idős alak a poetica licentia – költői szabadság – fogalomkörébe tartozik.]

porond: Madáchnál a régi apró kövecs, föveny, összezúzott, porrá tört kő jelentésben szerepel (1862, Magyar nyelv), nem a mai cirkuszi manézs, porond értelmében. (29/113)

peták: régi magyar pénz, a 18. sz.-ban az ötkrajcárost hívták így. Szláv eredetű, jelentése ötös. Átvitt értelemben csekélyke, kevéske pénz. Ld. még: egy árva petákom sincs. (105/20)

Próféta: Mohamed prófétáról van szó. (103/61, 62)

R-hoz: *A galambok:* a vers alcímében szereplő R-hoz gróf de la Motte Rozáliát jelöli, aki a költő sógornőjének, Csernyus Emmának az unokatestvére volt. 1835. május 27-én született Zsadányban, 1856-ban férjhez ment báró Skrbensky-Hřistie Ottóhoz, Bécsben halt meg 1919. december 28-án. (41/alcím)

ragyogványt: csillogást, ragyogó fényt. A szó gyakori 19. századi líránkban. (33/8)
reg: reggel, hajnal. Elavult szó, a ma is használatos 'est' főnév megfelelője. (38/36, 79/69, 83/109)
renge halma: rengő, ringó dombja. (37/13)
rézs: rés. (93/104, 107, 94/53)
ringáznak: ringatóznak. (100/5)
sergem: seregem. (89/13, 92/80)
sikojtva, felsikojtva: sikoltva, (90/72, 91/32) A *sikojt* M palócos nyelvjárása miatt maradt így sok versében. (Mivel a 'sikoly'-ból eredeztethető, vitatható a 'j'-s ejtés, és még inkább a helyesírás.) (Ld. még 92/35, 93, 69, 94/114 stb.)
sínle: sínylődött. (22/7)
sóstiszt: a sóhivatal tisztje (tisztviselője), adószedője. (79/23)
sütköződve: sütkérezve. (25/42)
Szádi: Szádi, Seikh Muszlih al-Dín perzsa költő (1213–1292), a sirázi költői iskola másik nagysága, Háfiz elődje. Madách német közvetítéssel ismerhette meg (bár néhány verse még Madách életében megjelent magyarul is), hiszen Szádi Goethe költészetét is inspirálta. Madách versének eseménysora a költői fantázia szülötte. (80/9, 41)
számum: A számum szélvész Észak-Afrika, Arábia és Szíria sivatagaiban. Por- és homokfelhőket sodor magával. Az ég a portól elborul, a Nap elhalványul és az izzó légkör piros színűvé válik. (80/29)
széljel: széjjel. (91/30)
szellet: szellő, fuvallat. Ezzel a jelentéssel függ össze, hogy a bibliafordítók korában a szót szellem, lélek értelemben is használták. (56/38, 64/9, 67/22, 81/54, 87/54, 95/17, 100/43)
Szép Ilonka: Vörösmarty klasszikus szépségű kisepikai költeményének címszereplője „költözött át" Madách hasonló műfajú versébe. Vörösmarty költészetének hatása mindenütt fellehető M lírájában. Ld. még pl. a Tihamér szócikket! (81/2)
szeráf: a zsidó és keresztény vallás hatszárnyú angyala. A szeráfok az Isten trónja körül állnak, dicsőségét zengik. (62/22)
szeráj: perzsa eredetű török szó, jelentése palota, szultáni palota. (84/26)
Szodoma: Gomorával együtt neve a keresztény és iszlám vallásban a megátalkodott bűn, míg bukásuk Isten haragjának jelképévé vált, Madách is ebben az értelemben említi. (96/10)
szós: sokszavú, csevegő, cserfes. dalos. (37/10, 39/5)
Szőke Ipoly: A vers szakaszkezdő refrénsorai (Szőke Ipoly kicsi barna lánya!) előtt álló P. monogram nem sokat árul el, bár Nógrádban gyakorlatilag csak a Paula/Paulina keresztnevű hölgyeknél fordulhatott elő ez a kezdőbetű. Sok lehetőség valószínűleg nincsen, ám hogy pontosan kik voltak az Ipolyhoz közel élő Paulák/Paulinák, azt komoly munka lenne számba venni. Egy lehetőség: a Losoncapátfalván élő Prónay Miksa és Kubinyi Ottília három lányára a „drey Gracien" (három grácia) kifejezéssel utal Madách Mária egy feltehetően 1839-ben írt levelében; egyiküket Prónay Paulának hívták. Egy korai (1845 előtti) versről van szó. (37/cím; 37/1, 9, 17)

*szpáhi:*különleges lovaskatona az Oszmán Birodalom hadseregében. (103/101, 111)
szúnyogat: szunnyadozgat, alszik. (94/18)
szű: szív. (1/16, 7/1, 10/5, 15/12, 16/16, 19/38, 20/13, 25/25, 48; 29/174 stb.)
szűtlen: szívtelen. (60/12)
Tabán: régi magyar férfinév, a romantikus epikában többször előfordul, pl. Kisfaludy Károly *Tabán* c. költeményében. (93/29, 46, 52, 58 stb.)
tápodat: táplálékodat. (103/18)
teljben: tejességében, teljében. (34/8)
tengeri ló: rozmár. (95/108)
Tibold: a német Teobald névből származó régi magyar név. Kézai szerint a Tibold nemzetség őse még Géza fejedelem korában jött germán földről Magyarországra. Madách verse nem kapcsolható konkrét történelmi eseményhez. (83/3, 39, 73 stb.)
Tihamér: a szláv *Tihomir*ból ('csend') származó régi magyar személynév. Így hívják Vörösmarty *Két szomszédvár* c. kiseposzának egyik főhősét is. M versének hőse hozzá hasonló jellem. (81/5, 34, 50 stb.)
tilinkó: kisebb furulya. Népies. (86/35)
Tirza: héber eredetű női név, jelentése: kedvesség vagy elfogadás. A vers cselekményében játszott szerepéről történeti adatot, említést nem találtunk. (78/17, 37, 89, 103, 147, 151)
tölt benne kedve: telt benne kedve. (95/82)
tölt pohár: telt pohár, tele töltött pohár. (36/8)
túlföldi: túlvilági. (16/24, 91/92)
túlizgatságtól: túlzott izgatottságtól. (93/66)
tűzakna: robbanótöltet, amelyet a céltárgy alatt helyeznek el. (16/9)
újiság: újság, újdonság, új dolog. (60/11)
újolag: ismét, megint. (28/26, 44/25, 82/52)
üldött: üldözött. (93/156)
úszó hajjal: lobogó, levegőben úszó hajjal. (103/67)
vámpír: A kifejezés egy összetett és sokrétű fogalmat takar. A köztudatban a szó főként egy misztikus, vérivó, emberforma lényt jelent, továbbá az ún. vérszopó denevért. Vámpírizmusnak azt nevezzük, amikor egy adott lény más lényektől nyer valamilyen formában energiát. Lehet a vér mint életesszencia a tárgya, ez értelmezhető egyfajta kannibalizmusként is. [M jegyzete: Szláv népek mytologiájának egyik Képlete. (Képlet: képződmény.)] (83/cím)

vásárolhatlan, utólérhetlen: megvásárolhatatlan, utolérhetetlen. M stílusának sajátsága, hogy költői műveiben a *-hatatlan, -hetetlen* fosztóképzők helyett a rövidebb *-hatlan, -hetlen* képzőt használja. A továbbiakban az ilyen „szóképződményeket" nem magyarázzuk. (24/31, 32)

végszer: a végső, az utolsó esetben, utoljára. (96/9)

végzettnek hitt: jelentése itt: elvégzettnek gondolt, nem a végzetről, a fátumról van szó a sorban.(93/92)

Veres Pálné: a hozzá írt versek: *Kérelem egy nőhöz* [45], *Ne légy közömbös* [46], *Rád emlékezem* [47], *Válaszul* [48], *Merengés* [49], *Májusban* [50], *Ömlengés* [51], *Hozzá* [52], *Még egy szó hozzá* [53], *Önmegtagadás* [54], *Atlasz* [55]. Beniczei és micsinyei Beniczky Hermin [evangélikus] 1815. december 13-án született a Losonc melletti Lázipusztán, 1839-ben ment férjhez farádi Veres Pálhoz, és Váchartyánban halt meg 1895. szeptember 28-án. Plátói szerelmük valószínűleg Madách házassága utáni, bár ez csupán (részrehajlóan) jóindulatú feltételezés, mivel korábban kellett megismerkedniük. A ma ismert első említés Veres Pálné naplójából származik, eszerint 1848. július 6-án Madách levelet írt neki (sem a levél, sem a napló nem maradt fenn, csupán az utóbbiból idéző könyve Veres Szilárdának).

vérszokott: vérhez szokott. (76/19)

víjog – csapúdik: vijjog és csapódik (tudniillik: az éjben felreppenő, felriadó bagoly). (86/16)

világ: itt világosság,világítás. (79/18)

Vilma: a német Vilhelmina név rövidülése, a Vilmos (Wilhelm) női változata. A 19. század végén népszerű név volt. (74/cím, 36, 77)

Viharkirály A vers címszereplője Isten ellenlábasa, mint a *Tragédia* Lucifere. A viharkirály mítikus alak, a *Tragédia*-beli Föld szellemének mesésebb változata, de Lucifer figurájával is közeli rokon, hiszen ő is osztályrészét követeli a teremtésből. Igen nagy az eltérés viszont a *Tragédia* és a *Viharkirály* Isten-képében, ez a jóságos, békülékeny öregúr szívesen kiegyezne ellenfelével, itt inkább a szerelem képviselője, Virár tündér a kegyetlen és hajthatatlan. (99/cím, 9, 17, 37, 49, 97)

világgolyók: csillagok, bolygók, napok, holdak. (103/120)

virány: viruló, virágokkal ékes táj, mező, rét. A 19. sz. költői nyelvében gyakori, ma már alig használt szó. (38/24)

Virár a Viharkirály c. rege tündére, akit Jehova ad a címszereplőnek. A név valószínűleg költői szóalkotás, a virág szóból. (99/34, 38, 47, 89)

Zádor: Szláv-magyar eredetű régi magyar férfinév. Jelentése: erőszakos. A költemény mesés tudós figurája inkább titokzatos, mintsem erőszakos. (91/2, 29)

Zákány Tamás: a Zákány gyakori magyar vezetéknév és több község névadója (pl. Zákány Somogy, Zákányszék Csongrád megyében). A vers hőse kitalált személy. (79/cím, 3, 10, 14, 30 stb.)

zeneg: zeng, cseng. (67/6)

Zenő: Ábel feleségének neve valószínűleg Madách névadása. *Csak tréfa* című drámájának is fontos szereplője Zenő, gróf Andaházy neje. (87/51, 67, 79)

Zolna: a női nevet a Zolna vagy Zsolna helynév nyomán Vörösmarty Mihály alkotta meg, *Csák* c. költeményének hősnője Zolna. Madách költői epikájának egyik jellegzetessége, hogy Vörösmarty neveit, témáit, nyelvét tekinti mintának és forrásnak. (90/16, 48, 61, 79, 107)

zömög: zömök. (105/7)

zubony: zubbony. (79/99)

Zulejka: arab eredetű női név, jelentése: hercegnő. A 80. sz. költemény cselekményének hősnője kitalált figura. (80/35, 49, 57, 61)

Zsuzsi: a hozzá írt versek: *Zsuzsihoz* [42], *Epedő szerelem* [43] és *A téli éj dicsérete* [44]. Ezek közül az első eredetileg Karolinához szólt. Róla csak annyit tudunk, amennyit Palágyi egykor közölt: „Rövid lejáratú szívkirálynéinak vajmi hosszú sorozatát szabad legyen hallgatással mellőznöm. Csak azokat említem föl, kikhez verseket írt, mint Karolinát, továbbá a vidék híres szépségét: Zsuzsit, és utolsó szerelmét: Borkát." (42/cím)

Szövegmagyarázatok

Aba ellenében Péter állt: Az *Erős akarat* c. költemény Aba Sámuel (1041–44) és Orseolo Péter (1038–41 és 1044–46 közt uralkodott) királyaink trónviszályának idejében játszódik, a vers befejező jelenetének (123–152. sor) időpontja 1041-re tehető, a Péter bukása utáni zavargások korára. Madách Péterről drámát is szándékozott írni. (75/50)

amennyi / Szem köles fér egy igaz vékába: Itt fa tárolóedény a véka, de mert szemes termények térfogatmértéke is egyben, az 'igaz[i] véka' talán olyan edényt jelent, amely nemcsak elnevezése alapján véka, hanem tényleg egy vékányi termény (jelen esetben köles) fér bele (kb. 30 liter). (105/27–28)

hordjon a manó! A népi szólás a *'vigyen el az ördög!'* szinonímája, a 19. század első felében még nagyon gyakori, olvasható pl. Kazinczy, Bessenyei György, Petrisevich Horváth Lázár írásaiban is. (31/13)

Itt válik a török s magyar határ: az Alduna két partján játszódó történet helyszíne. (93/5)

Képedet mindvégig méltóan viseltem: a padisah Isten képe a birodalmában, vallja fennhéjázva a versben számonkért uralkodó. (103/88)

két kietlen lakodalmat tart: A teljes idézet: „S a rengetegre, ím, leszáll az éj, / A két kietlen lakodalmat tart," – Vagyis ég és föld ('A két kietlen') a sötétségben mintegy egyesül. (79/173–174)

köszönti első a tavasz hírére: köszönti elsőként (elsőre, elsőül). (98/79)

Legfeljebb szűtlen élcre hogyha jó: legfeljebb ha szívtelen élcelődésre felel meg. (60/12)

Meteór, mely súgározva hal meg: A meteort, hullócsillagot Lujza jelképéül írta versébe a költő. (15/14)

Mígnem elpusztultak álmüveltségökkel, / S győzelem egyesült a dicső félholddal: Az utolsó ítélet c. török legenda a hódító mohamedán világra utal itt. (103/51–52)

nőmmel bűntelen / Haramja kéjeleg: nőmmel, feleségemmel büntetlenül haramia kéjeleg. (93/147–148)

Ők őrjöngöttek, én enyelgettem: Ők őrjöngtek, én enyelegtem. (94/71)

síratatlan puszta sír alatt: el nem siratott, vagy meg nem siratott üres sírnál. (60/19)

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

ALEXA Károly, *Arany és Madách (A Madách líra kronológiájához),* Itk 1968. 443–445.

ALEXA Károly, *Szegény-dal. Egy Madách-vers történetének,* It 1970. 447–451.

ANDOR Csaba, *Madách szerelmi költészetének taxonómiája,* in: MK 5., 38–62.

ANDOR Csaba, *A Lant-virágok geometriája,* MK 8., 157–159.

ANDOR Csaba, *Ismeretlen epizódok Madách életéből,* MK 9.

ANDOR Csaba, *Utolsó szerelem. Madách és Borka,* MK 68.

ANDOR Csaba, *Madách korai szerelmei,* MK 74.

ANDOR Csaba, *Első szerelem. Madách és Fanni,* MK 79.

ANDOR Csaba, *Madách Imre és Veres Pálné,* MK 88.

ANDOR Csaba, *Bevezetés a Madách-kutatásba (Tizennégy előadás),* MK 92.

ÁRPÁS Károly, *Egy keltezetlen harci dal,* in: MK 48., 201–206.

ÁRPÁS Károly, *Anekdota és életkép: egy Madách-vers értelmezése,* in: MK 53., 177–183.

ÁRPÁS Károly, *A megváltó tanítása,* in: MK 53., 195–213.

ÁRPÁS Károly, *A dalok dramaturgiai szerepe Madách műveiben, különös tekintettel a Tragédiára,* in: MK 58., 39–49.

ÁRPÁS Károly, *A szerelmes ifjú (Az első Madách-versek olvasatához),* in: MK 58. 183–191.

ÁRPÁS Károly, *A két Mikes-vers – Lévay József műve után Madách művéről, szabadon,* in: MK 64., 188–194.

ÁRPÁS Károly–VARGA Magdolna, *Egy „Madách-vers" megközelítése – Baka István: Tél Alsósztregován*, in: MK 25., 169–186.

BALGA László–ANDOR Csaba, *Egy Madách-vers címzettje és kőirata,* MK 11., 160–165.

BARANYI Imre, *Madách költői indulásának előzményei,* in: *Madách-tanulmányok*, szerk.: HORVÁTH Károly, Akadémiai Kiadó, Bp., 1978, 227–254.

BECKER Hugó, *Madách lyrai költészete,* Előkelő Világ 1900. július 25.–december 26.

BECKER Hugó, *Madách lírája és Az ember tragédiája,* Szeged, Traub, 1903

BENE Kálmán, *Öt Madách-vers első megjelenéséről,* in: MK. 16., 58–63.

BENE Kálmán, *Madách-versek, születőben,* in: MK 48., 150–159.

BENE Kálmán, *Nyári nap, téli éj,* in: MK 53., 225–228.

BENE Kálmán, *Madách Imre költeményei – ciklusok, témák, műfajok,* in: MK 53., 225–228.

BENE Kálmán, *Bús ohaj vagy Búsohaj = bánatos kívánság vagy bánat-sóhaj?,* in: MK 98., 124–195.

BENE Zoltán, *Az „első magyar szépművészeti folyóírás" és Madách Imre*, in: MK 48., 165–199.

BENES Istvánné–ANDOR Csaba, *Madách Imre kiadatlan verse,* in: MK 2. 21–47.
BÓKA László, *A lírikus Madách,* in: Bóka László, *Válogatott tanulmányok*, Bp., 1966, 624–634.
FEKE Eszter, *A szubjektum tárgyiasulása az Egy anya gyermeke sírján című költeményben,* in: MK 93., 150–159.
GEDŐ Simon, *Madách Imre mint lyrikus,* Bp., Márkus nyomda, 1910
JARÁBIK-LANG Anna: *Egyéni színek és áthallások Madách Imre A lány és a rózsa című művében,* in: MK 76., 216–224.
KARDEVÁN Károly, *Madách egyik verséhez (Leány és nő),* Egyetemes Philologiai Közlöny 1948, 91–94.
KELEMEN Béla, *Madách lírai költészete,* Fővárosi Lapok 1885. április 23–25. 94–96. sz.
KERÉNYI Ferenc, *Madách lírájának kronológiájáról,* Irodalomtörténet 1991. 377–385.
KERÉNYI Ferenc, *Madách-versek a tanulószobából?* A *Lant-virágok,* irta MADÁCH, Pesten, Nyomtatta Füskúti Landerer Lajos, 1840, Hasonmás kiadás, [Salgótarján, 1985] kísérőfüzete
KERÉNYI Ferenc, *Madách Imre hagyatékának néhány filológiai problémája,* A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve IX., Salgótarján, 1983. 37–51.
KISS Aurél, *A lírikus Madách*, in: *Madách-tanulmányok*, szerk.: HORVÁTH Károly, Akadémiai Kiadó, Bp., 1978, 255–264.
KOZMA Dezső, *Kettős közelítésben,* in: MK 64. 215–236.
Lant-virágok, irta MADÁCH, Pesten, Nyomtatta Füskúti Landerer Lajos, 1840
Lant-virágok, irta MADÁCH, Pesten, Nyomtatta Füskúti Landerer Lajos, 1840, Bp., 1923 [Az eredeti kötetnek és a kihagyott verseknek a szövegközlése, a címoldal hasonmásának színhű átvételével, WILDNER Ödön utószavával]
Lant-virágok, irta MADÁCH, Pesten, Nyomtatta Füskúti Landerer Lajos, 1840, Hasonmás kiadás, [Salgótarján, 1985, KERÉNYI Ferenc kísérőfüzetével]
Madách Imre és Jókai Mór válogatott versei, válogatta és az utószót írta SZILASI László, Bp., Unikornis, 2000
Madách Imre kéziratai és levelezése /katalógus/, összeállította: ANDOR Csaba–LEBLANCNÉ KELEMEN Mária, PIM, Bp., 1992
Madách Imre munkái, sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta ALEXANDER Bernát, Bp., Franklin, 1904
Madách Imre munkái, bevezetéssel ellátta VOINOVICH Géza, Bp., 1928
Madách Imre válogatott munkái, válogatta és bevezetéssel ellátta PALÁGYI Menyhért, Bp., Athenaeum, 1903
Madách Imre válogatott versei, bev. PRAZNOVSZKY Mihály, Salgótarján, 1993
Madách Imre versei, Bp., 1940
MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája,* kiadta és bev. Waldapfel József, Bp., 1954

Madách kiadatlan költeménye, Magyar Salon 1897. 28. kötet 107–110.
MADÁCH Imre: *...titkod a világ – ...tvojím tajomstvom je svet*, versek – básne, Szlovák Nemzeti Múzeum a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, 2014
MÁTÉ Zsuzsanna, *A művészi teremtés és a befogadás játékos fázisairól – a madáchi líra és a Tragédia néhány párhuzama alapján,* MK 48. 140–149.
MÁTÉ Zsuzsanna, *Végzetes sorok? A determináció kérdésköréről Madách Imre Tragédiájában és lírájában,* in: MK 53., 165–176.
MÁTÉ Zsuzsanna–BENE Kálmán, *Madách Imre lírája – irodalomesztétikai és filológiai nézőpontból,* MK 57.
[Benne:]
MÁTÉ Zsuzsanna, *A versel(get)ő Madáchról,* 9–156.
BENE Kálmán, *Megjelent Madách-versek*, 157–164.; *Madách Imre költeményei – ciklusok, témák, műfajok,* 165–226.; *Madách versek, születőben,* 227–283.
MÁTÉ Zsuzsanna, *Képiség és reflexió Madách lírájában,* in: MK 58., 204–214.
MÁTÉ Zsuzsanna, *Madách Imre lírájának két-világai és ellentételezései,* in: MK 58., 226–246.
MÁTÉ Zsuzsanna, *„Bölcső és koporsó egy" – A halál témája Madách lírájában*, MK 64., 200–216.
MÁTÉ Zsuzsanna, *Madách Imre elfelejtett verseiről,* Palócföld 2007/2. 101–113.
MÁTÉ Zsuzsanna, *A bölcseleti Madách-líráról – szintézisképpen,* in: *Szegedtől Szegedig (antológia)*, Szeged, 2010 @
Nógrádi képcsarnok, előszó, [szerk., jegyz.]: PRAZNOVSZKY Mihály, Salgótarján, 1984
PALÁGYI Menyhért, *Madách lírai költészete,* Magyar Szó 1904. április 3. 81. sz. Melléklet 2–4.
SCHÉDA Mária, *A Lant-virágok és a magyar biedermeier költészet,* ItK 1973/4. 417–423.
SCHÉDA Mária, *Két Madách-vers*, in: MK 35., 199–205.
SCHÉDA Mária, *Az egyéni és a nemzeti sorstragédia élményének összefonódása Madách két versében,* in: MK 42., 140–153.
SCHÉDA Mária, *Három Madách-vers*, in: MK 53., 184–194.
SCHÉDA Mária, *Három Madách-vers*, in: MK 58., 192–203.
SCHÉDA Mária, *A líra és a Tragédia párbeszéde,* Árgus Kiadó–Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2002.
SZANA Tamás, *Madách irodalmi hagyatékáról.* Élk 1876. július 1. 24. sz. 216–218.@ Életképek???
SZILI József, *Még egyszer a Madách-líra csúcsairól,* Palócföld 2014/3. @
SZIRÁCSIK Éva, *Madách nyelvi titkai* [MÁTÉ Zsuzsanna–BENE Kálmán, *Madách Imre lírája – irodalomesztétikai és filológiai nézőpontból* című kötetéről], Palócföld 2008/3. 75–77.

TARJÁNYI Eszter, *Három megkomponált verskötet a 19. század közepéről (Arany János, Lévay József és Madách Imre)*, Irodalomismeret 2015/2.@
TOMSCHEY Ottó, *Madách lírája – angolul*, in: MK 48. 132–139.
VARGA Magdolna, *Madách Imre: Pereat – egy verselemzési kísérlet,* in: MK 25., 187–199.
VARGA Magdolna, *Cikluskompozíciós törekvések a 19. század első felében (Madách és Petőfi ciklusairól)*, in: MK 35., 224–237.
VARGA Magdolna: *Madách költői tudatossága: egy ars poetica vizsgálata*, in: MK 42., 135–139.
VARGA Magdolna: *Az utolsónak szánt költemény: Útravaló verseimmel,* in: MK 48., 191–200.
VARGA Magdolna: *Madách Betyárja,* in: MK 53., 214–224.
VARGA Magdolna: *Madách és az allegorikus költészet (Egy példa: Hazdrubál),* in: MK 58., 247–260.
VARGA Magdolna: *Mit rejt a románc? Gondolatok Madách Imre Balassa Bálint című verséről,* in: MK 64., 195–199.
VARGA Magdolna: *Egy ötlet asszociációs ívfénye,* in: MK 64., 162–172.
VARGA Magdolna: *Két Madách-vers elemzése,* in: MK 78., 185–202.
VÁRKONYI Hildebrand–BALOGH Károly (szerk.), *Madách-breviárium,* Bp., Danubia nyomda, 1926
VOINOVICH Géza, *Madách kisebb költeményeiről,* Budapesti Szemle 1912. 152. kötet 87–114.
VÖRÖS István, *Madách metafizikai világnézete lírájában,* Keresztény Magvető 1938, 187–197.
VÖRÖS István, *Madách életfelfogása lírája tükrében,* Kristóf Emlk. Kolozsvár, 1939, 296–308.@

A VERSCÍMEK BETŰRENDES MUTATÓJA

az első kötetben

Angyal és lány 172
Atlasz 99
Az angyal útja 202
Az anya osztálya 209
Az anya végrendelete 117
Azrael 164

Balassa Bálint 121
Beteg kedvesemhez 53
A betyár 167
A bokréta 41
Boldog óra 108
Boldogság és szenvedély 74
Borbálához I–III. 99
Borkához I–III. 102
Borúra derű 75
Búcsú Karolinától 80
Búcsúérzetek 47

Csak el, csak el 55
A csapodár átka 66
Csatár és Vilma 122
Csere 113

Egy est emléke 56
Egy leánykához 59
Egy táncvigalomban 82
Az előőrs 186
Első csók 42
Az első halott 169
Elváláskor 43
Emlék-áldozat 85
Emlékszel-é? 45
Epedő szerelem 87
Erős akarat 124
Falusi nász 115
A „Fagyvirágok” felolvasása után 58
A fecskéről 217
Fehér rózsa 42
Felejtsünk 105
Felsülés 116
Férfiszó 191

A galambok 85

Ha láttok is 61
A haldokló gyermek 119
Hagyj el 60
A három huszár 230
Hazdrubál 136
Hódolat Máriának 41
A honvéd 235
Hozzá 96
A hűtelen 48

Idához I–II. 62
Ige a múltból 65
Isten veled 101

Jerikó rózsája 182

Karácsonykor 223
Kérelem egy nőhöz 90
Kertben Etelkéhez 46
Két kérő 150
Kis leány 40
Könnyelműség varázsa 52

A lány és a rózsa 112
Legszebb költészet 111

Lélekerő 77
Lemondás 104
Lót 207
Lujza leánytársához 58
Lujzához 51

Májusban 94
Még egy szó hozzá 97
Mentség 78
Merengés 93

Nabukodnozor álma 175
Ne légy közömbös 90
A nő teremtetése 220
Nyári nap, téli éj 153
Nyilvános titok 46

Ömlengés 96
Önmegtagadás 98
Önvád 49

A pásztorlányka 84
Pusztai temetés 148

A rab család 161
Rád emlékezem 91
A rom szelleme 198
Rege az ibolyáról 210

Sárga lomb 38
A sirató 116

A száműzött s a kivándorlott 130
Szerelmem 64
Szeret hát 106
Szív és ész 109
Szőke Ipoly 81

A téli éj dicsérete 88
A tüzér 238

Az újoncok apja 132
Utóhang 50
Az utolsó ítélet 225
Üstökös és csillag 178

Vadrózsák Erzsihez I–VII. 67
Válaszul 92
A vámpír 157
A vén dalnok 133
Veszélyes játék 77
Viharkirály 213
Viszontlátás 105
Visszaveszem, leányka 79

Zákány Tamás 141
A zászlóőr 237
Zsuzsihoz 86

Az első kötet foglalata

Bevezetés
Madách Imre tervezett verskiadása első kötetének főszövege

	főszöveg	jegyzetek
[1] Sárga lomb	39	243
I. Szerelem		
[2] Kis leány	40	244
[3] Hódolat Máriának	41	244
[4] A bokréta	41	245
[5] Fehér rózsa	42	246
[6] Első csók	42	246
[7] Elváláskor	43	246
[8] Emlékszel-é?	45	248
[9] Kertben Etelkéhez	46	248
[10] Nyilvános titok	46	249
[11] Búcsúérzetek	47	250
[12] A hűtelen	48	252
[13] Önvád	49	253
[14] Utóhang	50	253
[15] Lujzához	51	254
[16] Könnyelműség varázsa	52	256
[17] Beteg kedvesemhez	53	257
[18] Csak el, csak el	55	260
[19] Egy est emléke	56	263
[20] Lujza leánytársához	58	265
[21] A „Fagyvirágok” felolvasása után	58	266
[22] Egy leánykához	59	266
[23] Hagyj el	60	267

	főszöveg	jegyzetek
[24] Ha láttok is	61	268
[25] Idához I–II.	62	269
[26] Szerelmem	64	272
[27] Ige a múltból	65	273
[28] A csapodár átka	66	275
[29] Vadrózsák Erzsihez I–VII.	67	276
[30] Boldogság és szenvedély	74	283
[31] Borúra derű	75	285
[32] Lélekerő	77	286
[33] Veszélyes játék	77	287
[34] Mentség	78	288
[35] Visszaveszem leányka	79	288
[36] Búcsú Karolinától	80	290
[37] Szőke Ipoly	81	291
[38] Egy táncvigalomban	82	292
[39] A pásztorlányka	84	293
[40] Emlékáldozat	85	295
[41] A galambok	85	296
[42] Zsuzsihoz	86	297
[43] Epedő szerelem	87	298
[44] A téli éj dicsérete	88	299
[45] Kérelem egy nőhöz	90	301
[46] Ne légy közömbös	90	301
[47] Rád emlékezem	91	302
[48] Válaszul	92	302
[49] Merengés	93	304
[50] Májusban	94	307
[51] Ömlengés	96	309
[52] Hozzá	96	310
[53] Még egy szó hozzá	97	311
[54] Önmegtagadás	98	313
[55] Atlasz	99	314
[56] Borbálához I–III.	99	315

	főszöveg	jegyzetek
[57] Isten veled	101	316
[58] Borkához I–III.	102	317
[59] Lemondás	104	319
[60] Felejtsünk	105	320
[61] Viszontlátás	105	321
[62] Szeret hát	106	322
[63] Boldog óra	108	324
[64] Szív és ész	109	326
[65] Legszebb költészet	111	329

II. Románc és ballada

[66] A lány és a rózsa	112	331
[67] Csere	113	331
[68] Falusi nász	115	332
[69] Felsülés	116	332
[70] A sirató	116	332
[71] Az anya végrendelete	117	333
[72] A haldokló gyermek	119	333
[73] Balassa Bálint	121	333
[74] Csatár és Vilma	122	334
[75] Erős akarat	124	334
[76] A száműzött s a kivándorlott	130	336
[77] A vén dalnok	133	338
[78] Hazdrubál	136	339
[79] Zákány Tamás	144	340
[80] Pusztai temetés	148	343
[81] Két kérő	150	344
[82] Nyári nap, téli éj	153	350
[83] A vámpír	157	351
[84] A rab család	161	353
[85] Azrael	164	354
[86] A betyár	167	360

	főszöveg	jegyzetek
III. Legenda és rege		
[87] Az első halott	169	364
[88] Angyal és lány	172	367
[89] Nabukodnozor álma	175	372
[90] Üstökös és csillag	178	376
[91] Jerikó rózsája	182	377
[92] Az előőrs	186	378
[93] Férfiszó	191	380
[94] A rom szelleme	198	382
[95] Az angyal útja	202	383
[96] Lót	207	384
[97] Az anya osztálya	209	385
[98] Rege az ibolyáról	210	386
[99] Viharkirály	213	387
[100] A fecskéről	217	389
[101] A nő teremtetése	220	390
[102] Karácsonykor	223	391
[103] Az utolsó ítélet	225	391
IV. Tábori képek		
[104] A három huszár	230	394
[105] Az újoncok apja	232	395
[106] A honvéd	235	397
[107] A zászlóőr	237	398
[108] A tüzér	238	398

TARTALOM

Bevezetés 5
Madách Imre tervezett verskiadása első kötetének főszövege 37
Szövegváltozatok 241
Szó- és szövegmagyarázatok 400
Válogatott bibliográfia 414
A verscímek betűrendes mutatója 418
Az első kötet foglalata..... 420